

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İSLÂM
ARAZİ
HUKUKU

VE
TATBİK ATİ

(ilk devirler)

Doç.Dr. ALİ ŞAFAK

Zevcem Fatma'ya ithaf...

İ S L Â M
ARAZİ HUKUKU
VE
TATBİKATI
(İLK DEVİRLER)

ALİ ŞAFAK
İslâmî İlimler Fakültesi
İslâm Hukuku Doçenti

Gayemiz sizlere faydalı olmaktadır.

Bu kitap, TÜRKİYE KALKINMA VE DAYANIŞMA VAKFI'nca kurulan TÜRDAV Basım, Yayım Limited Şirketi tarafından neşredilmiştir.

Kitap isteme adresleri :

TÜRDAV Basım, Yayım Ltd. Şti.
Çatalçeşme sk. 23 Cağaloğlu — İstanbul

P. K. 882 İstanbul

Tel : 26 64 49

Kapak : Nurettin Ünal

Dizgi - baskı : Doyuran Matbaası

Baskı yeri ve tarihi : İstanbul, 1977

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://fantey.org>

İ Ç İ N D E K İ L E R

KISALTMALAR	12
ÖNSÖZ	13
BİBLİYOGRAFYA	17
Kaynaklar hakkında genel bilgi ve tenkidler ...	30
GİRİŞ	33
A — Genel bilgiler	33
I — Arap Yarımadasında arazi hukuku uygulaması	35
II — Eski Yunan'da toprak hukuku	36
III — Roma İmparatorluğunda toprak hu- kuku	38
IV — Sâsânilerde toprak hukuku	42
V — Türklerde toprak mülkiyeti	43
VI — İslâm Din ve devletinde toprak hu- kuku	45
B — İslâm Toprak Hukukunda duruma göre iki ayrı tatbikât	49
C — İslâm'ın ilk devirlerinde toprak hukukunun kısa tarihçesi	52
I — İslâmiyetin başlangıcından Halife Ömer I (r)'e kadar toprak hukuku	52
II — Halife Ömer I devrinde toprak hu- kuku	54

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

A — Arazinin kısımları ve muhtelif arazi tasnifleri	58
I — Ebû Yusuf'a göre arazi	58
II — İmam Şâfiî'nin araziye tasnifi	60
III — Ebû Ubeyd Kâsım B. Sellâm ile Humeyd B. Zenceveyh'e göre arazinin kısımları	61
IV — Âmme hukuku açısından yapılan tasnif (Mâverdi) ve Ebû Ya'lâ Hanbeli'nin taksim şekilleri	65
V — Arazinin ilk defa elde edilmiş durumlarına göre yapılan tasnif (İbnu Kayyim'in taksimi)	67
VI — Ebussuud Efendi'ye göre arazinin tasnifi	68
VII — 1274/1858 Tarihli Osmanlı Arazi Kunnâme-i Humâyûnu'na göre topraklar	70
VIII — Şii hukukçuların arazi tasnifleri ...	72
B — Tasnifler hakkında görüşümüz	73
C — Hususi statüleri bakımından İslâm Ülkeleri	76
D — Devlet Hâkimiyeti yönünden toprağın tasnifi	78

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

Mülk Arazi ve Nevileri	79
A — Genel olarak	79
I — Hz. Peygamberin mülk arazi elde edilmiş yolları	81

II — Mülk Arazinin Menşeleri (Elde edilmiş yolları)	85
III — Mülk arazi hakkında uygulanan hükümler	86
IV — Mülkiyetin şumülü ve devamı	87
B — Süknâ ve Tetimme-i 'Süknâ	89
I — Zaman içinde mes'elenin vaz'ı	90
II — Süknâ ve Tetimme-i Süknâ hakkında konulan hukuki esaslar	93
C — Öşür Arazisi	95
I — Zaman içerisinde durum	96
II — Savaş neticesi kimlere arazi verilirdi?	101
III — Öşür arazisi hakkında hukukî muâmeleler	102
D — Mülk - Harac Arazisi ve hukukî durumu ...	106
I — Haracın tarifi ve izahı	106
II — Mülk - Harac arazisinin tarihçesi ...	108
III — İslâm arazi hukukunda Mülk - Harac arazinin menşeleri	110
IV — Mülk - Harac arazisi uygulamaları	113
V — Mülk Harac Arazisi ile ilgili hukukî tasarruflar	115
E — Madenler ve maden ocakları	124
I — Madenin tarifi ve kısımları	125
II — Madenlerin mülkiyeti kime aittir?	128
III — Maden ıktâ'ı ve bazı görüşlerin tenkidi	135
IV — Yabancılar ve maden mülkiyeti	138

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

Mülkiyeti (Rakabesi) Devlete ait arazi	139
A — Genel olarak	139
B — Memleket arazisi (Mülk olmayan harâcî arazi)	143
I — Genel Bilgiler, Feyy Arazisinin doğuş sebepleri (Menşe'leri)	143
II — Memleket arazisinin meşruluğu konusunda vaz edilen hükümler	146
III — Memleket (Feyy) arazisinin bulunduğu bölgeler	152
IV — Vergi Hukuku bakımından Feyy (Memleket) toprakları	155
V — Harac arazisini işleyenin Müslüman olması	158
VI — Mülk olmayan harâcî arazinin satışı	159
VII — Mülk olmayan harac (Memleket) arazisinin kirası	163
VIII — Diğer hukuki tasarruflar	164
C — Mevât Arazi (Ölü Topraklar)	168
I — Tarîfi, açıklaması, şumülü ve şartları	168
II — İhyâ ve ihyânın şartları	173
III — Ölü araziye çevreleme (ihticâr)	179
IV — İhyâ edilen yerlerin hukukî durumu	183
V — Mevât arazinin ikta'ı	187
VI — Ölü toprağı ihyâ konusunda tatbikât	189
VII — İhyâ edilen yerlerin harîmi (çevresi)	191
VIII — Mevât arazinin satışı	193
D — Arazi ikta'ı ve mukataalı arazi	194

I — İktâ'ın mânâsı, tarifi ve çeşitleri	195
a) Temliken İktâ' (İktâı Temlik) ...	197
b) İstiğlâlen İktâ'	205
c) İktâ'ı irtifak	207
II — İktâ'lar hakkında bazı düşünceler	208
III — İktâ' müessesesinin hukukî mahiyeti	210
IV — İktâ'ın örneklerle açıklanması	214
V — Mukâtaalı yerlerde tasarruf	219

D Ö R D Ü N C Ü B Ö L Ü M

Diğer Arazi Nevileri	224
A — Genel Bilgiler	224
B — Himâ veya Arâzi-i Mirfaka	225
I — a) Otlakiye ve koruluklar (Arazi-i Mahmiyye), hükümleri	232
I — b) Arazi-i Mahmiyye (Mer'a ve Baltalık) lerle ilgili tatbikat	239
II — Harman yerleri, mescidler, yaylak ve kışlaklar	244
III — Caddeler, sokaklar, pazar yerleri ve diğer yerler	247
B — Vakıf Arazi ve Hukukî Mahiyeti	254
I — Tarifi, Genel Bilgiler	254
II — Vakfın İslâm Hukuku kaynaklarındaki yeri, doğuşu, şartları	255
III — Vakfın hukukî mahiyeti	260
IV — Vakfedilebilen arazi, Vakfın kısımları	263
V — Vakıf arazide tasarruf (ne gibi işlemler yapılabilir)	266
VI — Vakıf arazi ile ilgili tatbikât	269

B E Ş İ N C İ B Ö L Ü M

Mülkiyetten Doğan Haklar ve Tahdidler	272
A — Müşterek Mülkler	272
B — Mirâs Hukuku bakımından	274
C — Gayr-ı menkûllerin paylara taksimi	276
I — Rakabenin paylara taksimi	276
II — Muhâyce (= Menfaatlerin Taksimi)	280
D — Gayr-ı menkûl (arazi ve arsa) satışları	281
I — Satışın şekli, Şumûlü (Kapsamı)	282
II — Arazi ve arsa satışlarının sınırlandırılması	283
III — İstimlâkler, toplu satın almalar	284
IV — Satış mevzuunda (Mebi'de) ki ayıplar ve teslim	285
E — Gayr-ı Menkûl Şuf'a hakkı	287
I — Tarifi ve İslâm Hukukunda yeri	287
II — Şuf'a Hakkı nerelerde söz konusudur?	288
III — Kimler Şuf'a Hakkı sahibi? Bunların dereceleri	291
IV — Şuf'a hakkının korunması ve diğer hususlar	293
F — Gayr-ı Menkûl (Arazi - Arsa - Ev) lerin bağışlanması	295
G — Gayr-ı Menkûl (Taşınmaz mal) rehni	296
H — Zirâî Ortakçılık (Müzârea akdi)	298
I — Müzârea'nın tarifi, hükmü ve bu husustaki görüşler	298

II — Müzârea akdinin muhtelif yönlerden şartları	305
III — Müzârea' akdinin çeşitleri ve hukuk- ken muteber olanları	307
İ — Meyvelik - Bağ Bahçe ortaklığı (Müsâkât akdi)	309
I — Müsâkâtın tarifi, hükmü ve bu konu- da görüşler	309
II — Akdin muhtelif yönlerden şartları ...	311
J — Arazi kiracılığı	312
K — Gayr-ı menkûl irtifak hakları	314
L — Gayr-ı menkûllere konulan diğer bazı tah- didler	318
M — İstihkâk dâvası ve mürûr-u zaman	322

A L T I N C I B Ö L Ü M

Mülkiyete tecâvüz ve Mülkiyet Hakkının ko- runması	325
A — Gayr-ı menkûle tecâvüz ve Mülkiyet hakkı- nın korunması	325
B — İkrâh ve tehdid karşısında meşru müdâfaa	328
C — Gayr-ı menkûl gasbı, haksız tecâvüz ve bunların giderilmesi yolları	330
SONUÇ	338
İSİM İNDEKSİ	347

K I S A L T M A L A R

a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.g.m.	: Adı geçen mecmua.
a.g.mak.	: Adı geçen makâle.
1/a	: Varağın ön yüzü.
1/b	: Varağın arka yüzü.
b.	: İbn (oğul).
bas.	: Baskı.
bk.	: Bakınız.
c.	: Cilt.
cz.	: Cüz.
Çev.	: Çeviren.
H.	: Hicri.
Hz.	: Hazreti.
Md.	: Madde.
M.Ö.	: Milâttan Önce.
M.S.	: Milâttan Sonra.
No:	: Numara.
Nşr.	: Neşreden,
ö.	: Ölümü.
r	: Radiyallahu anh.
s.	: Sahife.
S.	: Sallallahu aleyhi vesellem.
sy.	: Sayı.
Şrh.	: Şârih.
Thk.	: Tahkik eder.
v.	: Varak.
v.d.	: Ve devamı.
v.s.	: Ve sâire.
Yzm.	: Yazma.

1 — Tarihlerde önce Hicri sonra Milâdi verilmiştir (H/M) şeklinde.

2 — Bazı kitapların kısaltmaları Bibliyografyadaki yerinde gösterilmiştir.

Ö N S Ö Z

İlk insan Hz. Âdem'den itibaren kişiler ve toplumlar yer yüzünde toprakla meşgul olmuşlar, ondan istifade etmişlerdir. İnsanların çoğalıp ihtiyaçlarının artması neticesi toprak anaya daha fazla bağlanmışlardır. Göçebe vaziyette toprağın kendisinden çok mahsûlleri dik-katlerini çekmekte idi. Fakat insanlar yerleşmiş (mes-kûn) toplumlar haline geldiklerinde, toprakla kaynaşıp onu işlediklerini, canları gibi koruduklarını görüyoruz. İlerlemiş cemiyetlerde toprak, «ÜLKE» adı ile devletin ana unsurlarından biri olmaktadır. Ülkesiz devletlerin, toplumların düşünülemediği tatbikâtta ve âmmе hukukunda inkâr edilmez bir hakikattir.

Yakın zamanlara kadar tarımla uğraşan bütün dünya insanları, devletleri için son derece önemli olan toprak, sanayici ülkeler için de aynı denilebilir. Zira sanayiin hammaddesi, ana unsurları yine araziden elde edilmektedir. Artan insan nüfûsu ve ihtiyaçlarına eş olarak toprak da önem kazanmıştır. Bu sebeble her toplum içerisinde veya toplumlar arasında mücadeleler başlamış, savaşlar yapılmış, kanlar dökülmüştür. İşte en ibtidâî devlet şekillerinden en modern devletlere kadar her siyasî iktidar toprak uğruna komşularıyla iyi geçinmek zorunda olduğu gibi halkının arazi ile münasebetlerini,

hukukî durumları tanzim etmesi de kaçınılmaz bir hâl almıştır. Roma İmparatorluğunda, Sasanîlerde, Yahûdî toplumlarında, Türklerde toprakla ilgili çok eski kaide ve kanunlar bulmak mümkündür.

Başlangıcından itibaren İslâm toplumunda da toprak dikkati çekmiştir. Bilhassa Medine devrinde, mal ve mülkünü bırakıp Medine'ye gelen muhâcirlerle arazi temini, Toprak Hukuku sahasında mevcut fakat insanlardan bir gurup için hiç de iyi olmayan örf ve âdetlerin düzeltilmesi, ıslahı, fethedilen ülkeler topraklarının hukukî vaziyetlerinin tesbiti icâb ediyordu. Devletin unsurlarından olması sebebiyle «ÂMME HUKUKUNU» da ilgilendiren toprağın burada «HUSUSÎ HUKUK» yönü üzerinde durulacak, fert ve devletle olan ilişkilerde sırası geldikçe Âmme Hukuku prensiplerine de temas edilecektir.

İslâm Arazi Hukuku taşıdığı önem bakımından her devirde durmadan işlenmiş; devletlerin, siyasî iktidarı elinde bulunduranların hâkimiyet ve kabiliyetine göre şahsiyet kazanmıştır. Bu bakımdan ilk ve sonraki İslâm Devletlerinde Arazi Hukuku bazı farklılıklar, özellikler arz eder. Bu sebeble Arazi Hukuku tarihte hüküm sürmüş büyük İslâm devletlerinin her birinde ayrı ayrı ele alınıp inceleme konusu olabilecek malzemeler ihtivâ eder. Her ilerlemenin, konulan kaidelerin geçmişle irtibatının olduğu şüphesizdir. Batı'da Roma ve Cermen Hukukunun, Orta Şark'da İslâm Hukukunun ilk devir kâide ve tatbikâtı bunun birer örneğidir. Binâenaleyh İslâm dininin ilk devirlerinde Arazi Hukukunun ana prensiplerini, teessüs ve tekevvününü tesbit sonraki asırlarda kaydedilen gelişmelere ışık tutacak, mes'elelerin çözümüne temel teşkil edecek niteliktedir.

İşbu araştırmada, «İSLÂM ARAZİ HUKUKU» kaide-
lerinin ilk devirlerde kaydettiği ilerlemeler, tatbikattaki
görünüşü üzerinde durulmuş, zaman bakımından ilk iki
asra inhisar ettirilmiştir. Asıl konuya başlamadan giriş
kısmında İslâm dininin ortaya çıktığı Arap Yarımada-
sında ve komşu devletler Arazi Hukuku müesseselerine,
gelişmesine genel olarak temas edilmiş, İslâm Arazi Hu-
kukunun ilk zamanlarda tarihî bakımdan kaydettiği
gelişmeler üzerinde durulmuştur. Arazinin hepsi aynı
statüye tâbi olmadığından bir tasnifin ve taksiminin
yapılması gerekmiş, bu maksatla birinci bölümde İslâm
Hukukcuları tarafından yapılmış meşhur tasniflere yer
verilmiştir. Şahıs, devlet ve muayyen toplumlara ait
toprakların neler olduğunu tesbitten sonra her biri sı-
rası ile ayrı bölümlerde etraflıca tedkik edilmiş, bunlar-
la ilgili çeşitli Arazi Hukuku müesseselerine, kaydettiği
gelişmelere yer verilmiştir. Toprak mülkiyetinden do-
ğan haklar ve mülkiyete konulan sınırlamalar beşinci
bölümde müstakil olarak incelenmiştir. Altıncı bölümde
kişinin mülkiyet ve tasarrufunda bulunan toprakların
her türlü tecâvüzden korunması için konulmuş kaidelere
yer verilmiş ve nihayet baştan itibaren imkân nisbetin-
de açıklanan, incelenen konuların kısa sentezi, neticesi
zikredilmiştir.

Araştırma ve incelemeler esnasında hukukî vâkıa-
ları, kaideleri dâima tarihî olaylara bağlayıp müşahhas
hâle getirmeye çalıştık. Böylece yalnız âyetler ve hadîs-
lerde tesbit edilen kurallarla yetinilmeyip tatbikâtla irt-
ibatları sağlanılmış, hukuk kâideleriyle olaylar birlik-
te düşünülmüştür. Zâten hukuk da olaylardan çıkarılan,
olayları teşhise yarıyan prensiplerden başka bir şey de-
ğildir. İslâm Arazi Hukukunun bazı prensipleri önceden
konulmasına rağmen pek çoğu hâdiselerden, uygulama-

lardan çıkarılmıştır. Bu bakımdan ilk olaylardan son olaylara doğru, tarihî tedkik metodu tâkib edilmiştir. Konu ile ilgili kaynaklar hakkında ayrıca bilgi verilecektir. Araştırma ve incelememizde yeri geldikçe daha sonraki Arazi Hukuku kâidelerine kısaca temas etmekte faydalar olduğu düşünülmüş, böylece ikisi arasında irtibat sağlanmıştır.

İşbu eserin hazırlanmasında maddî ve mânevî yardımlarını esirgemiyen, gerekli yerde mâlûmatından faydalandığım sayın Prof. Dr. Şakir Berki, Prof. Dr. M. Kaya Bilge ile eserin neşrinde maddî ve mânevî fedakârlıklarda bulunan TÛRDAV Basım, Yayım Limited Şirketi'ne en derin şükran borcumu ifade ile saygılarımı sunarım.

Doç. Dr. Ali Şafak

BİBLİYOGRAFYA

- Abdullah Ali Hüseyin, - «el-Mukaranetü't - Teşriiyye Bey-ne'l-Kavâniyni'l - Vadiyyeti'l - Medeniyye ve't-Teş-rii'l - İslâmi», c. I - II (1. bas., Kahire, 1366/1947), cz 4. Nşr. İsâ el-Bâbi el-Halebi.
- Abdulkâdir, Ali, - «Land property and Land tenure in İslam», İslamic Quarterly, c. V (London, 1959), sy. 1—2.
- Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), - «el - Müsned», Şrh. ve Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, c. I - VI (3. bas., Mısır, 1368/1949 - 1372/1953), Dârü'l - Maarif.
- Akseki, Ahmed Hamdi (ö. 1952), - «İslâm Fıtrî, Tabii ve Umumi bir Dindir», (2. bas., İstanbul, 1966), Nşr. İrfan Yayınevi, No: 2.
- Ali Haydar Efendi (ö. 1321/1905), - «Dürerü'l - Hükkâm Şerhu Mecelleti'l - Ahkâm», cz. 1 - 14 (İstanbul, 1310 - 1314). (Metinde Şerh-i Mecelle şeklinde geçecektir).
- , - «Şerhu Cedid li Kânûni'l - Arazi», (2. bas., İstanbul, 1319), Şirket-i Mürettibiyye Matbaası. (Metinde Şerh-i K. Arazi şeklinde geçecektir).
- Arsal, Sadri Maksûdî (ö. 1957), - «Türk Tarih ve Hukuku», (İstanbul, 1947), Nşr. İstanbul Ü. Hukuk Fakültesi.
- Ateş, Süleyman, - «Toprak ve İslâm», Ankara Ü. İlahiyât Fakültesi Dergisi, c. XVII (1969), Nşr. A. Ü. İlahiyât Fakültesi, 1971.

Ayni, Ebû Muhammed Mahmûd Ahmed b. el - Aynî el - Hanefî, - «Münhâtü's - Sülûk fi Şerhi Tuhfe'l - Mü-lûk», Yzm., Kayseri, Râşid Efendi Kütüphanesi, No: 263.

Barkan, Ömer Lütî, - «Tanzimât I», Yüzüncü yıl dönümü münâsebetiyle, Nşr. Millî Eğitim Bakanlığı, 1940.

———, - «XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâi Ekonominin Hukukî ve Mâlî Esasla-ra», c. I (İstanbul, 1943), Nşr. İstanbul Ü. Edebi-yât Fakültesi Türkiyât Enstitüsü. (Bu esere ya-pılan atıflar Zirâi Ek. şeklinde geçecektir.)

Barkan, Ömer Lütî, - «Türkiye'de Toprak Mes'elesinin Ta-rihi Esasları», Ülkü Dergisi, c. XI (İstanbul, 1938), sy. 61, 63, 64. Nşr. Halkevleri (Bu makaleye atıf-larda, Ülkü şeklinde geçecektir).

———, - «Osmanlı İmparatorluğu Teşkilât ve Müesseselerinin Şer'iliği Mes'elesi», İstanbul Ü. Hukuk Fa-kültesi Mecmuası, c. XI (İstanbul, 1945), sy. 3 - 4, Nşr. İstanbul Ü. Hukuk Fakültesi. (Bu makaleye atıflar Huk. Fak. Mec. şeklinde geçecektir).

Belâzuri, Ahmed b. Yahyâ b. Câbiri'l - Belâzuri (ö. 279/892), - «Fütühü'l-Büldân», Çev. Zâkir Kadiri Ugan, c. I - II (İstanbul, 1955, 1956), Nşr. Millî Eğitim Ba-kanlığı.

Berki, Ali Himmet, - «Vakıflar», I. kitap (2. bas., İstanbul, 1946), Aydınlık Basımevi; II. Kitap (1. bas., An-kara, 1950), Nur Matbaası.

Berki, Şâkir, - «Toprak Hukuku», (2. bas., Ankara, 1960), (Bu esere yapılan atıflarda Top. H. şeklinde ge-çecektir).

———, - «Türkiye'de Toprak Davası ve Mevzuât Karşı-sında Toprak Rejimi», (Ankara, 1971), Nşr. Devlet Planlama Teşkilâtı, No: 880 - TUD: 9. (Bu esere atıflar Top. Dav. şeklindedir).

- Beyhaqi, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (ö. 458 / 1065), - «es-Sünenü'l - Kübrâ», c. I - X (1. bas., Haydarâbâd/Dekkan, 1352), Nşr. Dâiretü'l - Maarifi'l - Osmâniyye.
- Bilmen, Ömer Nasûhi (ö. 1971), - «Hukuk-ı İslâmiyye ve İstâlâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu», c. I - VIII (2. bas. İstanbul, 1968-1970), Nşr. Bilmen Yayınevi.
- Brockelmann, Carl, - «İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi», Çev. Neş'et Çağatay. (Ankara, 1954), Nşr. Ankara Ü. İlâhiyât Fakültesi, No: 6.
- Buhâri, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), - «el - Câmi'u's-Sahih», c. I - IV (İstanbul, 1315), czl. 8 Dâru't - Tıbaati'l - Âmire.
- Cenânizâde, Ebu'l - Kemâl Ahmed Âsım el - Mütercim (ö. 1235/1820), - «el - Ukyanûsu'l - Basit fi Tercemeti'l - Kâmûsi'l - Muhit», c. I - III (İstanbul, 1305), **Matbaay-ı Osmaniyye.**
- Christensen, Arthur, - «İrân Der zemân-ı Sâsâniyân», Farsçaya Çev. Râşid Yâsemi, (2. bas., Tahran, 1332), Nşr. Kitâb Fûruş-i İbni Sinâ.
- Cin, Halil, - «Miri Arazi ve Bu Arazinin Mülk Haline Dönüşümü», (Ankara, 1969), Nşr. Ankara Ü. Hukuk Fakültesi, No: 250.
- Cırcı Zeydân (ö. 1332/1914), - «Medeniyyet-i İslâmiyye Tarihi», Çev. Zeki Megâmiz, c. I-V (İstanbul, 1328 - 1330), Nşr. Ahmed Cevdet - Zeki Megâmiz.
- Çağatay, Neş'et, - «İslâmiyetin Yayılışı Sırasında Komşu Devletlerin Durumu», (Teksir halinde ders notu), Ankara Ü. İlâhiyat Fakültesi.
- Çantay, Hasan Basri (ö. 1385/1966), - «Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim», c. I-III (5. bas. İstanbul, 1384/1965), Nşr. Mürşid Çantay.
- Doğrul, Ömer Rıza, - «İslâm Tarihi Sadr-ı İslâm», c. X (İstanbul, 1353/1935), Nşr. Âsâr-ı İlmiyye Kütüphânesi.

- Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk is-Sicistânî (ö. 275/888), - «Sünenü Ebi Dâvud», c. I-II (1. bas., Mısır, 1371/1952), Matbaatü Mustafa el-Bâbî.
- Ebû'l - Ferec Abdurrahmân b. Ahmed b. Recebi'l - Hanbelî (ö. 795/1393), - «El-İstihrâc li Ahkâmi'l-Harâc», Thk. Abdullah Sıddik, (1. bas., Mısır, 1352/1934), Ezherel - Matbaatü'l - İslâmiyye.
- Ebû Hanife Numan b. Sâbit (ö. 150/767), - «Kitabu Müsne-di'l - İmâmi'l-'Azam, (Kahire, 1327), Matabaatü Şirketi'l-Matbuâtî'l-İlmiyye.
- Ebüll - Muzaffer Muhammed b. Hubeyre el-Hanbelî el-Vezir (ö. 560/1165), - «İhtilâfü'l-Eimme (İhtilâfü'l-Ülemâ)», Arapça Yzm. İstanbul, Süleymaniye Kütüphânesi Serezli Kısım, No: 813.
- Ebu' - Suud Mehmed b. Yunus Mehmed b. Mustafa el-İmâdî (ö. 982/1574, - «Fetâvây-ı li Mevlâ Ebi's-Suud Efendi», Arapça Yzm. Kayseri, Râşid Efendi Kütüphanesi, No: 388. (Yapılan atıflarda Fetâvâ şeklinde geçecektir).
- , - «Sultan Süleyman Hân zamanında ve Şeyhu'l-İslâm Ebu's-Suud Asrında olan Kanunnâmeler», Eski Türkçe Yzm. Erzurum, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfeddin Özege Kısım, No: 18873. (Yapılan atıflarda Kanunnâme şeklinde geçecektir).
- Ebû Ubeydi'l - Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), - «Kitâbu'l-Emvâl», Thk. Muhammed Halil Hurrâs, (1. bas., Kahire, 1388/1968), Nşr. Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye.
- Ebû Ya'lâ Muhammed b. el - Hüseyinî'l-Ferrâ el-Kâdi el-Hanbelî (ö. 458/1066), - «El - Ahkâmu's - Sultâniyye», Thk. Muhammed Hamidü'l-Fakî, (1. bas., Mısır, 1357/1938), Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî.

- Ebû Yusuf Ya'kûb b. İbrahim (ö. 182/798), - «İhtilâfu Ebi Hanife ve İbni Ebi Leylâ», Thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, (1. bas., Mısır, 1357), Nşr. Rıdvan Muhammed Rıdvan. (Yapılan atıflarda İhtilâf şeklinde geçecektir).
- , - «Kitâbü'l-Harac», (3. bas., Kahire, 1382), Nşr. el-Matbaatü's-Selefiyye.
- Elmalılı, Hamdi (Yazır) (ö. 1358/1942), - «Hak Dini Kur'an Dili Türkçe Tefsir», c. I - IX (2. bas., İstanbul, 1960 - 1962), Nşr. Muhtar Yazır.
- el-Ezdi, Ebû İsmail Muhammed b. Abdillâh el-Ezdi el-Basri (ö. 178/794), - «Fütûhu's-Şam», Edisyon Kritik; Ensign W. N. Lees (Kalkûta, 1854), Nşr. J. Thomas.
- Fyzee, Asaf A.A., —«Outlines of Muhammedan Law», (3. bas., Oxford, 1964), Nşr. Oxford University Press.
- Gardet, Louis, —«La Cité Musulmane vie Sociale et Politique» (3. bas., Paris, 1969).
- el-Guneymi, Abdulganî el-Meydânî (ö. 1268/1852), - «el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâbi'l-Kudûri», cz. 1-2 (İstanbul, 1323), Nşr. Mehmed Ârif Matbaası.
- el-Haddâdi, Ebû Bekir b. Ali (ö. 800/1398), - «el-Cevhere-tü'n-Neyyire alâ Muhtasari'l-Kudûri», c. 1-2 (İstanbul, 1323), Nşr. Mehmed Ârif Matbaası.
- Halis Eşref, - «Külliyâtı Şerh-i Kanûn-ı Arazi», (İstanbul, 1315), Nşr. Kütüphâne-i Cihân.
- Hamidullah, Muhammed, - «el-Vesâiku's-Siyâsiyye li'l-Ah-di'n-Nebevi ve'l-Hilâfeti'r-Râşide», (3. bas., Beyrut, 1389/1969), Nşr. Dârü'l-İrşâd.
- el-Hassâf, Ebû Bekir Ahmed b. Amri's-Şeybânî (ö. 261/875), - «Ahkâmü'l-Evkâf», (1. bas., Mısır, 1322/1904), Nşr. Divânu Umûmi'l Evkâf.
- Hâtemi, Hüseyin, - «İslâm Açısından Sosyalizm», (2. bas., İstanbul, 1971), Nşr. Erdem Yayınevi.

- Heyet , - «el-Fetâvâ'l-Alemgiriyye» veya «el Fetâvâ'l-Hindiyeye», c. I-VI (Mısır, 1323), Nşr. Mustafa el-Bâbi. (Yapılan atıflarda F. el-Hindiyeye şeklinde geçecektir).
- Heyet , - «Mecelle», Thk. A. H. Berki, Yeni Harf (Ankara, 1959), Nşr. Banka ve Ticâret Hukuku Araştırma Enstitüsü No : 12. (Yapılan atıflarda Mecelle şeklinde geçecektir).
- Heytemî, Şihâbü'd-Dîn Ahmed b. Hacerî'l-Heytemî eş-Şafîi, - «Fetâvâş, Şeyh Heytemî, Arapca yzm., cz. 2, Diyarbakır, İl Kütüphanesi, No: 1947/A.
- Iustinianus (ö. M. S. 565), - «Institutiones», Çev. Ziyâ Umur, (İstanbul, 1968), Nşr. İstanbul Ü. Hukuk Fakültesi, No : 1291/276.
- İbnu 'Âbidin, Muhammed Emin b. Ömer 'Âbidin (ö. 1198/1784), - «Hâşiyetü Reddi'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr», c. I-V (Mısır, 1307), Matbaatu Ahmed el-Bâbi el-Halebî.
- İbnu Bakkâl, Ebu'l-Kâsım Abdulaziz b. İshâk b. Ca'fer (ö. 272/885), - «Tertibü'l-I'tikâd ve Takribu'l-Eşhâd», Arapca Yzm. İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdad'lı Vehbi Efendi Kısım, No : 457/1.
- İbnu'l-Esir, İzzuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed (ö. 630/1292), - «el-Kâmil fi't-Tarih», c. I-VIII (Beyrut, 1385/1965).
- İbnu Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm eş-Şafîi (ö. 451/1059), - «Merâtibu'l-İcma'», (Kahire, 1357), Nşr. Mektebetü'l-Kudsî.
- İbnu Hışâm, Muhammed Abdulmelik b. Hışâm il-Hımyeri (ö. 218/833), - «es-Siretü'n-Nebeviyye», c. I-IV (Mısır, 1355/1938), Matbaatu Mustafa el-Bâbi.
- İbnu-Nuceym, Zeynuddin Ahmed b. Nuceym'il-Hanefî (ö. 970/1563), - «el-Eşbah ve'n-Nezâir ve Mecmuât-u'r-Resâil», c. I-II (İstanbul, 1290), Matbaatu'l-'Âmire.

- İbnu Kayyûmî'l-Cevziyye, Şemsüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekir (ö. 751/1350), - «Ahkâmu Ehli'z-Zimme.», Thk. Dr. Subhi Sâlih, c. I-II (1. bas., Şam, 1381/1961), Matbaatu'l-Câmia.
- İbnu Rüşdi'l-Hafid, Ebu'l-Veled Muhammed b. Ahmed b. Rüşdi'l-Kurtubi (ö. 595/1199), - «Bidâyetü'l-Muc-tehid ve Nihâyetü'l-Muqtasid», c. I-II (1. bas. Mısır, 1329), Nşr. Muhammed Emin el-Hancı.
- İbnu Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim (ö. 728/1328), - «ed-Devle ve Nizâmü'l-Hisbe», (1. bas., Şam, 1387/1967), Nşr. Dâru'l-Fikr.
- İbnu Zenceveyh, Hümejd b. Mahled b. Kuteybe (ö. 247 / 861), - «Kitâbu'l-Emvâl», Arapca Yzm., Burdur Kütüphanesi, No : 183.
- İnalcık, Halil, - «İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukâyesesi», İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, sy. 1 (1959), Nşr. Ankara Ü. İlahiyât Fakültesi, İslâm İlimleri Enstitüsü.
- Kalkaşandi, Ebul-Abbâs Ahmed (ö. 821/1418), - «Subhu'l-Âşâ fi Sınâati'l-İnşa», c. I-XIV (Kahire, 1331 - 1338/1913 - 1919), Nşr. Dâru'l-Kütübiş-Sultâniyye.
- Kâsânî. Alâuddin, Ebû Bekir b. Mes'ûdil-Kâsânî el-Hanefî (ö. 587/1191), - «Bedâiu's - Sanâi fi Tertibi's - Şerâ-yı', c. I-VII (2. bas., Mısır, 1328/1910), Nşr. Muhammed Emin el-Hancı.
- Kastalâni, Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekir Kastalâni eş-Şafii (ö. 923/1517), - «İrşâdü's-Sâri li Şerhi Sahihi'l-Buhari», c. I-X (Mısır, 1307), el-Matbaatü'l-Meymeniyye.
- Kettâni, el-Hasanü'l-İdrisi, - «et-Terâtibü'l-İdâriyye», c. I-II (Rabat, 1346), el-Matbaatü'l-Ehliyye.

- Kevseri, Muhammed Zâhid b. el-Hasani'l-Kevseri (ö. 1952), - «en-Nüketü't-Tarife fi't-Tehaddüsi an Rudûdi'bni Ebi Şeybe alâ Ebi Hanife», (1. bas., Kahire, 1365), Matbaatü'l-Envâr.
- Kıvamuddin el-İnkârî el-Hanefî, - «Gâyetul-Beyân», Arapca Yzm. Diyarbakır, İl Kütüphanesi, No : 3313/c.
- Köprülü, Bülent, - «Toprak Hukuku Dersleri», c. I (İstanbul, 1958), Nşr. İstanbul Ü. No : 779.
- Köprülü, Fuad (ö. 1966), - «Orta Zaman Türk Hukuki Müesseseleri», (İstanbul, 1937), Devlet Matbaası.
- Krenkow, F. (ö. 1372/1953), - «Grant of Land by Muhammed to Tamim ad-Dâri», İslamica, c. I (Leizig, 1924).
- Linant de Bellefonds, - «Un problème de Sociologie juridique Les terres «communes» en pays d'İslam». Studia İslamiça, c. X (Paris, 1959).
- Lokkegaard, Frede, - «İslamic Taxation in the Classic Period», (Copenhagen, 1950), Nşr. Brannes and Korch.
- Mahlûf, Haseneyn Muhammed, - «el-Me vâris fi's-Şeriatî'l-İslâmiyye», (2. bas., Mısır, 1373/1954), Nşr. Dârü'l-Kitabi'l-Arabî.
- Mâlik b. Enes (ö. 179/795), - «el-Müdevvenetü'l-Kübrâ», c. I-VI (Ofset, Bağdad, 1970), Nşr. Mektebetü'l-Mü-sennâ. (Atıfta bulunurken el-Müdevvene şeklinde geçecektir).
- , - «el-Muvatta», Thk. Muhammed Fuad Abdülba-ki, Nşr. Kitabu's-Şuab.
- el-Makrizî, Ahmed b. Ali b. Abdülkadir (ö. 845/1441), - «el-Hutatu'l-Makriziyye», c. I-II (Mısır, 1324-1326), cz. 1-4, Matbaatu'n-Niyl. (Atıfta bulunurken el-Hu-tat şeklinde geçecektir).
- , - «İmta'ul-Esma', Arapca Yzm. İstanbul, Köprü-lü Kütüphanesi, No : 1004. (Atıfta bulunurken im-ta' şeklinde geçecektir).

- Mardini, Ebu-Ulâ (ö. 1957), - «Hukuk-ı Tasarrufiyye-i Arazi Hülâsaları», Ders Notları, (İstanbul,?), (Atıfta bulunulurken H. Tas. Arazi şeklinde geçecektir).
- , - «Kat Mülkiyeti», (İstanbul, 1948), Nşr. İstanbul Ü. Hukuk Fakültesi, No : 78. (Atıfta bulunulurken K. Mülkiyeti şeklinde geçecektir).
- , - «Toprak Hukuku Dersleri», (İstanbul, 1947), Cumhuriyet Matbaası. (Atıfta bulunulurken Top. H. şeklinde geçecektir).
- Mâverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib il-Mâverdi eş-Şafii (ö. 450/1058), - «el-Ahkâmu's-Sultâniyye ve'l-Velâyâtü'd-Diniyye», (2. bas., Mısır, 1386/1966), Nşr. Mustafa el-Bâbi el-Halebi.
- Mennâü'l-Kettân, - «Mevkîfu'l-İslâm mine'l-İştirâkiyye ev Nazariyetü't-Temellük fi'l-İslâm», (Riyad, 1381), Nşr. Dâru's-Sakâfeti'l-İslâmiyye.
- Mevdûdi, Ebu'l-'Âlâ el-Mevdûdi, - «Mülkiyetü'l-Arz fi'l-İslâm», Arapcaya Çev. Muhammed Âsım el-Haddâd, (2. bas. Kuveyt, 1389/1969), Nşr. Dâru'l-Kalem.
- Mirâs, Kâmil (ö. 1376/1958), - «Sahih-i Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi», c. I-XII (2. bas., Ankara, 1957-1972), Nşr. Diyânet İşleri Başkanlığı, No : 123.
- Molla Husrev, Muhammed b. Ferâmûz il-Kâdi (ö. 885/1480), - «Dürerü'l-Hükkâm fi Şerhi Gurereri'l-Ahkâm», c. I-II (İstanbul, 1319), Nşr. Şirket-i Sahafiye-i Osmâniyye.
- Muhammed Bâkır es-Sadr, - «İktisâdunâ», (2. bas. Necef, 1387/1968), Nşr. Dâru'l-Fikr, Irak.
- Muttaki el-Hindî, Alâüddin Ali el-Muttakî (ö. 975/1567), - «Kenzu'l-Ummâl fi Süneni'l-Akval ve'l-Ef'âl», c. I-VIII (Haydarâbâd, c. I-II, 2. bas. 1364, 1369, c. III-VIII 1. bas., 1312-1314), Nşr. Dâiretül-Maarifi'l-Osmâniyye.

- Muşribzâde, Mehmed 'Ârif b. Mehmed Emin Şeyhu'l-İslâm (ö. 1275/1859), - «Câmiu'l-İcâreteyn fi Mesâilî'l-Fetvâ», (İstanbul, 1252), el-Matbaatü'l-Âmire.
- Nevevi, Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevi (ö. 676 / 1277), - «Şerhu'n Nevevi ale'l-Müslim», (İrşâdu's-Sâri kenarında), c. I-X (Mısır, 1307), el-Matbaatü'l-Meymeniyye.
- Nizâmülmülk (ö. 485/1092), - «Siyâsetnâme», Çev. M. Şerif Çavdaroglu, (İstanbul,?), Nşr. İstanbul Ü. Hukuk Fakültesi İdare Hukuku ve İdâri İlimler Enstitüsü, No: 1.
- el-'Omeri, İbnu Fadlullahi'l-'Omeri (ö. 786/1384), - «el-Mesâlikü'l-Ebsâr fi Mesâlikî'l-Emsâr», Thk. Ahmed Zeki Paşa, c. I-VIII (Kahire, 1342/1924), Nşr. Dârü'l-Kütübi'l-Mısıriyye.
- Onar, Sıddık Sâmî (ö. 1972), - «İdare Hukukunun Umumi Esasları», c. I-II (2. bas., İstanbul, 1960), Nşr. İsmail Akgün.
- Ömer Hilmi Efendi (ö. 1308/1891), - «İthâfü'l-Ahlâf fi Ahkâmî'l-Evkâf», (İstanbul, 1307), Matbaay-ı Âmire.
- Pakalın, Mehmet Zeki, - «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü», (2. bas., İstanbul, 1971), Nşr. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Poliak, A. N., - «Classification of Lands in the Islamic Law and Its Technical Terms», American Journal of Semitic Languages and Literatures (AJSL), sy. 57 (1940).
- Râzi, Fahrüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer ir-Râzi eş-Şafîi (ö. 606/1209), - «Mefâtihu'l-Gayb» veya et-Tefsiru'l-Kebir», c. I-VIII (İstanbul, 1308), el-Matbaatu'l-Âmire.
- Schacht, Joseph, - «Introduction to Islamic law» (Oxford, 1964), Clarendon Press.

- Schwarz, Andreas B. (ö. 1953), - «Roma Hukuku Dersleri», Çev. Türkân Rado, c. I (4. bas., İstanbul, 1956), Nşr. İstanbul Ü. Hukuk Fakültesi, No : 134.
- Secâvendî, Sırâcüddin Muhammed b. Muhammed is-Secâvendî el-Hanefî (ö. 597/1200), - «Ferâizü's-Secâvendî (el Ferâizu's-Sirâciyye)», (İstanbul, 1320), Nşr. Şirket-i Sahâfiyye-i Osmâniyye.
- Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ebî Sehl is-Serahsî (ö. 483/1090), - «el-Mebsût», c. I-X (Tunus, 1324), cz. 1-30, Nşr. Muhammed Efendi Sâsi.
- Serdengeçti, Edip (ö. 1958), - «Mülkiyet Nehcinin Vech-i Tekâmülü», (İstanbul, 1339/1921), Matbaay-ı Askeriyye.
- Şâfiî. Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris iş-Şâfiî (ö. 205/820), - «el-Ümm», c. I-IV (Beyrut.?), cz. 1-7, Nşr. Kitâbu's-Şua'b.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan (ö. 189/804), - «el-Asl fi'l-Furû», Arapca Yzm., İstanbul, Süleymaniye Kütüphânesi, Cârullah Efendi Kısım, No : 575, 576, 577, 578, 579. (Atıfta bulunurken el-Asl ismi yanına eserin kayıt numarası da yazılmıştır).
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan (ö. 189/804), - «Terceme-i Şerh-i Siyeri'l-kebir», Şrh. Serahsî, Çev. M. Münib Ayıntâbi, c. I (İstanbul, 1241), cz. 1-2 (Atıfta bulunulurken Siyer şeklinde geçecektir).
- Şeyhzâde, Abdurrahman b. eş. Şeyh Muhammed b. Süleymân (ö. 1078/1667), - «Mecmeul Enhur fi Şerhi Mültekâ'l-Ebhur»; c. I-II (İstanbul, 1311), Nşr. Bosnevi Hacı Muharrem Efendi.
- Şibli. Mevlânâ Nu'mân (ö. 1332/1914), - «İslâm Tarihi Asr-ı Saadet», Çev. Ömer Rıza (Doğrul), c. I - IX (İstanbul, 1347-1928), Nşr. Âsâr-ı İlmiyye Kütüphânesi.

- Şirbini, Muhammed Üş-Şirbini el-Hatib iş-Şâfii (ö. 977/1569), - «Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Mâ'ni'l-El-fâzı'l- Minhâc», c. I - IV (Mısır, 1377/1958), Nşr. Mustafa el-Bâbi el-Halebi.
- Taberi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ceriri't-Taberi (ö. 310-923), - «İhtilâfü'l-Fukahâ», (1. bas., Mısır, 1320 - 1902), el-Matbaatu'l- Müveaseâ't ve't-Terakki. (Atıfta bulunulurken İht. Fukahâ şeklinde geçecektir).
- , - Târihu'l- Ümem ve'l - Mülûk», c. I - VIII (Kahire, 1357-1358/1939), İstikâmet Matbaası. (Atıfta bulunulurken Târih şeklinde geçecektir).
- Tantâvi, Ali-Nâci, - «Ahbâru Ömer ve Ahbâru Abdillâh b. Ömer», (1. bas. Şam, 1379-1959), Dâru'l-Fikr Matbaası.
- Tirmizi, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Servet it-Tirmizi (ö. 279/892), - «el-Câmiu's - Sahih ve Huve Sünenü't - Tirmizi», c. I-V (1. bas., Kahire, c. I-III 1356, c. IV 1382, c. V 1385), Matbaatu Mustafa el-Bâbi el-Halebi.
- Tuğ, Salih, - «İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı», (Ankara, 1963), Nşr. Ankara Ü. İlâhiyat Fakültesi, No: 50.
- Turan, Osman, - «Selçuklular ve İslâmiyet», (İstanbul, 1971), Nşr. Turan Neşriyât Yurdu, No: 9
- Üçok, Coşkun, - «Türk Hukuk Tarihi Dersleri», (5. bas., Ankara, 1972), Nşr. Ankara Ü. Hukuk Fakültesi, No: 297.
- Van Berchem, Max, - «La propriété territoriale et limpot foncier sous les premiers Califs», (Genève, 1886).
- Vassâf Abdullâh Efendi Şeyhulislâm (ö. 1174/1761), - «Fe-tâvây-ı Vassâf», Arapça Yzm. Tokat Kütüphanesi, No: 4300.

- Vasiliev, A.A., - «el-Arab ve'r-Rûm», Arapçaya Çev. Dr. Muhammed Abdulhâdi Şâire, (Mısır, 1934), Nşr. Dâru'l - Fikr'l - Arabî.
- Yahya b. Âdem il-Kureşi (ö. 203-818), - «Kitâbu'l-Harâc», Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Kahire, 1347), Nşr. el-Matbaatü's-Selefiyye.
- Yusuf, Seyyid Muhammed Yusuf, - «Land Agriculture and Rent in İslâm», İslamic Culture, c. XXXI, sy. 1. 1957), Nşr. The İslamic Culture Board Hyderâbâd - Deccan.
- Zurkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî ez-Zurkânî (o. 1122/1710), - «Şerhu Muvatta'il - İmâm Mâlik», c. I-V (Mısır, 1381/1961), Matbaatu Mustafa el-Bâbî.

KAYNAKLAR HAKKINDA GENEL BİLGİ VE TENKİDLER

İslâm Arazi Hukukunun mahiyeti, ilgili konuları çok eski devirlerden itibaren incelenmiş, işlenmiştir. Fıkıh kitaplarında, başka konularla alâkası nisbetinde üzerinde durulmuştur. Diğer taraftan Vergi Hukuku, devletin mal siyâseti ile yakından ilgili olduğundan «Kitâbü'l-Harâc», «Kitâbü'l-Emvâl» isimli eserlerde de dağınık vaziyette Arazi Hukuku kâideleri ve tatbikâtı mevcuttur. Bazı tarihçiler, fethedilen ülkeler topraklarının tâbi olduğu statülerden, uygulanan kaidelerden bahsetmişlerdir. İslâm Hukukunun ikinci asıl kaynağı olan Hadisleri, Hz. Peygamber'in tatbikâtını ihtivâ eden hadis kitapları da belirli bâblarında veya dağınık vaziyette toprakla ilgili rivâyetleri, prensipleri içine alır. Her ne kadar Arazi Hukukunu ele alan, teessüs ve tekevvününü inceleyen sistematik eserler vücûda getirilmemişse de sözü geçen konulardaki eserler asıl ve önemli birer kaynaktırlar.

Son zamanlarda Doğu ve Batı'da doğrudan doğruya veya dolayısı ile İslâm Arazi Hukuku ile ilgili kitaplar yazılmışsa da bunlarda son gelişmeler üzerinde durulmuştur. Bu sebeple de incelemelerimizde birinci dereceden kaynak sayılamazlar.

Aslında çok daha önce yazılmış eserlerden istifâde edilmiş olduğundan ikinci, üçüncü dereceden kaynak sayılabilirler. Kaynak olabilecek bazı eserleri, hâdiseleri ilmi bir şekilde inceleyen, tenkidini yapan Yazarların son zamanlarda ortaya koydukları kitaplar da metod bakımından ilk devir eserleri kadar önemli sayılabilir.

Hadis kitaplarından ya doğrudan doğruya yahut

başka konularda yazılmış eserlerdeki hadislerin yapılan atıfları ile istifade edilmiştir. Hadislerin tenkidini, diğer rivâyetlerle karşılaştırmasını ihtivâ etmesi bakımından Şerhler, asıl eserden daha çok el altında bulundurulmuş, kullanılmıştır. Zira asıl eser kaynak olma niteliğini yitirmemiştir. Üstelik Şerhlerde başka rivâyetler, sağlam deliller, karşılaştırmalar bulmak da mümkündür.

Arazi Hukuku ile yakından ilgili olması sebebiyle Vergiler konusunda yazılmış eserlerde Arazilerin kısımlarına, statülerine, hattâ fethedilişlerine geniş yer verilmiştir. Halife el-Mehdînin Veziri Ebû Ubeydillah Muâ'viye b. Yesâr (ö. 170/786) ilk «Kitâbü'l-Harac»ı yazmış olmasına rağmen eseri elde bulunmadığından yararlanılamamıştır. Daha sonra gelen Ebû Yusuf (ö. 182/798) ve Yahyâ b. Âdem (ö. 203/818)in «Kitâbü'l-Harâc»larına müraceat edilmiş, Ebû Yusuf'un fikirleri tatbikâtla daha çok ilgili olması nedeni ile eseri de üstün tutulmuştur. Kudâme b. Ca'fer (ö. 338/949) hem daha sonra yaşaması hem de Arazi Hukuku bakımından «Kitâbü'l-Harâc»ının orjinal olmaması nedeni ile bırakılmıştır. Devletin gelir kaynakları ve malları hakkında çok geniş bilgileri ihtivâ eden «Kitâbü'l-Emvâl» isimli eserlerden, ilk devre ait Ebû Ubeyd (ö. 224/838)in matbu '«el-Emvâl»i ile talebesi İbnu Zenceveyh (ö. 247/861)in yazma «el - Emvâl» eserlerinden istifade edilmiştir. Her iki kitapta da genellikle aynı rivâyetler vardır.

Tarih Kitaplarından İbnu Hişâm (ö. 218/833) ve el-Belâzurî (ö. 279/892) gibi, eserlerinde fethedilen ülkelere hukukî durumuna yer veren, açıklamalarda bulunanlardan yararlanılmıştır. Ancak hukuk kitapları ile çatışma halindeki tarihî kaynaklar bırakılmıştır.

İslâm Hukuku sahasında yazılmış eserlerin tarih bakımından en eski olanları ve onların güvenilir şerhleri kaynak kabûl edilmiştir. Baskısı yapılmış eserler kadar

yazmalara da önem verilmiş, tespit edilebilenlerin konu ile ilgili bölümleri itinâlı bir şekilde gözden geçirilmiştir. Fetvâ kitaplarından meşhur birkaçına yer verilebilmiş, ilk devirlere yapılan atıflarından istifâde edilmiştir. Fakat İslâm Âmme Hukuku sahasında yazılmış fıkıh kitapları özellikle el-Mâverdi (ö. 450/1058) ve Kâdı Ebu Ya'lâ Hanbelî (ö. 458/1066)nin «el-Ahkâmu's-Sultâniyye» isimli eserleri kaynak olma bakımından ön plânda tutulmuştur, el-Mâverdi'nin eserindeki görüşlere ve fikirlerine daha çok yer verilmiştir. Her iki hukukcu da konuları incelerken ilk devir hukuk tatbikâtı tarihî gelişme ile yakından ilgilenmişler, örnekler vermişlerdir.

Nihâyet son devirlerin ve bilhassa 1274/1858 Tarihli Osmanlı Arâzi Kânûnnâme-i Humâyun'u ve Şerhleri ile, Mecelle Şerhlerine de gerektiğinde atıflarda bulunulmuştur. Arazi Kanunu ve Mecelle'nin ihtivâ ettiği hükümler tâ ilk devirlerden itibaren uygulanan, fıkıh ve fetvâ kitaplarında dağınık vaziyetteki Arazi Hukuku ile diğer Hususî Hukuk müesseselerinin Kanûnlaştırılmasından başka bir şey değildir. Bu bakımdan hem ilk devir ile ilişki kurma, hem de önceki kaynaklarda bulunmayan hususlarda bu kanunlar ve şerhlerine müraceat edilmiş, atıflar yapılmıştır.

İslâm Arazi Hukukunun sözü geçen çeşitli kaynaklarından yararlanırken yazarların ve eserdeki rivâyet sahiplerinin mensûbu bulundukları mezhebler üzerinde durulmamış, tercihimize tesir etmemiştir. Prensip olarak İslâm Hukukunun «Muâ'melât» bölümü ile ilgili konularında muteber mezheplerden birinin görüşünü seçmekte aksine bir hüküm bulunmadıkça, hukukcu serbesttir. «Mensûbu bulunduğu mezhebin görüşü ile amel ve hareket edecektir» diye sert bir kâide, kural yoktur. Beğenilen hususlarda ve şartlara göre başka mezheb görüşleri tercih edilmiş, fikirlerin karşılaştırması yapılmıştır.

G İ R İ Ş

A — GENEL BİLGİLER

Hız. Âdem'den itibaren toprak davasının, toprakla haşır-neşir olmanın başladığını görüyoruz. İslâm Hukukunun kaynağı Kur'ânda muhtelif vesilelerle insan ve insanın toprakla olan münasebetlerine yer verilmiştir. Yer yüzünün bir geçinme kaynağı oluşuna temas edilince bu cihetten insanın alâkası daha da artmaktadır.

Bir âyette «Yere gelince onu da bütün mahlûkâtın faidesi için alçalttı»(1). Allah, kullarına olan nimetlerini açıklamış, göstermiştir(2). Mânâsı kaydedilen âyeti edebiyât yönünden inceliyenler, yer yüzünde bulunan her şey için yaratılmış olduğu mânâsını vermekteler. Ama yaratılanlar içerisinde en çok yararlanan insan olması sebebiyle «ENÂM» kelimesi kullanılmıştır. Bununla beraber sözü geçen kelime yalnızca insan mânâsına da gelmez. İnsan ve hayvanları içine alır(3).

Nitekim en çok istifade eden varlığa (insana) itibarla bir kısım işlerin yapılması, topraktan elde edilen-

---

1 — Kur'ân-ı Kerim; er-Rahmân (55)/10.

2 — Mevdüdi, Ebul-Alâ; Mülkiyetü'l-Arz fi'l-İslâm, s. 9-10.

3 — Râzi, Fahrüddin Ebû Abdillâh; Tefsiru'l-Kebir, c. 8, s. 12 (İstanbul, 1308). Elmalılı Hamdi (Yazır); Hak Dini Kur'an Dili Türkçe Tefsir, c. 7, s. 4667 (İst. 1962).

lerden yenilip yedirilmesi konusunda şu âyetler gözü-müze ilişmektedir. «Arz Allah'ındır. Kullarından istedi-ğine onu verir» (4). «Arz dakileri sizin için yaratmış-tır» (5). «Meyve verdiğinde meyvelerinden yeyin, hasad zamanında da Allah'ın hakkını veriniz» (6). «Ey iman edenler! Kazandığınız şeylerin temizinden ve yer yüzün-den sizin için çıkardığımız şeylerdén infakta bulu-nun» (7). İşte bu ve benzeri âyetlerdeki emirlerin, hü-kümlerin muhatapları menkûl ve gayr-ı menkûl sahibi olan insanlardır. Esasen yaratılmış olan her şeyin insan iyiliğine olduğu da «O Cenâb-ı Hak yer yüzünde olan her şeyi sizin için yaratmıştır» (8). Şeklinde tescil edilmiştir.

Bütün bu hükümler insanın dikkatini yer yüzüne çekmekte (esas nüvesini topraktan alan) insanı toprağa teşvik etmekte, onu topraktan ayırmak mümkün olma-maktadır. Topraktan çıkan insanı besleyip büyüten, ha-yatı süresince emzirip besleyen ana topraktır. Onun için-dir ki, insan toprağa yakından bağlıdır. Ve toprak mül-kiyeti hemen bütün mülkiyetlerin başında yer almakta-dır (9). İnsan gıdasını topraktan sağladığı gibi, ihtiyacı olan her türlü sanayi maddelerinin asıl malzemeleri de yine topraktan çıkarılmakta, toprakta yetiştirilmekte-dir. Bu kadar önem taşıyan toprak hakkında her dev-let, imparatorluk çeşitli kaideler koymuş, onu nizamsız, kuralsız bırakmamıştır. Tarih, hukuk ve diğer ilimler

---

4 — Kur'ân-ı Kerim; el-A'râf (7)/128.

5 — Kur'ân-ı Kerim; el-Bakara (2)/29.

6 — Kur'ân-ı Kerim; el-En'âm (6)/141.

7 — Kur'ân-ı Kerim; el-Bakara (2)/267.

8 — Kur'ân-ı Kerim; el-Bakara (2)/29.

9 — Ateş, Süleyman; «Toprak ve İslâm», Ankara Üni-versitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XVII (1969), s. 201.

alanında yazılan kitaplarda bu konuda eski kavimlere, imparatorluklara ait prensipleri bulabilmekteyiz. İncelemede İslâm Dininin ortaya çıkıp yayıldığı yıllarda Arap yarımadası ve komşu ülkelerindeki arazi hukuku kaidelerinin belli başlı neler olduğu, ne gibi uygulamalara girişildiği kaydedilecektir.

I — ARAP YARIMADASINDA ARAZI HUKUKU UYGULAMASI :

Arapların ekserisi Cahiliyet devrinde Hz. İbrahim ve Hz. İsmâil (A.S.)'in şeriatına inanmışlar, din kabul etmişlerdir. Ayrıca fetret devrinde ihdâs ettikleri akîde ve âdetleri uyguluyorlardı (10). Toprağa yerleşmemiş, göçebe kabililer halinde yaşıyorlardı. Geçimlerini hayvancılıkla, ticâretle, göçüp konakladıkları yerde ziraatçilikle ve nihâyet yağmacılıkla karşılıyorlardı.

Gerek göçebeler arasında ve gerekse yerleşmiş arap cemiyetlerinde tam mânâsı ile müesseseseleşmiş bir otoritenin bulunmayışı teşkilâtlanmış hukuk sisteminin yokluğuna sebep olmuştur. Yine de tamamen başsız sayılmazlardı. Zira bedevî (göçebe) bir hayat içinde de olsalar aralarında sözü dinlenen, itaat edilen kabile reisleri vardı. Yerleşmiş araplar arasında kabile reisi ve onun yanında eşraftan bir gurup onları idare etmiş, sözlerini dinletmişler, ihtilaflarda hakem olmuşlardır. Örf ve âdetin, geçmiş peygamberlerin koyduğu kuralların mer'iyetini sağlamışlardır (11).

O zamanın ekonomik şartları topraktan çok menkûl

---

10 — Mahlûf, Haseneyn Muhammed; el-Mevâris fi'ş-Şeriatil-İslâmiyye, (2. bas. Mısır, 1373/1954), s. 3.

11 — Schacht, Joseph; An Introduction to Islamic Law, (Oxford, 1964), s. 7-8.

kıymetlere dikkâti çekmiş, araziyi pek umursamamışlardır. Zira onlar için önemli olan; içinde bulundukları ânı değerlendirmektir. Geleceğe ait bir plân ve kayguları yoktur. Bu nedenlerledir ki arazi hukuku sahasında tatbik edilen örf ve adetlere, kurallara pek fazla rastlanılmamaktadır. Hattâ mütegalibe geçinen kuvvetli bazı şahıslar çok geniş arazi çevirmişler, hiç kimseyi bu yerlere sokmamışlardır. Kuleyb b. Vâil bunlardan biridir(12). Zirâî alanlardan ziyâde vahalar, otlaklıklar onlar için önem taşıyordu. Mer'alar bahsinde de görüleceği üzere kabile ve şahıs otlaklıkları tesis etmişlerdir. Kuyu ve akar sularının harîmi (çevresi) çok geniş tutulmuş, boş yere geniş yerler zabt edilmiş, özel mülkiyete konu olmuştur(13).

II — ESKİ YUNAN'DA TOPRAK HUKUKU :

Eski Yunan'da toprak mes'elesi zamanla canlılık kazanmış, çalışanlarla çalıştıranlar arasında büyük kavgalara yol açmıştır. Toplum için tehlikeli bir mahiyet arz etmesi üzerine Yunan sitesinde çıkarılan ve toprak hukukunu mevzuata bağlamak suretiyle ilk defa müsbet hukuk alanına intikâl ettiren kanunlar bunun delilidir. Arazi belirli, zengin siyâsî ve dînî nüfûza sahip fertlerin elinde toplanmıştı. Topraksız olup da arazi sahiplerinin topraklarında kâh köle sıfatıyla, kâh hür

---

12 — Mâverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed; el-Ahkâm-ı Sultaniyye ve'l-Velâyât-ı Diniyye, (2. bas. Mısır, 1386/1966), s. 186.

13 — Poliak, A. N.; «Classification of Lands in the Islamic Law and Its Technical Terms», American Journal of Semitic Language and Literature, sy. 57 (1940), s. 55, Dip Not: 39.

olmakla beraber toprağa bağlı insanların, kolonların (14) statüsü içinde mahkûmlar gibi amansız çalıştırılmışlardır. Buna karşılık insanca muamele görmemeleri içtimâî ve siyâsî olayların patlak vermesine sebep oldu.

a — Isparta sitesinin içtimâî ve siyâsî bünyesini hançerliyen bu hadiseler neticesinde Likürg (M. ö. 884 - 804) toprak dağıtım kanunları yaptı. Sistemi şu idi: Isparta sitesi toprak üzerinde mülkiyete sahiptir. Devlete ait bu topraklarda, devlet hükmî şahsiyeti, şehir ve kasabaların ihtiyaçlarına tahsis olunan topraklar hariçindeki araziye süresiz, vârislerine intikâl etmek üzere, dağıtmaya yetkili idi.

Bu kanun gereğince toprak alanlar o toprakta ziraat yapmak, oturmak... gibi her türlü intifa ve istimâl haklarına sahip idiler. Likürg Kanunu arazide mîriyyet esasını kabûl etmiştir. Toprak yalnız Ispartalılara değil Peryokilere de dağıtılmış. Böylece araziden vatandaşlar faydalandığı gibi yabancı statüsünde olan Peryökiler de yararlanmıştır. Rakabenin ferde verilmeyişinin sebebi; devir ve temlik sonucu arazinin belirli ellerde terakkümünü önlemektir (15).

b — M.Ö. 400 yıllarına doğru çıkarılan Epitades Kanunu, Likürg Toprak Kanununun mezkûr faideli hükümlerini kaldırdı. Arazinin devir ve temliki yeniden kabul edildi. Satınalma gücüne sahip kimseler bol para vererek arazilerini çoğalttıkları halde, fakir durumda, işleme imkânından mahrum olanlar arazilerini ellerinden çıkardılar. Isparta'da toprak aristokrasisi yeniden

---

14 — Kolon, eski Yunan idare sisteminde bir nevi eyalet. Meselâ Efes, o zaman bir kolon idi.

15 — Berki, Şakir; Türkiye'de Toprak Davası ve Mevzuat Karşısında Toprak Rejimi, (Ankara, 1971), s. 17-20.

teşekkül etti. Bu tatbikâttan birçok ictimâî, iktisadî ve siyâsî menfi neticeler doğmuştur. Duruma çare bulmak maksadı ile Isparta kralları topraksız halkı tekrar toprağa sahip kılmak için araziyi «Vatandaş arazisi» ve «Peryöki arazisi» namı ile iki kısma ve her kısmı binlerce parçaya ayırmak suretiyle Likürg Sistemine dönme zarureti duymuşlardır (16).

c — Daha sonra ünlü hukukçu Solon toprak hukukunda şu esasları vaz etmiştir:

1 — Köleliği kaldırmak suretiyle geniş arazi sahipleri elinde, borçlanma yüzünden köle olan veya vatani terk edenleri kurtarmış, yurtlarına dönmelerini sağlamıştır.

2 — Herkesin elde edebileceği azami toprak miktarını tespit etmiştir. Fakat her şahsın aynı büyüklükte arazi sahibi olacağına dair bir hüküm koymamıştır. Meşru yollardan olmak şartıyla biri diğerinden farklı miktarda araziye sahip olabilirdi.

3 — Ailelerin elinde bulunan, devamlı iştirak halinde mülk kalan arazinin mirâs ve vasiyyetle bölünerek ferdî mülkiyete geçmesini kabûl etmiştir.

4 — Hükmi şahısların toprak sahibi olabilme esası benimsenmiş, toprak hukukunun şumûlünde genişleme sağlanmıştır (17).

Eski Yunan sonraki yüz yıllarda Roma İmparatorluğunun eline geçmesi sebebiyle bu imparatorluğun toprak rejimine tabi olmuştur.

III — ROMA İMPARATORLUĞUNDA TOPRAK HUKUKU :

Ziraate elverişli olsun olmasın bütün Roma top-

---

16 — Berki, Şakir; a.g.e., s. 20.

17 — Berki, Şakir; a.g.e., s. 21.

raklarına «TERRA» denilirdi. Kelime, İmparatorluğun kara ülkesini ifade eder. Buna göre; hazine ve mevat arazisi üzerinde devletin otoritesi tam olarak işlemektedir. Devlet mevat (işlenilmemiş) toprakları, zaman zaman fertlere dağıtmış, kaldırılan mahsûlden bir miktarı, toprak vergisi olarak almıştır. Alınan miktar, hububat ve meyvelerin cinsine göre değişmektedir(18). Terra İslâm Hukukunda «DÂR»a yani İslâm Devleti hakimiyetindeki ziraate elverişli olsun olmasın bütün ülkeye te-kâbul ederdi (19).

«AGER» terimi daha çok ziraate elverişli topraklar için kullanılırdı. Ager publicus (mîrî arazi) devlete ait, ziraat yapılabilen arazidir ki, herşeyden önce halka bu yerlerden dağıtım yapılmakta idi. Ama rakabe devlette kalıyor, kişi yalnızca intifa hakkına sahip oluyordu. Bununla beraber, devlet tarafından satışı yapılırsa o takdirde mülk arazi statüsünü kazanıyordu. Satış ve ferağ işlerini Quastor (vâli)ler yürüttüğünden mülk haline dönüşen bu araziye «AGER QUASTORIUS» denilmiştir.

«Ager privatus» ziraate salih, ferdî mülkiyet mevzuu olan arazidir. Toprak dağıtımı ve sair mülkiyeti ictisap yolları ile elde edilen arazidir. Bu nevi hususî arazi bazan istimlâkler sonucu «Ager publicus» olmuşlardır.

«Ager Redditus»: Roma devleti fethettiği toprakların bir kısmını yerliler elinde bırakarak ziraate devam etmelerine müsaade ederdi (20).

Arazi üzerinde tanınan mülkiyet hakkı (dominium

---

18 — Berki, Şakir; Toprak Hukuku, (2. bas., Ankara, 1960), s. 40.

19 — Berki, Şakir; Top. H., s. 41.

20 — Berki, Şakir; Top., H., s. 41-43.

veya *proprietas*) çok geniş bir hakdı. Malı elinden çıkan veya tecavüze uğrayan malikler, *Rei Vindicatio* (istihkâk) ve *Actio Negatoria* (men'i müdahale) davaları ile donatılmışlardı. Aynî ve şahsî irtifak (geçit, süknâ, in-tifa'...) hakları esaslı kaidelere bağlanmıştı(21). Gayr-ı menkûllerde iki yıllık bir mürur-u zaman hakkı tanınmıştır. İki yıl geçince kişi hakkını kaybetmiş olmaktadır. Arazi üzerinde tanınan mülkiyet İtalya arazisinde olursa *Ius Civile* mülkiyeti adını almakta, eyâletlerde olunca *Pretor mülkiyeti* denilmektedir. Ama bu farklılık Postklâsik devir denilen Bizans devrinde ortadan kalkmıştır(22).

Fakat şu açıklamalara rağmen Roma'da toprak mes'elesi zaman zaman kanlı ihtilâllere sürüklemiştir. Sebeblerini ortadan kaldırmak, son vermek uğruna muhtelif zamanlarda toprak kanunları çıkarılmıştır. Önemli birkaçı şu şekilde sıralanabilir:

a – *LEX CASSIA AGRARIA*: Roma'da çıkan, fakat kanlı olaylara sebep olan bu kanunu yapan komisyon başkanı *Cassius Viscellinus* hakarete maruz kalıp öldürülmüştür. Kanunu uygulama imkânı bulunamamıştır.

b – Roma'ya vâki göçleri önlemek için aile reisleri yerine fertlere arazi dağıtmayı gâye edinen *ICINIUS KANUNU*, *SEMPRONIA KANUNU* çıkarılmıştır. Mîrî topraklar denilen yerler belirli ölçüler dahilinde halka

---

21 — Schwarz, Andreas B.; *Roma Hukuku Dersleri*, c. I (4. bas., İstanbul, 1956), s. 128.

22 — Schwarz, Andreas B.; a.g.e., c. I, s. 102-103.

Abdullah Ali Hüseyin; *el-Mukaranetü't-Teşriyye beynel-Kavaniyni'l-Vaziiyeti'l-Medeniyye ve't-İslâmi*, c. I, II (1. bas. Kahire, 1366/1947), c. I, s. 343.

tevzi edilmiştir. Fakat mülkiyetin devrine, ferağ muamelelerine göz yumulmuştur.

c — THORIA KANUNU: M.S. 118 yılına kadar vâki dağıtımdan sonra toprak tevziine son vermiş, elinde mîrî topraklar bulunanların hepsine o arazide mülkiyet hakkı tanımıştır. Toprak dağıtımını yasaklamakla hazinein âciz kalmamasını sağlamıştır.

d — SEZAR KANUNU: O da halkın şehirlere göç etmesini önlemek için halka toprak dağıtacağını ilân etmiştir. Yaptığı toprak kanunu prensipleri kısaca şunlardır:

1 -- Arazi alanlar devlete vergi ödeyecekler.

2 -- Toprak en az üç çocuğu olanlara verilecektir.

3 — Dağıtım için mîrî arazi kâfi gelmezse arazi sahiplerine iştirâ usulü ile toprak temin edilip dağıtımına devam olunacaktır.

Sezar umumiyetle askerlerine toprak vermiş, kanlı hadiselerin tekrar çıkmaması uğruna bedelsiz istimlâk yerine satın-alma esasını kabul etmiştir(23).

İmparatorluk topraklarına dahil Anadolu, Suriye ve Mısır'da İslâm dininin ortaya çıkışı zamanlarında geniş arazi parçaları Quastroların (eyâlet valilerinin) ellerinde, tasarrufları altında idi. Mahsulün büyük bir kısmını vergi olarak (harac-ı muqaseme ile) alınması şartıyla halka işletmeye verilmiştir.

Burada şu fikirleri kaydetmekte fayda vardır. «İslâma tekaddüm eden zamanlarda Roma topraklarına dahil İsrail oğullarında kabile ve soy mülkiyeti mühim ve mümtaz bir mevkii hâiz idi. Kenan ili toprakları feth olununca arazi sıbt ve soylara taksim edilmiş. Fakat her hisseye kat'î ve değişmez bir mâhiyet verilerek vukubu-

---

23 — Berki, Şakir; Top. Dav., s. 22-24.

lan satışların dâima muvakkat olacağı esası kararlaştırılmıştır (24). Her kasabanın da etrafında mer'alar mevcuttu. Buralarda ahalinin sürüleri otlardı. Böylece kadim İbranîlerde arazi mülkiyeti ferdî tasarruf hisselerine taksim edilmiş bir soy mülkiyetine benzerdi. Bâbil esaretinden sonra İsrâîl oğulları arasında tamamen ferdî mülkiyet toprak hakkında da ceryâna başladı (25). Roma İmparatorluğuna dahil Yunanlı, Mısırlı, Suriyeli, Musevî... v.s. kavimler genellikle kendi millî hukuklarına tâbi olarak yaşamışlardır (26).

IV — SÂSÂNÎLER'DE TOPRAK HUKUKU:

İran, Irak topraklarına ve bir kısım Arap Yarımadası arazisi üzerinde merkezi İran'da olan Sasanî İmparatorluğu hüküm sürüyordu. İmparatorluk toprakları bir bakıma askerî bölgelere ayrılmış, askerî iktâ, usulü ile o bölgenin komutanına verilmişti. Toprak üzerinde bulunan köylüler hem o bölge komutanının hem de imparatorun tebası idi. Bu bakımdandır ki çiftçiler iki yönlü sorumluluk taşırlardı (27).

Atlı olan askerler sınıfı sulh zamanında topraklarda yaşarlar, köylülerin çalışmalarına, tarlaların işlenmesine nezaret ederler, bazıları da sarayda otururdu... Köylüler toprağa bağlı, angaryaya mahkûmdular. Orduda ücret almadan piyâde sınıfı hizmeti görürlerdi. Bölgenin

---

24 — Levililer, Sufur, bâb 25, âyet 23.

25 — Serdengeçti, Hüseyin Edip; Mülkiyet Nehcinin Vech-i Tekâmülü, (İstanbul, 1339/1921), s. 96-97. Poliak, A. N.; a.g.m., s. 56.

26 — Schwarz, Andreas B.; a.g.e., c. 1, s. 163.

27 — Christensen, Arthur; İran der Zeman-ı Sâsâniyân, (2. bas. Tahran, 1332), s. 241-242.

ve mahsûlün durumuna göre «harc» vergisi alınırđı. Bunun miktarı mahsûlün 1/6 (altıda birinden)dan 1/3 (üçte birine)ne kadardı. Harac-ı mukâseme denilen işbu vergi baştaki komutan ve imparatorun anlayışına göre değişmekte idi (28). Nuşirevân ağır vergiler altında ezilen halkı, koyduğu âdil esaslar sonucu ferahlatmış, ziraatciliğı teşvik etmiştir.

İslâm Dini komşu ülkelere yayıldığı sırada Suriye ve Mısır'da Roma - Bizans toprak hukuku kaideleri, âdetleri, İran ve Irak'ta İslâm fetihleri sırasında, fütûhât-tan önceki müesseseler devam ediyordu. Hattâ İslâm'ın yayıldığı bir kısım bölgelerde fetihten önce araziye müteallik kaideler ıslah edilerek aynen uygulanmıştır(29).

V – TÜRKLERDE TOPRAK MÜLKİYETİ :

Eski Türkler ziraatle uğraşırlardı. İşbu meşgalenin neticesidir ki, çiftçilerin arazi üzerinde mülkiyet hakları mevcuttu. Özel mülkiyet hakkı başlangıçta bütün bir soya aitti. Zamanla kaydedilen hukukî ilerlemeler sonucu soy mülkiyeti aile mülkiyetine dönüşmüştür. Bu devrede tarlaların sahipleri aile reisleridir(30).

Uygurlar'dan kalma belgeler ve kitabeler arasında arazi mülkiyetine, mülkiyetinin devir ve temlikine ait bir çok vesika vardır. Sözü geçen vesikalardan Doğu Türkistan Türklerinden olan Uygurlar da gayr-ı men-

---

28 — Çağatay, Neş'et; İslâmiyetin Yayılışı Sırasında Komşu Devletlerin Durumu, (Teksir halinde Ders Notu), s. 21-26.

29— Köprülü, Fuad; «Orta Zaman Türk Hukuk Müesseseleri», (İstanbul, 1937), s. 19-20.

30 — Arsal, Sadri Maksûdi; Türk Tarih ve Hukuku, (İstanbul, 1947), s. 339.

kûl mallar üzerinde mülkiyet müessesesinin varlığı ve Uygurların mülkiyet hakkındaki hukukî anlayışlarının diğer milletlerin telakkîlerinden farksız olduğu anlaşılmaktadır.

Eski Türklerden kalma vesikalarda arazi satışları, icar ve rehin akdi, zirâî ortakçılık gibi hukuki tasarruflara rastlanılmaktadır (31).

Komşu ülkelerin toprak hukuku hakkında kaynaklardan elde edilen bilgiler kısaca bu şekilde anlatıldıktan sonra İslâm Hukuku müelliflerinin dolaylı da olsa oraların arazi kuralları, örf ve âdetleri hakkındaki görüşlerine de imkân nisbetinde yer vermek icab edecektir. Zira bu da o yerler hakkında ya kesin bilgi ya da ipuçları vermekte, ışık tutmaktadır.

Toplumların hukuk kurallarının, İslâmî devirde ne nisbette kabul edilebilir oldukları konusunda Ebû Yusuf şu görüşü açıklamıştır: «Bir bölgede eski bir kavimden kalma örf ve âdet cârî olup da ahalisi bunun kendilerine zararı dokunmasından şikâyet ederlerse, İslâm Dini bu örf ve âdeti değiştirmedeği veya iptal etmediği takdirde devlet reisinin onları değiştirmeye hakkı yoktur».

İmam Mâlik ve Şâfiî (r.) «Eski bir âdet ise de devlet reisinin bunları değiştirebileceği» fikrindedirler. Çünkü devlet reisi yalnız kâfirlerin geleneklerini değil, Müslümanlar tarafından örf ve âdet hükmüne getirilmiş ve onunla amel edilmesi caiz olan kaideleri bile ortadan kaldırmak hakkını hâizdir.» derler(32).

Benzeri bir görüş de şudur: «Türkler ve Rumlar

---

31 — Arsal, Sadri Maksûdi; a.g.e., s. 340-341.

32 — Belâzuri, Ahmed b. Yahyâ; Fütûhu'l-Büldân, c. 2 (İstanbul, 1956), s. 345.

kendilerine ait şeyleri aynen muhafaza ederler. Çünkü mücerred istilâ mübah olan şeylerde mülkiyetin sebebi-
dir. Diğer gayr-ı müslimler de müslümanların malını istilâ edince maliki olurlar. Şâfiî hukukçulara göre; malik olamazlar» (33).

Müellif burada savaşı, sulh yolu ile elde edilen topraklarda ve menkullerde mülkiyet hakkının mahfuz ve müteber tanındığına işaret etmektedir. Yoksa harp yolu ile elde edilen arazi ve menkûller ganimet muamelesine tabi tutulmakta, görüleceği üzere muhariplere dağıtılmaktadır. Bütün bu hukukî işlemler yapılırken, İslâm Dininin açık veya kapalı şekilde ortadan kaldırmadığı mahallî örf ve âdet kaideleri İslâmî devirde de yürürlüğünü korumuştur.

VI — İSLÂM DİN VE DEVLETİNDE TOPRAK HUKUKU :

Kur'ânda araziye etraflı bir şekilde tanzim eden ilâhî hükümlere ender rastlanılır. Her ne kadar insan için toprağın bir kısım menfaatler sağladığına yer yer işaret buyurulmuşsa da hukukî statüsüne ilişkin Enfâl sûresindeki; «Sana harp ganimetlerinin hükmünü sorarlar. De ki: Ganimetler Allah'ın ve Rasûlünündür. O halde tam mü'minlerseniz Allah'dan korkun, aranızı düzeltin, Allah'a ve Peygamberine itaat edin» (34), «... Bilin ki, ganimet olarak aldığınız Herhangi bir şeyin mutlaka beşte biri Allah'ın Rasûlünün, hısımlarının, yetimlerin, yoksulların, yolcunundur. Allah her şeye hakkı ile

---

33 — Ebû Muhammed Mahmud; Munhatu's-Sülûk fi Şerhi Tuhfeti'l-Mülûk, Yzm. v. 122/a.

34 — Kur'an-ı Kerim; el-Enfâl (8)/1.

kaadirdir» (35) âyeti ile harpsiz elde edilen ve Haşır sûresi âyet 7 - 9 da hükme bağlanan FEYY malları için gönderilen hükümlerden başkasına rastlanılamaz.

İşte bu durum karşısında arazi hukukunun tekev-vünü, tekemmülü Peygamber (s.) ve halifelerinin tatbikâtında, hukukçuların açıklamalarında kendini bulmuştur. İnkışafı daha çok tatbikâta, oğünkü ictimâî vaziyete bırakılmıştır. Kur'ân'daki «Her şeyin maliki Allah'dır», «Toprak Allah'ın ve dolayısıyla onun Peygamberinin ve müslümanlarındır» şeklindeki umumî hükümlere bakarak şahıslara arazi mülkiyeti hakkı tanımamak, İslâm memleketlerinin toprak teşkilâtını, hususiyetlerini izaha çalışmak da **doğmatizmin** ifadesi olup hem imkânsız hem de verimsiz bir gayretkeşlik sayılır. Özellikle Kur'ân'ın inzâl buyurulduğu Arap Yarımadasında mutlak mülkiyet telâkkisinin çok kuvvetli bulunuşu hadisesiyle karşılaşır, ters düşer (36). Yani İslâmiyet ferdi mülkiyete büyük önem vermiş olup; mülk, İslâmî hükümler dahilinde kullanılmalıdır, esasını getirmiştir.

İslâm fetihleri sonucunda kurulan yeni devletlerde ve aynı devletlerin muhtelif zamanlarında vaziyetin icablarına ve gelişmelerin seyrine göre biri diğerinden farklı toprak rejimleri biribiri ardınca ve ekseriya yan yana ve aynı zamanda varolabilmiştir... Hukukî prensiplerin de kendilerine mahsus bir hayatı vardır. Bu itibarla muhtelif zamanlarda aynı hukukî prensiplerin hakimiyeti dolayısıyla, hiçbir şeyin değişmemiş olduğunu zannetmek hatadır... Halife Hz. Ömer I (r.) arazi

---

35 — Kur'ân-ı Kerim; el-Enfâl (8)/41.

36 — Barkan, Ömer Lütü; «Türkiye'de Toprak Mes'elelerinin Tarihi Esasları», Ülkü Dergisi; c. XI (İstanbul, 1938), sy. 63, s. 240.

hukuku sahasında büyük yenilikler yapmıya mecbûr olmuş, daha sonra gelen hukukçular ise arazi meselelerini sistemleştirirken her biri tesiri altında kalmış olduğu memleketin durumlarına göre, ayrı bir fikir açıklamak mecburiyetini hissetmiştir (37).

Adiy b. Adiyi'l-Kindî'den şu rivâyet edilir:

«Ömer b. Abdulaziz, ganimet ve feyy'in hukukî durumunu soran kimseye şu cevabı vermiştir: Halife Hz. Ömer (r.)'ın hükmü ne ise odur. Çünkü bütün mü'minler Hz. Peygamber'in şu hadisine istinâden Ömer'in tatbikâtını muvafık görmüşlerdir:

Ebû Zer der ki;

— Peygamber'den şunu işittim: «Allah Teâlâ hakkı Ömer'in dediği üzere inzâl buyurmuştur (38).

Harp yolu ile elde edilen Hayber arazisi Hz. Peygamber (s.) tarafından ganimet hükmüne tabi tutulup harbe katılanlara dağıtılırken, yine harp yolu ile elde edilen Irak, Şam, Mısır ülkeleri toprakları Halife Hz. Ömer (r.) tarafından harac vergisi karşılığı üzerinde yaşayan halka bırakılmıştır.

İslâm Dini kişilerin özel mülkiyet hakkını kabûl ve ferdî mülkiyete uymayı emretmiştir. Hz. Peygamber (s.) fetihler sırasında sık sık mülk tevcih ve ıktâ'larında bulunmuştur. Şahsî haklar (insanın kendisi) ne kadar muhterem ise aynî haklar da o şekildedir. Hiçbir keyfî hareket ferdin mal varlığına müdahale edemez (39). Bi-

---

37 — Barkan, Ö. Lütfi; Ülkü, a.g.mak. c. XI, sy. 64, s. 341-342.

38 — Ebû Davud Süleyman b. el-Eş'as; Sünesü Ebi Davud, c. 2 (1. bas. Mısır, 1371/1952), s. 125.

39 — Cin, Halil; Miri Arazi ve Bu Arazinin Mülk Hali-ne Dönüşümü, (Ankara, 1969), s. 6-7.

naenaleyh İslâm'ın doğuşundan önceki mülkiyet hakkı aynen benimsendiği gibi, geçmişte yapılmış hukukî muameleler de olduğu gibi kabul edilmiştir. Şu hakikat karşısında insanı mülkiyet ve tasarruf hakkına sahip kılmayan, her şeyi topluma mal eden ve ferdin eşya üzerindeki tasarrufunu toplumun vekilliği, hukukî durumu ile açıklayan, toprak mülkiyetini çok sınırlayan, âriyet statüsüne tabi tutan yazarların görüşleri tamamen yersizdir (40).

Geçmiş mülkiyeti meşru kabul eden fikre bir örnek verilirse; Rebi' b. Süleyman der ki;

— Şâfiî'ye düşman ülkesinde bulunan, Dâr-ı İslâma mensub kimsenin, orada ev, arazi taksim edişini, düşmanla birlikte mülk alıp Dâr-ı Harp esaslarına göre paylaşmalarını, sonra da bir kısım kimselerin bu anlaşmayı bozmak istediklerini sordum. Cevaben,

— Mallar ilk taksim olduğu üzere ibka edilir. Sonradan başka bir hükme göre taksim hakkı yoktur.

— Delilin nedir? dedim.

— Delilim; sünnet ve icma'dır. Maliklerden bazılarının ölümü, esareti, düşman ülkesine gitmesi... hukukî muamelelere tesir etmez.

Câbir b. Zeyd, İbnu Abbâs (r.)dan, O da Hz. Peygamber (s.)den şunu rivâyet eder: «Cahiliyyet devrinde o zamanki esaslara göre taksim edilen bir mal o şekilde bırakılır. Cahiliyyet devrinde taksimi icab eden mal pay edilmemişse, İslâmî hükümlerin uygulandığı zamana erişmişse o da İslâmî esasa göre taksim edilir» (41).

---

40 — Lokkegaard, Frede; Islamic Taxation in the Classic Period, (Copenhagen, 1950), s. 38-40. Hâtemi, Hüseyin; İslâm Açısından Sosyalizm, (2. bas. İstanbul, 1971), s. 93.

41 — Beyhaki, Ebu Bekir Ahmed b. el-Hüseyin; es-Sünenü'l-Kübrâ, c. 9 (1. bas. Haydarâbâd/Dekkan, 1352), s. 122.

Bu rivâyetlerden anlaşılan husus; İslâm Dininin mülkiyet hakkını kabul edişi ve çeşitli kazanç yollarını göstermiş oluşudur. Kişinin hukukî, meşru yollardan mal kazanabilmesi şu şekilde sıralanmıştır : 1— Çalışmak, 2— Ölü toprakları işleme, 3— Devlet reisinin temlikî iktâ'larda bulunuşu, 4— Savaşlarda elde edilen ganimetlerin, feyy'in askerlere dağıtımı, 5— Hibe, 6— Vasiyyet, 7— Mirâs yolu (42).

B — İSLÂM TOPRAK HUKUKUNDA DURUMA GÖRE İKİ AYRI TATBİKÂT

İslâm toplumunda arazi ya savaşla ya da anlaşma suretiyle (kuvvete müracaat etmeksizin) elde edilmiştir. İşte bu iki ayrı yolla elde edilmesine göre de iki ayrı isim verilmiş, haklarında hukuk kaideleri uygulanmıştır. Genellikle savaş yolu ile alınan topraklara «GANİMET ARAZİSİ» sulh yolu ile elde edilenlere de «FEYY ARAZİSİ» deniliyordu.

GANİMET: Bir şeye güçlük, sıkıntı çekmeksizin nâil olmak veya düşmandan doyumluk almak mânâlarına gelir. Alınan doyumluga da isim olarak ganimet denilmiştir. Hukuk dilinde ise; ganimet, küffârdan zorla (unveten), harp yolu ile alınan maldır. Binaenaleyh harbin neticesi sulh ve ahid yolu ile alınan mallara ganimet denilmemiş, Feyy ismi verilmiştir (43).

Ganimet mallarının meşruluğu konusunda Peygamberden muhtelif hadisler rivâyet edilmiştir. Nitekim bir rivâyette; «Hakikat Allah Tealâ ganimetleri bize helâl buyurması ile diğer Peygamberler üzerine beni (veya

---

42 — Mennaü'l-Kettân; Mevkıfu'l-İslâm mine'l-İştirakiyye ev Nazariyetü't-Temellük fi'l-İslâm, (Riyad, 1381), s. 26-28.

43 — Elmalılı Hamdi (Yazır); a.g.e., c. 4, s. 2405-2406.

bir başka rivâyette ümmetimi diğer ümmetler üzerine) üstün kılmıştır» (44).

Amr b. Şuayb de şu hadisi rivâyet eder; «Peygamber (s) Tebûk seferinde gece namaz kıldıktan sonra ashabına şöyle buyurmuştur: Bu gece bana beş şey verilmiştir ki, daha önceki Peygamberlere verilmemiştir...

Ganimetlerin yenilmesi, kullanılması helâl kılındı. Öncekiler ganimetlerin yenilmesini kötü görürler, yakarlardı...» (45).

ENFÂL: Nüfûl kelimesinin çoğuludur. Bir asıl üzere ziyâde olan şey demektir. Bazı görüşlerde, Enfâl sûresindeki «el - ENFÂL»den maksad, genel olarak ganimetler değil, beşte birlerdir. Bir başka fikre göre de müşriklerden savaşıp çıkıp müslümanların eline geçen Feyydir (46).

«FEYY» ise; lügatte gölgelemek, örtmek mânâlarındadır. Hukuk dilinde; kâfirlerden alınan ganimet mallarına denilmiştir. Harac vergisine de Feyy denilir. Ayrıca değişmek, inhıraf mânâlarına da gelir (47).

Umumiyetle sulh yolu ile veya harp sonrası yapılan anlaşmalar neticesi zabtedilen araziye Feyy arazisi denilmiştir. Müslümanların bir kısmı feyy'i ve ganimeti aynı mânâyâ alarak her ikisini de hukukî yönden tek

---

44 — Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa; el-Câmiu's-Sahih ve huve Sünenü't-Tirmizi, c. 4 (1. bas. Kahire, 1382), s. 123.

45 — Ahmed b. Hanbel; el-Müsned, c. 6 (3. bas. Mısır, 1372/1953), cz. 12, s. 25-26, No: 7068.

46 — Elmalılı, Hamdi (Yazar); a.g.e., c. 4, s. 2364.

47 — Cenânizâde Ebu'l-Kemâl Ahmed Âsım el-Müter-cim; el-Ukyanûsu'l-Basit fi tercemeti'l-Kamûsi'l-Muhit, c. I (İstanbul, 1305), ilgili maddeler.

statü içinde incelemeyi düşünmüşlerdir. Halbuki ganimetlerin dağıtımı cihetine gidildiği halde Feyy hakkında ne gibi bir işlem yapılacağı devlet reisinin takdirine kalmıştır. İmam Malike (r.) göre; İslâm ordularının sulh yolu ile fethettikleri yerler feyy'dir. Buralar müslümanlara dağıtılmaz, üzerlerindeki hak ibkâ edilir, oldukları yerde bırakılırlar (48).

Âyetlere bakılınca ilk görülen husus; Enfâl ve Ganimetlerin hepsi Allah'ındır. Binaenaleyh hepsi gâziler elinde emânettir. İlahî hükme göre amme menfaatına sarf edilmesi gerekir. Ancak ganimetlerden 1/5 inin Allah için ifrâz ve âyette açıklandığı üzere âmme masraflarına harcanılmasını emreder. Allah Teâlâ 1/5 çıktıktan sonra geri kalan 4/5 ünü savaşa katılanlara bırakmıştır. Şu duruma göre; gâziler dilerlerse haklarını alabilirler, o zaman taksimi vâcib olur veya her biri dilerse dilediği kadarını taksimden önce veya sonra yine Allah için terk edebilirler. Çünkü hak sahibi, hakkında istediği gibi tasarrufta serbesttir (49). Bu cihet onların kendi ictihatlarına bırakılmış olduğu gibi Hz. Peygamberin vefatından sonra onun 1/5 inden olan hissesi de ictihad ve ihtilaf mevzuudur (50).

Şimdilik özlü olarak bilgi verilen, ileride yeri geldikçe açıklamaları yapılacak olan bu çeşit arazi, tatbikâtta devlet otoritesini elinde bulunduranlarca bazı değişik muamelelere tabi tutulmuştur.

---

48 — Mâlik b. Enes; «el-Müdevvenetül' Kübrâ», c. 2 (ofset, Bağdad, 1970), s. 26. Yahyâ b. Âdem; Kitabü'l-Harac, (Kahire, 1347), s. 17-18.

49 — Mecelle (Ankara, 1959), Md. 1192.

50 — Şibli, Mevlânâ Numan; İslâm Tarihi Asrı Saadet, c. 7 (İstanbul, 1347/1928), s. 479-481. Elmalılı, Hamdi Y.; a.g.e., c. 4, s. 2406-2407.

İ — İSLÂMİN İLK DEVİRLERİNDE TOPRAK HUKUKUNUN KISA TARİHÇESİ

İslâm toplumunda toprak mes'elesi önem kazandı-
ğı devirlerde en çok üzerinde durulup işlenmiş, pek
önem arz etmediği zamanlarda da önceki tatbikâtla ye-
tinilmiş, yeni tedbirlerin alınmasına ihtiyaç duyulma-
mıştır. Tarihi yönden İslâm Toprak Hukuku genellikle
şu devrelere ayrılarak incelenmektedir:

I — İslâmiyetin başlangıcından Halife Hz. Ömer'e
(r.) kadar,

II — Hz. Ömer I (r.) devrinde,

III — Abbasiler ve Selçuklularda,

IV — Osmanlı Devletinde, toprak hukuku.

Araştırma konusu İslâmın ilk devirlerinde toprak
hukuku prensipleri ve tatbikâtı olduğundan burada yal-
nız ilk iki devir hakkında önce kısa bilgiler sunulup ile-
riki bölümlerde etraflı malumât kaydedilecektir.

I — İSLÂMİYETİN BAŞLANGICINDA HALİFE ÖMER I (R.)E KADAR TOPRAK HUKUKU:

Bu devir, Hz. Peygamber'in on yıllık Medine tatbi-
kâtıyla Hz. Ebû Bekr (r.)in iki yıllık Halifeliği zamanın-
dan ibarettir.

Resûlullah (s.) her sahada olduğu gibi toprak
hukukunda da kemâl ve isabet derecesini isbat etmiş,
hususî mülkiyete aslâ dokunmamıştır. Ancak arazi ver-
gisi yerine geçen Harac almıştır (51).

Toprak elde etme yolu genellikle savaşlar idi. Fet-
hedilen yerler ya savaşçılara dağıtılır ya da gayr-ı müs-
lim ahalisi elinde bırakılırdı. Birinci tarzda Öşür, ikinci

---

51 — Berki, Şakir; Top. H., s. 42-43.

tarzda Harac vergisi alınırđı. Hz. Peygamber zamanında toprak hukukiyle ilgili bir kısım terimlere de rastlanılmaktadır. Bunlar arasında; Hımâ (otlakıyye) tahsisi, muayyen şahıslara arazi ıktâı, arazi vakfı, harâc-ı muvazzafa (impot fixe), harac-ı mukaseme (impos propositionel) ve mevât araziyi ihyâ müesseseleri en çok göze çarpanlarıdır (52).

Hz. Peygamber (s.) vefat etmeden önce bütün Arap Yarımadası ve Yemen, Bahreyn toprakları fetholunmuştur. Savaşla alınan yerleri gâzilere dağıtmış (Hayber arazisi gibi), sulhla alınan yerleri de yerli halkına bırakmıştır (Yemen ve Bahreyn toprakları gibi).

Hz. Ebu Bekir (r.) halife olunca Sâsânî ve Bizans arazisinin bir kısmı savaşla alınmış, oralarda da aynı kaideler uygulanmıştır (53).

Savaşla elde edilen yerlerin 1/5'i âyetle belirtilen kimselere verilmek üzere Beytülmale (Hazineye) ayrıldığı gibi, savaşız elde edilen bazı araziyi de Peygamber (s.) tamamen Beytülmale tahsis etmiş, dağıtımda bulunmamıştır. Çünkü Allah bu yerleri savaşçıların herhangi bir gayreti sonucu değil, yapılan sulh anlaşması şartları icabı Peygamberine nasib etmiştir. Aile fertleri, yakın akrabaları Hz. Peygamberin bu mallarında mirasçı da değillerdi. Hayatlarında bu yerlerin hukuk-i tasarrufiyesi tamamen kendisine ait idi. Vefatından sonra da Beytülmale intikâl eden feyy arazisi halifelerin tasarrufuna bırakılmıştır (54).

---

52 — Berki, Şakir; Top. H., s. 50-52.

53 — Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ahmed; el-İstihrâc li Ahkâmî'l-Harâc, (1. bas. Mısır, 1352/1934), s. 3-4.

54 — Ebu Ubeydi'l-Kâsım b. Sellâm; Kitâbu'l-Emvâl, (1. bas. Kahire, 1388/1968), s. 13-15. Turan, Osman; Selçuklular ve İslâmiyet (İstanbul, 1971), s. 69-70.

II — HALİFE ÖMER (R) DEVRİNDE TOPRAK HUKUKU :

Toprak hukuku sahasında en önemli tasarruflar halife Hz. Ömer (r.) zamanında olmuştur. Yaptığı işleri şu şekilde sıralamak mümkündür :

a — Harac vergisini adil ölçüler içerisinde takdir ve tesbit etmiştir.

b — Arazinin rakabesini devlete mal etti.

c — Vergileri mültezimlere değil bizzat devlet memurlarına (âmillere) toplatmıştır.

Zamanında pek çok ülkeler fethedilmiş, İslâm devletin sınırı oldukça genişlemiştir. Bu ülkeleri, ister sulh yolu ile ister savaşla alınsın feyy muamelesine tabi tutmuş, savaşçılara dağıtmamıştır. Uzun istişarelerden sonra toprağın işletme hakkı üzerindeki eski sahiplerine verilmek, buna karşılık Beytülmale haraç vergisi ödemek, rakabesi de Hazineye ait olmak şartıyla bırakılmıştır (55). Irak ülkesi fetholunduğunda Hz. Saad b. Ebî Vakkâs'a Hz. Ömer (r.) şu mektubu gönderir :

«.. Bana mektubun geldi. Onda diyorsun ki, askerler fethedilen yerlerin, feyy topraklarının taksimini istemektedirler... Mektubum sana geldiğinde duruma bak. Askerin hoşlandığı hayvanları ve menkûl malları (ganimetleri) savaşa katılanlara dağıt. Araziyi ve nehirleri, işleyen sahiplerine bırak. Bunlar bütün müslümanların atıyyesi olsun. Eğer savaşa katılanlara tevzi edersen o zaman onlardan sonra gelecek nesillere bir şey kalmaz» (56).

---

55 — Ebu Yusuf Ya'kub b. İbrahim; Kitâbu'l-Harac, (3. bas. Kahire, 1382), s. 23-25 Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 47 Ebu'l-Ferec; a.g.e., s. 3-4. Berki, Şakir; a.g.e., s. 50-52.

56 — Malik b. Enes; el-Müdevvene, c. 2, s. 26. Ebu Yusuf; el-Harac, s. 25.

Hız. Ömer, Peygamberin şahsına ait araziyi (Safiy-leri) Halife Hız. Ebu Bekir gibi bütün müslümanların lehine vakıf kabul etmiştir. Hız. Ömer I (r.) arazinin ih-yası, işlenmesi için üç yıllık bir süre tanımış, mazeretsiz üç yıl işletmiyenlerin elinden o yerleri alıp başkalarına vermiştir. Komşu hakları, sınır ve su mes'eleleri gibi ko-nularda âmmeme menfaatini de gözetmiştir. Emanla düş-man ülkesine giden müslüman, orada menkûl veya gayr-ı menkûl mallar kazandığında İslâm orduları da orayı savaşıla alınca müslüman kimsenin arazisi diğer topraklar gibi ganimet ve feyy hükmüne tabi tutulmuş-tur. Bu tatbikâtın hadisten delili;

«Bir kimseye düşmanlar kendi ülkelerinden toprak verirlerse o kimse için hiçbir toprak yoktur» ve «Bir kim-seye düşmanlar ev verirse o ev onun olmaz» hadisleri-dir (57). Böylece şahıs, taşınır mallarına mâlik olduğu halde taşınmaz malları o bölge arazisinin tabi olduğu hükme dahil edilmiştir. Anlaşma yapılan yerler, o yer halkının mülkü kabul edilmiştir. Hafs b. Gıyâs'ın rivâ-yetine göre; Satış yapabilirler, borç öderler, miras yolu ile taksimde bulunurlardı (58). Gerek arazi vergileri ve gerekse arazinin işletilmesi, hukukî statüsü o kadar sağlam, âdil esaslara bağlanılmıştır ki, Bizans ve Sâsâ-nîlerin idaresi altında bulunan, ağır vergilerin sorumlu-luğu ile inleyen halk bu külfetten kurtulmak için İslâm ordularına pek fazla mukavemet göstermeden teslim oluyorlardı. Bu durum fetihleri kolaylaştırmıştır. Zira müslümanlara mukavemet edenler halk kitleleri değil

---

57 — Malik b. Enes; el-Müdevvene, c. 2, s. 19. Şeybâni, Muhammed b. Hasan; Terceme-i Şerh-i Siyeri'l-Kebir, c. 2 (İstanbul, 1241), s. 296.

58 — Yahya b. Âdem; a.g.e., s. 47.

devetin üçücretle tedarik ettiği askerlerdi, Mısır'da Kıbtîler Rumlara karşı Müslümanlara yardım etmişler, Şam ve Humus'da Hıristiyanlar Bizans askerlerine karşı şehirlerinin kapılarını kapayarak Müslümanların idaresini, zâlim Bizanslıların idaresine tercih ettiklerini söylemişlerdir (59).

Halife Hz. Osmân b. Affân (r) idaresinin ilk yarısında fetihler devam etmiş, son yarısı ile, Hz. Ali (r.) devri içsavaşlar, anarşik olayları bastırmakla geçmiş, sonunda halifelik Emevîlere intikâl etmiştir. Hz. Ömer'den sonra gelen bu devirlerde, Emevîlerin halifeliği süresince aynı hukukî esaslar uygulanmıştır. Yalnız Emevîler'de bazı akrabalara geniş topraklar ıkta' edilmiştir (60). Toprak hukuku sahasında ufak çapta bazı farklı tatbikâta yeri geldikçe temas edilecektir. Araziyi işlemiyenlerin bu tarlaları feyy arazisi ise ellerinden alınmış, işleyecek olana verilmiş, yahut da haracının hafifletilmesi cihetine gidilmiştir. Nitekim Harun Reşid, terk edilen toprakları tekrar işletebilmek, bayındırlaştırmak üzere Herseme b. A'yen'i görevlendirmiştir. Herseme, çiftçilere haracları hafiflettireceğini vaad edip onları topraklarına dönmeye çağırtmıştır. Çağrıya uyarak arazisini işleyenlerin gerçekte haracları hafifletilmiş, uymayıp bir müddet sonra tarlalarının başına dönenlerin vergilerinde hafifletme olmamıştır (61).

İslâm Hukukçuları arasında; «O Cenâb-ı Hak ki yer yüzündeki şeylerin hepsini sizin için yarattı» (62) âyetine

---

59 — Şibli, Mevlânâ Numan; a.g.e., c. 7, s. 282.

60 — Vasiliev, A. A.; el-Arab ve'r-Rûm (Mısır, 1934), s. 10.

61 — Belâzuri; a.g.e., c. 1, s. 230-231.

62 — Kur'an-ı Kerim; el-Bakara (2)/29.

bakarak «Eşyada asıl olan mübahlıktır» fikrini savunanlar olmuştur. Bunlar Mutezile mezhebine mensub hukukçulardır. Ehl-i Sünnet hukukçularının görüşleri ise, dinin koyduğu hükümler ne ise odur. Her şahsın mülkünde olan şeyler dinen korunmuştur. Ehl-i sünnet'e göre dînî hükümler gelmeden eşyada mübahlık vardır... Dînî hükümler geldikten sonra mülkiyet korunmuş, daha sağlam esaslara bağlanmıştır. Hakkında haramlık belirtilmeyen her şey mübahtır. Mülkiyete dahil olan eşyaya tecavüzde bulunmak kat'î sûrette yasaklanmış, mütecâvizler ağır cezalara çarptırılmıştır. Eşyada ibâhalık her ne kadar Sünnî ve Mütezilî düşüncenin müşterek görüşleri ise de Sünnîler dînî hükümlerde eşya hakkında bir hüküm, sınırlama (tahdid) gelmişse bunları aynen kabûl etmişler, ibâhalığı kaldıran hükümlerin te'viline gitmemişlerdir. İşte Allah'ın mülkü olan, bütün insanların yararına yaratılan topraklarda da durum budur. Mülkiyete konu olan toprak mübahlıktan çıkmıştır, mübahtır diye tecavüzde bulunulamaz (63). Ekserî hukukçuların benimsediği bu görüşe nazaran arazi kısımlara ayrılıp her birinin hukukî statüleri incelenmiştir.

---

63 — İbnü Âbidin, Muhammed Emin b. Ömer; Haşiye-tü Reddi'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr, c. 3 (Mısır, 1307), s. 265. Mevdûdi, Ebu'l Alâ; a.g.e., s. 23-25.

BİRİNCİ BÖLÜM

A — ARAZİNİN KISIMLARI VE MUHTELİF ARAZİ TASNİFLERİ :

Toprak Hukuku varlığını asıl kaynaklardaki hükümler yanında tatbikattan da kazanmış, o şekilde ilerlemeler kaydetmiştir. Bu sebeple ilk zamanlarda görülen arazi şekilleri, taksimlerine sonraki devirlerde yenileri eklenmiştir. Sırf terimler üzerinde araştırma yapanlar pek çok arazi tasnifleri zikretmişlerdir(64). Burada hukukçuların sundukları tarif ve tasniflerin meşhurları sahiplerinin ölüm tarihlerine göre sırasıyla kaydedilecektir.

I — EBÛ YUSUF'A (ö. 182/798) GÖRE ARAZİ :

Şu sınıflara ayrılmaktadır:

a — Devletin mülkiyetinde olan topraklar. Halife tarafından temsil edilir, istediği şekilde idare eder. «AR-ZU'L - HARÂC» (= Harâcî Arazî) denilir. Savaş yoluyla fethedilen toprak bu statüye tabidir(65). Mülk Olmayan Harac Arazi ismi verilecektir.

---

64 — Pakalın, Mehmet Zeki; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (2. bas. İstanbul, 1971), s. 66.

65 — Ebû Yusuf; Harac. s. 28, 57, 59, 63-64, 69.

b — Sulh anlaşmasıyle alınan topraklar: Üzerinde bulunan arazi sahiplerine vergi koymak suretiyle devletin anlaşma yaptığı yerlerdir. Sahiplerinin mülkü sayılır. Devlet yalnız mülkiyeti tahdid edebilir(66). Bu gibi topraklara Mülk Harac Arazisi denilecektir.

c — Devletin politik murakabesinin ötesinde herhangi bir müdahale yetkisi olmayan topraklar. Bu yerlere «ÖŞRÎ ARAZI» yahut kısaca «ÖŞÜR» denilir (67). Mülk arazinin esasını teşkil eder. Maliklerinden yalnızca öşür alınır, başka bir mükellefiyetleri yoktur.

Ebû Yusuf, her üç araziyi işleyenlere «Sahibü'l-Arz», «Rabbü'l-Arz» veya «Malik» ismini vermiş mülkiyet veya zilyedlik hakkına sahip olanları biribirinden ayırt etmemiştir(68). Halbuki, iki terim mahiyetleri itibarıyla hukuken biribirinden ayrıdır.

Bir şahıs veya toplumun mülkü olan topraklarda.

aa) Ziraatcilik yapılan, meyve ağaçları dikilmiş, binalar inşa edilmiş yerler.

bb) Meyat yerlerde kazılan her yeni kuyuların çevreleri (harimi).

cc) Çevre komşu köylerin halkı tarafından kullanılan mer'a, baltalık veya kamışlık (sazlık) yerler.

dd) Bütün tebanın müştereken kullandıkları, hiçbir kimsenin mülkü olamayan otlaklar, baltalıklar, nehirler. Bunlar toplumun müşterek mülküdür(69).

---

66 — Ebû Yusuf; Harac, s. 28, 64.

67 — Ebû Yusuf; Harac, s. 57, 58, 64, 69.

68 — Ebû Yusuf; Harac, s. 63, 66, 69. Poliak, A. N.; a.g.m., a.g.mak., s. 54-55.

69 — Ebû Yusuf; Harac, s. 88, 91-94.

d — Hiç faydalanılmayan fakat mülk olmaya müsaid «MEVÂT ARAZI». Bu yerler işe yaramamasına rağmen ihyâ ve imar ile işe yarar hale getirmekle malik olunur (70).

II — İMAM ŞÂFÎ'NİN (ö. 205/820)

ARAZİYİ TASNİFİ :

Arazinin taksimi konusunda, meşhur hukukçulardan İmam Şafî'nin görüşü şudur: İslâm ülkesine giren yerler iki kısımdır.

a — Âmir Arazi,

b — Mevât Arazi.

a — ÂMİR YERLER de ikiye ayrılır.

aa) Sulh yolu ile alınan ve sahiplerinin mülkü olan yerler. Kimse karışamaz. Yalnız vergi istenir.

bb) Bir toplumun müşterek malı olan yol, su yolu, meskûn yerler çevresi ve sâir Arazii mirfakalardır. Hiçbir kimse o yerlere malik olamaz. Ancak bütün topluluğun izni ile malik olunabilir.

b — ÖLÜ TOPRAKLAR (=Mevât Arazi) da iki kısma ayrılır.

aa) İslâm devrinde bilinen bir şahıs veya topluluğun âmir malı iken halkının terki sonucu ma'mûr hal-den mevât hale dönmüş topraklar. Bu yerler âmir yerler gibi sahibine aittir. Kimse mâlik olamaz. Ancak o yer-sahipleri müsaade ederlerse başkası işler, sahip olur. Ölü duruma gelemiyorlar, su yolları, çevreler (harîmler), mesîre yerleri de böyledir.

---

70 — Ebû Yusuf; Harac, s. 63-67. Poliak, A. N.; a.g.m., a.g.mak. s. 56.

arazi: Bunlar toprağın rakabesine de sahiptiler. Medîne, Tâif, Yemen gibi. Mekke de böyledir. Her ne kadar savaş zoruyla fethedildiyse de Hz. Peygamber (s.) o yerleri Mekke halkına vermiş, ganimetler hakkındaki hükümü uygulamamıştır. Bu nevi topraklara «ÖŞÜR ARAZİSİ» denilir.

a — Halkının kendiliklerinden müslüman oldukları

bb) İslâm devrinde bir şahsın malı olmamış, imar eseri bulunmayan (cahiliyyet devrinde bir şahıs veya toplumun mülkü olsun veya olmasın bu nevi) ölü topraklar. Böyle yerler Hz. Peygamberin hadisleri icabı, ihya edenindir (71).

III — EBÛ UBEYD KÂSİM B. SELLÂM (ö. 224/838) İLE HÜMEYD B. ZENCEVEYH (ö. 247/861) E GÖRE ARAZİNİN KISIMLARI :

Hanefî mezhebi hukukçularından «el-Emvâl» isimli kitaplarıyla meşhur, hoca-talebe ilişkisi bulunan iki hukukçunun araziyi taksim hakkındaki görüşleri benzerlik arz. etmektedir. Bu sebeptendir ki, ikisinin görüşünü bir arada zikretmek daha uygun düşmektedir.

Ebu Ubeyd ve İbnu Zenceveyh'e göre; devlet idaresi altında bulunan topraklar şu nevilerden ibarettir:

b — Silâh zoruyla alınan yerler: FEYY hükmen tabi tutulmayıp devlet reisi tarafından, ganimet muamelesi uygulanan topraklardır. Bu yerlerin 4/5 ü muhariblere, 1/5 i de muhtaçların ihtiyacı için Beytül mâle ayırt edilir. Nitekim Hz. Peygamber Hayber'de böyle yapmıştır. Şu topraklar da bir önceki gibi sahiplerinin mülkü olup

---

71 — Şafîi, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris; el-Ümm, c. 3 (Beyrut), s. 264.

öşürden başka bir şey alınmaz. Kaleler, gedikler, uçlar da savaşçılar arasında taksim edildiğinde aynı hüküm uygulanır.

Bazı hukukçular da savaşla alınan yerleri ganimet veya feyy hükmüne tabi tutmakta devlet reisi muhayyerdir. Peygamber Hayber'de ganimet hükmünü uygulamış fakat Halife Ömer Sevâd arazisini feyy muamelesine tabi tutmuş, bütün müslümanlar yararına vakfetmiştir.

c — Sahipleri bulunmayan Âdi Arazi: Devlet reisleri, Arap ülkesinde ve başka yerlerde bu nevi sahipsiz, imar edeni olmayan toprakları fertlere ıkta' etmişlerdir. Hz. Peygamber (s.) ve Halifeleri Yemen, Yemâme, Basra ve benzeri yerlerde araziye kesime vermişlerdir. Yapılan ıkta'lar genellikle mülkiyeti de geçirici (temlikî ıkta') mahiyette idi.

d — Ölü toprakların ihyâ ve imârı müslüman veya zimmi tarafından ihyâ edilen bu yerler mülk arazi olarak kabul edilmiştir.

e — Bu dört neviye girmeyen ülkeler:

aa) Ya silâh zoruyla alınıp feyy muamelesine tabi tutulmuş olur. Sevâd ve Cibâl, Ehvâz, Fâriz, Kirman, Isfahan, Şam ve civarı, Mısır, Mağrib toprakları gibi.

bb) Veya sulh yoluyla alınan Bahreyn, Nocrân, Eyle, Ezrah, Devmetü'l-Cendel, Fedek ve benzeri yerler toprakları gibi ki, Hz. Peygamber (s.) veya Halifeleri yaptıkları anlaşmalarla o yerleri elde etmişlerdir. Cezîre ve bir kısım Ermenistan, Horasan toprakları da sulhla alınmıştır.

«a» maddesindeki şu iki nevi topraktan alınan vergiler devlet reisi tarafından ordunun iâşesine ve benzeri umumî işlere sarfedilir. Bu sebeple feyy arazisi demişler-

dir (72). Ayrıca her iki hukukçu da bu tasniflerinden sonra zorla fethedilen arazinin hukukî durumu hakkında mevcut fikir ayrılıklarını zikrederler. Bazı hukukçulara göre; Ganimet sayılır. 4/5 i savaşa katılanlara, 1/5 i Allah'ın emrettiği yerlere verilir. Bir kısım âlimlere göre; devlet reisi münâsib bulursa ganimet hükmüne tabi tutar ve muhariblere dağıtır, Hz. Peygamberin (s.) Hayberi dağıttığı gibi, münasib bulmazsa bütün müslümanlar menfaatına vakıf olarak bırakır. Hz. Ömer (r.)'in Sevâd uygulaması gibi. Halifenin bu tatbikâtı çeşitli şekilde yorumlanmıştır. Ekserî âlimler, müslümanların işleri için o topraklar vakfedilmiş, harac arazisi hükmüne tabi tutulmuş, satışı yasaklanmıştır derler. Kûfe'li bazı âlimlere göre de; Halife o araziye harac vergilerini ödemek şartıyla gayr-ı müslim sahiplerine mülk olarak bırakmıştır. Kalabalık bir gurup hukukçular da bu görüştedirler.

---

72 — Ebû Ubeyd; a.g.e., s. 686-688. İbnu Zenceveyh, Humeyd b. Mahled; Kitabü'l-Emvâl, Arapça Yzm., Burdur Kütüphanesi No: 183, v. 20/b.

Bununla beraber Ebû Ubeyd şöyle bir fikir ileri sürmüştür: Devlet reisinin ıktâ'da bulunduğu arazi, müslümanların ihyâ ve imar ettikleri yerler, maden ocakları, bazı topluluklar için himâ tahsis edilen topraklar fetholunan arazi hükümlerine tâbi değildir. Özel hükümleri vardır. Peygamber (s) ve sahabesinden bu konuda birçok haberler gelmiştir (Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 78).

İbnu Zenceveyh, arazideki mezkûr taksimi aynen benimsemekle beraber kendisine has tasnifinde araziye, savaşla alınan yerler, başlığı altında ilk dört gurubu inceler. Savaşsız alınan arazi içerisinde; mukataalı araziye, ihyâ edilen toprakları, himâ denilen yerleri düşünmüştür (İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v.20/b.).

İmam Mâlik'e göre; ganimet arazisi taksim olunmaz. Belki vakıftır. Haracı âmme işlerine harcanır. Ancak devlet reisi taksim hususunda âmme menfaati görüyorsa o araziye dağıtır. Halifelerin tatbikâtı da umumiyetle böyledir.

Şâfiî'nin bu konudaki görüşü; Hz. Ömer (r.), muharriplerin fethettiği Sevâd arazisini savaşçılara dağıtmamıştır. Halbuki, fethedilen yerlerin dağıtılması gerekir. Hz. Peygamberin (s.) Hayber tatbikâtı bağlayıcı bir örnektir (73).

Halife Hz. Ömer (r.)'in tabikâtı hakkında Zeyd b. Eslem babasından şunu nakleder: Hz. Ömer (r.) muarızlarına demiştir ki:

— «İnsanların gelecek nesilleri olmasaydı ben de fethettiğim ülkeleri, Hz. Peygamberin (s.) Hayberi taksim ettiği gibi taksim ederdim.»

Onun bu sözlerine karşı Hz. Ebu Hureyre (r.) şu hadisi rivâyet etmiştir: Hz. Peygamber (s.) buyurur ki: «Herhangi bir ülkeye gelir ve orada ikâmet ederseniz sehminiz o topraktır. Herhangi bir ülke ki, Allah ve Peygamberine isyan etmiştir, şüphesiz o yerin 1/5 i Allah ve Peygamberinin, geri kalanı sizindir». Böylece Halife Hz. Ömer (r.) taksim için zorlanmışsa da o, yine fikrinde ısrar etmiş.

— Sizden sonra gelecek müslümanlara ne kalacak? Şâyet size taksim edersem aranızda su ve benzeri mes'elelerden anlaşmazlıklar çıkar. Asıl vazifemiz olan dini yaymayı, savaşı bırakırsınız. Sevâd halkını, topraklarında bırakıyorum. Başlarına cizye, arazilerine harac koyuyorum (takdir ediyorum)» demiş, Hz. Osman, Hz.

---

73 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 77-78. İbnu Zenceveyh, a.g., Yzm. v. 20/b ve 117/a.

Ali (r.) ve pek çok hukukçu sahabe Hz. Ömer'in (r) fikrini desteklemişlerdir. Halife; görüşlerine delil olarak da Haşr sûresinin feyy âyetlerini göstermiştir(74).

IV — ÂMME HUKUKU AÇISINDAN YAPILAN TASNİF (MÂVERDÎ (ö. 450/1058) VE EBÛ YA'LÂ HANBELÎ'NİN (ö. 458/1066) TAKSİM ŞEKİLLERİ) :

Şâfiî mezhebi hukukçusu olan el-Mâverdî ile Hanbelî mezhebi hukukçusu Kadı Ebû Ya'lâ «el-Ahkâmu's-Sultaniyye» isimli eserlerinde toprakları; elde etme, kullanma, devlet tarafından mürakabe ve vergilendirme noktalarından hareketle şöyle bir tasnife tâbi tutarlar:

a— Silah zoru ile alınan arazi: Ölümle, esaretle, yahut hicretle eski halkının ayrıldığı bu arazi istilâdan sonra İslâm ülkesi olur. Oturanların müslüman veya zimmî olması Dârü'l-İslâmlığına tesir etmez. O yerleri devletin terk etmesi, müslümanların ayrılıp gitmesi câiz olmaz. Zira bu takdirde tekrar düşman ülkesi olabilir(75).

b— Korku sebebiyle veya kendilerinin müslümanlarca affı sonucu müşriklerin oturdukları yerleri terk etmeleri. O zaman istilâ ile âmme için vakıf arazi olur. Bir fikre göre, bu yerler devlet reisince vakfedilmedikçe âmmeye vakıf olmaz. Böyle toprakları işleyen müslüman veya zimmî de olsa arazinin rakabesinden (bizatihi topraktan) harac vergisi alınır. Terk edilen yerler işlenmiş bağ-bahçe ise devlet reisi ya harac karşılığı ya da zirâî ortaklık ile şahıslara verir.

---

74 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 78-81.

75 — Mâverdi; a.g.e., s. 137, 147. Ebû Ya'lâ Hanbelî; el-Ahkâmu's-Sultaniyye (1. bas. Mısır, 1357/1938), s. 147.

Bu kısım arazinin satılamaz, rehnedilemez fakat o yerde yetiştirilmiş olan ağaçların satışı câizdir. Harac vergisinin (ücretinin) ödenmesi için bir müddet konulmamış, sınırlandırılmamışsa devamlı surette ödenir(76).

c — Sulh yolu ile istilâ edilen, üzerinde oturanlara harac vergisi ödemeleri şartıyla bırakılan topraklar. Kendi içinde iki kısma ayrılır:

aa) Toprağın mülkiyeti (rakabesi) müslümanların olmak üzere o yerler halkı ile sulh anlaşmasının yapılması. Böyle bir anlaşma sonucu topraklar müslümanların hepsi için vakıf haline gelir. Tasarruf hakkı yine yerli halkındır. Araziyi satamazlar, rehnedemezler, anlaşma şartlarına uymak zorundadırlar. Müslüman olmaları harac vergisini düşürmez.

bb) Toprağın mülkiyeti üzerinde oturanların olmak ve harac vergisini tediye etmek şartıyla anlaşma yapılır. Alınan harac cizye hükmünde olup müslümanlığı kabul ile harac vergisi de düşer. Araziyi satar rehnedebilirler. Toprak müslüman birine intikâl ederse haracı alınmaz. Bu yerler «DÂRU'L-AHD» (= Anlaşmalı Ülkeler) sayılır(77).

Anlaşmalı ülkeler halkı anlaşmayı bozarsa Şâfiîye göre; eğer topraklarının mülkiyeti İslâm Devletine ait ise mülkiyet ve hükümrânlık hakkı aynen devam eder, ülke İslâm ülkesindendir. Mülkiyeti anlaşmalılara ait ise anlaşma bozulunca ülke de Düşman Ülkesi (Dâru'l-Harb) olur.

Ebu Hanife'ye göre; ülkelerinde müslümanlar var-

---

76 — Mâverdi; a.g.e., s. 138 ve 147. Ebû Ya'lâ Hanbeli; a.g.e., s. 147-148.

77 — Mâverdi; a.g.e., s. 138, 147-148. Ebû Ya'lâ Hanbeli; a.g.e., s. 148. Poliak, A. N.; a.g.m., a.g.mak. s. 51.

sa veya onlarla düşman ülkesi arasında İslâmî bir belde mevcutsa İslâm Ülkesi sayılır. O yer halkı hakkında taşkınlara (bâğilere) ait hükümler uygulanır. İçlerinde müslüman yoksa, veya ülkeleriyle düşman ülkesi arasında bir müslüman bölgesi bulunmuyorsa o zaman düşman ülkesi muamelesi görür. Ebû Yusuf ve Muhammed; her iki durumda da ülkeleri düşman ülkesidir derler (78) ki, bizce isabetli olan da bu görüştür.

d— Ölü toprakların ihyası suretiyle müslümanların müstakil mülkü haline gelen arazi: Ayrıca devlet reisinin ihya edilmek üzere, iktâ' ettiği arazi de bu kısma dahildir (79).

V— ARAZİNİN İLK DEFA ELDE EDİLİŞ DURUMLARINA GÖRE YAPILAN TASNİF: (İBNU KAYYİM (ö. 751/1350)in TAKSİMİ)

Hanbelî mezhebinin meşhur hukukçularından İbnu Kayyîm'a göre arazi:

a— İhya ile elde edilen yerler: İhtilafsız Öşür Arazisidir. Harac vergisi koymak caiz değildir. Ahmed b. Hanbel de «Sevâd arazisi haricindeki ölü topraklarda arazi ihyâ edenlerden devlet reisi öşür alır» demiştir.

b— Halkının isteyerek müslüman olduğu arazi: ÖŞÜR ARAZİSİ sayılır.

c— Savaş neticesi kahren fethedilen yerler: Devlet reisi dilerse, muhariblere dağıtır, dilerse âmmeye vakfeder. Dağıtırsa öşür, dağıtmaz vakfederse harac arazisi olur. Bu yerlerde tasarruf eden gayr-ı müslim ise yalnız haraç vergisi alınır. Müslüman ise ekserî hukukçulara

---

78 — Mâverdi; a.g.e., s. 138.

79 — Mâverdi; a.g.e., s. 147. Ebû Ya'lâ Hanbeli; a.g.e., s. 146. Poliak, A.N.; a.g.m., a.g.mak., s. 59.

göre; arazinin rakabesinden harac, mahsûlünden Öşür alınır. Ebû Hanife ve mezhebindeki hukukçular aksi görüşte olup öşürle haracın birleşemeyeceğini savunurlar.

d— Müşriklerin; arazileri ellerinde kalmak, haracını ödemek şartıyla müslümanlarla anlaşma yaptıkları yerler ki, arazi kendilerinin mülkü olur. Bu nevi harac da cizye durumundadır. Müslüman olurlarsa harac da düşer. Arazilerinde istedikleri gibi tasarrufta bulunabilirler.

e— Halkının terk edip gittiği, müslümanlara savaş etmeksizin bırakılan arazi. Ahmed b. Hanbel'e göre; bu arazi feyy sayılır. Savaşla alınmış arazi hükmüne tabi olup taksim edilmez, ücret kabilinden harac konulur. Sahibi müslim veya gayr-ı müslim olsa da haracı alınır. Dini durum arazinin statüsüne tesir etmemektedir.

f— Mülkiyeti Beytülmalin (umum müslümanların) olmak, tasarrufu gayr-ı müslim sahiplerine bırakılmak şartıyla anlaşma yapılan yerler. Böyle topraklar da savaşla alınmış arazi hükmüne tabidir. Müslümanlar için vakıf olur. Tasarruf hakkı sahiplerinden harac vergisi alınır. Araziyi satamaz, rehnedemez, hibede bulunamazlar. Kiracı gibidirler(80).

VI – EBU'S-SUUD EFENDİ'YE (ö. 982/1574) GÖRE ARAZİNİN TASNİFİ:

Osmanlı Devleti Şeyhulislâmlarından büyük hukukçu Ebussuud Efendi de geçmişte ve zamanında İslâm ülkesine dahil toprakları şu şekilde tasnif eder:

«Arazi-i memâlik-i mahmiyyenin hakîkati keşf ve

---

80 — İbnu Kayyimi'l-Cevziyye Şemsüddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ebu Bekir; Ahkâmu Ehli'z-Zimme, c. I (1. bas. Şam, 1381/1961), s. 101-106.

tavzih ve mutasarrıfların keyfiyyet-i tasarrufları beyân ve tasrih olunmak fennân buyurulup bu fakire Vilâyet-i Rûm İlinde Livâı Üsküp ve Livâ-ı Selânîk'in tahriri tefviz buyurulduktâ mütevekkilen ale'l-lahiteâlâ tahrîre mübaşeret ve tasaddî olunup mükaddeman şerh ve tafsil ve tekmil olunur ki, bilâd-ı İslâmiyyede olan arazi muktezâ-yı şeriat üzerine üç kısımdır:

a — Bir kısmı ÖŞRÜYYE'dir ki; hîn-i fetihde ehl-i İslâma temlik olunmuştur. Sahih mülkleridir. Sair malları ve mülkleri gibi nice dilerse tasarruf ederler, ekerler, biçerler, hâsıl olan gallenin öşründen gayrı bir habbe alınmaz onu dahi kendileri fukarâya ve mesâkine verirler. Sipahiden ve gayrıdan aslâ bir ferde helâl olmaz. Arz-ı Hicaz ve Arz-ı Basra böyledir».

b — «Bir kısmı da HARACİYYE'dir ki; hîn-ı fetihde keferenin ellerinde mukarrer kılınıp kendilerine temlik olup üzerlerine hâsıllarından öşür (1/10), yahut sümün (1/8) ya sübu' (1/7) yahut südüs (1/6)den nisfına (1/2) değin arzın tahammülüne göre Harac-ı Mukaseme vaz olunur. Bu kısım dahi sahiplerinin sahih mülkleridir. Bey ve şiraya ve sâir envâ-ı tasarrufata kaadirlerdir. Şira edenler dahi vech-i meşrûh üzere ekerler ve biçerler ve harac-ı mukasemesin ve harac-ı muvazzafın verirler. Ehl-i İslâm iştirâ etseler kefereden alınageldiği haracları sâkit olmaz... Mâdem ki ellerinde olan yerleri ziraat ve haraset edip ta'til eylemiyeler aslâ dahl ve taarruz olunmaz. Nice dilerler ise tasarruf ederler. Fevt olduklarında sâir emvâl ve emlâkleri gibi vereselerine intikâl eder. Sevâd-ı Irak arazisi böyledir. Kü-tüb-i Fıkhiyyede mastûr ve meşhur olan arz bu iki kısımdır.»

c — «Bir kısmı dahi vardır ki, ne öşriyyedir ve ne vechi meşruh üzere haraciyyedir. Ona arz-ı memleket derler. Aslı haraciyyedir. Lâkin sahiplerine temlik olun-

duğu takdirce fevt olup verese-i kesire mâbeynlerinde taksim olunup herbirine bir cüz'i kıt'a değip ba'de't - Taksim veresinin her birinin hissesine göre haracları tevzi ve tayin olunmakta kemâl-i suubet eşkâl olup belki âdetâ muhal olmayıp rakabe-i arz beyt-i müslimîn için alıkonulur. Reâyâyâ âriyet tarîkiyle verilip ziraat ve haraset edip bağ ve bahçe ve bostan edip hâsıl olandan harac-ı mukâsemesin ve harac-ı muvazzafın vermek emrolunmuştur. Sevâd-ı Irak'ın arazisi bazı eimme-i dîn mezheplerinde bu kabildendir...» (81).

Ebussuud Efendi yapmış olduğu bu tasnifinde, Osmanlı arazisinin hukukî durumlarını tespit etmiş ve zamanının idaresinin, tatbikâtının tesiri altında kalmışsa da çok önce cârî olan tatbikât ve fıkıh kitaplarından faydalanmıştır.

VII.— 1274/1858 TARİHLİ OSMANLI ARAZİ KANUNNÂME-İ HUMÂYÛNUNA GÖRE TOPRAKLAR :

İşbu kanunnâmenin baş tarafında arazinin taksimine dâir hükümler mevcuttur. Şöyle ki, Md. 1 de,

«Memâlik-i Devlet-i Aliyyede olan arazi beş kısımdır. Kısım-ı evvel arazi-i memlûke yani ber vech-i mülkiyet tasarruf olunan yerlerdir. Kısım-ı sâni arazi-i mîriyyedir. Kısım-ı sâlis arazi-i mevküfedir. Kısım-ı râbi'ara-

---

81 — Ebussuud Efendi; Fetâvây-ı li Mevlâ Ebussuud Efendi, Arapça Yzm., Kayseri Raşid Efendi Kütüphânesi, No: 388, v. 123/b-126/b. Ebussuud Efendi; «Kanunnâmeler», Milli Tettebbular Mecmuası, c. I (İstanbul), s. 57-58. Bar-kan, Ö. Lütfi; XV ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâi Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları, c. I (İstanbul, 1943), s. 298-299.

zi-i metrûkedir. Kısım-ı hâmis arazi-i mevâtdır», şeklin-
de ana tasnif yapıldıktan sonra ileriki maddelerde mülk
arazide; Süknâ ve Tetimme-i Süknâ, Öşür arazisi, Ha-
rac arazisi, Vakıf arazisi olmak üzere dört kısma ayrıl-
mış ve hukukî yönden incelemeleri yapılmıştır. Bazı hu-
kukçular bu nevi tasnif ve taksimlerin o zamanki Sâsâ-
nî ve Bizans devletlerinde ve bilhassa Roma Huku-
kunda da olduğunu belirtirler. Mahallî uygulama
şeklinde de olsa, başka hukuk sistemlerinde tanzim
ve kabul edilse de bunlar İslâm toplumunun bünyesine
uygun geliyor, aynen kabulde fayda varsa olduğu gibi
alınmış, İslâmî bünyeye göre adabte edilmeleri cihetine
gidilmiştir. Önemli olan husus; bu arazi şekillerinin uy-
gulamada başarıya ulaşmasıdır. İşte yalnızca İslâm Hu-
kukunda başarıya ulaşan vakıflar ve vakıf arazisi ne
Roma Hukukunda ne de Sâsânîler'de istenileni verebil-
miştir. O, İslâm Hukukunun nev'i şahsına münhasır bir
hukuk müessesesi olarak inkişaf etmiştir(82).

İslâm vergi hukuku bahsi incelenirken arazinin de
taksim ve tavsifleri yapılmış, hukukî yönleri incelenip
ona göre vergilerin cins ve miktarlarını tespit cihetine
gidilmiştir. Bu bakımdandır ki, vergi hukuku yönünden
yapılan tasnifler arazi hukuku yönünden arzu edilen
maksada ulaştıramamakta, tasnifler arasında, girişim-
ler olmaktadır. Bu konuda harac arazisi örnek olarak
verilebilir. Zira savaş yolu ile fethedilen toprakların
mülkiyeti devlete ait olmak üzere işletilmesi, üzerinde
bulunanlara harac vergisini ödemek şartıyla verilmiştir.
Sevâd toprakları gibi. Bir de anlaşmalarla alınan ülke-
ler vardır ki; arazi, üzerinde bulunanların mülkü olarak
ellerinde kaldığı halde harac vergisini ödeme şartını

kabul etmişlerdir. Basra taraflarındaki bir kısım topraklar gibi. Birinci kısım harac vergisi alınan arazi Arâzi-i Memleket, (Arazi-i Beytülmal) olduğu halde, ikinci kısım harac vergisi alınan topraklar Arazi-i Memlûke-dir(83).

VIII – Şİİ HUKUKÇULARIN ARAZİ TASNİFLERİ :

Daha ziyâde devletçi bir görüşten hareket eden bu mezhep hukukçuları toprağı Sünnî hukukçular gibi pek geniş tasnife tabi tutmazlar. Onlara göre mülkiyet konusunda İslâm ülkesindeki arazi üç kısma ayrılmaktadır.

a — ÂMME MÜLKLERİ: Muayyen bir toplumun veya Devlet tebasının müstereken istifade ettikleri meydanlar, mer'alar, ormanlar gibi yerlerdir.

b — DEVLET MÜLKLERİ: Devletin kendi işlerini yürütmek için kullandığı topraklar, binalar ile âmme mülklerinin dışında kalan yerleridir. Buralardan ancak Devletin müsaadesiyle istifade edilir.

c — ŞAHİS MÜLKLERİ: Kişilerin oturması için yapmış oldukları binalar, küçük çaptaki arazi ve arsalarlardır.

İslâm ülkesine katılan arazinin elde ediliş sebepleri nisbeten toprağın statüsüne de tesirli olmaktadır. Şöyle ki;

a — Silâhla, İslâm ülkesine katılan topraklar ya insanlar tarafından imar ve ihyâ edilir ya tabiaten ma'mûr olur, ya da ölü topraklar şeklindedir (84). Buna göre de arazi iki kısma ayrılır: :

---

83 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 686. Ebu'l-Ferec; a.g.e., s. 12.

84 — Muhammed Bâkır es-Sadr; İktisâdunâ, (2. bas. Nef, 1387/1968), s. 400-401.

aa) İhya edilmiş topraklar,

bb) Mevât topraklar. Mevat arazi de şahısların mülkiyet hakkı söz konusu olamaz. Bu kabil arazi ancak ihyâ edildikten sonra ma'mûr halde muhafaza etmek şartına bağlı olarak ihyâ edenin tasarrufuna (mülkiyetine değil) girer. Dağ tepeleri, dere içleri, otlaklar, ormanlar ve kamışlıklar (sazlıklar) da bu hükme tâbidir (85).

İslâm Devletinin eline geçen «ihyâ edilmiş» araziye gelince; bunlar da bu şekilde muhafaza etmeleri şartıyla kişilere dağıtılabılır.

b — Sulh yolu ile ele geçen topraklar «İmâm-ı Âdil» in nezaret ve tasarrufundadır. Gelirleri âmme hizmetlerine harcanır. Bunlar İslâm hukukunda «FEYY» diye adlandırılır. Muahede şartlarına göre topraklar, eski sahipler ellerinde bırakılarak vergiye bağlanabilir. Mutlaka devlet hazinesine alınması şart değildir (86).

Bu son tasnifte arazi pek umumî mefhumlarla izah edilmekte, tatbikatda karşılaşılan bir kısım araziye içerisine alamamaktadır. Bununla beraber müellifler mes'elenin açıklamasını yaparken mecbûren önceki taksim şekillerinde görülen arazi çeşitlerini benimserlerse de mülkiyeti dâimâ Beytülmâle ait kabul etmektedirler.

B — TASNİFLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜMÜZ

İlk fakihlerden itibaren İslâm ülkesine dahil toprakların arazi ve vergi hukuku yönlerinden tasnifleri yapılmaya çalışılmıştır. Verilen bu taksimlerden anlaşılan husus; dâima bir sonraki hukukçu önceki hukukçuların tesiri altında kalmıştır. Hukukçuların bir kısmı

---

85 — Hâtemî, Hüseyin; a.g.e., s. 94.

86 — Hâtemî, Hüseyin; a.g.e., s. 96.

arazinin fethediliş, ele geçiriliş durumunu nazara alarak taksim yapmışlardır. Bazıları da araziden alınan vergilerin cinsine, öşür veya haraca nisbetle toprakları guruplara ayırmışlardır. Halbuki toprak hukuku bakımından önemli olan tasnifler mülkiyet ve tasarruf haklarını göz önünde tutarak yapılanlarıdır. Bu bakımdandır ki, tasnif ve taksime tesir eden, sözü geçen âmiller çoğu defa birbirine karıştırılarak, müşterek düşünülerek işe başlanıldığından neticede girift arazi taksimleri yapılmıştır. Bunlar içerisinde, eski fıkıh kitaplarına, hukukçuların görüşlerinden yararlanılarak yapılan, kanun maddeleri haline getirilen 1274/1858 tarihli Arazi Kanunu taksimidir. Her ne kadar hükümleri yeni gibi ise de dayandığı kaynaklar, istifâde edilen yerler çok eskidir. İslâmın ilk devirlerinde yapılmış arazi taksim şekillerini bu kanunda bulmak mümkündür.

Eğer yalnız vergi yönünden arazi tasnif edilecek olursa, o zaman bir arazinin hem mülk ve hem de mîrî denilen Arazi-i Memleket (Arazi-i Havz) e girdiğini, kezâ bir harac arazisinin hem Arazi-i Memlûke hem de Arazi-i Memlekete dâhil olduğunu görebiliriz. Meselâ; Fethedilen bir yere feyy hükmü uygulanıp mülkiyeti (rakabesi) devlete mâl edildiğinde o toprakları işleyenler yalnız tasarruf hakkına sahiptirler. Buna karşılık devlete harac vermekle mükellefdirler. Halbuki, zimmî biri ölü toprağı işlerse arazinin malikidir fakat haracını ödeyecektir. İhyâ eden müslüman ise o yer öşür arazisidir. Örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür.

İlk zamanlardan itibaren devlet için gâye; Beytül-male gelir sağlamak olduğundan, arazinin mülkiyet ve tasarruf hukuku yönünden etraflı düşünölüp taksimi yapılmamıştır. Vergi dâimâ ön plânda tutulmuştur. Biz burada arazinin mülkiyet ve tasarruf cihetlerini göz

önünde tutarak önceki taksimlerden istifâde ile bir tasnif şekli verip ona göre açıklamalarını yapmıya çalışacağız.

a — MÜLK ARAZİ: Arazi-i Memlûke de denilir. Bu gurup araziler mülkiyet üzere tasarruf olunan yerlerdir. Başlıca şu kısımları vardır:

aa) Süknâ ve Tetimme-i Süknâ denilen yerler: Evler, arsalar, meskûn mahaller, köy, kasaba, şehir dahilindeki topraklardan ibarettir.

bb) Öşür Arazisi;

cc) Mülk Harac Arazisi;

dd) Madenler ve Maden Ocakları.

b— Mülkiyeti Devlete ait arazi: Bu kısma dahil topraklarda asıl mâlik devlettir. Bununla beraber devlet mülkiyet hakkını, âmme menfaati gördüğünde, ferde devir ve temlik edebilir. O zaman arazinin mülkiyeti şahsın olur ki (aa) kısmındaki mülk arazi statüsüne tâbidir. Mülkiyeti devlete ait arazinin kısımları;

aa) MÜLK OLMAYAN HARACÎ ARAZİ (Arazi-i Memleket veya Arazi-i Havz).

bb) MEVÂT ARAZİ (Ölü Topraklar).

c — Diğer arazi neveleri: Bir kısım toprakların mülkiyeti her zaman devlete ait olmamakta, muayyen bir gurup veya köy ve kasabanın müşterek mülkü olabilmektedir. Bazan da arazi-i memlûke veya arazi-i havz vakıf suretiyle tamamen elden çıkar, rakabesi Allah'ın mülküne geçer, tasarruf hakkı vakıf şartlarına uymak şartıyla idarecilerde kalır. İşte bu ve benzeri sebeplerle ki, (a) ve (b) gurubuna girmeyen arazi (c) gurubu içinde incelenmiştir. Başlıcaları:

aa) HİMÂ, Arazi-i Mirfaka ve Metrûkeler.

bb) VAKIF ARAZİ.

C — HUSUSÎ STATÜLERİ BAKIMINDAN İSLÂM ÜLKELERİ

Üç kısma ayrılır:

a — Haram Bölge;

b — Hicâz Bölgesi;

c — Bu iki bölgenin dışında kalan yerler.

a — Haram Bölge (Mekke ve Çevresi): İslâm hukukçuları Mekke'nin elde edilişi, fethi konusunda farklı görüştedirler. Ebû Hanife ve Mâlik(r)e göre; Hz. Peygamber (s) Mekke'ye silah zoruyla girmiş fakat ganimet ve esir almaktan vaz geçmiştir. Devlet reisi bir ülkeyi silâh zoruyla fethettiğinde ganimet ve esir almaktan vaz-geçme hakkı vardır.

İmam Şâfiî'ye göre; Hz. Peygamber (s) oraya sulh yolu ile girmiştir. Ebû Süfyân ile anlaşma yapmıştır. Anlaşma şartları da;

«— Kim kapısını kapatırsa emân verilmiştir, kim Kâbe'ye iltica ederse emândadır, kim Ebû Süfyân'ın evine girerse emândadır» hadisinde belirtilmiştir.

Sonuç olarak Mekke toprakları sahiplerinin mülk arazisi olup Öşür vergisi öderlerdi (87).

Haram bölge Mekke ve bir miktar çevresidir ki buralara müşriklerin, gayr-ı müslimlerin girmesi yasaklanmıştır. Bir bakıma «YASAK BÖLGE»de denilir.

Medine için de Yasak Bölge (HARAM) statüsünün uygulanabileceğine dâir, Hz. Aişe şu hadisi rivâyet etmiştir: «İller ve şehirler zorla, kahırla fetholunur, Medine ise Kur'ân'ın tesiri ile fethedilmiştir» (88). Ebû Eş'âs Nâfi'den, O da Ebû Hüreyre'den Hz. Peygamberin şöyle buyurduğunu rivâyet eder:

«Her Peygamberin bir haremî vardır. İbrahim Pey-

---

87 — Mâverdi; a.g.e., s. 157.

88 — Belâzuri; a.g.e., c. 1, s. 11.

gamber (s) Mekke'yi haram yaptığı gibi Ben de Medine'nin iki harresi (Karataşlığı) arasını haram (muhterem, Yasak Bölge) yaptım» (89). Rafi' b. Hadîc'in rivâyet ettiği, «... Medine yasak bölgedir. Orasını Hz. Peygamber (s) tahrim etmiştir. Bu durum Edyem Havlânî'de yazılı olarak mevcuttur. İstersen onu sana okurum... El-Matarî Kaab b. Mâlik'den şöyle dediğini rivâyet ve ziyâde eder: Hz. Peygamber (s) beni, Mehid, Hufya, Zu'l-Asîre ve Teym taraflarına işaretler koymak üzere gönderdi» ki, buraları Medine'nin dağlarıdır» (90). Bu rivâyetlere rağmen Ebu Hanife Medine için haram bölge hükmünü kabûl etmez (91).

Haram bölgede ibâdet, cezâ hukuku, devletler hususî hukuku bakımından bazı özel hükümler uygulanır. Arazî hukuku açısından bu yerlerin satışı ve kiraya verilmesi özel hükme tâbidir.

b — Hicaz Bölgesi: Necid ve Tihâme arasında, dağlarla çevrili Mekke ve Medine'yi içine alan bir bölgedir. Burasının diğer umumî topraklardan bazı statü farkları mevcuttur.

Şâfiî hukukçulara göre; müşrikler, zimmîler, anlaşmalılar bu yerlere yerleşemezler, vatan edinemezler. Ebû Hanife aksi görüştedir. Ama Hz. Aişe'nin rivâyet ettiği;

«Ceziretü'l-Arab'da iki din bulunamaz», hadisi karşısında gayr-ı müslimlerin yerleşmesine cevâz verilmez. Hz. Ömer de bu rivâyete istinâden zimmîleri Hicaz Böl-

---

89 — Belâzuri; a.g.e., c. 1, s. 11-12. Mâverdi; a.g.e., s. 166-168.

90 — Ahmed b. Hanbel; a.g.e., c. 4, s. 141. Hamidullah, Muhammed; el-Vesâiku's-Siyâsiyye, (3. bas. Beyrut, 1389/1969), s. 47-48.

91 — Mâverdi; a.g.e., s. 166-168.

gesinden çıkartmıştır. Gayr-ı müslimlerden Hicaz Bölgesine gelenler oralarda fazla kalamaz, yerleşemez, arazi ve arsa satın alamaz kiralayamazlar... (92).

c— Serbest Bölgeler: Yasak (Haram) Bölge ile Hicaz Bölgesinin dışında kalan bütün topraklar, ülkeler serbest bölge olup genel hükümlere tabidir. Arazinin durumuna göre, ileride sözü edilecek prensipler uygulanır (93).

D — DEVLET HAKİMİYETİ YÖNÜNDEN TOPRAĞIN TASNİFİ :

Anayasa ve Âmmе Hukuku bakımından ülkeleri ele alıp taksime tâbi tutanlar toprağın üç ayrı değişik şekilde olduğunu belirtirler.

a — Dâru'l - İslâm (İslâm Ülkesi);

b — Dâru'l - Ahd (Anlaşmalı Ülke);

c — Dâru'l - Harb (Düşman Ülkesi).

Dâru'l - İslâm'a Dâru'l - Vakf, Dâru'l - Mülk de denilir. Bunların bir kısmından öşür, bir kısmından harac alınır. Arabistan dışındaki topraklara Dâru'l-Vakf denilirdi (94).

İşbu tasnif devletin kanun ve nizamlarını tatbik, hükümrânlık haklarının işleyip işleyememesi yönünden yapılmıştır.

---

92 — Tirmizi; a.g.e., c. 4, s. 156, No: 1606-1607. Mâverdi; a.g.e., s. 167-168.

93 — Mâverdi; a.g.e., s. 172-176.

94 — Şâfiî; a.g.e., c. 3, s. 272. Ali Abdülkâdir; «Land property and Land Tenure in İslâm», Islamic Quarterly, c. 5 (London, 1959), sy. 1-2, s. 9-10. Poliak, A. N.; a.g.m., a.g.mak. s. 51, 58.

Böyle bir sonuca Halife Ömer'in feyy nazariyesinden, Haşir sûresi, 7-9. âyetleri ile Enfâl sûresi, 1 ve 41. âyetlerin karşılıklı izâhından sonra varılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜLK ARAZİ VE NEVİLERİ A — GENEL OLARAK

«ARZ» tekil bir kelime olup lûgatte; yer, zemin mânâsına dışıl (müennes) bir cins isimdir. Mânen çoğulluk ifâde eder. Lafzî (yapı itibariyle) çoğulu «ARZÂT», «URUZ», «ARAZÛN» ve ÂRAZ» şeklindedir. Kelime ayrıca; alçak, aşağı nesneye de kullanılır. Genel kullanışta dünyâ ve toprak için isim olmuştur, yaratılışla ilgili âyetlerde hep dünyâ kastedilmiştir.

«MÜLK», «MELK», «MÎLK», «MELEKE» lûgatte; birşeyi müstakillen zabt eylemektir. «MÜLK»; mülkiyet üzere tasarruf olunacak nesneye bir adamın menkûl ve gayr-ı menkûl bütün varlığına mülk denilir. Mülkiyet konusu olan şey de «MEMLÛKE» diye adlandırılır. Özel olarak köle için isim hâline gelmiştir. «İMLÂK» veya «TEMLİK» bir şeyi bir kimseye mülk eylemek mânâsınadır. Mülk sahibine «MÂLİK» ismi verilir ki, çoğulu «MÜLÛK»dur. Özel olarak saltanat sahibi padişahlar için kullanılır(95).

Mülkiyet yönünden etimolojileri yapılan iki kelime-

---

95 — Cenânizâde Mütercim Âsım Efendi; a.g.e., ilgili maddeler. Kitabımızda «ARZ» kelimesinin çoğuluna bağlı kalarak devamlı şekilde «ARÂZİ» denilmiş ayrıca bir de Türkçe çoğul eki, kelimeye eklenilmemiştir.

nin birlikte ifade ettikleri mânâ; toprağa müstakillen sahip olarak onda istiklâl üzere tasarrufta, bir kısım fiilî ve hukukî işlerde bulunmak demektir. Buna göre; mülk arazi (Araz-i Memlûke; rakabe ve mülkiyeti malik ve mutasarrıfına ait olmak üzere sahih bir hukukî mülkiyet ile tasarruf olunan yerlerdir) (96).

Mülk mefhumu Mecelle'nin 125. mad. sinde,

«İnsanın malik olduğu şeydir. Gerek âyân olsun ve gerek menâfi'olsun» diye tarif edildikten sonra 1248. mad. sinde, insanın bir şeye üç sebepten biri ile temellük edeceği açıklanır.

«Birinci; bey've hibe gibi bir mülkü bir malikten, diğer mâlike nakildir. İkincisi; irs gibi bir kimsenin diğerine halef olmasıdır. Üçüncü; maliki olmayan bir şeyi ele geçirmektir.»

Mecelle'nin sözü geçen iki maddesinde genel olarak mülkiyet mevzuu şeyler için hüküm vaz edilmiştir ki, arazi de bunlardan biridir.

Tarihî yönden, İslâmın ilk devirlerinden başlayarak yeni elde edilen arazilerden mülk arazi olanlara örnek vermek mes'elemiz anlaşılması için yerinde olacaktır. Hz. Peygamber Medine'ye geldikleri andan itibaren Ensâr'ın (Medine'nin yerli halkının) sahip oldukları araziye ve mülklere hiçbir müdahalede bulunmamıştır. Hattâ pek çokları, Medine'ye göç edenlere (Muhâcirlere) kendi topraklarından araziler verilmesi için Hz. Peygambere teklifte bulundukları halde o, buna yanaşmamıştır. Hukukçular mülk arazi bahsinde ilk olarak Hz. Peygamberin şahsî mülklerini, arazisini incelerler, vefatından sonra ne gibi bir ilşeme tâbi tutulduğu üzerinde dururlar.

I — HZ. PEYGAMBERİN MÜLK ARAZİ ELDE EDİŞ YOLLARI :

Hız. Peygamberin (s) bizzat mülkiyeti kendisine ait, her türlü tasarruf yetkisini hâiz taşınmaz malları şunlardı:

a — İlk malik olduğu toprak Yahudî Muhayrık'ın vasiyette bulunduğu ev ve arsasıdır. Muhayrık Bedir Savaşında müslüman olmuş, o anda yaptığı bir vasiyetle pek çok menkûl kıymetleri yanında gayr-ı menkûl ev ve arsasını da Peygamber (s)e bağışlamış, gayr-ı menkûl mülkiyet hakkını ferağda bulunmuştur(97).

b — Benu'n - Nadîr toprakları: Hicretin dördüncü yılında Nadîr oğulları Müslümanlara karşı savaşa hazırlanmakta idiler. Peygamber (s) onların bu hareketini haber alınca mukabil hazırlığa başladı ve onları kuşattı. Bunun üzerine Nâdîr'lılar sulh teklifinde bulundular. Anlaşma gereği savaş âletleri hariç bütün menkûl mallarını alıp gitmelerine müsaade edildi. Arazileri harpsiz, kuvvet kullanmadan Müslümanların eline geçmiş, Hız. Peygamberin (s) şahsî mülkü olmuştur. Resulullah o yerleri Muhacir müslümanlara taksim ve temlikte bulundu. Müslüman olanların bütün malları kendilerine verilmiş, yerlerinde bırakılmışlardır(98).

c — Hayber arazisindeki; Vatîh, Selâlüm ve Ketîbe kaleleri. İlk iki kale savaş yapılmaksızın alındı. Ke-

---

97 — Mâverdi; a.g.e., s. 169.

98 — Ebû Ubeyd; a.g.e., s. 17-18. İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 4/b. Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr; Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk, c. 2 (Kahire, 1357/1939), s. 226. İbnu'l-Esir, İzzuddin Ebu'l-Hasan; el-Kâmil fi't-Tarih, c. 2 (Beyrut, 1385/1965), s. 173-174. Tuğ, Salih; İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı (Ankara, 1963), s. 89.

tîbe kalesi ise Peygamberin 1/5 (Humus) hakkı olarak bırakılmıştır. O da bu yerleri toprağa muhtac olanlara bağışladı(99). Daha önce de belirtildiği üzere savaşa alınan yerler hakkında Hz. Peygamber (s) ganimet hükmünü uygulamış, beşte birini Beytülmal için alıp geri kalanı savaşa katılanlara temlik etmiştir. Beşte bir (1/5) içerisinde kendinin de mülk hissesi vardı. Hayber tatbikâtı böyledir. Sonra bütün müslümanların hissesi ziraî ortaklık esasına uygun şekilde Yahudilere verilmiştir(100). Ayrıca harp sonu, Rasûlullah (s) bazı araziye beğenir, kendi mülkü olmak üzere seçer, alırdı. İbnu Abbas'dan rivâyete göre; «Peygambere ganimetlerden sehim ve beğendiği şeyler verilirdi»(101).

d — Fedek Arazisinin yarısı: H. 7. yılda Hayber'in fetih ve taksimini müteakib İslâm ordusu Fedek Yahudileri üzerine yürüyeceği sırada Hz. Peygambere (s) gelerek arazinin yarısını ağaçlarıyla birlikte verdiler. Savaş yapılmaksızın alınan bu yer hakkında Peygamber (s) feyy hükmünü uyguladı. Şöyle ki; mülkiyeti kendinde kalmak üzere gelirini ailesinin geçimine ayırdı. Bir kısmını da arazisi olmayan müslümanlara temlik etti(102). Şu olay sulh yolu ile alınan toprakların mülk arazi statüsüne tabi oluşuna bir örnektir.

e — Vâdiyu'l-Kurâ'nın üçte biri (1/3): Yahudiler kendi yerlerinde bırakılmaları için rızaları ile kendilerine ait arazinin yarısını (Vâdiyu'l-Kurâ'nın üçte bi-

---

99 — Mâverdi; a.g.e., s. 120.

100 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 23, 78-79. İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 21/a. İbnu Hişâm; a.g.e., c. 3, s. 201-202.

101 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 20.

102 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 17-18. İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 5/b-6/a. İbnu Hişâm; a.g.e., c. 3, s. 202.

rine (1/3) tekâbul eden yeri) Hz. Peygambere bağışla-
mışlardır. Daha sonra bu yerde oturan ve Yahudî olma-
yanların elindeki araziye de onlardan satın aldı. Böylece
o bölgenin üçte ikisi Peygamberin mülkü haline gelmiş-
tir. Bu kısım hibe ve satınalma ile mülk arazi elde et-
meye bir delil, örnek olmaktadır(103).

f— Miras yolu ile annesinden intikâl eden Medine’-
deki Mehrûz isimli pazar yeri ile bir dükkân(104).

Hz. Peygamberin vefatından sonra kızı Fatıma ve
diğer mirasçılar bu yerlerden miras talebinde bulundur-
lar. Fakat ne Halife Hz. Ebû Bekir ne de Hz. Ömer (r)
işbu taksim talebine iltifat etmişlerdir. Sebebi de:

«Terîkemize mirasçı olunmaz, onları sadakadır» ve
«Mirasçılarım, ailelerimin masrafları, memurun mas-
rafları çıktıktan sonra geri kalana mirasçı olamazlar,
taksimde bulunamazlar. Zira o yerler artık sadaka-
dır»(105) mânâsındaki açık hükümlü hadislerin varlı-
ğıdır.

Hz. Peygamberin (s) vefatından sonra bu yerler
Beytülmale tahsis olundu. İdareleri için de memur (mü-
tevellî) tayin edildi. Sözü geçen deliller ve başkaları göz
önünde tutularak arazinin gelirinden ailelerine paylar
verildi. Halife Hz. Ömer (r), nafakaya müstehak Pey-
gamber ailelerine,

---

103 — Mâverdi; a.g.e., s. 170-171. Ebû Ya’lâ Hanbeli;
a.g.e., s. 185.

104 — Mâverdi; a.g.e., s. 170-171. Ebû Ya’lâ Hanbeli;
a.g.e., s. 185-187.

105 — İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 5/b-6/a. Buhârî,
Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail; el-Câmiu’s-Sahih, c. 4
(İstanbul, 1315), cz. 8, s. 3-4. Ebu Davud; a.g.e., c. 2, s. 128.
Nevevî, Muhyiddin Yahyâ b. Şeref in-Nevevî; Şerhu’n-Ne-
vevî ale’l-Müslim, c. 7 (Mısır, 1307), s. 355-356.

— «Arzu edenleriniz ihtiyâcına yetecek kadar meyva, mahsûl veya mülkden birini seçebilir. Bu paylarınız kendinizden sonra vârislerinize intikâl edecektir» dedi(106).

Halife Hz. Ömer; Hz. Ali ve Hz. Abbâs (r)ın mirâs taleplerine cevap verirken yukarıdaki hadisleri okumuş, isteklerine olumsuz cevap verdikten sonra onlar da bu delilleri kabul etmişlerdi. Hz. Ömer de;

«Allah'ın onların mallarından Peygamberine verdiği Feyy'e gelince: Siz bunun üzerine ne ata, ne deveye binip koşmadınız...»(107) âyetini okuyarak, «Hiç kimsenin o mallarda hakkı yoktur. Hz. Peygamber (s) ailelerinin bir yıllık nafakasını teminden sonra bâkisi ile silâhlar aldığını biliyor musun?» demiş; onlar da bunu kabul ile isteklerinde ısrar etmemişlerdir(108).

Genel mülk edinme yolları ile mülkiyetine geçen mezkûr topraklar hakkında Peygamber (s) tam bir malik olarak serbestçe hareket etmiş, bir kısmını dağıtıp bir kısmını işletmeye vermiş ve gelirinden, bahsedildiği üzere ailesinin nafakasını, ordunun ihtiyaçlarını karşılamıştır. Sözü geçen kavli ve fiili sünnetler, Peygamberlerin vâris bırakmayacağı, mallarının mirâs yolu ile intikâl etmiyeceğini hükme bağlamıştır. Özel mahiyette olan bu hükümler başkaları (başka devlet reisleri tarafından) uygulanamaz. Diğer insanlar genel hükümlere tâbidirler.

O'nun sadaka kabul edilen gayr-ı menkûlleri, rakabesi Beytülmale, menfaatı âmme hizmetlerine, fakirle-

---

106 — İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 5/b-6/a. Belâzuri; a.g.e., c. 1, s. 49. Beyhaki; a.g.e., c. 6, s. 295-303.

107 — Kur'ân-ı Kerim; el-Haşr (59)/6.

108 — İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 6/a.

re sarf edilmek üzere bir vakıftır. Böylece devlet arazisi statüsünü kazanmışlardır. Fedek arazisi mütevelliler tayini ile (âmme lehine) idare edilirken Hz. Muaviye (r) halife olduğunda Mervân b. Hakem'e ikta' etmiş, Mervân (r) da iki oğlu Abdulmelik ve Abdülaziz(r)e bağışlamıştır. Sonra Ömer b. Abdilaziz (r) ile Abdülmelik b. Mervân'ın iki oğlu Velid ve Süleyman'ın olmuştur. Velid halifeliğinde hissesini Ömer b. Abdilaziz'e, Süleyman da halifeliğinde hissesini yine Ömer b. Abdilaziz'e bağışlamışlardır. Nihâyet O da halife olduğunda Fedek'i Hz. Peygamber ve dört halifesi zamanındaki statüye irca ettiğini halka duyurmuştur. Fâtıma (r)nın evlâdını da mütevellî tayin etmiştir. Sonra onların ellerinden alınmıştır. H. 210 yılında Halife Me'mûn, o yeri tekrar Fâtıma evlâdının idaresine vermiştir (109).

II — MÜLK ARAZİNİN MENŞELERİ (ELDE EDİLİŞ YOLLARI) :

Mülk arazinin elde edilişleri, iktisapları genellikle şu yollarla olmuştur:

a — Savaşla alınan yerler: Devlet reisi münâsib görürse askerlere temlik edebilir. Fakat sonraları bu usûl tercih edilmemiştir. Mülk olarak dağıtılsa devletin vergi tahsilinden başka bir hakkı kalmaz(110).

b— Sulh yolu ile alınan topraklar: Anlaşma tarafların rızası ile yapılmaktadır. Dâr-ı Harbde bulunan düşmanlar, arazilerinin kendilerinde bırakılması şartını ileri sürerek İslâm İdaresine gireceklerini teklif ederler,

---

109 — İbnu'l-Esir; a.g.e., c. 2, s. 224-225. Nevevi; a.g.e., c. 7, s. 355-357. Brockelmann, Carl; İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi (Ankara, 1954), s. 93.

110 — İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 20/b.

halife de bu teklifi benimser, aralarında anlaşma yapılırsa arazileri, vergi yönünden haraca tâbi mülk topraklar statüsünü devam ettirir. Yine de bu ülkenin mevât toprakları İslâm Devletine aittir(111).

c — Mevât Araziden ihyâ edilen ve imâr edenin elinde kalan topraklarla devlet reisi tarafından temlikî, (mülkiyeti geçirici) ıktâ'lar neticesi elde edilen arazi de mülk toprak olmaktadır. Her iki şekilde de devlet arazisi mülk araziye dönüşmektedir.

d — Genel olarak meskûn mahaller, belde arsaları, ev yerleri mülk olarak kabul edilmiştir. Yeni kurulan belde yerleri de ya ihya veya temlik suretiyle üzerinde ev yapanlara verilmiştir.

III — MÜLK ARAZİ HAKKINDA UYGULANAN HÜKÜMLER :

İslâm Hukukuna göre; Fert mülk arazide rakabe ve zilyedlik haklarına sahiptir. Mülkiyeti de irs ve intikâle konu olur. Ancak mirascısız vefat edenin toprakları Beytülmale geçer(112). Mülk arazi her türlü tecâvüzlerden korunmuştur. Bu gibi yerleri devlet de alsa bedelini tediye etmek zorundadır. Nitekim Hz. Ömer I (r) halifeliği zamanında; Hicaz mıntıkasından gayr-ı müslimleri (Yahudileri) sürgün ettiğinde mülk arazilerinin kıymetini ödemiştir. Bu cümleden olarak Fedek'li-leri sürgün ederken onların hurmalıklarını, tarlalarını para ödeyerek satın almış, Hayber Yahudileri sürgün edilirken gayr-ı menkûl mülkleri bulunmadığından bedellerini tediye de söz konusu olmamıştır(113).

---

111 — M. B. es-Sadr; a.g.e., s. 423-424.

112 — Halis Eşref; a.g.e., s. 51-52, 64.

113 — İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 5/a-b. Ahmed b. Hanbel; a.g.e., c. 1, s. 193, No: 90.

Tatbikâatta genellikle müslüman olan şahısların, toplumların mülkleri kendi ellerinde bırakılmıştır. Hâdiste de;

«Kim müslüman olursa müslümanların lehine olan onun da lehine, aleyhine olan aleyhine tatbik edilir» (114). Fakat aşağıdaki durumlar şu umumî hükmün dışında bırakılmıştır. Bir kimse emânla düşman ülkesinde bazı menkûl ve gayr-ı menkûller iktisab edebilir veya düşman ülkesinde mülkü olan birisi hicret edip İslâm Ülkesine girer, sonra bu yerler İslâm orduları tarafından fethedilirse o yerdeki arazinin tamamı savaşa katılanların hakkıdır. Zira ülke savaşla fethedilmiş olup o yerde devlet reisinin takdir ettiği muamele icrâ edilir, yerine getirilir. Ancak taşınır mallarından elinde bulunanlar kendisinin olur. Esasen bugün dahi harp hukukunda istilâ eden devlet o yerde eski sahiplerinin hakkına riayet etmemektedir. İsterse kendi ırkından veya teb'asından olsun (115).

Mekke tatbikâtı da bu konunun bir istisnasıdır. Mekke hakkında uygulanan hüküm diğer yerlerin fethinde örnek alınamaz. Böyle bir tatbikât Mekke toprağının hususiyetinden ve Hz. Peygamberin (s) peygamberlik vasfından doğan özel bir durumdur (116).

IV — MÜLKİYETİN ŞÜMÜLÜ VE DEVAMI :

Arazi mülkiyeti, sahibine yerin altında ve üstünde istediği şekilde tasarrufta bulunma selâhiyetini bahşederse de bu hak mutlak sayılamaz. Başkalarının ve âm-

---

114 — İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 53/b-54/a.

115 — Şâfiî; a.g.e., c. 7, s. 329, 334-336.

116 — Şâfiî: a.g.e., c. 7, s. 329.

menin hakkına riayet etmek şarttır (117). Mülk arazinin meşru yolla iktisabı esas olduğundan haksız, sebepsiz iktisap ve tecâvüzler yasaklanmıştır. «Mesrûkân», Ebu Bekre ailesinin arpalığı idi. Bu toprak aslında 100 cerîb sayılırdı. Halife el-Mansûr'un arazi memurları tarafından ölçüldüğünde 1000 cerîb bulmuşlar. Memurlar bu 1000 cerîbden ancak 100 cerîbini Ebû Bekre ailesine bırakarak geri kalanı almışlardır... (118). İşte şu örnek mülkiyet hakkının sui istimâli sonucu çevre araziye vâkî tecâvüz ve haksız iktisabın hukukî olmadığını göstermektedir. Mülk arazi sahibi o yeri terk eder, işlemezse bazı hukukçular, üzerinden ne kadar zaman geçerse geçsin mülkiyetinin aynen devam ettiği fikrindedirler. **Ama** İbnu Berrâc, İbnu Hamza ve başkalarına göre mülk yerler, sahibi tarafından terk edilirse âmm mülkiyeti şümûlüne, statüsüne girer. Devlete ait mülklerden olur (119). İkinci görüş umum hukukçular arasında pek muteber sayılmaz. Çünkü İslâmdan sonra terk edilmiş âmir arazi mâlikî bilindiği sürece onundur. Bilinmiyorsa lükata hükmünde olup hazineye kalır (120).

---

117 — Mecelle; Md. 1192. Köprülü, Bülent; Toprak Hukuku Dersleri, c. 1 (İstanbul, 1958), s. 14.

118 — Belâzuri; a.g.e., c. 2, s. 206.

119 — Kâsânî, Alâüddin Ebu Bekr b. Mes'ûd; «Bedâiu's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâyi'», c. 6 (2. bas. Mısır, 1328/1910), s. 193. M. B. es-Sadr; a.g.e., s. 428.

120 — Kâsânî; a.g.e., c. 6, s. 193. Müellif burada, terkedilmiş ve sahibi bilinmeyen toprağı, sahibi bilinmeyen ve lukata hükmü uygulanan menkûl mala benzetmiştir. Fakat bugünkü hükümler karşısında o nevi topraklar terkedilmiş ve sahibi bilinmeyen arazi statüsüne tâbi tutulur, lukata hükümleri uygulanmaz.

Mülk arazi kendiliğinden yetişen otlar, suların getirdiği balıklar, yuva yapan kuşlar mübah mal olup arazi sahibinin mülkiyeti şümûlüne girmez. Herkes oradaki otdan, balıktan, kuştan biçmek, yakalamak, avlamak suretiyle istifade edebilir. Yeter ki malikin o yerden her türlü istifade hakkı ihlâl edilmesin. Arazi sahibinin, toprağında bulunan mübah şeyleri satması hukuken câiz değildir. Zira hadiste;

«İnsanlar üç şeyde ortakdırlar, su ateş ve otlakiye» buyurulmuştur. Bunlar âmmenin müşterek, mübah malıdır. Bulunduğu yer neresi olursa olsun, herhangi bir tecâvüz, hakkı ihlâl etmeme şartıyla yararlanılır. Fakat malik, mülkünde ot yetiştirmiş veya çukur kazıp balıkların o yere gelmesini sağlamışsa bunlar mülkiyeti şümûlüne girer, başkaları gelip biçemez, avlanamaz(121).

Arazi-i Memlûke hakkında bu genel malûmâtı, tarihi tatbikâtı zikrettikten sonra mülk arazi çeşitlerini ayrı ayrı ele alıp daha yakînen tedkik etmek, hükümlerini görmek gerekmektedir.

B — SÜKNÂ - TETİMME-İ SÜKNÂ

«SÜKNÂ», «SEKENE» fiilinden isim olup oturulması mümkün şeye denir, ev vesâire gibi. «MESKEN» ve «SEKEN» isimleri de aynı anlamda kullanılır(122).

Hukukta oturulmaya müsâid gayr-ı menkullere denilir.

«TETİMME-İ SÜKNÂ» ise; oturulacak yerler için lüzûmlu şeyler çevresindeki arsalara denilir. Bunlar da gayr-ı menkûl yönünden toprak hukukunun içerisinde

---

121 — Kâsânî; a.g.e., c. 6, s. 193-194.

122 — Cenânizâde Mütercim Âsım; a.g.e., ilgili maddeler.

mütalea edilir. Fıkıh kitaplarında meskenler üç kısım olarak düşünülmüştür:

- a) DÛR; konaklar,
- b) BÛYÛT; odalar,
- c) MENÂZİL; evler... (123).

1274/1858 tarihli Arazi Kanununda mülk arazinin dördüncüsü olarak ele alınır ve hukukî yönü incelenir. Oturulacak yer ve arsalar köy ve kasabaların içinde bulunup süknâ için gerekli miktar arsalardan ibarettir. Arsaların hukuken tespit edilmiş kat'î miktarları, ölçüleri yoktur. Süknâ ve Tetimme-i Süknânın hukukîliği genellikle Halife Hz. Ömer (r)in tatbikatında açıklığa kavuşmuştur(124). Bununla beraber oturulacak meskenler ve bunlara müteallik konular hakkında hadisler de mevcuttur.

I — ZAMAN İÇİNDE MES'ELENİN VAZ'I :

Hz. Peygamber (s) ve halifeleri devrinde en mühim mes'elelerden biri mesken problemi idi. Hz. Peygamber (s) vefatından önce ailelerinin her birine bir oda verdi, vasiyette bulundu. Eğer bu temlikî bir ihsan ise onun sadakalarından hariçtir. Yalnız oturmak için bir ihsan, irtifak hakkı ise sadakaları, Beytülmale intikal eden malları arasında mütalea edilir(125). Fakat Hz. Peygamberin mülk arazisi hakkında verilen genel bilgiler arasında odalardan söz edilmemiştir. Binâenaleyh ailelerine temlikten intikâl etmiştir. Daha sonra bu evler Hz. Peygamberin (s) Mescidine katılmıştır.

---

123 — Mardinî, Ebu'l-Ulâ; Kat Mülkiyeti (İstanbul, 1948), s. 24.

124 — Halis Eşref; a.g.e., s. 19-20.

125 — Mâverdi; a.g.e., s. 171.

Hız. Aîşe (r) der ki;

— «Resulullah'a dedim ki; Ey Allah'ın Resulu! Mekke'de seni gölgeliyecek, barındıracak hiçbir evin yok mu? Buyurdular ki;

— «Hayır. Ancak geçmişte bir arsam vardı» (126).

Buhârî de Üsâme b. Zeyd (r) den şunu naklede;

— «Ey Allah'ın Resulu! Yarın Mekke'de nereye i-neceksiniz, evinize mi diye sormuş, Hız. Peygamber de şöyle cevap vermiş:

— «Âkil burada evden bir şey bıraktı mı ya? Âkil ve kardeşi Tâlib, Ebû Tâlibe vâris olmadılar. Çünkü bun-lar müslim, Âkil ile Tâlib ise kâfir idiler» (127).

İşbu iki hadiste ve bilhassa ikinci de bazı hukukî mes'elelere işaret edilmiştir.

— «Âkil bize evden, barktan bir şey mi bıraktı?» buyurmalarına göre, bu ev Hız. Peygamberin mülkü idi.

Muhtemel olan bir diğer husus; Ebû Süfyân'ın mu-hâcir evlerinde tasarrufta bulunduğu gibi, Âkil b. Ebî Tâlib de Hız. Peygamberin evinde tasarruf etmiştir.

Ebu Tâlib'in dört oğlundan Âkil ile Tâlib, Ebû Tâ-lib'in evini birlikte kullanırlarken Bedir harbinde Tâlib ölmüş, Âkil onun hissesini de alarak tek başına babası-nın mirasına konmuştur. Mekke'nin fethinden sonra, Hız. Peygamber (s) tarafından, Kureyş kâfirlerinden he-nüz yeni müslüman olanların kalblerini İslâm'a ısındır-mak için Cahiliyyet tasarruflarını ibkâ buyurmuş, bu-nun sonucu Ebû Tâlib'in emlâki Âkil'in uhdesinde kal-mıştır.

Haccac-ı Zâlim'in kardeşi Muhammed b. Yusuf ta-rafından 100 bin dinara satın alınana kadar o yerler

126 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 92-93.

127 — Miras, Kâmil; Sahih-i Buhârî Muhtasar-ı Tec-rid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi', c. 6 (2. bas. Ankara, 1969), s. 101-102.

Âkil'in mirasçılarının mülkü olmuştur (128).

Mekke'nin reisi olan Ebû Süfyân, Medine'ye hicret eden müslümanların ev ve arsalarını alıp Mekke müşriklerine dağıtmıştır. İşte Hz. Peygamber'in evi de Âkil b Ebî Tâlib tarafından bir bakıma gasb edilmiştir. Aradan zaman geçmesine rağmen müslümanların ev ve arsalarında mülkiyetlerinin devam ettiği belirtilmiştir. Fakat siyâset icabı Hz. Peygamber (s) ve ileri gelen varlıklı müslümanlar, Mekke'lilerin elinden mülk ev ve arsalarını geri almamışlardır.

Medine şehir hayatında ev ve arsası olmayanlar, satışa çıkarılan ev ve arsaları bütün müstemilâtı ile satın alırlardı(129). Hz. Ömer (r)de halifeliği devrinde Kûfe ve Basra şehirlerini kurdurmuştu. Kûfe, ölü arazide, Basra savaşıyla alınan sahipsiz yerlerde tesis edilmiştir. Kurulan bu iki şehir ev ve arsalarını, oralara yerleşmek için gelen ve getirilenlere mülkiyetleriyle birlikte ıktâ' etmiştir. Sahabeden Abdullah b. Mes'ûd, Sa'd b. Ebi Vakkâs, Ammâr, Huzeyfe ve başkaları da Kûfe'ye gelip yerleşmişlerdi. Sevâd ülkesinin yeni iki şehrinde ve diğer köy ve kasabalarında meskenlerin, arsaların satışları hukukçularca kötü görülmemiştir.

Amr b. el-Âs 3500 askerle Mısır'ı fethedince yardıma gelen Zübeyr b. el-Avvâm Fustat ve İskenderiye şehirlerinin planını çizdirmiş, buralara evler yaptırtarak pek çok aileleri yerleştirmiştir. Mısır toprakları genel olarak rakabesi Beytülmale ait arazi iken şehirlerdeki ev ve arsaların mülkü oturanlara ıktâ' edilmiştir(130).

---

128 — Miras, Kâmil; a.g.e., c. 6, s. 102-103.

129 — Ebu Ubuyd; a.g.e., s. 389. İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 26/b.

130 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 87, 121-122. Belâzuri; a.g.e., c. 2, s. 60. Ebu'l-Ferec; a.g.e., s. 45-46.

II — SÜKNÂ VE TETİMME-İ SÜKNÂ HAKKINDA KONULAN HUKUKÎ ESASLAR :

a — Vergi hukuku bakımından, Hz. Ömer I (r) kurdurmuş olduğu Kûfe, Basra, Fustat ve İskenderiye şehirleri ev ve arsalarından vergi almadığı gibi önceden kurulmuş meskûn mahallerden de vergi almamıştır. Ebû Hanife ve taraftarları, diğer mezheb hukukçuları Hz. Ömer'in bu tatbikâatını aynen benimserler. Fakat İmam Şafîî bir görüşünde Feyy arazisi üzerinde kurulan şehirlerden, yapılan evlerden vergiler alınacağını, harac arazi hükmüne tâbi olduklarından satış ve taksim yasaklarının devam ettiğini belirtir.

Ahmed b. Hanbel de tasarruf hukuku bakımından kabul edilen bu tahdidi benimser(131). Umumî kanaat karşısında Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in görüşleri zayıf kalmaktadır. Ama takdir ve tercih hakkı devlet reisi-nindir.

b — Mülkiyetin ferağı bakımından ev tetimmesinin satılması konusunda sınırlayıcı bazı hâdiselere rastlanı-lı. Bu cümleden olarak; 1— Ebu Ubeyde, Huzeyfe (r) den, O da Hz. Peygamberden «Kim ev satar da evin be-deli ile ev satın almazsa onun için alınan semende bir bereket yoktur veya evin semeni ile bir şey almazsa kıy-meti yoktur». 2— Bir başka hadiste; «Kim ev satar da kıymeti ile yeniden benzeri bir ev satın almazsa o seme-nin, sahibine faidesi olmaz, bereketini bulamaz». İki hadisin ve benzeri diğer rivâyetlerin tefsirinde hukuk-çulardan İbnu Uyeyne; «Kim ev satar da bedeli ile yeni-den bir ev almazsa o şahıs için sattığı evin bedelinde bir bereket, kıymet yoktur» der. Sufyânu's-Sevrî de; «... On-da bereketler yarattı. Onda... gıdalar takdir etti» (132)

---

131 — Ebu'l-Ferec; a.g.e., s. 44-46.

132 — Kur'ân-ı Kerim; Fussilet (41)/10.

âyetini delil göstererek evin bereket ve geçim mahalli olduğuna istidlâlde bulunmuş, satılan evin bedeli ile yeniden bir mesken ikâme edilmez, alınmazsa bereketinin olmayacağı neticesine ulaşmıştır(133).

Şu durum karşısında fertlerin mesken sahibi olmaları teşvik edilmekte, bir zaruret olmadıkça, satışı sınırlandırılmaktadır. Böylece teşvik ifade eden emirler elbette iktisâdî ve içtimaî yönden kişiler lehine bir takım menfaatler sağlamakta, arsa ve mesken spekülasyonlarının önüne geçirmektedir.

Zımmîlerin, maliki oldukları ev ve tarlaları satmalarına bir mâni yoktur. Vefat ettiklerinde mülkleri mirasçılarına intikâl eder. Vârissiz ölmüşlerse Beytûlmâle geçer(134).

Üst hakkı satışı ve satışda Süknâ hakkının mahfuz tutulması da İslâm hukukunda yeni ve önemli bir kuraldır. Evlerin üstü, ev yapılmak üzere başkasına satılabilmektedir. Üst kat sahibi mülkiyet hakkının sağladığı her türlü hakları kullanır. Muayyen bir müddet için Süknâ hakkını mahfuz tutmak şartı ile evlerin satışına da müsaade edilmiştir(135). Bu demektir ki, intifa hakkı birine, rakabe başkasına ait olabilmektedir. İntifa hakkının kullanılmasına rakabe sahibi riâyet etmek zorundadır.

Komşuluk hakları ile ilgili çeşitli hükümler konulmuştur. Geçit hakkı, su yolu hakkı, komşu duvarlarından istifâde vesâire. Yeri gelince herbirerlerinden bahsedilecektir(136).

---

133 — Beyhaki; a.g.e., c. 6, s. 33-34.

134 — Mâlik b. Enes; el-Müdevvene; c. 4, s. 272.

135 — Mâlik b. Enes; el-Müdevvene, c. 4, s. 219-220.

136 — Mâlik b. Enes; el-Müdevvene, c. 4, s. 218.

C — ÖŞÜR ARAZİSİ :

Mülk toprakların önemli bir kısmı sayılan ÖŞÜR ARAZİSİ; cebren (anveten) alınıp muharipler arasında taksime tabi tutulan yerlerle isteyerek İslâmiyeti kabul eden toplum fertlerinin uhdesinde bırakılan topraklardan ve müslümanlar tarafından ihyâ ve imar edilen yerlerden ibârettir. ÖŞÜR; araziden istihsâl edilen hububâtın zekâtı sayıldığından bu araziye «ARZ-I SADAKA» da denilir.

Verilen tarihten anlaşılacağı üzere Öşür Arazisinin menşei, meydana geliş yolları; üç kısımdır.

a — Silah zoruyla fethedilip ülke halkından zorla zabt olunan, savaşçılara taksim edilen yerler.

b — İsteyerek İslâmiyeti kabul edenlerin uhdelerinde takrir ve ibkâ edilen arazi.

c — Mevât araziden müslümanların ihyâ ettikleri topraklar. Bu kısımlara eklenen bir diğer arazi nevi de;

d — Fethedilen yerlerin savaşa katılmamış müslümanlara dağıtılması, temlikten verilmesi (137) dir.

Zirâî sahada karşılaşılan ilk mülk arazi öşür topraklarıdır. Peygamber zamanında tesis edilmiş, hakkında hükümler konulmuştur. Hadislerde de; «Topluluk müslüman olduğunda canları ve malları kendilerine bağışlanır» ve «Kim yanında bir takım şeylerle müslüman olursa onlar ona aittir» hükümleri mevcuttur. Teminât altına alınan malların şumûlüne menkûl ve gayr-ı menkûllerin hepsi girer. Aşağıda tatbikâtı görüleceği gibi

---

137 — Ebussuud Efendi; Kanûnnâmeler; Yzm. Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfeddin Özege kısmı, No: 1883, v. 9/a. Halis Eşref; a.g.e., s. 1 ve 69-70. Ali Haydar Efendi; Şerhu Cedid li Kanûni'l-Arazi, (2. bas. İstanbul, 1319), s. 20-21.

bu şekilde hareket eden toplulukların malına dokunulmamıştır. Ebu Yusuf durumu şöyle izah eder : «Malları ve canlarıyla teslim olanların, İslâmı kabul edenlerin hükmünü halife benden sordu. Ben de cevâben; Onları öldürmek haramdır. Menkûl ve gayr-ı menkûl malları kendilerinin mülküdür. Toprakları Öşür Arazisidir. Aynen Medine gibi, çünkü Medine halkı, Hz. Peygambere (s) inandılar, toprakları da Öşür Arazisi oldu. Tâîf, Bahreyn ve diğer yerlerde oturanlar müslüman olunca aynı hüküm oralarda da uygulandı. Hiçbir şahsın onlara ait topraklar üzerinde ev yapmaya, kuyu kazmaya, hayvan otlatmaya hakkı yoktur. Kimse hukukî durumu değiştiremez, mirâsla intikâl edebilir, satılabilir. Sahipleri müslüman olan bütün arazinin durumu böyledir (138).

I — ZAMAN İÇERİSİNDE DURUM :

Hz. Peygamber (s) devrine ait öşür arazi tatbikâtının en meşhur örneği, çeşitli vesilelerle temas edilen Hayber arazisidir. H. 7 yılda İslâm ordusu Hayber'i kuşattı, ekserî kısmı savaşıla, Sıqq, Ketîbe ve Selâlüm kaleleri de savaşız alındı. Hayber 3600 hisseye ayrıldı. Yarısı Peygamberin tasarrufunda idi. 1200 piyâde ve 200 süvari (atlı) ye de 1800 hisse verildi. Her yüz hisse bir büyük parça kabul edilerek arazinin tamamı 36 kısıma ayrıldı. Toprağın mülkiyeti tamamen fertlere (askerlere) verilmişti. Yahudiler burasını Hz. Ömer I (r) zamanında sürgün edilinceye kadar ortaklaşa işlemişlerdir (139).

---

138 — Ebu Yusuf; el-Harac, s. 58-59. Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 512.

139 — İbnu Hişâm; a.g.e., c. 3, s. 255-256. Belâzuri; a.g.e., c. 1, s. 49. İbnu'l-Esir; a.g.e., c. 2, s. 221, 224.

«Hz. Peygamber (s) araziyi işlemek, ekmek üzere mahsûlün yarısı müslümanların, yarısı da Yahudilerin olmak şartıyla Hayber'lilere zirâî ortakçılığa vermiştir» hadisi mevcuttur (140). Hz. Peygamber (s) Hayber'i fethedince yerli halkı Yahudileri sürgün etmeyi düşündü. Ancak müslümanların meşgûliyetlerinin fazla, sayılarının az oluşu sebebiyle Yahudilerin de kendi istekleri ile zirâî ortakçılığa yanaşmaları sonucu «Müslümanlar istedikleri an anlaşmayı feshetmek hakkına sahip olmaları şartı ile sözü geçen şekilde Peygamberle aralarında anlaşma yapıldı. Ortaklık hükümleri Hz. Ömer'in halifeliğine kadar uygulandı.

Hayber topraklarından Hudeybiye anlaşmasında hazır bulunmuş olanlar, Hayber'de katılanlara, ayrıca her iki vak'ada bulunamamış olan Câbir b. Abdillâh b. Amr b. Huram da hisse aldı. Sürgün hadisesinden sonra Halife Hz. Ömer herkese yerlerini almaları için ilânda bulundu. Hattâ Peygamber (s) ailelerine de Hayber arazisinden tarlalar verilmiştir (141).

Benî Kureyza topraklarında yapılan uygulama da aynı idi. Ma'mer'den yapılan rivâyete göre; «Zühri'den Benî Kureyza'nın toprakları bulunup bulunmadığını sorduğumda o, doğrudur, onların topraklarını Allah'ın Elçisi pay pay olarak müslümanlar arasında böldü, diye cevap verdi». Başka bir rivâyette; Hz. Peygamber (s) Benî Kureyzâ'nın ve Hayber Yahudilerinin mal ve mülk-

---

140 — Ebu Davûd; a.g.e., c. 2, s. 141-144. Nevevî; a.g.e., c. 6, s. 435-436. Kastalânî, Ahmed b. Muhammed; İrşâdû's-Sâri li Şerhi Sahihî'l-Buharî, c. 6 (Mısır, 1307), s. 364.

141 — İbnu Hışâm; a.g.e., c. 3, s. 252, 364-366, 372. Ahmed b. Hanbel; a.g.e., c. 3, s. 209-210, No: 4448. Belâzuri; a.g.e., c. 1, s. 49. Taberî; Tarih. c. 2, s. 302, 306, 307.

lerini müslümanlar arasında böldü», şeklindedir (142).

Mansûr şöyle anlatır; «Yemen'de bulunan Muaz b. Cebel (r) e Hz. Peygamber (s) şu mektubu gönderdi: Yağmur suyu ile yahut akar sularla sulanan toprakların mahsulünden onda biri (1/10), dolaplar çevirerek, kovalarla su akıtmak suretiyle sulanan yerlerden bunun yarısı (1/20) alınır...» (143). Öşür Arazisi için konulan bu vergi esaslarından anlaşıldığı üzere Yemen toprakları öşür arazisi statüsüne tabi tutulmuştur. Kendiliklerinden müslüman olan halka ellerindeki toprakların verilmesi, prensibi burada da aynen cereyan etmiştir. Zira Yemen bölgesi kendiliğinden müslüman olunca Hz. Peygamber (s) Malik b. Mirâre b. Rehâvî'yi vâli gönderdi. O bölgenin ileri gelen adamı Akku Zî Hayvân (Hemedânî) İslâmı kabul edince kendisine;

— Peygambere git, ülken ve malların için emân dile, denildi. Akku da Hz. Peygambere (s) geldi, emân (mal ve can emniyeti garantisi) istedi. O, da şu emânı yazdırdı;

«Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adı ile. Allah Resûlünden Akku Zî Hayvan'a; Eğer Akku, toprağında, mallarında, kölelerinde dürüst hareket eden birisi ise, ona Allah ve Resûlünden emân, mal ve can emniyeti, vardır. Bu mektubu Halid b. Saîd b. el-Âs yazmıştır» (144).

Tarihî seyir içerisinde halifeler devrinde yeni alınan arazideki uygulamaya da bir göz gezdirilecek olur-

---

142 — İbnu Hışâm; a.g.e., c. 3, s. 255-256. Belâzuri; a.g.e., c. 1, s. 39.

143 — Belâzuri; a.g.e., c. 1, s. 119.

144 — Ebû Davûd; a.g.e., c. 2, s. 146.

sa; Ebû Yusuf'a göre; Bu yerlerden Irak arazisine yakın olan Basra, harac arazisi hükmüne girmesi icab ederken sahabenin icmaı ile öşür arazisi kabul edilmiştir. Burada usul bakımından kıyası terkle icmaa baş vurulmuştur (145). Zirâ Ebu Yusuf'a göre; ölü arazi işe yarar hâle getirilir, ihyâ edilirse mevküine bakılır, Öşür arazisine yakınsa Öşrî arazi, harac arazisine yakınsa Harâcî arazi kabul edilir. Ama burada şu umumî hüküm uygulanmamıştır.

Yahya b. Âdem ise Basra toprakları hakkında dostlarının şu sözlerini nakleder :

— «Basra toprakları Öşür Arazisidir. Zira bu yerler harac nehirlerinden ayrı olarak bataklık sularından sulanmaktadır. Bataklık ve deniz suları harac suyu sayılamaz» (146). İşbu iki ayrı izah tarzında ölü toprağı ihyâ sonucu müslüman kimsenin mülk öşür arazisi statüsünü iktisap etmiş olduğu neticesine varılmaktadır. «Vaktı ile arz-ı mevât olan Basra Öşriyye olan arz-ı Arap ile Haraciyye olan Irak arazisi arasında bulunduğu cihetle Ömer zamanında vâki ihya üzerine sahabenin icmaı ile Arazi-i Öşriyye itibar olunmuştur» (147).

İslâm Hukukçuları Arap toprakları denilen, Doğuda Kûfe, Güneyde Yemen, Kuzeyde Şam'a, Batı'da Kızıl Denize kadar olan araziye kâmilten Öşür Arazisi sayarlar. Zira Peygamber halifeleri tarafından Arap topraklarından harac vergisi aldıkları nakledilmemiştir. Fet-hü'l-Kadîr'de kaydedildiğine göre; Araplara kölelik ve

---

145 — İbnu Âbidîn; a.g.e., c. 3, s. 276.

146 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 29.

147 — Mardini, Ebu'l-Ulâ; Toprak Hukuku Dersleri (İstanbul, 1947), s. 12.

harac hükümleri tatbik edilmemiştir (148). Onlar iki işten (ölüm veya müslüman olma) birini seçmekte serbest bırakılmışlardır. Üçüncü bir yol tanınmamıştır. Pek tabii bu işin sonucu toprakları da Öşür arazisi olmuştur (149).

Bu başlığın bir neticesi olarak Ebu Hanife ile İmam Muhammed arasındaki sualli cevaplı şu hükümleri yazmakta fayda vardır :

İmam Muhammed, Ebu Hanife (r) ye,

— «Ne gibi, arazi öşür arazisidir?

— «Arapların elindeki Hicaz, Arap arazisinden olan topraklar, Öşür topraklara yakın yerler, Sevâd veya Cebel'deki gibi su ulaşmıyan yerleri birinin gelip ihyâsıyla meydana gelen yerler, tarlalar. Ama Sevâd veya Dağlık yerlerin su ulaşan kısımları Haraç Arazisidir.

— Düşman tarafından bir millet kendiliklerinden İslâmı kabul ederlerse arazileri Öşür Arazisi mi olur?

— Evet.

— Niçin?

Çünkü onlar o yerlerde müslüman olmuşlar. Bu durumda toprakları Arap toprakları menzilesindedir. Halbuki müslümanların savaşla fethettiği yerler ise Haraç Arazisidir.

— Hicaz, Yemen, Tihâme ve benzeri Arapların elinde olan araziye Öşür Arazisi yapıyorlar. Zira halkı kendiliklerinden İslâm'a girmişlerdir. Bu doğru mudur?

— Evet (150).

---

148 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 26. İbnu Âbidîn; a.g.e., c. 3, s. 276.

149 — Poliak, A. N.; a.g.m., a.g.mak., s. 54-55.

150 — Ebu Yusuf; Harac, s. 58, 62-63. Şeybânî; el-Asl, Arapça Yzm. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah Efendi Kısmı, No: 579, v. 135/a.

II — SAVAŞ NETİCESİ KİMLERE ARAZİ VERİLİRDİ?

Devlet reisinin emir ve komutasında açılan savaş neticesi elde edilen feyy ve ganimetlerden sehimleri olanlar; hür bâliğ-erkeklerdir. Bu şartları taşımayanlar hakkında ihtilâf edilmiştir. İmam Mâlik; köle, çocuk ve kadınlara ganimetten hisse verilmez fakat bahşişte bulunur, der. O, savaşa kudreti olmak şartını arar. Bazı hukukçular bahşiş de verilmez der.

Evzâî'ye göre; köle, çocuk ve kadınların da elde edilen şeylerde hissesi vardır. Şâfiî ise bülûğa ermemiş yetişkinlere de hisse verilir, der.

Bu ihtilâflara sebep; ganimet âyetinin hitabına, kapsamına kimlerin girip kimlerin girmeyeceği sorusunun farklı cevaplandırılışdır. Kadın ve çocuklara sehim tanımayanlar Hz. Ömer I (r) in söz ve tatbikâtına itibar ederler. Zira O, bu şekilde hareket etmiştir. Bahşiş verilebilir diyenler; Sâbit kızı Ümmü Atiyye (r) nin şu rivâyetine dayanırlar:

«Ümmü Atiyye binti's-Sâbit der ki;

— Biz Peygamberle birlikte harbe katılırdık. Yaralıları, hastaları tedâvî eder, bakardık ve ganimetten bize de bir miktar verilirdi» (151).

Evzâî, kadın, çocuk ve kölelere hak tanımasında Hz. Peygamber'in Hayber'de kadınlara hisseler vermiş olduğu ihtimalinden hareket etmiştir ki, doğru olan da budur.

Her türlü feyy ve ganimet malın taksiminde piyâdeye 1, süvariye 3 hisse (1 kendine, 2 atına) verilirdi.

---

151 — Ebu Davud; a.g.e., c.2, s. 67-68. Tirmizî; a.g.e., c. 4, s. 139, No: 1575. İbnu Rüşdi'l-Hafid; Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktasid, c. 1 (1. bas. Mısır, 1329), s. 316-317.

Bazı hukukçular süvariye iki sehim verilmesine taraf-tardırlar. İhtilâf; süvarinin hayvanının önemi hakkında yapılan açıklamaların ayrılığından ortaya çıkmaktadır (152).

III — ÖŞÜR ARAZİSİ HAKKINDA HUKUKÎ MUA-MELELER :

Bu arazi müslümanlara temlik olunmuş, sahih mülkleridir. Nasıl isterlerse öylece tasarruf ederler. O topraklara nesilden nesle vâris olurlar, alıp - satarlar. Maliklerine öşür mükellefiyeti konulmuştur. Ekerler, biçerler, elde edilen mahsûlün öşründen başka bir vergi alınmaz (153). Özlü olarak verilen şu bilgiye göre, öşür arazisinde maliki her türlü tasarrufta bulunma yetki-sine sahiptir. Uygulanılan belli başlı hükümler şun-lardır:

a — SATIŞI VE VERGİSİ: Öşür arazisi herhangi bir tahdide tâbi tutulmaksızın maliki tarafından satılabilir. Satın alan kimsenin müslüman veya zimmî ol-ması duruma tesir etmez. Alıcının zimmîliği dahi önem-li değildir. Yalnız zimmî birisi öşür arazisi satın alırsa vergi hukuku bakımından dört ayrı görüş ortaya çık-maktadır.

aa) Arazi harac olur veya öşrü iki katlanır: Ebu Yusuf der ki; Zimmî biri müslümandan Öşür arazisi satın almış olsa Ebu Hanife'ye göre o araziye harac ver-

---

152 — Ebu Davud; a.g.e., c. 2, s. 69 - 70. İbnu Rüşd; a.g.e., c. 1, s. 317 - 319. Kevserî, Muhammed Zâhid b. Hasan; En - Nüketü't - Tarife fi't - Tehaddüsi an Rudûdi 'bni Ebî Şeybe alâ Ebî Hanife, (1. bas. Kahire, 1365), s. 15 - 19.

153 — Ebu Yusuf; Harac, s. 62 - 63. Ebussuud; Kanûnnâ-me, Yzm. v. 9/a.

gisi konulur ve bir daha değıştirilmez. Zira her ne kadar bir müslümandan satın alınmış ise de zimmîden zekât alınmaz. Öşür ise zekâttır. Binaenaleyh o arazi bir gayr-ı müslimin eline geçmiş olması sebebiyle haraca tahvil olunur. Bana göre; Haraca tahvil olunmaz bilâkis öşrü iki kat alınır. Bu da onun haracı demektir. Aynı arazi satış yoluyla tekrar bir müslümanın eline geçer veya sahibi müslüman olursa yeniden öşre tahvil olunur (154).

Halid, İsmail b. Eslem ve üçüncü bir şahıs üçü birlikte Basra'da zimmî birinden öşrü iki katlı bir arazi satın almışlardır (155). Bu ve benzeri örnekler Ebu Hanife'nin görüşünün pek uygulanmadığına, zayıflığına delâlet eder. Zira malikin sıfatının değışmesi öşür arazisinin harac araziye dönüşmesini gerektirmez. Şâyet tedavülü düşünülecek olursa, bazan müslümanın, bazan gayr-ı müslimin eline geçişı toprağın bir defa harac bir defa öşür olmasını, her gün statüsünün değışmesini gerektirir.

Ebu Yusuf'un fikirleri ise, Halife Ömer'in «Benî Tağleb» toprağı sahiplerine uyguladığı muameleye kıyastan doğuyor. Halbuki, Tağleb Hristiyanları Arapdır. Cizye üzerlerinden kaldırıldı. Hristiyan olarak kalınca Hz. Ömer (r) de onları te'dîb için öşrü iki misli aldı. Böylece İslâma girmelerine sebep olması düşünülmüşdür (156).

bb) Ebu Ubeyd der ki; «Muhtelif şahısların rivâyetlerine göre; Basra zimmîlerinden öşür katlanarak

---

154 — Ebu Yusuf; Harac, s. 68 - 69. Yahyâ b. Âdem; a.g.e. s. 30 - 31. Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 129 - 130.

155 — İbnu Zenceveyh; a.g.e., Yzm. v. 33/b.

156 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 130, Dip Not: 1-2.

alınmıştır (157.) Yukarıdaki misâlde İbnu Zenceveyh bu katlama miktarını iki misli olarak belirtmişti. Her ne kadar Ebu Yusuf'un kıyas noktası isâbetli değilse de vardığı netice bundan ibarettir.

cc) Süfyân b. Saîd de «Öşür olduğu gibi alınır» der. Muhammed b. Hasan da aynı fikirdedir. Malikin sıfatının değişmesi öşür miktarını, arazinin statüsünü değiştirmemektedir (158).

dd) İmam Mâlik ise bu konuda tamamen farklı düşünmekte. Şöyle ki; Ona göre öşür arazisi alan zimmiye bir şey lâzım gelmez. Zira öşür mahsûlün zekâtı olup yalnız müslüman verir, gayr-ı müslimler zekâtla mükellef değildirler. Harac vergisi de vermezler. Çünkü satın aldığı arazi harac toprağı değildir (159). Bazı hukukçular İmam Mâlik'den şu görüşü naklederler; Öşür arazisini satın alan zimmîden öşür alınmaz. Fakat geriye satması emredilir. Çünkü zimmînin öşür arazisini satın alması zekâtı iptal mahiyetini taşır. Nasla sabit kaideler (öşür ve zekât hükümleri) hiçbir zaman iptal edilemez. Nitekim Ömer b. Abdilaziz, halifeliği zamanında zimmiye öşür arazisinin satışını iyi karşılamamış, sınırlamak, tahdîd etmek istemiştir. En güzel görüş ve tatbikat da bu olsa gerek. Yoksa Öşür Arazisi alan zimmi satın aldığı araziye geriye satmasını istemek hakkaniyet ve nısfet esaslarına uymaz. Bu durum zulümdür. Hâdiste de «Kim anlaşmalılara zulmederse Cennetin

---

157 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 130. İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 33/b.

158 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 130. İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 33/b.

159 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 131 ve Dip Not 1.

kokusunu tadamaz...» buyurulmuştur (160).

Vergilendirmede kullanılan «UŞR» veya «ÖŞÜR» muayen sınıflar için mahsûlden alınan onda bir nisbetindeki verginin adıdır. Etimoloji bakımından hem Asurluların altın veya ayın olarak aldıkları «İŞRU-U» adlı vergiden hem de İbrânice «MA'AŞER» denilen ve tapınak veya Krallara verilen onda bir oranındaki verginin isminden geldiği söylenmektedir. Hz. Peygamberden (s) önce Arabistan'da bu verginin bulunduğu anlaşıyor. Önceleri yalnız Arabistan bu vergiye tâbi iken sonraları İslâm Dini yayıldıkça müslüman kimseler topraklarından istihsal ettikleri ürünlerinden bu vergiyi (zekâtı) ödemişlerdir (161).

Mülk arazinin bu nevine alınan vergi ad olmuştur. Aslında «ÖŞÜR» tâbiri her mülk araziye ifade edemediği, muhtevasına alamadığı içindir ki mülk arazi içerisinde gruplandırmalar da yapılmıştır. Kelime tatbikatında çok kullanıldığından müslüman kimselerin elindeki toprağa Öşür arazisi denilmiştir.

b — KİRALAMA: Öşür arazisi maliki toprağını müslüman veya zimmiye kiraya verebilir. Müslümana kiraya vermesi halinde yine bir fevkalâdelik yoktur. Zira müslüman kiracı ekip kaldırdığı mahsûlün zekâtı olan Öşrû vermekle mükelleftir. Ama zimmi kiralamış ise, arazi sahibi bir şey vermeyecektir. Çünkü ekilen şeyler başkasınındır. Arazi zimminin olmadığından bir şey vermesi gerekmez (162).

---

160 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 131, Dip Not: 3. İbnu Zenceveyh, a.g.e., Yzm. v. 33/b.

161 — Üçok Coşkun; Türk Hukuk Tarihi Dersleri, (5. bas. Ankara, 1972), s. 60.

162 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 30. Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 131.

Hasan b. Salih ve Mâlik'e göre; zimmî öşür arazisinin rakabesine malik olunca öşür ve harac düşer ama başkasının arazisinde iş yaparsa harac vergisi vâcibtir. Zirâ harac bir yönü ile gelir vergisine benzer, zimmînin elde ettiği mahsûlden öşür alınmaz. Ama haracı her an alınabilir (163). Her iki hukukçunun bu görüşlerinde isabet vardır. Böyle hareketle Beytûlmalin gelirinde muhtemel azalmaların önüne geçilmiş olur.

c — DİĞER HUKUKÎ TASARRUFLAR: Öşür arazisi maliki toprağını istediği gibi işleyebilir. Meşhur hukukçulara göre; topraklar hakkında sahibine bir şey söylenmez. Ektiği takdirde ondan mahsûlün zekâtı (öşrü) alınır. Ekmezse kendi işini kendisi bilir (164). Âdî ve harabî bir duruma girse de mülkiyeti devam eder. Ancak metrûk hale gelmiş, maliki bilinmeyen öşür arazisi lükata hükmüne tâbidir. Sahibi ortaya çıkarsa teslim edilir.

Mülk olan bu arazi ferâiz ahkâmına göre intikâl eder. Öşrûn vücûbu, miktarı vesâir şartları konusu fıkıh kitaplarında ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu husus konu dışı kaldığından izahına girilmemiştir.

D — MÜLK HARAC ARAZİSİ VE HUKUKÎ DURUMU

I — HARACIN TARİFİ VE İZAHİ :

«HARAC» veya «HARC» muayyen zamanlarda toplanılan vergiler, mallardır. Usmuî de; bir defa takdir edilen ve vakitleri gelince verilen şeylerdir, der. Her iki tarif de hemen aynı mânâda sayılır. Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılışı şu şekildedir:

---

163 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 131 - 134.

164 — Belâzurî; a.g.e., c. 2, s. 343.

«Yoksa sen onlardan bir HARC (= ücret) mi istiyorsun? İşte Rabbinin HARCİ! O daha hayırlıdır...» (165). Bu şekil okuyuş, kıraat imamlarından (üstadlarından) İbnu Kesîr, Nafî', Ebu Amr ve Âsım (r)'ındır. Hamza ve Kısâî «HARAC» şeklinde, İbnu Âmir ise; (âyetin her iki yerinde de) «HARCEN» şeklinde okumuşlardır.

Zülkarneyn kıssasında; «...Bizimle onların arasına bir sed yapman üzerine sana bir vergi verelim mi?» (166) buyurulmuştur (167). İbnu Abbâs (r) der ki; «HARCEN», «HARÂCEN» demektir.

Hz. Peygamber (s) de tazminata hükmettiğinde bu kelimeyi kullanmış, «Resûlullah (s) tazminat mukâbili haraca hükmetmiştir» buyurulmuştur. El - Ezherî de; «Harac, feyy mallarına, karye mallarına konulan bir mükellefiyettir» der.

Cizyeye (baş vergisine) de harac denilir. Hz. Peygamber (s) Kayser'e gönderdiği metupta onu şu üç şeyden birinde serbest bırakıyordu: İman etmesi (İslâma girmesi), harac vermesi veya savaşa hazır olması (168). Şu iki hâdiste de Harac; vergi, tezminât karşılığı kullanılmıştır. Hz. Peygamber (s) devrinde arazide harac uygulanmasını bazı müellifler şüpheli görürse (169) de Bahreyn ve diğer sulhla alınan bölgeler arazisinden harac vergisi toplanmış, sahiplerinin Mülk Harac Arazisi olmuştur (170). Ebu Ubeyd ve başkaları, «Harac»a üç-

---

165 — Kur'ân-ı Kerim; el - Mü'minûn (23)/72. Tuğ, Salih; a.g.e., s. 86.

166 — Kur'ân-ı Kerim; el - Kehf (18)/94.

167 — Ebu'l - Ferec; a.g.e., s. 4 - 5.

168 — Ebu'l - Ferec; a.g.e., s. 5.

169 — Ebu'l - Ferec; a.g.e., s. 6.

170 — Tuğ, Salih; a.g.e., s. 91 - 92.

ret derler. Arap dilinde de «Kira ve gelir» demektir. «Evin geliri», «Arazinin geliri», «Kölenin geliri» gibi (171). Harac bir nevi icar bedeli mahiyetindedir. Fakat müzârea ve müsâkât akdine benzemez... (172).

Açıklamalardan anlaşılan husus; Toprakdan alınan verginin adı toprağın bu gurubu için isim olmakta, «Harac Arazisi» denilmektedir. Aslında mülkiyet ve tasarruf hukuku ile ilgili bir kelime sayılamaz. Haracî Araziler genellikle gayr-ı müslim (zimmi) tebanın elinde bulunan mülk topraklardan ibarettir.

II — MÜLK HARAC ARAZİSİNİN TARİHÇESİ :

Harac vergisi ve Harac Arazisinin hukukî durumu hakkındaki esaslara İslâmdan önceki devirlerde de rastlanılmaktadır. Tevrat'da harac hakkında birtakım açık hükümler mevcuttur. Tekvin Kitabı'nın 47. faslında bunlar anlatılmaktadır. Hz. Yusuf Peygamber (s) zamanında bazı çiftçiler devlet arazisini ücretle ekmişlerdir. Eski devirlerde her yerde arazi hükümdârların kabul edilirdi. İşleyenler, çiftçilik yapanlar bir hisse de hükümdara verirlerdi ki, o yerin haracını teşkil ederdi. Tatarlarda, eski Germenlerde, İranlılar ve Romalılarda da arazi genellikle harac vergisine tâbi idi (173).

---

171 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 73 - 74. İbnu Kayyim; a.g.e., c. 1, s. 110. İbnu Nüceym, Zeynübd - Din Ahmed b. Nüceym; el-Eşbâh ve'n - Nezâir ve Mecmuatu'r - Resâil'', (İstanbul, 1290), c. 2, s. 24.

172 — Ebu'l - Ferec; a.g.e., s. 39 - 40.

173 — Christensen, Arthur; a.g.e., s. 143. Curci Zeydân; Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi, c. 1 (İstanbul, 1328), s. 202 - 203. Üçok, Coşkun; a.g.e., s. 61.

İlim adamları İslâm'dan önce Irak topraklarından harac alınmakta olduğunu söylerlerdi. Yahyâ b. Âdem'in «Kitâbu'l - Harac»ında kaydettiğine göre bu yerler Nebtîlerin elinde iken sonraları Fars'lılar gâlib geldi. O yer halkı arazilerinin harclarını onlara ödemişlerdir. İslâm ordusu Farslılara üstün gelince bu defa Nebtîlere arazileri bırakıldı. Toprakları ölçülüp Harac vergisi yeniden düzenleşmişti. O yerlerde kimsenin elinde bulunmayan arazi de tamamen Beytûlmalin oldu (174)..

Hanbelî hukukçusu Ebu Hâkim Nehrevânî'nin rivâyetine göre; Sevâd, Sasanîler zamanında «MUKÂSEME»ye tâbi idi. İlk defa «MUVAZZAF HARACA» çeviren Kubaz b. Feyrûz'dur. Onun bu şekilde değiştirmesine şu hâdise sebep olmuştur: Bir gün Kubâz b. Feyruz maiyyeti ile ava çıktığında bostanda çocuğu ile çalışan bir kadın görür. Çocuk nar koparmak istedikçe kadın mâni olur. Kubâz sebebini sorar. Kadın;

— Mukasemeli haraca tâbi olan bu mahsûlün vergisini memur gelip almadığından çocuğun koparması, yemesi doğru olmaz, der.

Kubâz dönüşünde; mukasemeli (mahsûl üzerindeki) haracı kaldırdığını, alanlar üzerine muvazzaf harac koyduğunu halka duyurmuş, bu usûl Kisrâlar zamanında da devam etmiştir. Halife Hz. Ömer (r) o yerleri fethedince harac usûlünde bazı ıslahat yaptırmak suretiyle aynen benimsemiştir.

İslâm devletinde ilk harac vergisi, mülk olmayan harac arazi esasları Sevâd'da uygulanmıştır. Sevâd arazisinin bu durumu (Harâcî Arazi Statüsü) Abbâsiler zamanına kadar devam etti. Halife Mansûr tekrar muka-

---

174 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 21 - 22. Ebu'l - Ferec; a.g.e., s. 8.

semeli Harac'a çevirdi. Zira arazi işlenmiyor, ekilmiyor, harab oluyordu. Oğlu Mehdi de aynı usûlü uygulamıştır (175). Bizanslıların idaresi altında bulunan Suriye, Filistin, Mısır topraklarında da eskidenberi arazi haracî topraklar idi. Suriye ve Irak'ta vergi işlerini yürüten Di-vânu'l - Harac dâireleri ve bunların kayıtları arazinin bu usûle tâbi olduğunu gösterir. Defterler Irak taraflarında Farsca, Suriye tarflarında Rumca, Mısır'da Kibtice tutulurdu (176).

Burada yalnız harac vergisi tatbikatı bakımından Irak, Suriye ve Mısır topraklarına temas edilmiştir. Aslında bu yerler mülk harac arazisi olmayıp rakabesi, Beytülmale, tasarruf hakkı üzerinde bulunan sahiplerine aittir ki, ileride ayrıntılı bilgiler verilecektir.

III — İSLÂM ARAZİ HUKUKUNDA MÜLK - HARAC ARAZİSİNİN MENŞE'LERİ :

İslâm Hukukunda şahsî mülkiyete verilen önem sonucu zimmî statüsüne tâbi gayr-ı müslim tebanın sahip oldukları araziye Harac Arazisi denilmektedir. İşbu Mülk - Harac arazisi meydana gelişi, menşe'leri bakımından bazı temellere dayanmaktadır. Hukukçular arasında bazı fikir ayrılıkları olmasına rağmen tesbit edilen esaslar şunlardır:

a — Bir memleket fetholunduğunda gayr-ı müslim asıl yerlileri ellerinde takrir ve ibkâ edilen arazi. Aslında zabtedilen ülkeler hakkında iki ayrı tatbikat ortaya

---

175 — Ebu'l - Ferec; a.g.e., s. 8 - 11. Curci Zeydân; a.g.e., c. 1, s. 203 - 206. Christensen, Arthur; a.g.e., s. 143 - 145, 389, 529. Üçok, Coşkun; a.g.e., s. 61.

176 — Makriz', Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir; el - Huta-tü'l - Makriziyye, c. 1 (Mısır, 1324), s. 158 - 159.

çıkılmaktadır. Bazan yerlerinde ibkâ edilenlere arazilerinin mülkiyeti (rakabesi) de verilmekte, Beytülmale harac vergisi ödemeleri şartı konulmaktadır. Bu nevi araziye MÜLK - HARAC ARAZİSİ denilir. Diğer i ise; rakabesi Beytülmale, işleme ve tasarruf hakkı üzerindeki le bırakılan arazidir. Arazi-i Memleket, Feyy Arazisi denilen bu yerler ileride mülkiyeti devlete ait arazi bölümünde incelenecektir (177).

b — Sulh yolu ile fethedilip harac vergisi karşılığı rakabesi, üzerinde bulunanlara bırakılan topraklar. Bahreyn, Hîre, Banıkyâ, Ülleys arazisi böyledir. İmam Mâlik der ki; Sulh yolu ile fetholunan arazi o yer halkı nındır. Zira topraklarını himâye etmişler, müslüman lar anlaşma ile ülkelerine girmişlerdir. Anlaşmada arazilerinin kendilerine kalacağı kararlaştırılmıştır (178).

c — Savaşla fetholunduğu sırada yerli gayr-ı müslim halkı göçüp başka yerlerden gayr-ı müslim ahalî getirilip onlara temlik olunan arazi. Bu topraklarda da tam bir mülkiyet söz konusudur (179).

d — Bazı araştırmacılara göre; Mülk - Harac Arazisinin diğer bir nevi de Arap Yarımadası toprakları idi. Arap Yarımadasındaki müşrik Araplar ya müslüman olup arazisinden Öşür verecekler ya da savaş açılacaktı, başka çıkar yolları yoktu. Arap Yarımadasında ele geçi-

---

177 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 77. İbnu Zenceveyh; a.g.e., Yzm. v. 7/a, 25/b - 26/a. Ebu'l - Ferec; a.g.e., s. 47 - 48.

178 — Ebu Yusuf; Harac; s. 28 - 29, 69. Şâfiî; a.g.e., c. 4, s. 103 - 104. Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 116 - 117. İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 7/a, 30/a. Halis Eşref; a.g.e., s. 13. Ali Haydar; Şerh-i K. Arazî, s. 21.

179 — Halis Eşref; a.g.e., s. 13. Ali Haydar; Şerh-i K. Arazî, s. 21.

rilen topraklar Mülk Arazi olarak bırakıldı veya muhariblere Mülk Arazi olarak dağıtıldı. Ehl-i Kitâb olan Yahudi ve Hristiyanlarla anlaşma da yapılabilirdi. Bu durumda ellerinde bırakılan Harac Arazisinin tam bir mülk olup olmadığını anlamak güçtür. Bazı rivâyetlerde Halife Ömer (r) Ehl-i Kitâbı Arabistan'dan sürerken topraklarının değerini verdiği kaydedilir. Bu rivâyetler onların mülkiyet haklarının hakikî addedildiğini gösterir (180). Fakat Peygamber (s) devrinde Ehl-i Kitâb olan, Arap Yarımadasında bulunan Yahudi ve Hristiyanlardan haracın alındığı bilinmemektedir.

Nitekim tehcirle ilgili olarak fıkıh kitaplarında şöyle bir mes'ele vardır: Zimmîlerin bir yerde devamlı bulunmaları neticesi kuvvetlenmelerinden korkuluyorsa tehcir edilirler. Arazilerinin kıymeti veya gittikleri yerden önceki arazilerinin karşılığı topraklar verilir. Verilen bu yerler Mülk - Harac Arazisi olur, boş kalan yere müslümanlar oturup yerleşse de haracını ödemek zorundadırlar.

e — Fethedilen yerlerdeki bağlık ve bahçelik topraklar: Bir kısım İslâm Hukukçuları Mülk - Harac Arazisini memleket arazisiyle karıştırarak hep Arazi-i Haraciyye bahsi içinde incelerler. Halbuki memleket arazisinden olan haracî topraklar Arazi-i Haraciyye-i Gayr-ı Memlûkedir. O yerlerdeki ziraatcilik bir bakıma kiracılığa benzer ve hukuken câizdir. Fakat savaşla alınan topraklardan meyvelik, bağlık, bahçelik olan yerlerde kiracılık (KABÂLE AKDİ) muteber sayılmamıştır. Zira İslâm Hukukunda belli olmayan bir şeyi, ücretle ki-

---

180 — Van Berchem, Max; La propriété territoriale et limpot foncier sous les premiers Califs, (Genève, 1886), s. 17. Barkan, Ö. Lütü; Ülkü, a.g.mak. c. XI, sy. 63, s. 236.

raya vermek fâiz kabûl edilir. Böyle bir tehlikeyi bertaraf etmek için sözü geçen yerlerin mülkiyetinin, üzerinde bulunan eski sahiplerine ait olduğu kabul edilmiştir.

Ama Şeybânî, Ebu Ubeyd (r) ve bazı hukukçular; savaşla alınan meyvelik, bahçelik yerlerin rakabesi devlete ait derler. Nitekim Halife Hz. Ömer (r) bu yerlere Harac-ı Müsemmâ adı ile vergi takdir etmiştir ki, bu da hukuka uygun bir tatbikattır (181). Şu iki görüşten en çok ikincisi tutunmuş, tatbikatta tercih edilmiştir. İhtilâflı konularda tercih hakkı idarecilere aittir. Zamana göre iki görüşten biri uygulanabilir.

f — Zimmîlerin, ölü topraklardan işleyip ihyâ ettikleri yerlerle savaşta müslümanlara yardım eden gayr-ı müslimlere iktâ' ve ihsan buyurulan topraklar da Mülk-Harac topraklardır (182).

Mülk - Harac Arazisinin bu statüyü iktisab yolları sayılanlardan ibarettir.

IV — MÜLK - HARAC ARAZİSİ UYGULAMALARI

İslâmın yayılmaya başladığı Peygamber (s) devrin-den itibaren Mülk - Haracî Arazinin varlığını iddia ve isbat etmeye çalışanlar mevcuttur. Bu hukukçuların delilleri; daha önce de sözü edilen Bahreyn, Yemen ve benzeri sulhla alınan yerlerdir. Ayrıca Hz. Peygamber (s) tarafından gönderilen mektuplarda harac verilerek topraklarında kalabilecekleri komşu devlet hükûmdarlarına bildirilmiştir.

---

181 — İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 26/a - 28/b. Ebu'l - Ferec; a.g.e., s. 47 - 48.

182 — Tirmizi; a.g.e., c. 4, s. 128, No: 1559. Molla Husrev, Muhammed b. Ferâmûz el - Kâdi; Dürerü'l - Hükâm fi Şerhi Gureri'l - Ahkâm, c. 1 (İstanbul, 1319), s. 296.

Hayber arazisi tatbikatını Mülk - Harac Arazisi için örnek kabûl etmek hatalıdır. Kettânî'nin kaydına göre; Hayber arazisinden getirilen hububât, meyveler harac bedeli idi. Beşte dördü (4/5) askerlere dağıtılırdı. Bu hal o yerin harac arazisi olduğunu gösterir (183). Makrîzî de «İmta'u'l - Esmâ»sında aynı fikirleri paylaşır (184).

Hız. Peygamber (s) sulh teklif ettiğı yerler halkına harac mükellefiyetini ileri sürmüştür. Bu şartı kabul eden Necrân'lılara Seyyid b. el - Hâris b. Ka'ba ile Abdu Yeğusa b. Va'le el - Hârisi'yi görevlendirmiştir. Bu durum Sünnet ve İcma' ile sabittir (185). Ama ekserî fıkıh kitaplarında Hayber arazisinin askerlere dağıtıldığı, Yahudilere MÜZÂREA AKDİ ile bırakılışı, sürgün sonunda asıl sahiplerine verilmesi, Öşür Arazisi oluşu kaydedilmektedir (186).

Nitekim Humeyd b. Zenceveyh de kendi görüşü ile birlikte önceki hukukçuların fikirlerini ihtivâ eden eserinde Hayber, Mekke ve diğer Arabistan arazisinin harac topraklar olmadığını isbata çalışır (187).

Hız. Ebu Bekir devrinde, Hîre, Banıkyâ, Ülleys ve bir kısım Şam arazisi sulh yolu ile alınmış, mülkiyeti halkına bırakılmıştır. Anlaşma hükmüne göre harac

---

183 — Kettânî, el - Hasan'ül - İdrisî; et - Terâtibü'l - İdâriyye, c. 1 (Rabat, 1346), s. 224 - 225.

184 — Makrîzî; İmta'ü'l - Esmâ', Arapça Yzm. İstanbul, Köprülü Kütüphanesi, No: 1004, s. 1048 - 1049.

185 — Hamidullah, Muhammed; a.g.e., s. 121 - 122, 135, 141 - 142, 153 - 158.

186 — Halis Eşref; a.g.e., s. 13.

187 — İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 23/a - 24/a.

vermeyi de kabullenmişlerdir (188). Yemen taraflarından gelen Cerîr b. Abdillahi'l - Becelî ve kavmine, Halife Hz. Ömer (r) Sevâd'ın mülk olmayan harac topraklarından vermiştir. Fakat âlimler, Hz. Ömer (r) 'in onlara bu araziye veriş i ihsan mıdır? Para ile satış mıdır? Yoksa Yemen taraflarından gelen bu kavim için geçici bir yerleşme yeri midir? sorularına cevapta ihtilâf etmişlerdir. Ama münâkaşa ve ihtilâfa hiç lüzum yoktur. Zira devlet reisi bu yerlerde istediği gibi tasarrufta bulunabilir. Halife Hz. Ömer (r) Becîlelilere vermekte bir sakınca görmemiştir (189).

V — MÜLK - HARAC ARAZİSİ İLE İLGİLİ HUKUKÎ TASARRUFLAR

Mülk arazisinin bir nev'ini teşkil eden haracî arazide de mâlik i istediği gibi tasarrufta bulunabilir. Fakat yine de tatbikatta bazı tahdidlere rastlanılmaktadır. Bunlara yeri geldikçe temas edilecektir.

a — MÜLK - HARAC ARAZİSİNİN SATIŞI: Mülk - Harac arazisinin satışı, satın - alınması konusunda herhangi bir hukukî mahzûr görülmemektedir. Ebu Yusuf Necdân'lılardan birisi elindeki harac arazisini bir müslümana yahut zimmiye satmış olsa haracı değişmez. Yeni mâlikten aynen o vergi alınır (190) der. Hiç kimse harac arazisini kendiliğinden Öşür arazisine çeviremez, aynı şekilde öşür toprağını da harac toprağı yapamaz. Meselâ; birisi harac arazisinin yakınında bulunan öşür

---

188 — Ebu Yusuf; el - Harac, s. 28 - 39. Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 116 - 119. Muhammedu'l - Ezdi, Ebu İsmail Muhammed b. Abdillâh; Fütûhu's - Şam, (Kalkûta, 1854), s. 52 - 55.

189 — İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 22/b - 23/a.

190 — Ebu Yusuf; el - Harac, s. 75.

arazisini satın alır, sonra kendi toprağı ile birleştirir, ikisini de harac arazisi yaparsa bu doğru olmadığı gibi, aksi de câiz değildir (191).

Leys b. Sa'd sulhla alınan Mülk - Haracî Arazinin satışını muteber saymıştır (192). Pek fazla bir mukavemetle karşılaşılmadan elde edilen arazi, sahiplerine bırakıldığında Mülk - Harac Arazisi kabûl edilmiştir. Sahâbeden Abdullah b. Mes'ûd, Tabiûn'dan Muhammed b. Sîrin, Ömer b. Abdilaziz, Süfyânu's - Sevrî mülk - harac toprakları için kolayca girme şartını aradıkları gibi, bu yerlerin satışına da cevaz vermişler, hattâ içlerinden bir kısmı mülk - haracî topraklardan arazi satın almışlardır (193).

İbnu Nafi', İmam Mâlik'den zimmîlerin arazisinin aslını satabilip satamayacaklarını sormuş, O da şu cevabı vermiştir:

— «Bu husus ihtilâflıdır. Satan kimseler ve tarlaları silâh zoruyla alınmış, sonra da kendilerine bırakılmışsa bunlar arazilerinin aslını satamazlar, satın alamazlar. Çünkü toprakları ve kendileri müslûmanlarındır. Eğer sulh anlaşmasıyla arazileri kendilerine bırakılmışsa o zaman satabilirler, istedikleri gibi tasarrufta bulunurlar. Aynen diğer mallarındaki tasarrufları gibi. Sahâbeden Abdullah b. Mes'ûd böyle arazi satın almıştır (194). Onun, diğer bazı sahâbelerin ve tâbi'lerin Sevâd taraflarında arazi satın almalarından hemen her ki-tapta söz edilir. Ama onun ve diğerlerinin satın aldıkları

---

191 — Ebu Yusuf; el - Harac, s. 85 - 86, Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 55 - 56.

192 — Ebu Ubeuyd; a.g.e., s. 115.

193 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 119.

194 — Mâlik b. Enes; el - Müdevvene, c. 4, s. 273.

yerler, sulhla alınan Hîre, Ülleys, Banıkyâ arazisi içinde veya yakınlarında idi (195). Eş'âs'ın Hakem'den yaptığı rivâyette şu kaydedilir: «Kadı Şureyh'in Hîre'de satın almış olduğu bir arazisi vardı. Bu yere Zibâ denilirdi. Hakem bu muamele için der ki; Hukukçular Hîre arazisinin satışına ruhsat verirler, zira orası sulhla alınmıştır» (196).

İbnu Sirîn de Şureyh'den şunu nakleder: İki adam Şureyh'e dâvâ ikame ederler: Biri der ki;

— «Şu şahıs benden harac arazisi satın aldı. Senedi (sicili) de vermiştim. Fakat ne senedi ne de semeni verdi.»

Râvi der ki;

— «İki taraf da delil ikâme edene kadar hiç cevap vermedi» (197).

Mülk - Harac arazisinin satışı konusunda zayıf da olsa bir tereddüdün hissedilmesi, fikir ayrılığının bulunuş sebepleri: 1 — Vergi hukuku müessesesi olan harac ile arazi hukuku arasında sıkı bir bağıllığın düşünülmesi, iki hukuk dalı arasında bugün mevcut ayrılığın o zaman olmayışıdır. 2 — Ülkeler ne suretle elde edilirse edilsin yerli, zimmî teb'aya arazi vergisi olarak harac konulması rakabesi mâliklerine bırakılan topraklar ile devlete mal edilen topraklar ayırımının kesin şekilde yapılmayışı, bunlar hakkında girişilen tasarruflara da karşı çıkmaya sebep olmuştur. Halbuki kaydedilen görüşlerden anlaşılan; Mülk - Haracî topraklarda satışa ve diğer hukukî tasarruflara kâhir bir ekseriyetle cevâz

---

195 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 53. Beyhaki; a.ğ.e., c. 9, s. 133 - 134, 140 - 141.

196 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 58.

197 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 59.

verilmesidir. 3 — Bazı hukukçular, Halife Ömer'in savaşla alınan ve rakabesi devlete ait mülk olmayan harac arazisinde kabul ettiği satış yasağını mülk - harac arazisine de teşmil etmeleri yanlış anlama ve çok geniş tefsirden doğmuştur. İsbetli bir fikir sayılamaz. 4 — Arazi hukukunun gelişip tatbik edildiği mintakalarda yetişen Hanefi hukukçuları bu konuda daha kesin hükme ulaşmışlardır. Medine ekolüne mensub hukukçular eserlerinin bazı yerlerinde satışa müsaade ederlerken bazı yerlerinde aksi görüşü açıklamışlardır. Bunun sebebi de; Mülk olmayan karac topraklarını Mülk - Harac Arazisinden ayırt etmeyişlerindendir.

b — KİRAYA VERME: Mülk - Haracî Arazinin, sahipleri tarafından başkalarına kiraya verilmesinde bir mahzûr görülmemiştir. Nitekim İbnu Sîrin'in harac arazisini üçte bir ($1/3$), dörtte bir ($1/4$) ile kiraya verdiği nakledilir (198). Mülk - Haracî arazi müslüman bir kimse tarafından kiralanırsa arazinin haracı rakabeye mâlik olana aittir... Ebu Hanife de icârede harac mâli-ke, âriyette müsteire (ariyet alana) aittir, der (199).

Bu ve benzeri olaylarda kiralama, icareye verme... gibi tasarrufların hukukiliği kabul edildikten sonra haracın kim tarafından ödeneceği üzerinde durulmuştur. Münakaşa, vergi mükellefinin kim olduğu noktasındadır. Yoksa icar, iâre gibi muamelelerin cevazında şüphe edilmemiştir. Mülk - Harac arazisinin kiraya verilmesini iyi karşılamıyan görüşler zayıf, tutarsızdır (200).

198— Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 120.

199 — Beyhakî; a.g.e., c. 9, s. 139 - 140. Mâverdi; a.g.e., s. 119, 151.

200 — İbnu Kayyim; a.g.e., c. 1, s. 122 - 123.

c — HARAC ARAZİSİ MALİKİNİN MÜSLÜMAN OLMASI: Hasan b. Salih'in anlattığına göre; müslüman biri Mülk - Harac arazisi satın alırsa, arazi Öşrî olur. Ancak sahipleri, arazilerinden harac vereceklerini sulh anlaşmasında açıkca belirtmişlerse, arazi müslüman biri tarafından satın alınmış da olsa harac vergisi devam eder.

Yahya b. Âdem'e göre; hangi şekilde olursa olsun araziye harac konulmuşsa buranın statüsü hiç değişmez. Müslüman satın almış da olsa yine harac arazisidir (201). Ancak İbnu Zenceveyh'e göre; sulh yoluyla alınan Mülk - Haracî Arazinin sahipleri müslüman olursa haracı sâkıt olur, Öşür Arazisine dönüşür (202).

Netice olarak; Mülk - Harac Arazisi malikleri İslâm'a girince harac yerine öşür verirler, arazi Öşür arazisi olur. Çünkü müslüman kimse mülkünde olan şeylerin zekâtını vermekle mükelleftir. Ebu Hanife ve Muhamed b. Hasan (r)'ın bu konuda fikirleri şudur: «Anlaşmalılardan kim müslüman olursa veya müslüman biri arazisini satın alırsa hakkında yine sulh hükümleri uygulanır.» Ebu Ubeyd bu konuda şöyle der: «Anlaşmalı topluluk fertlerinin hepsi birden İslâm'a girerse anlaşma hükümleri kalkar, haklarında müslümanların tâbi oldukları hükümler uygulanır. Toprakları Öşür arazisi olur. Peygamber (s) de bazı kavimlerle anlaşmasında şu şartı ileri sürmüştür:

«Kim müslüman olursa müslümanların lehine olan onların da lehine, aleyhine olan onların da aleyhinedir. Zira İslâmiyet önceki dinlere, cemiyetlere ait esasları

---

201 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 54, 61 - 62.

202 — İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 32/b - 33/a.

yıkılmıştır (203). Böylece Harac arazisi Öşür arazisine dönüşmekte fakat toprak hukuku bakımından bir farklılık olmamaktadır (204).

d — VERGİ HUKUKU BAKIMINDAN MÜLK HARACÎ ARAZİ: Tâbi olduğu vergiden bu ismi alan harac arazisi, alınan verginin adına göre; aa) HARAC-I MUKÂSEME, bb) HARAC-I MUVAZZAFALI topraklar olmak üzere iki kısma ayrılır.

Daha önce de tarif edildiği üzere; HARAC lûgatte; arazinin gallesinden ayrılan, çıkarılan şeydir. Tazminât mânâsına da gelir. Bir bakıma hasılatın tazminatıdır. Devlet reisinin aldığı şeylere de HARAC denilmiştir. «Falan kimse arazisinin haracını ödedi», «Zimmîler baş haraclarını, Cizyelerini, ödediler» cümlelerinde bu mânâlar kastedilmiştir (205).

aa) HARAC-I MUKÂSEME: Mahsûlden muayyen nisbette alınan haracdır. 1/5, 1/6 gibi. Gerçek ziraatçilik esas olup mahsûl kalktığı an haracı da alınır. Aynen öşür gibidir (206).

bb) HARAC-I MUVAZZAFA: Halife Hz. Ömer'in ziraate elverişli arazilerin her bir ceribine (60×60 zira mûrabba) koyduğu haracdır. Bu nevi araziyi işleyip iş-

---

203 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 129.

204 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 21, 54, 58. İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 10/a - b., Mâverdi; a.g.e., s. 151.

205 — Mâverdi; a.g.e., s. 146, 152. İbnu Nuceym; a.g.e., c. 2, s. 22.

206 — Haddâdi, Ebu Bekir b. Ali; el - Cevheretün - Neyyire alâ Muhtasari'l - Kudurî, c. 2 (İstanbul, 1323), s. 350. İbnu Nuceym; a.g.e., c. 2, s. 24. Guneymi, Abdu'l - Gani el - Meydâni; el - Lübâb fi Şerhi'l - Kitâbi'l - Kudûri, c. 2 (İstanbul, 1323), s. 350. Arazi Kanûnnâme-i Humayûnu Md. 2.

lememe (ekili olup olmaması) önemli değildir. Toprağa yerleşmiş olmak kâfidir (207). Harac-ı Mukâseme yılda kaç defa mahsûl alınmışsa o kadar tekerrür eder, haracı alınır. Arazi ekilmezse alınmaz. Harac-ı Muvazzafa ise arazi ekilsin ekilmesin her yıl bir defa alınır. Her iki haracın da faydalı ve mahzurlu tarafları varsa da en uygun olanı; Halife Hz. Ömer I (r)'in tatbikatı olan HARAC-I MUVAZZAFAdır (208). İran hükûmdarı Ku-bâz b. Firuz da zamanında Harac-ı Muvazzafayı uygulamıştır.

Bir yerden harac alınırken bu hususta üç miktarın bilinmesi gerekir. 1 — Ceribin (alanın) miktarı; 2 — Dirhem miktarı, 3 — Ölçek miktarı (209). Ceribden maksad birim miktarı arazidir. Bugün arazi ölçüsünde dekar veya dönüm ne derece önemli ise o zaman da dönüme tekâbül eden ceribin tesbiti de önemli, faydalı idi. Bu da umumiyetle 60×60 zira'kare (1600 m. kare) dir. Eğer tartı esasına göre harac alınıyorsa ağırlık birimi dirhem'in de bilinmesi gerekir ki, her bölgeye göre değişir (3,21 gr. dan 6,48 gr. a kadar seyyaliyeti hâiz) di. Hacım ölçüsüne, ölçeğe göre harac alınacaksa mahallî ölçek (Keyl) in bilinmesi icab eder.

Arazi veya mahsûle harac konulurken devletin ayrıca şu şartları da göz önünde bulundurması gerekiyordu:

aa) Toprağın vasfı ne ise ona göre harac takdir edilecektir.

---

207 — Molla Hüsrev; a.g.e., s. 296. İbnu Nüceym; a.g.e., c. 2, s. 24. Halis Eşref; a.g.e., s. 70-71.

208 — İbnu Nüceym; a.g.e., c. 2, s. 24.

209 — Mâverdi; a.g.e., s. 152.

bb) Ekilen şeyin özellikleri, cinsi, hububât, meyve, sebze v.s. oluşu miktara tesir eder.

cc) Sulamada hususiyet: Meşekkatli veya meşek-katsiz sulanmasına göre harac takdir edilir. Bunlara ilâ-veten arazinin yollara yakınlığı, uzaklığı, şehirlere olan mesafeleri de göz önünde tutulurdu. Şu şartlara göre; her yerde harac miktarı değişmektedir (210).

Sünnet olan husus; sulh yolu ile alınan araziden, verilmesi kararlaştırılan vergi mükellefiyetleri anlaş-madaki miktardan daha fazla alınamaz. İsterse mükel-lefler vermek iktidarında olsun. Peygamber (s) de hâ-dîslerinde «Kararlaştırılardan fazla bir şeyi onlardan al-mayın. O zaman size helâl olmaz. Onun hududu tesbit edilmiştir. Onların gücü bundan fazlasına yetmez» (211). Bu hüküm Halife Hz. Ömer'in fetvâsının esası olmuş-tur. Nitekim İbrahim Nehâî (r) de şunu anlatır:

«Ömer'e bir adam geldi. Falan falan yerlerin hara-cı, onlara fazla gelmektedir.» Halife de ona karşı;

—«Onlara kurtuluş yok, ancak o şekilde anlaşma yapmıştık». Bu hâdis Medine'li hukukçular için delil olmuştur (212). Benzer bir olay da şöyledir: Yine Ömer'e bir şahıs gelir:

— «Falan yer arazisi kararlaştırılardan fazla ha-rac vergisi götürebilir.» der. Halife Hz. Ömer,

— «Onlarla yaptığımız anlaşmanın ötesinde daha fazla vergi koyma yetkimiz yoktur» demiştir (213).

---

210 — Mâverdi; a.g.e., s. 148 - 149. Serahsî, Ebu Bekir Muhamed b. Ebi Sehl; el - Mebsût, c. 10 (Tunus, 1324), s. 79.

211 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 211.

212 — Beyhakî; a.g.e., c. 9, s. 142.

213 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 53-54. Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 211.

Mükellefler lehine böyle âdil esaslar konulduğu gibi haracı ödemekten kaçınanlar hakkında da ağır dinî hükümler vazedilmiştir.

«Kim kararlaştırılan haracı vermekten kaçınırsa Allah'ın, Meleklerin ve bütün insanların lâneti üzerine olsun» buyurulmuştur (214). Binaenaleyh harac İslâm devleti mensublarının hakkıdır. Bu hak âmme lehine daima himaye görür. Devlet reisinin aleyhe bir tasarrufta bulunması câiz değildir. Hz. Ali'den yapılan bir rivâyette, haracı devlet reisinin mülkü gibi kabul etmek küfürdür denilmiştir (215). O, Beytülmalin idarecisi, yetimin malını idare eden vasî pozisyonundadır. Mâverdi'ye göre; haracı ödeme imkânı varken ödemiyenin başka malları varsa haracı tahsil uğruna satılabilir. Tıpkı borçlunun mallarını satış gibi. Harac arazisinin dışında bir arazisi yoksa, malları bulunmuyorsa, devlet reisi de satışa müsaade ediyorsa harac miktarını karşılayacak kadar bir yer satılır. Devlet reisi müsaade etmezse, tarla kiraya verilir ve müstecirden tahsil edilir (216). Âmme alacaklarını tahsil bakımından mülk - haracî arazi hakkında bu nevi bir müdahaleye hukukçular bazı şartlarla müsaade etmişlerdir. Esasen her hukuk sisteminde benzeri durumlar mevcuttur.

Haracî araziye bina, ev, han, çardak yapılırsa arazinin haracı yine alınır. Toprak sahibi arazisinden istediği şekilde istifade edebilir. Ebu Hanife bu durumlarda harac vergisini düşürür. Çünkü arazinin haracı ekilen yerler için söz konusudur. Ama en uygun çözüm tarzı; ziraat için lüzumlu ev, çardak vesaire yapılmışsa

---

214— Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 54.

215 — İbnu Nüceym; a.g.e., c. 2, s. 25.

216 — Mâverdi; a.g.e., s. 151 - 152.

haracı alınmaz. İhtiyaç ve zaruretin dışındaki evlerden harac alınır (217). Fakat bir vergi takdir edilecekse, şahısların yalan beyanlarda bulunmamalarını temin bakımından en akla yatkın olanı; Ebu Hanife'nin objektif kıstasıdır.

e — MÜLK - HARAC ARAZİSİ HAKKINDA DİĞER HUKUKÎ MES'ELELER: Mülk - harac arazisinde Şuf'a ve her türlü komşuluk hakları söz konusudur. Vakfedilir (218), müzârea akdi ile ortaklığa verilir, iâre edilir (219). Harac arazisi sahibi kaçar, araziyi terk ederse Ebu Hanife (r)'ye göre; Devlet reisi muhayyerdir, isterse hazineden yapacağı masrafla imar eder. Bu takdirde menfaat âmmenin olur. Dilerse satışa çıkarır (220).

Haracî arazide miras yolu ile vârislere intikâl eder. Sevâd memleket arazisinde tasarruf hakkının intikâlinde miras hukuku cârî olduğuna göre mülk - harac arazisinde evleviyetle ferâiz ahkâmının uygulandığı neticesini çıkarmak mümkündür.

E — MADENLER VE MADEN OCAKLARI

Toprak Hukuku ile yakından ilgili mes'elelerden biri de madenlerdir. Bu konuda da Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde yeteri kadar hüküm bulunamaz. Ancak madenlerin önemi, insanlığa faydaları konusunda bazı âyet-

---

217 — Mâverdi; a.g.e., s. 151.

218 — İbnu Âbidin; a.g.e., c. 3, s. 283.

219 — İbnu Kayyim; a.g.e., c. 1, s. 121 - 122. Şeyhzâde, Abdurrahmân b. Şeyh Muhammed; Mecme'u'l - Enhur fi Şerhi Mülteka'l - Ebhur, c. 1 (İstanbul, 1311), s. 515.

220 — Fetâvâ'l - Hindiyye; c. 2 (Mısır, 1323), s. 271.

ler mevcuttur (221). Hadîslerde maden vergisi ve maden ocakları ikta'ına dair pek az hüküm vardır. Kitap ve Sünnetde kısaca temas edilen diğer toprak hukuku müesseselerinde olduğu gibi burada da iş tarihî gelişmeye bırakılmış, hukukçuların, âlimlerin icma' ve ictihadı ile müessese tam olarak işlemiştir, denilebilir.

Bazı fıkıh kitaplarında madenlerin yalnız tasnifi yapılır, vergileri üzerinde durulur. Toprakla ilişkisi ve mülkiyet hakları yönüne temas edilmez. Bir kısım eserlerde de konu ana hatlarıyla işlenmiştir. Bulabildiğimiz malzeme, tesbit edebildiğimiz prensipler ışığında madenlerin taksimi, mülkiyetleri, maden ocaklarının hukukî durumu... konuları işlenecektir.

I — MADENİN TARİFİ VE KISIMLARI

«MADEN»: «Allah Teâlâ'nın toprak cevherlerinden arzın içine yerleştirdiği şeylerdir» (222), diye tarif edildiği gibi, «Yer altında mahlûk ve medfûn olan altın, gümüş, demir gibi insana faideli şeyleri ihtivâ eden topraklardır» şeklinde de tarif edilir (223). Şu tariflerde müşterek olan husus; bazı özel vasıfları taşıyan, insana yararışlı toprak cevherlerinin yine toprakta (meknûz) yaratılmış olmasıdır. Bu cevherler yer yüzünde bulunuşlarına göre taksime tâbi tutulmuştur. Yapılan tasniflerden birkaçını kaydetmek, maksadı ifade için yeterli olacaktır.

---

221 — Kur'ân-ı Kerim; el - Hadid (57)/25, es - Sebe' (34)/10, ed - Dehr (76)/15, 16 ve 21, el - Kehf (18)/96 ve başka âyetlerin tefsirlerine bakınız.

222 — Mâverdi; a.g.e., s. 197.

223 — Miras, Kâmil; a.g.e., c. 5, s. 312.

a — Mâverdî ve Kadî Ebu Ya'lâ Hanbelî'ye göre; madenler yer yüzünde bulunuşları bakımından;

aa) AÇIK MADENLER (ZÂHİR): Meâdin-i Zâhire diye bilinen işbu toprak mineralleri; yer yüzünde açık şekilde bulunan, kolayca çıkarılanlardır. Tuz, kömür, zift, petrol,, kibrit, kıymetli taşlar ve benzeri şeylerdir.

bb) KAPALI (BÂTİN) MADENLER: Meâdin-i Bâtına denilen bu nevi madenler, toprak içinde bulunan, ancak uğraşmakla elde edilebilen altın, gümüş, demir gibi cevherlerdir (224).

Bu tasnif şeklinde esas olan; madene kolayca erişilebilip erişilememesidir. Eğer fazla emek sarf edilmeden maden çıkarılıyor, elde ediliyorsa açık maden, zorla elde ediliyor, bir kısım emek sarfını, yatırımların yapılmasını gerektiriyorsa bunlar da kapalı madenlerdir. Binaenaleyh bir maden bazan açık, bazan kapalı madenler gurubuna girebilmektedir. Meselâ; petrol, kömür gibi. Bunlar pınar şeklinde ise, yahut toprağın yüzünden fazla emek, sermaye gerektirmeksizin alınıyor, elde ediliyorsa açık maden, aksi durumda kapalı maden gurubuna girmektedir.

b — Hanefî mezhebi hukukçularının meşhurlarından Serahsî, yukarıdaki tasnifi aynen benimsediği gibi ek olarak, madenlerin yapılarını ele alarak şöyle bir takım şekli verir: Yer altından çıkarılan madenler üç kısım dır.

aa) Sert olup izabe edilebilen, kalıplara, dökülebi len madenler; altın, gümüş, demir, bakır... gibi.

bb) Sert olup eritilemeyen madenler; mermer, kireç, kömür... gibi.

---

224 — Mâverdî; a.g.e., s. 197. Ebu Ya'lâ Hanbelî; a.g.e., s. 112.

cc) Sıvı madenler; eritilmesi, katılaştırılması mümkün olmayan madenler; cıva, petrol gibi.

Serahsî'nin işbu taksim şekli daha ziyade vergi hukuku bakımından önem arzeder. Arazi hukukunu pek ilgilendirmez (225).

c — Fıkıh kitaplarından istifade edilerek hazırlanan Arazi Kanunnâme-i Humâyûnu Md. 107, Meâdîn ve Taş Ocakları Nizamnâmelerinden faydalanılarak yapılan taksim şekilleri de şöyledir:

aa) Tabiatları bakımından:

aaa) Tabiî madenler; tabiaten toprağın yüzünden veya içinden çıkarılan madenler. Hiçbir işlem yapılmamış, müdahalede bulunulmamıştır. Demir, kurşun, bakır... cevherleri, ham petrol gibi.

bbb) Gayr-ı tabiî madenler; insanoğlu tarafından işlenip işe yarar hale getirildikten sonra yine bilfiil insanoğlu tarafından defnolunan para (sikke) ve sâir kıymetli şeylerdir.

bb) Eritilip eritilmemesine göre de;

aaa) Kâbil-i izâbe (eritilebilen) madenler: Altın, gümüş, demir, bakır... gibi teshin ile yumuşayıp erimeye kabiliyeti olan madenler.

bbb) Gayr-ı kabil-i izâbe (eritilemeyen) madenler: Taş, alçı, kireç, somaki... gibi teshin ile yumuşamayıp eritilemeyen madenler, taşlardır (226).

Meâdîn Nizamnâmesi de madenleri üç kısma ayırmıştır. Birinci kısım; aslî madenler. Yer yüzünde ve yerin derinliklerinde damar, tabaka veya mahzen halinde bulunan maddeler veya madenî sulardır. İkincisi; sat-hî madenler; gayr-ı muntazam bir şekilde yer yüzünde

---

225 — Serahsî; a.g.e., c. 2, s. 211.

226 — Halis Eşref; a.g.e., s. 18, 602 - 603.

bulunan ve sathî işlemlerle istihsâl olunabilen madenî maddelerden ibaretir. Üçüncüsü; Taş Ocakları: Soma-ki, mermer ve benzer taşlardan, tebeşir, çimento gibi cisimlerden ve piritli topraklarla benzeri maddelerden ibarettir (227).

Yapılan bu tasniflerden konu ile ilgili olanı: Mâver-dî ve Ebu Ya'lâ tarafından sistemleştirilen, aslında ilk zamanlardan beri İslâm hukukçuları tarafından mülkiyet ve tasarrufu bakımından incelenen açık ve kapalı maden taksimidir. Diğer şekilleri vergi hukukunu ilgilendirir.

II — MADENLERİN MÜLKİYETİ KİME AİTTİR?

Mülkiyet ve tasarruf hukuku bakımından madenlerin bizzat kendisi söz konusu edildiği gibi, maden bulunan arazinin mülkiyeti mes'elesi de incelenmiştir.

Açık madenlerin herhangi bir şahsa ıktâî câiz görülmemiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s), Ebyâz b. Hammâl (r)'a Yemen taraflarındaki «ME'ÂREB» Tuzluğunu ıktâ' buyurmuş ama o esnada Akra' b. Hâbis et - Temîmî (veya Abbâs b. Mirdâsi's - Sülemî) (r) gelerek,

— O yerin Cahiliyyet devrinde kimseye ait olmadığını, her uğrayan şahsın istediği kadar alıp gittiğini, aynen su gibi muamele gördüğünü söyleyerek Ebyâz'a verilmemesini talep eder.

H. Peygamber (s) de Ebyâz'a yapmış olduğu ıktâ'-dan vazgeçmiş, tuzluğun âmmе malı olduğunu, her uğ-

---

227 — Maden Nizâmnâmesi ve Taş Ocakları Nizâmnâmesi Md. 1, 2 ve 3.

rayan kimsenin alabileceğini (kendisinden bir sadaka olduğunu) açıklamıştır (228).

Behisa isimli kadın babasından şu hadîsi rivâyet eder:

— «Babam huzura girmek için Peygamberden izin ister, içeri alınır, yaklaşır ve,

— Ey Allah'ın Elçisi! Yasaklanması helâl olmayan şey nedir?

— Su.

— Ey Allah'ın Resûlü! Yine yasaklanması helâl olmayan şey nedir?

— Tuz.

— Pekiyi, yine yasaklanması helâl olmayan şey nedir?

— İyiliği, senin için iyi olacağını bilerek yapmandır» buyurdular (229).

---

228 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 390, 398. İbnu Zenceveyh, a.g., Yzm. v. 102/a. Mâverdi; a.g.e., s. 197. Beyhaki; a.g.e., c. 6, s. 149. el - Makrizi; el - İmta', Yzm. s. 1046. Şirbini, Muhammed eş - Şirbini el - Hatib eş - Şafii; Muğni'l - Muhtâc ilâ Mâ'rifeti Ma'ni'l - el - Fâzi'l - Minhâc, c. 2 (Mısır, 1377/1958), s. 372. Muttaki el - Hindî, Alâü'd - Dîn Ali el - Muttaki; Kenzü'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl, c. 2 (Haydarâbâd, 2. bas. 1369), s. 190, No: 4028-4029.

Fıkıh kitaplarında umumiyetle madenler bahsinde yer alan şu rivâyetin sonunda Ebu Ubeyd ve İbnu Zenceveyh (eserlerinde) iktâından vazgeçilen bu yerin hayvanların otladığı, sular içtiği bir bataklık olduğunu kaydederler. Otlakiye ve su âmmenin müşterek malı olduğu için iktâından dönüldüğünü söylerler (Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 390, 398. İbnu Zenceveyh, a.g., Yzm. v. 102/a.) Fakat umumî görüş; o yerin tuzluk, çorak yer olduğunadır.

229 — Beyhaki; a.g.e., c. 6, s. 150.

Böylece hukukçular açıkta bulunan madenleri âmmenin müşterek malı kabul etmişlerdir. Bu yerler bir şahsa tahsis edilse de diğerlerini menetmeye, uzaklaştırmaya yetkisi olmadığı belirtilmiştir. Şâfiî'ye göre; açık, pınar şeklinde olan petrol, zift, kibrit, kıymetli taşlar hiçbir kimsenin mülkünde değildir, verilemez de. Herkesin o yerden ortaklaşa istifade hakkı vardır. Âmme menfaatı üstün olan yerlerde fert menfaatına, lehine iktâ' ve temlik yapılamaz (230). Şu hadisler ve görüşler ışığında, açıkta bulunan madenlerin işletme imtiyazının şahıslara devredilebileceği sonucuna varılır. İmtiyaz tanınırken ileri sürülen şart; başkaları geldiğinde almalarına mâni olmamak, âmme menfaatını ihlâl etmemedir. Tıpkı ihtiyaç sahiplerine kuyusu olanların su vermesi gibi. Eğer masrafla kuyudan su çıkarıyorsa masrafını talep edebilir.

Bu konuda daha ileri giden bazı yazarlar işletme hakkının iktainı (devrini) dahi doğru bulmazlar, ve «...madenlerden meşru bir şekilde istifade herkesin hakkıdır. Müslümanların özel mülkü olacağına dair bir delil yoktur» (231), derler. En uygun olanı; âmme menfaatı korunarak kişilere işletme hakkı tanıyan görüştür. Devlet otaritesi her an işletmeciyi kontrol eder, kendisi her işini bırakıp da bir maden işletmecisi, tekalcisi olamaz.

Kapalı madenler genellikle bulana aittir. Kim, mülkünde birtakım işler, masraflar, güçlükler sonucu maden bulmuşsa mülkiyeti kendisininindir. Bununla beraber devletin hissesini (vergisini) ödemesi gerekir. Toprak altından çıkarılan madenlere ganimet nazarıy-

---

230 — Şâfiî; a.g.e., c. 3, s. 266. Mâverdi; a.g.e., s. 197. Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 261

231 — Muhammed Bâkır es-Sadr; a.g.e., s. 440-442.

le bakıldığından bazı hukukçularca beşte biri (1/5) devlet vergisi (hissesi) kabul edilmiştir. Geri kalanı toprak sahibinindir. Arazi sahipsiz ise maden, bulana aittir. Ebu Yusuf'a göre; Hazine bulana karşı dâvâ hakkına sahiptir. İmam Malik'e göre; sulh anlaşmasıyla alınan yerlerin malikleri arazilerinde maden bulurlarsa kendilerinin olur, başkalarına işlettirebilirler. Devlet reisinin izni söz konusu değildir. Ama silâh zoruyla alınan topraklarda çıkan madenler Beytülmalındır. Devlet işleyecek kimseye iktâ' eder. Devlet reisi o yerlerde istediği gibi tasarrufta bulunur (232).

Hattâ hukukçular, sulh yoluyla alınan fakat maden bulunmayan sulh toprakları hakkında yapılan anlaşma sonucu o yerlerin sahiplerine ve mirasçılarına ait olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Oralarda maden çıkmışsa diğer arazi gibi sahibine ait olup olmayacağı konusunda farklı görüştedirler (233).

Ebû Hânife (r)'ye göre; müslüman veya zimmi biri kendi evinde, arsasında, mülk yerinde maden bulursa mülkiyeti kendine aittir, hattâ beşte bir vergisi de alınmaz. Ebû Yusuf ve Muhammed (r)'e göre; bu durumda da beşte bir vergisi alınır (234). Ebû Hânife ile talebesi Şeybânî arasında bu konuda şu konuşma cereyan eder:

— «Bir kimsenin arazisindeki pınardan petrol, erimiş bakır, tuz çıkarsa ve o yer mülk - harac arazisi ise ne icâb eder?

Ebû Hanife:

---

232 — Mâlik b. Enes; el-Müdevvene; c. 2, s. 290. Schacht, Joseph; a.g.e., s. 136-137.

233 — İbnu Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed; Me-râtübü'l-İcma', (Kahire, 1357), s. 123.

234 — Şeybânî; el-Asl, Yzm. No: 578, v. 133/a-b.

- Arazisinin haracı alınır, başka bir şey alınmaz.
- Öşür arazisi ise ne olacak?
- O zaman da yine bir şey lâzım gelmez.
- Bunun sebebi nedir?
- Bunlar meyve ve mahsûlden sayılmaz.
- Bir kimse sahihsiz yerlerde maden bulur, işler, masraf eder borcu da olsa yine beşte biri (1/5) alınır mı?
- Evet alınır.
- Devlet arazisini işleyen kiracı o yerden maden bulursa ne olacaktır?
- Beşte birini devlet alır, geri kalan kiracınınındır.
- Başkaları gelip kiracının bu yerinde maden bulursa ne olacaktır?
- Beşte birini devlet alır, beşte dördü bulana aittir. Kiracının bir hakkı yoktur» (235).

Ebû Hanife ile Şeybânî arasında cereyan eden şu konuşma, fetvâlar hemen her nevi arazide bulunan madenlerin mülkiyeti ve vergisi hakkında ı ışık tutmaktadır, her ne kadar sorular maden vergisi ile ilgili ise de mefhum-u muhaliflerden vergi çıktıktan sonra geri kalan madenin kime ait olduğu da tesbit edilmektedir. Yine Şeybânî; bir kimse bir yerde maden bulmak için kazı yapar, ertesi günü başkası o yerde kazıya başlar, madeni de bulursa ve birinci adam;

— «Ben o yerde üstün hak sahibiyim» der ise bu madenin durumu ne olacaktır?

— Bulunan madenin beşte biri vergi olarak alınır, arta kalan bilfiil bulana aittir.

— Bir kimse başkasının evinde, arsasında maden bulsa, maden evin rakabesine sahip olana aittir. Bulan o yerde kiracı da olsa durum aynıdır (236).

---

235 — Şeybânî; el-Asl; Yzm. No: 578, v. 134/a.

236 — Şeybânî; el-Asl, No: 578, v. 133/a-b. Serahsi; a.g.e., c 2, s. 212.

Mülk arazide bulunan madenlerin mülkiyeti ekserî hukukçular tarafından kabul edilmiştir. Fakat ölü topraklarda bulunan madenler mevzuunda bu ittifaka rastlanılamamaktadır. Revacta olan, bilinen fikre göre ölü topraktan mülk edinmek kasdı ile madenler çıkarılırsa malik olunmaz. İkinci fikre göre; (ki Hanefî hukukçuların görüşüdür) temellük kasdı varsa maden, bulanındır. İhyâ edilen yerlere malik olma gibi. Bir diğer gruba göre de; madenin varlığını bilerek işler, madeni çıkarırsa o yere ve madene malik olamaz. Zira bildiği şeyde ihyâda bulunmuştur, kasdında fesat vardır. Madenin varlığını bilmeden ihyâ etmişse arazinin bütün cüzülerine malik olur (237).

Zâhîrî mezhebi hukukçularına göre; bir kimsenin arazisinden çıkan altın, gümüş, bakır, demir, kalay madenleri kendisine, yakut, zümrüt, billûr, tuz gibi şeyler de arazi sahibine aittir. Vefatında vârislerine intikâl eder. Bunlarda devlet reisinin ve başkasının hakkı yoktur... (238).

Genel olarak kapalı madenlerin, şahısların mülkü olabileceği bütün sünnî hukukçularca kabûl edilmiştir. Vergi hukuku yönünden mevcut fikir ayrılığı konu harici sayılır. Muayyen bir şahsın mülkünden çıkan madenler üzerinde devlet reisinin nezaret hakkı vardır. Âmme yararına olmak üzere maden sahiplerini kontrol eder... (239).

Bazı hukukçular bu fikirlere şiddetle karşı çıkmış-

---

237 — Şirbini; a.g.e., c. 2, s. 372-373.

238 — Bilmen, Ömer Nasûhî; Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu, c. 7 (2. bas. İstanbul, 1970), s. 197.

239 — Abdullah Ali Hüseyin; el-Mukârenetü't-Teşriiyye, c. 1 (1. bas. Kahire, 1366/1947), s. 382-383.

lardır. Görüşleri şu şekilde özetlenebilir; onlara göre madenler;

a — Yer yüzüne yakın madenler: Hüküm bakımından açık madenler gibidir. Özel mülkiyete konu olamaz. Herkes ihtiyacı kadar alabilir. İhtikârı cihetine gidilemez. Kapalı madenler de ya yer yüzüne yakın olur veya uzak. Satha yakın ise bunlar hükümde açık madenler gibidir (240).

b — Yer yüzüne yakın olmayan, çeşitli işlemler, güçlükler sonucu kendisine ulaşılabilen madenler: Bazı hukukçular bu madenleri «Enfâlden kabul edip tamamen devletindir. Ferdî mülkiyete konu olamaz. Ancak çıkarılması ölü toprağı ihyâ gibidir. Kişilere işletme hakkı tanınabilir» derler. Diğer bir kısım Şiî hukukçular da «Ferdin mülkü olur ama birtakım şartlara da uymak zorundadır. Âtıl bırakıp işlemediği anda elinden alınır, devlete mal edilir. Servet terâkümü uğruna ihtikâr yapamaz» derler. Bu tahdidler karşısında özel mülkiyeti kabul edenler de mutlak mülkiyet hakkına yer vermemektedirler (241). Arazi mülkiyeti hakkı o yerin derinliklerine kadar teşmil edilemez. Toprağı malik olan, istifade edeceği kısımda, satıhta tasarrufda bulunabilir, derinliklerdeki madenler devlete aittir (242).

III — MADEN İKTAI VE BAZI GÖRÜŞLERİN TENKİDİ

Şiî hukukçuların şu görüşleri tamamen devletçi bir esasa dayanmakta, özel mülkiyetin sınırını çok daraltmış olmaktadır. Sünnî hukukçular devletin kontrolünü

---

240 — M. B. es-Sadr; a.g.e., s. 442-443.

241 — M. B. es-Sadr; a.g.e., s. 444-448.

242 — M. B. es-Sadr; a.g.e., s. 448-49.

kabul ettikleri gibi, devlet arazisinde çıkan madenler de genellikle yine devletindir. Açık madenlerin tamamen devlete ait olduğu konusunda aralarında fikir birliği mevcuttur.

Kapalı madenler konusunda en meşhur tatbikat Hz. Peygamberin (s) KABELİYYE madenini Bilâl b. el-Hâris (r)'e ıktâ' edişidir. Şöyle ki; Mâlik b. Enes, Rebia b. Abdurrahmân (r)'dan, o da başkalarından şunu rivâyet etmiştir; Peygambere «Bilâl b. el-Hâris gelerek FÛR bölgesinde, maden bulunan KABELİYYE'nin ıktâ'nını istemiştir. O da ziraate müsaid olan bu yeri üst ve alt hakkı ile birlikte ıktâ' etmiştir. Bir diğer rivâyette, KABELİYYE madenini GAVRİYYE (Tihâme tarafında bir yer) ve CİLSİYYE (Necd taraflarında bir yer) arasındaki sahayı ıktâ' buyurdu».

Bilâl oğulları, o yerleri Ömer b. Abdilaziz'e satarlar. Burada iki maden bulunur. Bilâl oğulları;

— Biz sana Hâris'in toprağını sattık. Madenleri satmadık, derler. Ve iddealarını isbat için Hz. Peygamberin ıktâ' senedini getirirler.

Bunun üzerine Ömer b. Abdilaziz (r) o yerin kayyûmuna dedi ki;

— Madenleri yine çıkarmıya, işletmiye devam et.

Böylece o yerin maden çıkan kısmı Bilâl oğulları adına işletildi. Halife onlardan maden vergisi aldı (243).

Hâdise bu olmasına rağmen bazı hukukçular kapalı madenler ıktâ'nının mahiyeti hususunda aynı izahta

---

243 — Mâlik b. Enes; el-Muvatta', (Beyrut) s. 169-170. Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 93. Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 387-388, 470-471. Ahmed b. Hanbel; a.g.e., c. 2, cz. 4, s. 279-281, No: 2786 ve 2787. İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 100/a, 124/b. Ebu Davûd; a.g.e., c. 2, s. 154-155. Hamidullah, Muhammed; a.g.e., s. 222-224.

bulunmamışlardır. Bir fikre göre madenlerin ıktâ'ı toprakların ıktâ'ına benzemez. Maden bulunan bir yer ıktâ' edilirse başkasının hakkı yoktur. Meşekkatle çıkarılan bu madenleri devlet reisi ehil olanlara ıktâ' edebilir. Fakat muktaun leh (kesime verilen kimse) o yeri işlemezse elinden alınır, başkasına verilir. Âciz kalandan alıp, işleyecek kimseye vermek âmme menfaati icabıdır. Bu tatbîkâtı irtifak hakkı veren bir ıktâ' sayılır. İkinci görüşe göre; maden ıktâ' edilen kimse o yere malik olur. Yani ıktâ' temlikî mahiyettedir. Maden ocağını işleme- se de elinden alınıp başkasına yeniden temlik edilemez. Bu yeri satabilir, mirâs yoluyla intikâl eder. Zira raka- beye de malikdir. Mücerred ihyâ etmek üzere ölü arazi verilen kimse, toprağı ihyâ ederken maden bulursa o da ihyâ edenin olur. Çünkü burada, zirâî maksad için toprak temliklen verilmiştir (244).

Şu iki görüşten âmme menfaatına en uygunu hangisi ise onu tatbik etmek devlet reisinin vazifesidir. Gerekle irtifak hakkı veren ıktâ'da gerekse temlikî ıktâ'da devletin murakabe hakkı bâkidir. Madenlerin bulunduğu arazide mülkiyet ve tasarruf hukuku bakımından madenle aynı hükme tabidir. Müsterek hüküm uygulanır. Sözü geçen iki görüşten biri tercih edilince arazi de ya istiğlâlen veya temliklen ıktâ' edilmiş olur. Maden ıktâ'ı işleminde kat'î olarak bilinen husus; Hz. Peygamber (s.) devrinden itibaren madenlerin kesime verilmesidir. O devirde ve sonraki zamanlarda maden işletmeciliğine rastlanılmaktadır.

Madenlerin Arap Yarımadasında veya diğer ülkelerde çıkmasında hukukî bakımdan bir farklılık yoktur. Hepsi de aynı statüye tabidir... (245). Önemli olanı, ara-

---

244 — Şâfii; a.g.e., c. 3, s. 267-268. Mâverdi; a.g.e., s. 198.

245 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 31.

zinin hukukî statüsünü tesbittir. Harple alınan ve rakabesi Beytûlmâle ait yerlerde çıkarılan madenler devletindir. Fakat onu istediğine ıktâ' edebilmektedir. İmam Malik (r.)e Afrika taraflarında Berberistan'da çıkarılan madenlerin durumu sorulmuş, O da yukarıdaki şekilde cevap vermiştir (246).

Buraya kadar kaydedilen görüşlerden ve tatbikât-tan anlaşılan husus; ilk devirlerden itibaren maden mülkiyeti ve vergi hukuku konularında gerekli kaidelerin konulmasıdır. Fakat bu kaidelere, açıklanan görüşlere karşı çıkanlar olmuştur (247). Yapılan itirazın esası şudur: «İlk devirlerde bilinen madenler yalnız altın ve gümüştü. Her ikisinde de mülkiyet hakkı kabul edilmiştir. Diğer madenler o devirde bilinmediğinden bunlarda özel mülkiyet hakkı söz konusu olamaz» denilmektedir. Bu görüş yanlıştır. Zira fıkıh kitaplarında altın ve gümüşten başka pek çok madenler sayılmış, hukukî durumları incelenmiştir. Altın ve gümüş, taşıdığı önem, insanın dikkâtini çekmesi bakımından misâl olarak zikredilmiştir. Yalnız ikisi üzerinde durulması tahdîd ifade etmez.

Pek çok hadis kitaplarında yer alan «İnsanlar üç şeyde ortaklırlar. Su, ot (lakiye) ve ateş» (248). Mecelenin 1234. Md. sinde;

«Su ve ot ve ateş mübahtır. Nâs bu üç şeyde şürekâdır» şeklinde ifadesini bulmuş, su, ot ve ateş etrafı bir şekilde açıklanmıştır. Hattâ bir kimse mübah odunu toplayıp evine getirip yaksa artık bu ateşde iştirak, mübahlık söz konusu olamamaktadır. Bazılarının şu üç terimi zorlayıcı tefsire tabi tutmaları ve her türlü maden

---

246 — Mâlik b. Enes; el-Müdevvene, c. 2, s. 288.

247 — Hatemi, Hüseyin; a.g.e., s. 89-91.

248 — İbnu Zenceveyh; a.g.e., Yzm. v. 150/b. Beyhaki; a.g.e., c. 6, s. 150.

ve benzeri önemli şeylerin devletin olduğu neticesine varmaları hatalıdır. İslâm hukuku maden vergisi alanında beşte bir (1/5) gibi yüksek bir nisbet koymuş, buna mütenâzır olarak fertlere, buldukları madenlerde mülkiyet hakkı tanınmıştır. Devlete âit madenleri şartlarına uygun işletenlerin işletme haklarına riâyet edilmiştir. Cemiyetin geçici ihtiyaçları uğruna devletin kontrolde, nezârette bulunma otoritesini yitirdiğinde hemen mülkiyet hakkını iptâl, herşeyi devlete mal etme isâbetli bir çözüm tarzı sayılamaz. Büyük âlim hukukçular ekonominin, sanâyi'nin ilerlemediği bir zamanda çok ileri, mükemmel sayılacak kaideler tesbitine çalışmışlar, ne kişilerin ne de âmme ve devletin hakkını ihlâl, ihmâl etmişlerdir. İki hak arasında bir müvazene kurmuşlar.

IV — YABANCILAR VE MADEN MÜLKİYETİ

Emân (Pasaport)la yabancı biri İslâm ülkesine girip maden, hazine bulsa bunların tamamı elinden alınır. Zira yabancıların ganimet mesâbesinde olan madenlerde herhangi bir hakları yoktur. Ama devletin izni ile maden ocakları işletirlerse beşte biri (1/5) vergi olarak alınır, geri kalanı işletmecinindir. Çünkü âmme menfaati gerektirdiğinde devlet reisi tesbit edilecek şartlara göre yabancılara işletme imtiyazı tanıyabilmektedir. Düşmanla savaşırken sıkıntı içinde kalındığında zimmîlerden yardım istenilmesinin caiz oluşu gibi. Bu şekilde bir izinle önemli cevherlerden, madenlerden istifade edilmiş olunur. İslâm ülkesindeki zimmî statüsüne tâbi gayr-ı müslimler delvet başkanının izni ile maden ocakları işletebilirler. Beşte bir vergi ödedikten sonra geri kalan kendilerininindir (249).

---

249 — Şeybânî; a.g.e., el-Asl, Yzm. No: 578, v. 133/b. Serahsî; a.g.e., cz. 2, s. 215-216. Halis Eşref; a.g.e., s. 606-607.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜLKİYETİ (RAKABESİ) DEVLETE AİT ARAZİ

A — GENEL OLARAK

«RAKABE» lügatte boyuna denir, çoğulu «RİKÂB, RÜKÛB, ERKÂB, RAKABÂT» dır. Köleye de RAKABE denilmiştir. Esir alındığında boynu bükük, el altında bulunduğundan, boynuna takılan ağırlıktan kinâye bu isim verilmiştir (250). Hukuk dilinde köle için kullanıldığı gibi, arazinin aslına da RAKABE denilmiştir. Çünkü asıl olan boyundur. Boyunsuz insan düşünölemediği gibi mülkün aslı olan «RAKABE»siz arazi de düşünölemez. Bu da umumiyetle devletin, bazan da ferdin elinde, mülkiyetinde olur. Aslında devletin ÷lke unsuru, yurt bütönlüğü ve bu yurttaki otoritesini icra etmesi bakımından her karış toprak devletin yüksek hakimiyeti altındadır. Devlet hakimiyetinin, otoritesinin üstünde birşey yoktur. Binanenaleyh devlet mutlak hakim sayılır. Halife Hz. Ömer (r.)de «Toprağın rakabesi bizimidir» (251), sözü ile bunu ifade etmek istemiştir. Nizâ-

---

250 — Cenânizâde Mütercim Âsım; a.g.e., ilgili madde.

251 — İbnu Zenceveyh; a.g.e., Yzm. v. 101/b.

mülmülk de «Mukataât erbabı bilmelidir ki, mülk ve raiyyet sultanındır.» (252 derken âmmе hukuku bakımından devletin ülke unsurunun bölünmezliğini, otoritesinin üstünlüğünü açıklamıştır.

Fakat hususî hukuk yönünden durum hiç de böyle değildir. Zira fertler devletin kontrol ve hakimiyeti altında, devlet kanunlarının müsaade ettiği ölçüde arazi üzerinde tasarrufta bulunabilir. Bu nevi arazi önceki bölümde görülmüştü. Burada kişinin mülkiyetinde olmayan fakat işletmesine, intifaina müsaade edilen, rakabesi Beytülmale ait arazi incelenecektir.

Hз. Peygamber zamanında elde edilen arazi savaşsız alınmışsa tamamı kendinin ve muhtaçların olmuştur. Harple alınan yerler savaşçılara dağıtılırken de En-fâl sayılan bu şeylerin beşte biri Hз. Peygamberin, muhtaçlar (beş sınıf)ın olmuştur. Onun vefatıyla Savâfî (ganimetlerden beğenip seçtiği) malları, beşte birden hissesine isabet edenler, feyy mallarından elde ettikleri Beytülmale alınmış, rakabesi hazinein olmuştur, işletme hakkı kişilere verilmiştir.

Gerek Peygamber (s.) mallarının Beytülmale kalmasına dair özel tatbikât ve gerekse düşmandan alınan mallar hakkında devlet reisinin, istediği prensibi uygulamadaki muhayyerlik hakkı,

«Tâ ki o feyy, yahut mal sizden yalnız zenginler arasında bir devlet olmaya» (253) ilâhî hükme istinad eder. Böylece mal ve ganimetlerin muayyen şahıslar,

---

252 — Nizâmülmülk; Siyâsetnâme, (İstanbul), s. 44.

253 — Kur'ân-ı Kerim; el-Haşr (59)/7.

zenginler elinde toplanması önlenmiştir. Binnetice muhtaçlar, âmme menfaati korunmaktadır(254).

Haşr sûresindeki «FEYY» kelimesi kâfirlerden alınan ganimet ve harac kabilinden mallara isim olmuştur. Âlimler toprağın devlete ait olabileceği konusunda bu hükümden hareket etmişler. Kelimedeki mânâ müphemliği ilk devirlerden itibaren geniş tefsire tâbi tutmaya sebep olmuştur. Savaşla veya savaşız alınan topraklara feyy hükmü uygulanmıştır. Hz. Peygamber (s.) zamanında ganimet arazisi taksim edilmişse de yine beğendiği malları safiyye adı altında seçip almışlar, âmme hizmetine, muhtaçlara tahsis etmişlerdir. Benû'n - Nâdir arazisinden beğenip alması böyledir(255).

Bu açıklama sonucunda görülür ki, Hz. Ömer I (r.) in halifeliğinden itibaren elde edilen arazinin Arabistan kesimi hariç Irak, Şam, Mısır taraflarına feyy hükmü uygulanmış, rakabesi Beytülmale, intifai şahıslara bırakılmıştır (256). Gayr-ı menkûller üzerinde devlet mülkiyeti muhtelif derecelerde görülür. Başta tamamen devlete ait arazi gelir. «SAVAFÎ»; bazı toprakları devlet reisinin beğenip almasıdır. Bu gurup arazi birkaç şekil-

---

254 — Râzi, Fahrüddin; a.g.e., c. 8, s. 176-177. Elmalılı, Hamdi Y.; a.g.e., c. 7, s. 4824-4835.

255 — Râzi, Fahrüddin; a.g.e., c. 8, s. 176-177. Elmalılı, Hamdi Y.; a.g.e., c. 7, s. 4820-4821 ve 4843-4852. İnalçık, Halil; «İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi», Ankara Ü. İlâhiyat Fakültesi, İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, sy. 1 (1959), s. 31-32.

256 — Belâzuri; a.g.e., c. 2, s. 56-57. Poliak, A. N.; a.g.m., a.g.mak., s. 54, Dip Not: 23.

de elde edilir. 1 — Bazı işler yapılmak için özel mâliklerinden alınıp devlete mal edilen topraklar. 2 — Halkı çıkarılıp uzaklaştırıldıktan sonra devlete mal edilen arazi. Medine civarındaki Benu'n - Nadîr arazisi gibi. 3 — Sahipleri harpte ölen, göçüp giden ve mülkiyeti devlete mal edilen yerlerdir. Irak'da Kısra ve Saray erkânı harplerde öldürülünce onlara ait toprakların devlete alınması gibi (257). Mevât topraklar da bu guruba dahildir (258).

Savaşla alınan yerler feyy nazariyesine göre yerli halkına bırakılınca DOMINIUM hakkı devlette kalmakta, şahıslar DETENTİO'ya, elde bulundurma hakkına, sahip olmaktadırlar. Onun için mülkiyet hakkından satma, hibede bulunma, miras yoluyla rakabenin intikâli kabul edilmemiştir. Gerekli tahdidler Halife Hz. Ömer (r.) zamanında konulmuştur. Böyle bir arazi sisteminin uygulanmasına sebep; iktisâdî, ictimâî, askerî zaruretlerin yanında fethedilen yeni ülkelerde, Bizans ve Sâsânî topraklarında uygulanan arazi sisteminin tesiridir. O yerlerde cârî sistemler bazı ıslahât ile İslâmîleştirilip varlığını devam ettirmiştir (259).

Bu umumi malumâtтан sonra rakabesi devlete ait Memleket Arazisi (Araz-i Havz) ile Mevât Arazi hakkında mevcut kurallar, ihyâ-imâr ve iktâ' (kesime verme) müesseseleri üzerinde durulacak, açıklamaları yapılacaktır.

---

257 — Ebu Yusuf; a.g.e., s. 57 v.d. Şâfii; a.g.e., c. 4, s. 64-65. Christensen, A. a.g.e., s. 145. Mevdûdi; a.g.e., s. 35. İnalçık, H. a.g.m., a.g.mak., sy. 1, s. 31-32.

258 — İnalçık, Halil; a.g.m., a.g.mak., s. 32.

259 — Barkan, Ö. Lütfi; Ülkü, c. XI, sy. 63, s. 238-239.

B — MEMLEKET ARAZİSİ (veya MÜLK OLMAYAN HARACİ ARAZİ)

I — GENEL BİLGİLER, FEYY ARAZİSİNİN DOĞUŞ SEBEPLERİ (MENŞE'LERİ)

Önceki konularda yer yer temas edildiği üzere elde edilen yeni ülkelerin hukukî statülerini tayin ve tesbitte muhtevası daha geniş olan feyy nazariyesi tercih edilmiştir. Halife Hz. Ömer (r.) fethettiği arazinin hemen hepsine feyy hükmünü uygulamıştır. Gerek onun bu uygulamasında ve gerekse Hz. Peygamberin Savâfî'si sayılan Hayber'in bir kısmı, Nadîr arazisi v.s. yerlerdeki halisalarının (Nebîler miras bırakmaz» hadisine istinâden Beytülmale tahsisi, ayrıca ganîmet olarak alınan yerlerin beşte birinin toplumun muhtaçlarına ayrılması, âmme işlerine tahsisi memleket arazisinin esasını teşkil etmiştir (260).

Hicrî VII. yüz yıla kadar Dominium (rakabe) u devlete ait olan bu topraklara fıkıh kitaplarında «ARAZÎ-İ MEMLEKET», «ARAZÎ-İ HAVZ» denilirdi. Osmanlı İmparatorluğu âlimleri bu yerlere «ARAZÎ-İ EMİRİYYE», «ARAZÎ-İ SULTÂNİYYE», «ARAZÎ-İ BEYTÜLMÂL», «ARAZÎ-İ MİRİYYE» veya «MİRİ ARAZİ» diye isimler vermişlerdir. Kısaca; fethedildiği halde savaşçılar arasında taksim edilmeksizin rakabesi Beytülmale ait olmak üzere tevkîf olunan (vakfedilen) veya Arazi-i Öşriyye ve Mülk - Harac Arazi iken sahiplerinin varissiz vefatıyla veyahut başka suretlerle Beytülmale kalan araziye Ara-

zi-i Memleket denir (261) di. Eskiden beri süregelen tatbi-kâtı Ebussuud Efendi formülleştirmiş ve Padişah'tan aldığı emir üzerine konu ile ilgili esasları Arazi Tahriri Defterlerinin başına geçirmiştir. Şöyle ki; «Arazi-i Memleket: Aslı haraciyyedir. Lâkin sahiplerine temlik olunduğu takdirde öldüklerinde bir çok mirascıları arasında taksim olunup her birine cüz'î bir parça düşüp taksimden sonra mirascıların herbirinin bir hissesine göre haraclar tevzi ve tayin olunmakta, bu işlemde de bir takım hakikî güçlükler zuhur etmektedir. Belki âdeta muhal olmaksızın rakabe-i arz, Beytülmal için alı konulup reâyâyâ ariyet yolu ile verilip ziraat ve haraset edip bağ, bahçe, bostan yapıp yetiştirdiklerinden harâc-ı mukâseme ve harac-ı muvazzafa vermeleri emrolunmuştur. Sevâd'ı Irak'ın arazisi bazı hukukçulara göre bu nevi bir arazidir. Osmanlı İmparatorluğundaki arazi de bu şekilde arazi-i memlekettir ki, arz-ı mîrî diye bilinir. Halkın mülkleri değildir. Âriyet yoluyla tasarruf edip ziraat ve harasette bulunup diğer istifâde yollarıyla faydalanıp öşür adına harac-ı mukasemesini, çift akçesi adına harâc-ı muvazzafını verip haklarını edâ ederler. Kimse müdahale, tecâvüz ve taarruz etmeyip ölünceye kadar aynı şartlarla tasarruf ederler. Vefat ettiklerinde oğulları kendilerinin yerine kâim olup önceki şartlarla aynen tasarruf ederler...»

«... Sözü geçen kimselerden birisi tasarrufunda olan yeri üç yıl tatil etseler ellerinden alınıp başkalarına tapuya verilir. Bunların hiçbirisi mezkûr vecihlere muhalefet ile tasarrufa kâdir değildir. Alım-satımları, hibe-

---

261 — Ebu Ya'lâ Hanbeli; a.g.e., s. 132. Halis Eşref; a.g.e., s. 20, 74.

ri, vakfetmeleri tamamen bâtıldır. Ama bir kimse tasarruf ettiği yerden feragat etmek isteyip sipahî marifetiyle bir kimseden ferağ için bir miktar akçe alıp feragat ettiğini Sipahî o kimseye tapuya verse meşru' ve makbûldür» (261/a).

Ebussuud Efendinin zamanına göre özetlediği, Sevâd-ı Irak'tan da örnek verdiği bu arazi rejimi Müslüman - Türk Devletleri henüz kurulmadan Abbâsiler, kanaatimizce Halife Hz. Ömer (r.) zamanındanberi uygulanmıştır. Ama devlet otoritesinin zayıfladığı devrelerde mahallî bazı örflerin tesiri olmuştur (262). Memleket arazisi hakkında ilk zamanlarda istişâre ve icma' sonucu konulan kâideler, tatbikât ve tasarruf ele alınacak, sonraki asırlarda yapılmış olan değişikliklere, konu icâbı, temas edilemeyecektir.

Feyy (Beytülmal veya Memleket) Arazilerinin bu statüyü iktisap yolları, doğuş sebepleri Beşdir.

a — Fetih anında rakabesi Beytülmale ait olmak üzere alıkonulan arazi.

b — Fetih anında kişilere temliklen iktâ' olunduğu veya rakabesi Beytülmal için tevkif edildiği bilinmeyen arazi. Kısaca ne şekilde alındığı ve ne şekilde insanlara verildiği belli olmayan arazi.

261/a — Ebussuud Efendi; Kanûnnâmeler, Yzm. v. 9/b-10/a-b. Barkan, Ö. Lütfi; Ülkü, c. XI, sy. 61, s. 56-58. İnalçık Halil; a.g.m., a.g.mak., s. 38-39.

262 — Barkan, Ö. Lütfi; «Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimât ve 1274/1858 Tarihli Arazi Kanûnnâmesi», «Tanzimât I Yüzüncü Yıl Dönümü Münasebetiyle», (İstanbul, 1940), s. 328. İnalçık, Halil; a.g.m., a.g.mak., s. 40-41.

c — Mülk - Arazi iken maliklerinin vâriissiz, vasiyyetsiz, borçsuz vefatı üzerine hazineye (Beytülmale) geçen arazi.

d — Aslında mülk - arazi iken mürûr-u zaman ile maliklerinin kim olduğu, arazinin kime'aidiyeti bilinmeyen yerler.

e — Rakabesi Beytülmale ait olmak üzere devlet reisinin izni ile ihyâ olunan ölü topraklar(263).

İşte şu beş sûretten biri ile memleket arazisi olan yerlerin (hukukiliği konusunda ilk zamanlarda) istinâd ettiği hükümleri, tatbikâtta ki durumunu fıkıh ve tarih kitaplarında mevcut pek çok örneklerden anlamak, tesbit etmek mümkündür.

II — MEMLEKET ARAZİSİNİN MEŞRULUĞU KONUSUNDA VAZEDİLEN HÜKÜMLER :

Toprak mülkiyeti (rakabesi)nin Beytûlmâle aidiyeti hususunda münâkaşalar Hz. Ömer b. el-Hattâb'ın halifeliği zamanında çıkmış, hukukiliği konusunda kat'î kararlar onun idaresinde alınmıştır. Sevâd-ı Irak Sâsânîler'den fetih yolu ile alındıktan sonra savaşa katılan bütün müslümanlar o yerlerin kendilerine taksim edileceğini umuyor, bekliyorlardı. Dağıtılması hususunda en çok ısrar edenler arasında Hz. Zübeyr b. el-Avvâm, Hz. Bilâl-ül - Habeşî (r.) ve ileri gelen başka sahabeler de vardı. Halife Hz. Ömer (r.) onlara karşı;

— Vallahi ben bu yerleri, Peygamberin Hayberi dağıttığı gibi dağıtmak isterim. Fakat hep sizler ve sizler-

---

263 — Halis, Eşref; a.g.e., s. 79. Ali Haydar; Şerh-i K. Arazi, s. 36. Mardini, E. Ula; Hukuk-ı Tasarrufiyye-i Araziyye Hülasaları, (Ders Notlar Teksir), s. 12.

den sonra gelecekleri düşünüyorum. Onlara hiçbir şey bırakmıyalım mı?

Hattâ bazı rivâyetlere göre; Sevâd-ı taksim etmek için araziyi ölçtürmüş, miktarını tesbit ettirmiştir. Neticede bir askere iki - üç çiftçinin ve arazilerinin düştüğünü görür. Bunun üzerine dağıtma fikrinden vazgeçer. Ağır ısrarlar, baskılar üzerine Sahabenin tecrübeleri, âlimleri ile istişârede bulunmuş, her birinin fikrini sormuştur. Hz. Ali (r.);

— Onları ve arazilerini olduğu gibi bırak, taksim etme. Müslümanlar için o yerler dâimî gelir kaynağı olsun, der.

Hz. Muaz b. Cebel (r) de;

— Allah'a yemin ederim ki; Sen böyle yapar, araziye dağıtırsan büyük büyük arazi parçaları bazı kavimlerin elinde kalacak. Sonra bir zaman gelecek ki insanlar İslâm'dan, maddî ve ma'nevî yönden hiçbir şey bulamayacaklar, başka inanç ve fikirlere sarılacaklar. Ona göre düşün, kararını ver, dedi.

Evs ve Hazrec kabilesinden beşer kişi davet ederek durumu onlara da anlattı. Herbirisi Hz. Ömer'le aynı fikirde olduklarını açıkladılar. Bunun üzerine Halife Sevâd arazisini taksim etmedi, sahiplerinin elinde bırakarak harac vergisine bağladı. Şam, Mısır gibi memleketler de aynı muameleye tabi tutmuştur. Halifenin görüşüne, tatbikâtına itiraz eden çıkmamış ve daha Ashab devrinde arazinin mülkiyetinin Beytülmale, tasarrufunun üzerinde oturanlara ait olduğu konusunda İcma-ı Ümmet vâki olmuştur (264). Sufyân b. Saïd (r.) de;

---

264 — Ebu Yusuf; el-Harac; s. 23-28, 57-58. Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 43-47. Şâfii; a.g.e., c. 3, s. 240-241. Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 83-86. Abnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 21/b-22/a, 125/a.

— Devlet reisi fethedilen yerleri dilerse feyy olarak bırakır. Hz. Ömer'in Sevâd arazisini yaptığı gibi. Ganîmet malları silah zoruyla elde edilen yerlerdir. Beşte biri âyette tesbit edilen yerlere, beşte dördü de harbe katılanlara dağıtılır. Fey ise, savaşla veya savaşız (anlaşma ile) elde edilen yerlerdir. Bunda beşte bir diye bir şey yoktur. Allah ve peygamberinin işaret buyurduğu yerlere tahsis edilir (265) der. Hz. Halife Ömer I (r.)'in tatbikâtı, Hz. Peygamberin Hayber arazisindeki;

«Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin mutlaka beşte biri Allah'ın, Rasûlünün, hısımların, yetimlerin, yoksulların, yolcunundur...» (266), hükmüne uygun tatbikâtı red anlamına gelmez. Çünkü Halife Hz. Ömer başka âyetlere tâbi olmuş, onunla hareket etmiştir ki bu da;

«Allah'ın fethedilen diğer küffâr memleketleri ahalisinden Peygamberine verdiği «Feyy'i» Allah'a, Peygamberine, hısımlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalanlara aittir. Tâ ki, bu mallar içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın. Peygamber size ne verdi ise onu alın size ne yasak etti ise ondan da sakının. Allah'dan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir» (59/7).

«Bilhassa o feyy'i hicret eden fakirlere aittir ki, onlar Allah'dan fazl u inâyet ve hoşnudluk ararlar ve Allah'a ve Peygamberine mallarıyla, canlarıyla yardım ederlerken yurtlarından ve mallarından mahrum edilerek çıkarılmışlardır. İşte bunlar sâdıkların tâ kendileridir» (59/8).

---

265 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 19. İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 22/a.

266 — Kurân-. Kerim; el-Enfâl (8)/41.

«Onlardan evvel Medine'yi yurt ve iman evi edinmiş olan kimseler kendilerine hicret edenlere sevgi beslerler. Onlara verilen şeylerden dolayı göğüslerinde bir ihtiyaç meyli bulmazlar. Kendilerine fakr ü ihtiyaç olsa bile onları öz canlarından üstün tutarlar. Kim nefsinin mala olan hırsından ve cimriliğinden korunursa işte muradlarına erenler onların tâ kendileridir» (59/9 (267)).

Mânâları verilen bu âyetler muhkem, hükümleri yürürlükte olup başka âyetlerle neshedilmemiştir (268). Böylelikle silah zoruyla fethedilen arazi hakkında iki ayrı hüküm ve tatbikât şekli tevâtür yoluyla güvenilir şekilde sonraki zamanlara kadar gelmiş, eserlere geçmiştir. Birincisi ganimet, ikincisi feyy nazariyyesidir. Bazı hukukçular ikinci tatbikâtın esası olan yukarıdaki âyetlerin hükümlerini Necrân Yahudileri hakkındaki icraatla sınırlı kabul ederler. Fakat sıhhatinden şüphe edilmeyen kaynakların hepsi ikinci tatbikâtı etraflıca anlatırlar. Birinci tatbikâta nazaran ikincisi daha çok revac bulmuştur (269). Hz. Sa'lebe b. Himmânî (r.) der ki;

— «Bir gün Hz. Ali'nin yanına girdik, Sevâd'ın taksimini istedik. O da cevâben,

— «Eğer biribirinizle kavga etmek, yüzlerinize vurmak istiyorsanız bu Sevâd'ı aranızda paylaştırırım... Böylece Halife Hz. Ali (r.) o yerleri taksim etmemiştir».

Antere (r.) de Hz. Ali'nin,

---

267 — Kur'ân-ı Kerim; el-Haşr (59)/7-9.

268 — Ebu Yusuf; el-Harac, s. 23-27. Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 19-27. Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 84-86. İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 22/a-23/a.

269 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 86-89.

— «Şu Sevâd arazisinden çekinir, korkarım» dediğini rivâyet eder (270).

Şam ve Mısır tarafları fethedildiğinde ordu komutanları bu yerlerin hükmünü Halife Hz. Ömer'den sormuşlar, Halife de;

— «Araziyi sahiplerine bırak, menkûl ganimetleri muhariplere dağıt. Böyle hareket, tedbirimiz icâbı, Müslümanların ihtiyatı içindir...» şeklinde cevap vermiştir (271).

İlk devirden itibaren konulan bu hüküm sonraki halifelerce de aynen uygulanmıştır. Emevî halifelerinden Ömer b. Abdilaziz etrafa gönderdiği mektuplarında;

— «Arazi sahiplerinden kim müslüman olursa o anda elinde bulunanların hepsi kendisininindir. Ama evi ve arazileri müslümanların olmakta devam eder. Çünkü onlar Allah'ın bir feyy'idir» demiştir (272).

Ebu Hanife ile İmam Muhammed arasında şöyle bir konuşma geçer: İmam Muhammed;

— «Düşman arazisinden bir araziye Müslümanlar gâlip gelirse devlet reisi diğer ganimetler gibi araziye de taksim eder mi?

— Devlet reisi arazide muhayyerdir. Dilerse beşte birini alır, beşte dördünü askerlere dağıtır. Dilerse o yer sahiplerine, Hz. Ömer'in Sevâd'ı terk ettiği gibi terk eder.

— Pekiyi, o yerler halkına bırakılınca harac mı verecekler?

---

270 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 46-47. Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 110-111.

271 — İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 21/b-22/a.

272 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 52, 62.

— Evet (273).

İmam Mâlik, İbnu Sirîn, İmam Şafiî (r.) gibi tanınmış hukukçular da feyy arazisi mülkiyetinin Beytülmal için vakfedilmiş olduğunu istiğlâl ve intifa' hakkının üzerinde oturanlara verildiğini, böyle hareketin Ki-taba uygun düştüğünü açıklarlar (274).

Bazıları «Sevâd arazisi Hz. Ömer (r.) tarafından sahiplerine mülk olarak verilmiştir. Arazinin rakabesi de kendilerinin olmuştur» şeklinde bir iddea ileri sürerlerse de bu husustaki delilleri kuvvetli sayılmaz. Feyy olduğu hususunda yapılan rivâyetler, deliller daha kuvvetlidir.

Hz. Ebû Ubeyd der ki; «Hz. Ömer'in hurma ve ağaçlıklara muayyen bir harac vergisi koyması onun aslının kendilerine ait olmadığını gösterir. Bazıları Hz. Ömer'in Sevâd arazisindeki meyvelikler için yaptığı harac uygulamasını Hz. Peygamberin (s.) Hayber'deki uygulamasına benzetirlerse de böyle bir benzetme olamayacağını, Hayber'deki tatbîkât müzarea'akdidir ki, Medîne'liler buna Mûsâkât derler. Mahsûlün miktarı ne ise yarısı Yahudilerin, yarısı Müslümanların olurdu. Hiçbir şey bitmezse hiçbir şey alınmazdı. Hz. Ömer (r) den nakledilen «muayyen bir şey» ile kaydı böyle bir neticeye ulaştırılmaz... (275).

Netice olarak savaşla alınan toprakların rakabesi Beytülmale tahsis edilmiş, askerlere dağıtılmamıştır. Üzerinde bulunan zimmî veya müslüman kimseler kiracı ka-

---

273 — Şeybânî; el-Asl, No: 578, Yzm. v. 129/a.

274 — Mâlik b. Enes; el-Müdevvene, c. 5, s. 367. Şâfiî; a.g.e., c. 3, s. 240-241. Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 224-229. Şirbînî; a.g.e., c. 3, s. 99.

275 — İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 27/b-30/b.

bîlinden bu yerleri işlemişler, istifâde etmişlerdir. Tesbit edilen haracı Beytûlmale ödemekle yükümlü tutulmuşlardır. Pek tabii kiracı durumundaki bu kimseler feyy'i (memleket) arazisinde tam bir tasarruf hakkına sahip değillerdir(276). Halife Hz. Ömer (r.) devrinde kabul edilen bu sistem, devlet otoritesinin kuvvetli olduğu, işlediği zamanlarda memleket için faydalı sonuçlar doğurmuştur.

III — MEMLEKET (FEYY) ARAZİSİNİN BULUNDUĞU BÖLGELER

Devletin dominiumunda bırakılıp ücretle üzerindeki verilecek araziden ilki; Sevâd-ı Irak denilen arazidir. Bir kısım münakaşalar sonucunda oralarının yerlilerine, köylülere bırakılması kararlaştırılmıştır. Buna mukabil bütün müslümanların müşterek malı (Feyy) sayılan harac vergisi alınmıştır (277).

Basra ve Horasan arazisi de Ebu Yusuf'a göre Sevâd arazisi hükmüne tabidir. Bu yerlerin savaş yoluyla fethedilen kısımları harac arazisi, sulh yoluyla alınan kısımlar, sulh şartlarına tâbi mülk-harac arazisidir. Şam, Mısır ülkeleri savaşla (anveten) alınmış, adâlet esaslarına sâdık kalınarak müslümanlar lehine, zimmî tebayı rencide etmemek üzere hukukî statüleri, vergileri tayin edilmiştir.

Irak Fâtîhi Hz. Sa'd b. Ebî Vakkâs, Şam Fâtîhi Hz.

---

276 — İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 101/b. Ebu'l-Ferec; a.g.e., s. 13-44'e bk.

277 — Ebu Yusuf; el-Harac, s. 26-27. Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 49-53. Ahmed b. Hanbel; a.g.e., c. I, cz. 1, s. 247-248, No: 213.

Ebu Ubeyde b. el-Cerrâh, Mısır Fâtîhi Hz. Amr b. el-Âs (r.) bu ülkelerin arazisi, bağlık-bahçelik yerlerinin durumlarını Halife Hz. Ömer'e sorduklarında, her üçüne aynı cevabı vermiş;

— «Allah'ın sana nasib ettiği şeylere baktım. Sorduğun hususlarda Allah Resûlünün Ashabı (dostları) ile müşâvere ettim. Görüşüm Allah'ın kitabına tâbidir... Araziyi işleyicilerine bırak. Kıyâmete kadar Feyy işlemine tâbi olarak kalsın... İnsanlara bu şekilde vakıflarda, atiyyelerde bulunulmazsa medeniyetler, şehirler söner, gider», demiştir (278).

Fethedilen yerlerin hukukî statüleri konusunda Belâzurî daha orijinal belgeler, ip uçları vermektedir. Şöyle ki :

Abdûlmelik babası Hürre (r.) den şunu rivâyet eder: Hz. «Ömer b. el-Hattâb Sevâd topraklarının onda birine el koyduğu (devletleştirdiği) vakit, ben toprağımın onda yedisini (7/10) elimde koruyabilmiştim. Toprağımın onda üçü (3/10) elimden çıkmıştı. Hz. Ömer, gür ağaçlıklara, sel yatağı yerlere, Kıs râlara ait arazisi, Deyr-i Yezîd (Yezid Manastırı) topraklarına, savaşlarda öldürülenlere, yurtları ehl-i İslâm tarafından fethedilirken kaçanlara ait topraklara el koydu. Haccâc b. Yusuf'un valili-

---

278 — Ebu Yusuf; el-Harac, s. 23-27. İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 21/a-22/a, 35/b. Belâzurî; a.g.e., c. I, s. 346-347. Taberî; Tarih; c. 3, s. 108 v.d. Mâverdi; a.g.e., s. 174.

Yahyâ b. Âdem'e göre; Bahreyn'lilerle anlaşma yapılmışsa da tam teslim olmadıklarından arazileri savaşla alınmış Feyy (Memleket) Arazisi hükmüne tâbi tutulmuştur (Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 49-50).

ği çağında Devlet dâiresi halk tarafından yıkılıncaya kadar bu hal devam etti. Bundan sonra her kitle kendisine komşu olan yerleri ellerine geçirdiler» (279).

Şu olaydan, savaşla alınan ülkeler arazisi, bağlık - bahçelikleri rakabesinin devletleştirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca elinde fazla arazisi bulunanların işleyebileceği miktarın dışında kalan kısmı devlet tarafından alınıp başkalarına verildiğine de temas edilmiştir.

Musâ b. Talha (r.)dan yapılan rivâyete göre; «İrak topraklarını ilk önce ıktâ' yolu ile veren Osman b. Afân (r.) dır. O, Kisrâ'dan kalma devletleştirilen mülklerle zimmîlerin topraklarından bazılarını ıkta' yolu ile verdi. Talha'ya Neşâtec'i,..., Habbâb b. Erat'a Aspina'yı..., Cerîr b. Abdullah'a Fırat kenarındaki toprağı kesime vermiştir» (280).

Hicrî 14. yılda Suriye tarafları fethedilince Ezriat, Busra, Beseniyye, Havran, Filistin, Ürdün, Ammân illeri halkı benzer şartlar altında topraklarında bırakıldı, harac alındı. Ba'lebek, Maarra, Hıms, Kinnesrîn arazisi de fethi müteakib haraca bağlanmıştır (280/a).

Emevîler ve Abbâsiler zamanında da genel olarak aynı hükümler, esaslar uygulanmış, devlet kontrolünü devam ettirebildiği sürece memleketin imarı, arazinin muayyen ellerde toplanmaması, hazinenin para ile dolması, âmme hizmetlerinin aksatılmadan yürütülmesi mümkün olmuş, aksi halde zararlar doğurmuştur.

---

279 — Belâzuri; a.g.e., c. 2. s. 56-57.

280 — Belâzuri; a.g.e., c. 2, s. 57-58.

280/a — Belâzuri; a.g.e., c. 1, s. 202, 210, 211.

IV — VERGİ HUKUKU BAKIMINDAN FEYY (MEMLEKET) TOPRAKLARI

Muhariblere dağıtılmaksızın, intifa' ve istiğlâl hakkı üzerindeki işleyicilerine bırakılan bu toprakların işleyicilerinden bir miktar vergi alınması da kararlaştırılmıştır. Alınan bu vergi bütün müslümanların müşterek malı (Feyy'i) idi. Maaş ve erzâk bedeli olarak askerlere, hak sahiplerine, âmmeye işlerine dağıtılır, harcanırdı (281). Alınan bu vergiye harac denilirdi. Genel bir vergi ismi olan HARAC sonunda alındığı arazi guruplarına isim olmuştur. Bu bakımdan rakabesine, hukukî statüsüne dikkât edilmeksizin yalnız alınan verginin ismine binaen mülkiyeti devlete ait araziye «HARÂCÎ ARAZÎ», veya «MÜLK OLMAYAN HARAC ARAZÎ» de denilmiştir. Böylece isim bakımından mülk harâcî arazi ile bir tedâhül ortaya çıkmaktadır.

Bu bölümdeki topraklardan alınan haraclar da ya muvazzafa ya da mukâsemelidir. Önce de belirtildiği üzere Harac-ı Muvazzafa; arazinin her bir ceribinden toplanılan vergidir. Alan esasî câridir. Harac-ı Mukâseme; elde edilen mahsûlün belirli bir miktarının harac olarak alınmasıdır ki, istihsâl edilen mahsul miktarı esastır.

Halife Ömer (r.)in uyguladığı; Harac-ı Muvazzafa'dır. Bu guruptaki araziden alınan harac miktarı yılda 7 milyon dirhem idi. Cemâcim vak'asında (H. 83) Divan defterleri yakılmış, asılları kaybolmuştur. Bu sebeple de onlar hakkında artık bir şey bilinmemekte idi (282).

---

281 — E. Yusuf; el-Harac, s. 27. Mâverdi; a.g.e., s. 206-207. Poliak, A. N.; a.g.m., s. 54.

282 — E. Yusuf; el-Harac, s. 57-58.

Kararlaştırılan harac miktarında ölçü, İslâmî ruh, halifenin iyi niyeti ve adâlet esasları idi. Yoksa kat'î kaideler konulmamıştır(283). Konulan harac miktarı sonradan artırılmaz. Haraca toprağın zekâtı da denilebilir. Bütün müslümanlara bir atıyyedir. Hiç kimse bu mükellefiyetten kurtulmak için harac arazisini Öşür Arazisine tahvil edemez. Kezâ Öşür arazi de harac arazisi olamaz... (284). Öşür ve haracın arasını ayırt eden husus; birisinin şahsî vergi olup yalnız tayin ve tesbit edilen fakirler zümresine verilir. Harac ise İslâm topluluğuna ödenen, sonraki nesillere de atıyye olan bir vergidir(285). Aynı yerden Öşür ve haracın birlikte verilip verilmeyeceği konusunda hukukçular ihtilaf etmişlerdir. Medineliler, Ömer b. Abdilaziz'in,

— «Harac araziyedir. Öşür ise hububâtadır» sözüne de itibar ederek ikisini birlikte verir, sonucuna varmışlardır. Yine Ömer b. Abdilaziz (r.)den,

— «Kimin arazisinden haracı alınırsa bu, mahsulün öşrünün ödenmesini ıskat etmez. Veleyni haracını versin»(286). Haracın miktarı öşre nisbetle daha ağırdır (287). Kûfeli hukukçular bir araziden hem haracın hem de öşrün alınmasına taraftar değillerdir. Haracı arazi-de iş yapan müslümanlardan alınmasına taraftar değillerdir. Haracı arazi de iş yapan müslümanlardan ağırlaştırılmış öşür alınır fikrini savunanlar vardır. Fakat Kûfe'li hukukçuların delili zayıftır. Hz. Ömer ve Hz.

---

283 — Poliak, A. N.; a.g.m., a.g.mak., s. 53.

284 — Ebu Yusuf; el-Harac, s. 86.

285 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 2. Poliak, A. N.; a.g.m., a.g.mak., s. 54.

286 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 126.

287 — Poliak, A. N.; a.g.m., a.g.mak., s. 54-55.

Ali (r.) zamanlarında, ellerinde harac arazisi bulunan müslümanlardan harac vergisi almışlardır. Harac, Öşrü düşürmez. Ebu Ubeyd der ki; «İkisini birden ödeyecek olan mükellefin öşrünün miktarı dinen sâbittir. Harac miktarı ise takdîridir. Onun için öşür mükellefinin haracı, hafifletilmiş harac olur» (288). Fethedilen ülkelere ölçüm memurları gönderildi. Ezcümle Halife Hz. Ömer, Hz. Osman b. Huneyf ile Huzeyfetü'l - Yemân'ı (r.) Sevâd ve Basra taraflarına gönderip ziraate müsait araziyi ölçtürdü. İşlemini bitirdikten sonra halifeye geldiler. Halife onlara;

— «Arazi vergisini nasıl koydunuz? Ümîd ederim ki memuru bulunduğunuz ülkeler halkının cizye ve harac olarak taşıyamıyacakları yükler yüklememişsinizdir. Hz. Huzeyfe;

— «Fazla vergi almadım», Osman b. Huneyf;

— «Zayıfları vergiden muaf tuttum. Dileseydim onlardan da alabilirdim» dediler. Hz. Ömer;

— «Öyle değil mi? Eğer bir müddet daha halife olarak kalırsam Irak'ın dullarını benden sonra gelecek emîre muhtaç olmayacak şekilde zengin edip bırakacağım... Bakınız! Toprağı ilşeyenlere taşımakta zahmet çekeceği miktarda vergi yüklemeyin» demiştir.

Arazinin münbit ve gayr-ı münbit, tarla veya meyvelik... oluşlarına göre ödenecek haracın miktarı ayrı ayrı tespit edilmiştir (289). Dinî vicdanı ile başbaşa kalan devlet reisi ve memurları vergi miktarını tesbitte haika karşı bir müeyyide ile bağlı, sorumlu olmadıkları

---

288 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 125-127.

289 — Ebu Yusuf; el-Harac, s. 23-25, 38-39, 57-58. İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 24/a-29/a. Mâverdi; a.g.e., s. 174. Serahsi; a.g.e., c. 10, s. 79.

halde adaletten ayrılmamışlardır (290). Haracî arazi-
deki süknâya mahsus yerlerden vergi alınmamıştır. Mül-
kiyeti delvete ait işbu arâzinin haracı tıpkı kira ücretine
(ücretü'l-icâreye) benzer. Bu zirâî ortakçılık, meyve bah-
çeleri ortaklığı olamaz (291). İslâm devletinde, Beytül-
male ait arazinin kirası sayılan «harac-ı ücret» de deni-
len bu vergi harâc-ı muvazzafa şeklinde uygulanırken
Halife Mansûr zamanında harac-ı mukâseme (mahsûl-
den alınan harac) şeklinde çevrilişinin sebebi; Abbâsîle-
rin bu devrelerinde arazi ihmâl ediliyor, ekilmiyordu.
Harab olan toprakların her ceribinden haracın alınma-
sı yerine mahsûlün belirli bir miktarını vergi (harac)
olarak almayı Halife Mansûr daha uygun bulmuştur.
Oğlu el-Mehdî de aynı usûlü devam ettirmiştir (292).

V — HARAC ARAZİSİNİ İŞLEYENİN MÜSLÜMAN OLMASI

Rakabesi devlete ait arazi, Halife Ömer (r.)in de
ifade ettiği üzere, sürekli olarak Beytülmale aittir. Ek-
serî hukukçulara göre sahiplerinin İslâm dinini kabulü
haracını düşürmediği gibi, toprağın da mülkiyetine geç-
mesine imkân vermez. Terk ettiği an arazi Beytülmale
geçer. devlet yeniden işleyecek kimselere verir (293).

Yeni müslüman olan biri Hz. Ömer'e gelerek;

— «Ben müslüman oldum. Arazimin haracını kal-
dır, der. Halife de;

---

290 — Poliak, A. N.; a.g.m., a.g.mak., s. 53.

291 — İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 27/b-28/b.

292 — Ebu'l-Ferec; a.g.e., s. 8-11.

293 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 61-62. Ebu Ubeyd; a.g.e.,
s. 226-229. İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 32/b-33/a.

— Senin toprağın silah zoruyla alınmıştır. Müslümanların feyy'idir,» demiştir (294). Benzeri bir olay Hz Ali'ye de isnâd edilir (295).

Bir önceki bahisle de ilgili olan bu konu; zaman zaman temas edildiği üzere rakabesi devlete ait arazide de hukukî yönden pek etkili olmamaktadır. Binaenaleyh memleket (feyy) arazisi sayılan bu yerler statüsü dine bağlı olarak değişmemekte (296), savaşıla alınmasına ve devlet reisinin tasarrufuna bağlı kalmaktadır. Yalnız Hz. Peygamber (s.) zamanında hukukî statüleri tespit edilen arazinin durumları sonraki halifeler tarafından değiştirilemez. Ondan sonraki zamanlarda savaşıla alınan yerlerde devlet reisi hukukî yönden istediği gibi tasarrufta bulunabilir (297).

VI — MÜLK OLMAYAN HARACİ ARAZİNİN SATIŞI

İmam Malik'e göre; zimmîler silah zoruyla alınan toprakları satamazlar. Bu yerlerdeki evleri de arazi hükümüne tabi tutar, satılamıyacağını bildirir.

İbnu'l - Kasım der ki; Mısır topraklarının satışı, herhangi bir kimseye ıktâî câiz değildir (298). Eş'âs b. Kays (r.), Sevâd-ı Kûfe'de birinden arazi satın alır. Arazi sahibi şu şartı ileri sürer:

---

294 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 211.

295 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 124-125. İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 18/a-b.

296 — Beyhaki; a.g.e., c. 9, s. 142.

297 — Ebu Yusuf; el-Harac, s. 60.

298 — Mâlik b. Enes; el-Müdevvene, c. 4, s. 273.

— Eğer Halife Hz. Ömer'in rızası olursa, Eş'as b. Kays, Hz. Ömer'e geldi ve dedi ki;

— Ey halife! Sevâd-ı Küfe halkından arazi satın aldım. Şu şartla ki sen razı olursan. Halife;

— Kimden satın aldın?

— Arazi sahibinden.

— Sen ve onlar yalan söylediniz. Arazi ne senin ne de onlarındır, demiştir (299). Mülk olmayan harac arazisinin satış yasağı konusunda Halife Hz. Ömer (r.)in prensipleri şudur:

1 — Harac vergisi küçüklük, alçaklık ifade eder.

2 — Harac, müslümanların hepsi için feyydir. Her iki prensip de Halife Hz. Ömer'den nakledilen hükümlerde mevcuttur. Birincisi;

«Allah'ın kurtarmış olduğu zillete bir daha dönme-yiniz» sözüdür. İbnu Mes'ûd, İbnu Abbâs, Abdullah b. Amr, Kabisa b. Züeyb, Meymûn b. Mihrân, Müslim b. Mışkem (r)in rivâyetleri de böyledir. İkinci prensibin esası ise; Halife Hz. Ömer'in Beytülmal gelirlerinden olan haracı, feyy kabul etmesi ve askerlere, âmme hizmetlerine harcamasıdır. Nitekim Utbe b. Ferkad (r) Irakta bir köylüden arazi satın alır ama Halife Hz. Ömer akdi feshettirir, satışı kabul etmez (300).

Pek çok hukukçu savaşla alınan arazinin satın alınmasını hukuken doğru bulmamıştır. Hîre arazisi satın alınabilir ama onun ötesinde, savaşla alınan Sevâd topraklarını satış caiz değildir (301).

---

299 — Mâlik b. Enes; el-Müdevvene, c. 4, s. 273-274. Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 114.

300 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 23, 54. Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 114. İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 29/b-30/a.

301 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 23, 53.

Fukahâ harac vergisini müslüman kimsenin vermesinin küçüklük alameti sayıldığından satışa cevaz vermemişse de asıl mânî bu sayılmasa gerektir. Bazı hallerde görüldüğü gibi; zimmi, müslüman olsa da harac vergisini ödemeye devam etmektedir. Satışı mekruh duruma sokan şey toprağın mülkiyetinin Beytülmale ait olusudur. Halife Hz. Ömer ve Ali (r.)nin sözlerinden de anlaşılan budur.

Tatbikâtta yapılmış olan satış muamelelerinin feshedildiğine dâir pek çok örnekler nakledilmektedir. Hasan b. Ali (r.), Mülehhâ denilen bir yer, Hz. Hüseyin b. Ali (r.) Süveydeyn denilen harac araziyi satın alırlar. Fakat Halife Hz. Ömer araziyi ellerinden alıp tekrar sahiplerine verir ve haracını almaya devam eder.

Kûfe'li hukukçulardan İbnu Ebî Leylâ ve bazıları Haracî Arazinin satışını caiz sayarlarsa da verilen örnekler, (satışının doğru kabul edildiği haracî arazi) sulhla alınan mülk topraklardır. Hîre, Ülleys ve benzeri sulhla alınan yerlerdeki satışlardır. Geniş bir ülkenin bazı yerleri sulhla, bazı yerleri savaşıla ele geçirilmekte, sulhla alınan kısımları oturanların mülkü olmaktadır. Savaşıla alınan yerleri ise devletindir. Bu farklılıklar her yer için ayrı gösterilip açıklanmadığından böyle bir fikir ayrılığına düşülmüştür.

Ebû Hâzımı'l - Ensârî, Mücâhid (r.)e;

— «Sevâd arazisinin satın alınmasına ne dersiniz? diye sorar, O da

— Satın almayınız, satmayınız(302), der.

---

302 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 57-58. Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 110-111. İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 29/b-32/a. Belâzurî; a.g.e., c. 2, s. 45-46.

Halife Hz. Ali (r.)de şahsı ve başkası için Sevâd arazisinden bir şey satın almaktan çekinmiştir.

Ömer b. Abdilaziz harac arazisinin satın alınabileceğine hükmetmiş, âyette geçen «... cizyeyi harac-ı rûûs (baş vergisi) olarak kabul etmiş «harac araziyi şumûlû içerisinde almaz» demiştir. Yine Ömer b. Abdilaziz «Cizye ancak baştan alınır, araziden cizye alınmaz» der (303). Âyette küçüklüğe delâlet eden şeyin baş vergisi olduğuna, araziden alınan haracın küçüklüğe işaret sayılmıyacağı, harac toprakların satın alınmasında mahzûr bulunmadığı sonucuna vermiştir. Ömer b. Abdilaziz'in izah tarzına Ebu Ubeyd harac arazisi bu âyetin hükmüne dahil edilemez, Ömer b. Abdilaziz (r) in iddiası isabetli sayılmaz der. Arazinin satın alınmasına ruhsat verenler; Halife Hz. Osman'ın bazı sahabeye ıktada bulunmasına istinad ederler. Harac yerlerden, şehirlerinden mesken edinilmesine, arsa alım satımına ruhsat verilmiştir. Nitekim Kûfe'de birçok sahabe ev ve arsa temin edip yerleşmişlerdir (304). Âlimler arasında ihtilaflara sebep olan hadiseler ve delilleri; harac arazisinin mülk-harac veya feyy-harac arazisi olup olmadığının tespit edilmeyişinin neticesidir. Satışa cevaz verenler Halife Hz. Osman (r.)ın sahabeden bazılarına Sevâd arazisinden ıkta'da bulunmasını delil olarak ileri sürerlerse de onun ıkta'larının ekserisi sulhla ele geçirilen topraklarda, bir kısmı da savaşla alınan yerlerin ziraate müsaid olmayan mevât arazidedir (305). Nitekim Abdullah b. Ma'kal (r.) der ki;

---

303 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 120.

304 — İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 31/b-32/a. İbnu Kayyim; a.g.e., c. 1, s. 140.

305 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 121 Dip Not: 2, 3. İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 31/b. Beyhaki; a.g.e., c. 9, s. 140.

— «Dağ (Cebel)dan ötede olan araziyi satmayın. Ancak Sabiha ve Hîre arazisini satabilirsiniz. Çünkü oraları sulhla alınmıştır». Hasan b. Salih de der ki;

— «Biz Dağ (Cebel)dan berideki yerlerin sulhla alındığını işitirdik». Yine İbnu Ma'kal;

— «Sevâd halkı için hiçbir arazi hakkında sulh yapılmadı, yalnız HÎRE, ÜLLEYS ve BANUKYA hakkında sulh anlaşması yapılmıştır.»

Banukyâ halkı Cerîr b. Abdillâh'a, Ülleys halkı Ebû Ubeyde (r.)ye gelerek anlaşma teklif etmişlerdir. Kendileri ile sözleşme yapılmıştır (306).

Sonuç olarak; hukukçuların tamamına yakın bir kısmı Mülk olmayan haracî (feyy) arazinin satışını doğru bulmamışlar, hattâ yapılan satış akitleri feshetirilmişdir. Satışa cevaz veren hukukçuların bu husustaki delilleri zayıftır. Örnek olarak gösterdikleri satış muameleleri sulhla alınan mülk-haracî arazide yapılmıştır. Bu nevi arazinin satışı bütün hukukçular tarafından kabul edilmiştir ki, bir önceki bölümde kaydedilmiştir.

VII — MÜLK OLMAYAN HARAC (MEMLEKET) ARAZİSİNİN KİRASI

Bu nevi arazi, aslında devletten belli olmayan bir süre ile kiralanıp babadan evlâda intikâl eden kiracılıkla işlenilmektedir. Fakat burada söz konusu husus; kiracının kiracısı müessesesidir.

Haracî arazi işletenin, o yeri kiraya vermesinde bir sakınca yoktur. Bununla beraber bazı âlimler, haracî

---

306 — Ebu Yusuf; a.g.e., s. 28, 145-146. Beyhakî; a.g.e., c. 9, s. 133-134. Ebu'l-Ferec; a.g.e., s. 53-91 de bütün bu görüşler tekrar edilir.

arazının icâra verilmesini iyi karşılamamışlardır(307). icâra verilen yerlerde haracı yine mûcir (arazi sahibi) verir. Çünkü tarla sürekli olarak kimin elinde ise haracı muvazzaf mükelefi de odur. Bazı hukukçular intifâ' eden kim ise harac mükellefi de odur, görüşünü savunurlar. Mülk olmayan harac arazisi zirâî ortaklıkla da işletilir, iâre sûretiyle başkasına verilebilir.

Tarlasını işlemiyenin, mâlî durumu müsâid ise yine haracı ödemeye devam eder. Tamamen âciz ise harac alınmaz. Araziden elini çeker. Fakat o yerde meskeni var da haracını ödeyemiyorsa «çık» denilemez. Belki yalnız arazi kısmına müdahalede bulunulur. Nitekim Halife Hz. Ömer, Hz. Ali (r.) ve başkaları:

— «Kim müslüman olur, elinde de harac arazisi varsa, isterse o yerde kalır, haracını verir, isterse arazisini bırakır» demişler, halkını serbest bırakmışlardır(308).

Harac Arazisinde bulunan ev ve benzeri oturmaya (süknâya) mahsus yerlerin kiraya verilebileceğini hukukçular ittifakla kabûl ederler(309).

VIII — DİĞER HUKUKÎ TASARRUFLAR :

Rakabesi devlete ait, mülk olmayan haracî arazi de cârî olan ve mülk araziye nisbetle bazı özellikler arzeden durumlar, tasarruflar vardır. Şöyle ki; fetihler sonucu yeni ülkede müslüman birinin şahsî mülkü olsa da arazinin tamamına yakın kısmı savaşıla alındığından birkaç müslümanın o yerde şahsî arazisi istisnâ teşkil

---

307 — Ebu'l-Ferec; a.g.e., s. 91-92

308 — Beyhâkî; a.g.e., c. 9, s. 139-140. Ebu'l-Ferec; a.g.e., s. 95.

309 — Ebu'l-Ferec; a.g.e., s. 92.

etmez. Hepsi de mülk olmayan harac (feyy) arazisi hük-
müne tabidir. Kâdisiyye muharebesinde Cerîr ve kabi-
lesinin arazisi de vardı. Hz. Ömer, o yerleri de Sevâd'ın
hükmüne tâbi tuttu, Cerîr (r)e vermedi. Ancak her yıl
200 dinâr vermek üzere Becîle halkına bıraktı. Bazıları,
Hz. Ömer'in bu yeri onlara sattığını zannederlensede ha-
kikat hiç de öyle olmayıp istiğlâlen kiracılıktır. Belki o
yerler mülk olarak ellerinde idi. Fakat ülkenin tamamı
savaşla alınınca genel statüye tabi tutulmuştur. İtirazda
bulunan Cerîr'e Halife Ömer;

— «Eğer ben tevziatçı olmasa idim her şeyi size
bırakırdım. Fakat benim görüşüm: Bu yerleri halka bı-
rakıp harac almaktır. İleriki nesillere gelir sağlamaktır»,
der (310).

Bu nevi arazinin devlet reisi tarafından ıktâ' da
bir problem ve ihtilaf mevzuudur. Halife Hz. Ömer (r.)
hiçbir şahsa ıktâ'da bulunmamıştır. Musâ b. Talha'nın
rivâyetine göre; «Irak topraklarını ıktâ' yoluyla ilk ön-
ce veren Hz. Osman b. Affan (r.)dır. O, Kisrâ'dan kalma
devletleştirilmiş mülklerle zimmîlerin topraklarından
bazılarını; Talha'ya, Neşâtec'i..., Habbâb b. Erat'a As-
pina'yı..., Cerîr b. Abdillâh (r.)a Fırat kenarındaki top-
rağı ıktâ' yoluyla verdi...» (311).

Hz. Osman'a isnad edilen bu nevi hukukî tasarruf-
lara «Mukâtaalı Araziler» kısmında temas edilecektir. Şu
kadarını kaydetmek gerekir ki; Hz. Osman'ın ıktâ'da
bulunduğu bu yerler savaşla mı, sulhla mı alındı? Yap-
tığı ıktâ' temlîken (mülkiyeti şahsa geçiren bir) ıktâ'
mıdır? Yoksa istiğlâlen (yararlanma hakkını geçiren)

---

310 — İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 22/b-23/a. Beyha-
ki; a.g.e., c. 9, s. 135.

311 — Belâzuri; a.g.e., c. 2, s. 57-58.

ıktâ' mıdır? Şu iki soruya dahi kesin cevap bulunamamaktadır...

Bu arazinin mirâs yoluyla intikâli de kabul edilmiştir. Hattâ kaynaklarda özel bir intikal şekline rastlanılmadığına göre; mülkiyeti Beytülmale ait işbu haracî arazinin de feraiz ahkâmına tabi tutulduğu anlaşılmakta, rakabeye mirascı olunmamaktadır. İbni Sîrin'den şu nakledilir:

«Kendisinin Sevâd'da bir tarlası olup babasından mirâs yoluyla intikâl etmiştir. Harac arazisi idi. Vergi memuru Hubeyre Ona;

— «Ben o araziye senin ödeyebileceğin miktar harac takdir ettim», der(312). Memleket arazisinin intikâlinde ferâiz ahkâmından ayrı bir intikâl esasını ilk olarak Osmanlı Devleti uygulamıştır. Daha önceki zamanlarda böyle ayrı intikâl hükümleri mevcut değildi. Şu kadar var ki, harac vergisinin toplanılabilmesi, güçlüğüle karşılaşılmaması için tarlaların muayyen miktardan daha küçük parçalara taksimine müsaade edilmemiştir.

Arazinin mülkiyetini Beytülmale vakıf kabul eden bazı Malikî ve Şâfiî hukukçular (r.) miras yoluyla intikâli reddederler, işleyen ölünce devlet yine istediğini işletmek üzere verebilir ki, umumiyetle ölenin çocuklarına devredilmekle olmaktadır. Bu hatalı görüşün sebebi; mülkiyeti vakfedilen arazinin sahih vakıflara benzetilmesidir. Halbuki, habsten maksad; müslümanlar için hayır temini yanında, muharibler arasında dağıtılması demektir. Tam bir vakıf ne Hz. Peygamber (s.) ne Halife Hz. Ömer ne de başka halifeler zamanında olmuştur. Belki onların vakfetmiş olmaları savaşılar arasın-

---

312 — İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 31/b. Ebu'l-Ferec; a.g.e., s. 98-99.

da taksimin terk edilip hali üzere bırakılmaları demektir.(313).

Harâcî arazinin, üzerindeki kimseler tarafından işletilmesi bir bakıma icar akdine benzerse de bazı esaslı farklılıklar mevcuttur. Şöyle ki;

1 — İcar akdi muvakkattir. Ne zaman sona ereceği önceden bellidir. Harac arazisini işlemek gayr-ı muvakkattir.

2 — Müslüman birinin feyy (harac) arazisini kiralaması mekruh değildir. Çünkü asıl haracla mükellef olan harac arazisinin ilk işleyicisi, sahibidir(314).

Haracî Arazi üzerinde kurulan köy, kasaba, şehir arsalarını, evlerini satış hukuken muteber kabul edilmiştir. Halife Hz. Ömer (r.) tarafından Kûfe mahallelere ayrılmış, sahabeden çokları buralara gelip yerleşmişlerdir(315).

Ebussuud Efendi ve diğer pek çok âlimler tarafından geçmişle irtibat kurularak verilmiş olan fetvâlarda harac arazisinin bağışlanması, vakfedilmesi, Şuf'a hakkının kullanılması hukuken muteber kabul edilmemiştir. Zira arazi mutasarrıfı toprağın çıplak mülkiyetine sahip değildir(316).

Emevîler zamanında müslüman olan kimseler büyük şehirlere çekilip yerleşmek suretiyle vergiden kurtulabiliyorlardı. Haccâc, köylerden şehirlere hicret işini

---

313 — İbnu Kayyım; a.g.e., c. 1, s. 104. Ebu'l-Ferec; a.g.e., s. 73-74. M. B. es-Sadr; a.g.e., s. 401-402.

314 — İbnu Kayyım; a.g.e., c. 1, s. 137-139.

315 — İbnu Kayyım; a.g.e., c. 1, s. 140.

316 — Ebussuud; Kanunnâme, Yzm. v. 9/b-14/a ve 49/a-b.

yasaklamış, müslümanların tarlalarına bile harac koymuştur (317).

Halife Hz. Ömer üst üste üç yıl, mülk olmayan harac arazisini ekmeyen, işlemiyen kimsenin elinden devlete ait olan bu yerleri geri alıp işleyecekler vermiştir. Sonraki devirlerde de bu süre aynen kabul edilmiştir (318).

Ömer b. Abdilaziz (r.) arazi hukuku sahasında, Hz. Ömer b. el-Hattâb devri kaidelerine tam bir dönüş sayılan ıslahatta bulunmuş, koyduğu prensipler bazı aksaklarla Abbâsî halifeleri zamanına kadar aynen devam etmiştir. Halife Mu'tasım ve ondan sonraki zamanlarda esaslı değişiklikler yapılmış, çoğu yerler mülk araziye dönüştüğü gibi, harac-ı muvazzafa usûlü de harâc-ı mukâsemeye çevrilerek uygulanmıştır.

C — MEVÂT ARAZİ (ÖLÜ TOPRAKLAR)

I — TARİFİ, AÇIKLAMASI, ŞUMÛLÛ VE ŞARTLARI

Mülk olmayan arazinin bir nev'i de ARAZİ-İ MEVÂT'dır. «MEVÂT»; kelimesi lügatte ölmüş hayvan için kullanıldığı halde istiâre yoluyla işlenmemiş araziye isim olarak verilmiştir. Hukuk dilinde; hiç kimsenin mülkünde ve tasarrufunda olmayan, eskidenberi köy, kasaba gibi muayyen topluluklara, bütün insanlara tahsis edilmemiş, imar görmüş yerlerin en ucundan yüksek sesli olan kimsenin sesi işitilmeyecek derecede uzak bulunan dağlık, taşlık, boz, kıraç, otlak gibi boş ve intifaa elverişli olmayan yerlerden ibarettir (319).

---

317 — Brockelmann, Carl; a.g.e., s. 94.

318 — Ali Haydar; Şerh-i K. Arazi, s. 109 v.s.

319 — Halis Eşref; a.g.e., s. 110-111. Ali Haydar; Şerh-i K. Arazi, s. 55.

Fıkıh kitaplarından istifade ile Mecellenin 1270. md. sinde :

«Arazi-i mevât ol yerlerdir ki, kimsenin mülkü ve bir kasaba, ve karyenin mer'ası ya mahtatabı yani baltalığı olmadığı halde aksây-ı umrândan baîd ola, kasaba ya karyenin en kenarındaki hanelerinden cehîrû's - savt olan kimsenin sadası istima' olunmaya» şeklinde tarif edilmiştir.

Maddede geçen sadanın miktarı; alışlagelen uslûb üzerine vasıtasız okunan ezanı ve bağıranın nefesine zorluk vermeyecek derecede takdir olunmuştur. Arazi Kanunnâmesinin 6. md. sinde;

«Arazi-i mevât; bir kimsenin tasarrufunda olmadığı, ahaliye terk ve tahsis kılınmadığı halde cehîrû's-Savt olan kimsenin aksây-ı umrândan sayhası istima' olunmuyacak derecelerde kurâ ve kasabâttan baîd bulunan yani aksây-ı umrândan tahminen bir buçuk mil yani yarım saat miktarı mesafe bu'diyyeti olan hâlî mahallerdir», şeklinde tarif edilmiştir.

Yapılan bu tarif ve konulan hükümlere göre; meskûn yerlerin en ucundan belirtilen şekilde seslenildiğinde işitilmeyen yerlerden itibaren işlenmiş yerler arasında veya tamamen baştan başa işe yaramıyan topraklar mevat sayılmakta, muayyen âmme mülkleri de tarifiin kapsamı dışında kalmaktadır.

İmam Şafîî (r.)ye göre; imar görmemiş, imar için çevrilmemiş her toprak mevâttır. İsterse o yer imar görmüş yere bitişik olsun. Ebû Hanife r.); imar görmüş araziden uzak, su ulaşmıyan arazidir, der. Ebû Yusuf (r.)a göre; imar görmüş arazinin en ucundan bir münâdînin yüksek sesiyle seslendiğinde sesin işitilmediği yerden itibaren başlayan topraklardır. Hanefî hukukçularının şu iki tarifinde umrân yerler ile suyun ulaşmadığı veya sesi işitilmediği nokta arası o yerin çevresi, hârîmi

kabul edilmekte, ölü topraklıktan çıkmaktadır(320). Kaydedilen kanun hükümlerinde Ebû Yusuf'un görüşü hakimdir. Hukukçuların değişik tarifler vermelerine rağmen tatbikâtta Ebû Yusuf'un görüşü benimsenmiştir(321).

Bununla beraber belirtilen tarifi her zaman geçerli olmadığı müşahede edilmektedir. Bazan umrân yerler, meskûn mahaller arasında, içinde kimseye ait olmayan arsalar, ölü topraklar bulunmakta, oraları ihyâ edene verilmekte yahut ihyâsı için ıktâ' edilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, Medine içinde arsası olmayanlara sahip-siz yerlerden arsalar, ev yeri ıktâ' etmiştir. Amr b. Hu-reys (r.) şunu nakleder:

— «Ben küçüktüm. Babam elimden tutup birlikte Peygamberin huzuruna gittik. Hakkımda bereketli dua buyurdu, başımı okşadı. Bir arsa ıktâ' etti ilâveten de,

— Daha da artırayım mı? diye babamdan sor-du(322).

Yine Hz. Peygamberin, Hz. Ömer'e, Hz. Zübeyr(r.)e ve başkalarına verdiği yerler Medine'ye bitişik, yahut çok yakında idi(323). Binâenaleyh bu konuda asıl ölçü; ara-zi (umumî veya hususî) malikinin bulunmamasıdır. Ma-liki yoksa nerede olursa olsun o arazi mevât, boş sayıl-maktadır(324).

---

320 — Mâverdi; a.g.e., s. 177. Kıvâmu'd-Dîn el-Inkâri el-Hanefi; Gâyetü'l-Beyân, Arapça Yzm. Diyarbakır İl Kütüp-hanesi, No: 3313/C, v. 1/b-2/a.

321 — Linant de Bellefonds; «Un problème de Sociologie Juridique les terres «communes» en pays d'İslâm», Studia Islamica, C. X (Paris, 1959), s. 123.

322 — Beyhaki; a.g.e., c. 6, s. 145.

323 — Beyhaki; a.g.e., c. 6, s. 147.

324 — Beyhaki; a.g.e., c. 6, s. 145-146.

Acabâ mevât arazinin mülkiyeti kime aittir? Müşterek mülk müdür? Yoksa mübâh arazi midir? Bu hususta iki görüş vardır.

a — Müslümanların hepsinin mülküdür. İhya ile malik olunmaz. Çünkü bu topraklar, fetihten önce gayr-ı müslimlerin idi. İstilâ sonucu müslümanların eline geçti, feyy oldu. Bu bakımdan sultandan izinsiz o yerde hak iktisap edilemez. Ebû Hanife, Muğire ed-Daby, Evzâî, Sufyân (r.) ve başkalarının görüşü budur. Mevât arazinin ihyâsında devlet reisinin iznini arayanlar bu fikirden hareket etmektedirler.

b — Mübah arazi sayılır. İmam Mâlik, Ebû Yusuf, İmam Muhammed, Yahyâ b. Âdem, Şafîî, Ahmed b. Hanbel (r.) v.s. kalabalık bir hukukçu topluluğu ölü toprakları işleyenlerin o yere sahip olacağı görüşündedirler. Toplumun fertleri için mübah olan o yerleri işlemekte devlet reisinin iznine lüzûm yoktur(325).

Cahiliyyet devrinde imar edilip de İslâmî devirde sahibi bilinmeyen topraklar da mevât arazi hükmüne tabi tutulmuştur. Fakat (önce de belirtildiği gibi) İslâmî devirde ihyâ, imar edilmiş de sonradan sahiplerinin terk etmesiyle âdî arazi haline gelmişse devlet reisi maliki ortaya çıkıncaya kadar o yerin korunmasını emreder, veya sattırır, bedelini muhafaza eder(326).

Ölü toprakları ekseri hukukçular, izinsiz ihyâ yönünden mübah arazi kabul etse de diğer mübah şeylere pek benzemez. Mübah ot, kuş vesâirenin satışı câiz de-

---

325 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 90. E. Y. Hanbeli; a.g.e., s. 194. E. Ferrec; a.g.e., s. 60. Ali Haydar Ef.; Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm, cz. 10 (İstanbul, 1310), s. 1104. Ali Abdülkâdir; a.g.m., a.g.mak., c. 5, s. 6-7.

326 — Kastalânî; a.g.e., c. 4, s. 176-177 ve c. 5, s. 422.

ğilse de mübah kabul edilen ölü toprakların devlet reisi tarafından satışı câizdir, toprağın mübahlığı ile av hayvanının mübahlığı biribirine kıyaslanamaz. Ölü toprakların mübahlığı ve her işleyenin sahip olabileceği telâkkisi isâbetli olmasa gerektir. Bu bakımdan devletin mülkü kabul etmek fakat intifâ' yönünden mübahlığın söz konusu olabileceğini söylemek daha uygundur. Çünkü hadiste «Leys, Tavus'dan, O da Hz. Peygamber'den :

— Âdî arazi Allah ve Rasûlünündür. Benden sonra da sizindir. Kim ölü toprağı diriltirse o, onundur. Muh-tecir (ihyâ maksadıyla ölü araziye çeviren) için üç sene sonra hak yoktur. Yani üç sene içinde ihyâ etmezse ihya için tekaddüm hakkı kalmaz» buyurulmuştur. Burada «Allah ve Rasûlü içindir» kaydı hiç kimsenin değil, onlar içindir. Hz. Peygamberin vefatından sonra da Beytülmalın olup devlet reisinin izni ile ihyâ edilebilir (327).

Mevât arazinin rakabesi konusunda mevcut iki görüşten en uygun olanı, mülkiyetin (rakabenin) Beytülmale ait olduğunu savunandır. Devlet reisleri de tatbikâta genellikle bunu benimsemişlerdir. İzinsiz ihyâ edenin de sahip olacağına dair hadisler mevcutsa da bunların zilyedlikle izahı mümkündür.

Neler mevât arazi olabilir? Fıkıh ve fetvâ kitaplarından istifâde ile hazırlanan Mecelle'nin 1270. md. sine göre; şu şartları taşıyan topraklar mevât arazidir.

a — Kimsenin mülkü olmamalı. Arazi İslâmların eline geçtikten sonra bir kimsenin mülkü olmuş ise mülkiyeti bâkidir, mevât addolunmaz,

b — Bir köyün, kasaba veya şehrin mer'ası,

c — Yine bir köy, kasaba veya şehrin odunluğu (mahtatabı),

d — Köy, kasaba veya şehrin mezarlığı olmamak,

e — Ebu Yusuf'a göre; aksây-ı umrândan uzak olmak. Diğer hukukçular bu şartı aramazlar (328).

Demek oluyor ki, muayyen ve gayr-ı muayyen toplulukların menfaatına, âmme işlerinin görülmesi için tahsis edilen mer'alar, baltalıklar, yollar, meydanlar, panayır yerleri ve benzeri mahaller her ne kadar sahipsiz görünüyor, bazı noktalarda mevât arazinin şartlarını taşıyorsa da mevât hükmüne değil, müşterek mülkler, metrûk arazi hükümlerine tabidir.

II — İHYÂ VE İHYÂNIN ŞARTLARI :

«İHYÂ» lügâtte; diriltmek, diri kılmak, toprağı faydalı, kullanılabilir hâle getirmektir(329). Burada söz konusu olan ihyâ da; hiç kimseye ait olmayan ölü toprakları bazı ameliyeler sonucu işleyip işe faydalı hâle getirmek demektir. İhyâ edildikten sonra o yer, belirli şartlar altında, devamlı ihyâ edenindir. Hadiste de «Kim ölü araziye ihyâ eder, işe faydalı hâle getirirse o yer onundur.» «Kim başkasına ait olmayan bir toprağı ihyâ ederse o yer onun hakkıdır.» ve bir üçüncü hadiste, «Kim ölü toprağı işler, işe faydalı hâle getirirse o yer onun-

---

328 — Kâsâni; a.g.e., c. 6, s. 194. Halis Eşref; a.g.e., s. 110-112, 561-564. Ali Haydar; Şerh-i Mecelle, cz. 10, s. 1099-1101.

329 — Cenânizâde Mütercim Âsım Ef.; a.g.e., ilgili maddeler.

dur. Haksız mütecâvizin tecâvüzde bulunduğu yerde hakkı yoktur» buyurulmuştur (330).

Buna göre toprakta bazı işlerin yapılması icab etmektedir. Şâfiîye göre; ölü toprak ne maksat için ihyâ ediliyorsa o konuda gerekli her türlü işin yapılmasıyla ihyâ işlemi tamamlanmış olur(331). Mecelle'nin 1051. md. sinde de,

«İhyâ, imâr demektir ki, araziyi ziraate salih kılmaktır». Şeklinde tarif edilmektedir. Belli başlı ihyâ işlemleri: 1 — Tohum ekmek, 2 — Fidan dikmek, 3 — Bina yapmak, 4 — Nadas etmek, 5 — Sulamak, 6 — Sulamak için hark ve cedveller açmak, 7 — Suların basmaması için duvarlar, bendler yapmak... gibi işlemler ihyâdan sayılmaktadır(332). Hakim b. Ruzeyk'den şu husus rivâyet edilir;

— «Ömer b. Abdilaziz'in babama yazmış olduğu mektubu okudum: «Kim ölü araziyi binâ yapmak, ekin ekmek suretiyle ihyâ ederse, arazi de bir topluluğun satın aldığı, ihyâ ettiği toprak değilse bu takdirde o yerler ihyâ edenin olduğuna cevaz ver, hükmet». İşte Ömer b. Abdilaziz (r.)in şu mektubu da ihyânın ne gibi ameliyelerle olacağını örnek kabilinden sıralamıştır. İhyânın aslı su iledir. Bu bakımdan yalnızca sulamak, pek az bir miktar su çıkarabilmek ihyâ sayılmaz. Suladıktan sonra ekip dikmek, binâ ev v.s. yapmak, kıymetli bir taş çı-

---

330 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 84-89. Şâfii; a.g.e., c. 3, s. 266. Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 402-403. Kastalâni; a.g.e., c. 4, s. 176-177.

331 — Şâfii; a.g.e., c. 3, s. 265.

332 — Mâlik b. Enes; el-Müdevvene; c. 6, s. 195. Şâfti; a.g.e., c. 3, s. 265. Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 410.

kıyorsa ona ulaşip ele geçirmek ihyâ sayılır (333). Kitaplarda ve Mecelle'nin 1275 - 1276. md. lerinde sayılan hususlar örnek kabilindendir. Genel olarak ihyâ için kasdolunan hareketler, işler, örflere, âdetlere göre tayin ve tesbit edilir. Zira Hz. Peygamber (s.)de ihyâ işini mutlak olarak zikretmiş, muamelenin örflere göre tesbitini havale buyurmuştur. Farazâ süknâ için ihyâ söz konusu ise bina ve dam yapmakla toprak ihyâ edilmiş sayılır. Ama ekin ekmek, ağaç dikmek için ihyâ söz konusu ise üç şartın yerine getirilmesi beklenir.

1— Etrafını toprakla çevirmek, sınırını tesbit etmek, başka yerlerden ayırmak. 2— Susuz ise su götürmek, bataklık ise kurutmak. 3— Sürmek, nadas etmek. İşte bu üç şart gerçekleşirse ihyâ da tamamlanmış olur (334).

Bazı hukukçular ihyâ işleminde daha ağır şartlar aramaları, ekip dikinceye kadar ihyâ edilmiş sayılmaz demeleriyle hatâyâ düşmüşlerdir. Çünkü mesken yapmak ihyâ için yeterli olup içinde oturmak şart değilse, ziraate, ekime hazırlamak ihyânın tahakkuku için tohumun ekimi, fidanın dikimi yapılmadan toprağı bu işler için hazır duruma getirmek yeterlidir (335).

Yapılacak ihyâ ameliyelerinden ziyâde önemli olanı; acaba bu işler için devlet reisinin izni şart mıdır? İzinsiz ihyâ olur mu? Bu mes'ele mevât arazinin huku-

---

333 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 409-410. İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 102/b.

334 — İbnu Zenceveyh; Yzm., v. 105/b. Mâverdi; a.g.e., s. 177. E. Y. Hanbeli; a.g.e., s. 194.

335 — Mâverdi; a.g.e., s. 178.

kî mahiyeti, mülkiyetinin söz konusu olup olmaması ile yakından ilgilidir. Mes'eleye daha önce değinilmişti. Ona göre; Ebû Hanife, Evzâî (r.) gibi bazı hukukçular «mevât arazinin rakabesi devlete aittir. Diğer mübah şeylere benzemiyen mevât topraklar da âmmenin sevk ve idarecisi olan devlet reisinin izni şarttır», derler(336). Ebû Hanife (r.); mutlak zikredilmiş olan «Kim ölü toprağı ihyâ ederse o yer onundur» hadisini, «Bir şahıs için devlet reisinin müsaade ettiğinden başkası helâl, temiz olmaz» hadisi ile sınırlar, genel hükme özel hükmü tercih eder. Hüsniyetli veya suiniyetli olsun bir kimse devlet reisinin iznini istihsâl etmeden, arazi ihyâsında bulunursa aradan ne kadar zaman geçerse geçsin malik olamaz. Belki zilyed olarak kalır(337). Nitekim Hz. Peygamberden (s.) mevât araziye ihyâ için izin isteyenler olduğu gibi, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz Ali (r) e gelerek izin talebinde bulunanlar da olmuştur. Hattâ Halife Hz. Ebu Bekir'e Hz. Ömer'in,

— «Ölü arazi feyydir eğer bütün müslümanlar razı olursa onlara veriniz, değilse kimsenin o yerde hakkı yoktur, dediği rivâyet edilir(338).

Bazı âlimler de mevât araziye ihyâ ile ilgili hadisleri incelerken ölü toprağı ikiye ayırırlar, umrâna yakın ve umrânâ uzak olanlar. Bunlardan yakın olanların ihyâsında devlet reisinin izni aranır. Uzak olanlar da izne

---

336 — Şeybânî; el-Asl, No: 578, Yzm. v. 135/a. İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 102/b.

337 — İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 102/b. Mâverdi; a.g.e., s. 177. Kâsânî; a.g.e., c. 6, s. 195.

338 — Ebu'l-Ferec; a.g.e., s. 58-59.

lüzûm yoktur, derler (339). Ebû Hanife gibi tanınmış hukukçulara göre mevât arazi her nerede olursa olsun âm-me mülküdür. Ülkenin topraklarının aynı guruba dahil olanları her yerde aynı statüye tabidir. Böyle bir tasnif sübjektif olmakta, çoğu defa da hukukî ihtilaflara yol açmaktadır. Binnetice mevât arazinin ihyâsı için izin

---

339 — Zurkânî; Şerhu Muvatta; İmam Mâlik, c. 4 (Mısır 1381/1961), s. 425.

Ebu'l-Ferec'in kaydına göre ölü yerler;

a) Tam ölü topraklar; savaşla alınan yerlerdeki ölü arazidir. Bu yerler acaba müslümanların müşterek mülkü müdür? Yoksa mübah arazi midir? Bu soruların cevabında iki ayrı görüş vardır.

aa) Müslümanların mülküdür. Feyy sayılır. İzinsiz ihyâ edilemez.

bb) Mübah yerlerdir. Kim ihyâ ederse onun malı olur. İzne lüzum yoktur.

b) Sulh yolu ile alınan yerlerdeki ölü arazi. Müslüman biri bu yerleri ihyâ ederse mâlik olur mu? Bu husustaki görüşler de,

aa) Mâlik olamaz. Çünkü sulh yolu ile o yerlerin mâ'mûr ve mevât kısmının hepsinin onlara mahsus olduğu kabul edilmiştir. İbnu Cüreyc, Kadı Ebu Ya'lâ ve bazı Hanbeliler (r) bu görüştedirler.

bb) Mâlik olur. Zira mübah olan ölü topraklar sulhun kapsamına girmez. Sulh ile mülkleri ellerinde kalır. Ölü arazileri müslümanların olur. Bazı Şâfiî ve Hanbelîlerin görüşü de budur. Ölü topraklar böyle de değilse bütün müslümanların ölü toprakları gibi ise ihyâ ile mâlik olunur, izne lüzum yoktur. (Ebu'l-Ferec; a.g.e., s. 58-62).

aranacaksa her yerde aranır. Aranmıyacaksa hiçbir yerde aranmaz(340).

Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve diğer Hanefî mezhebi hukukçuları (r.) ile İmam Mâlik, Şafîî ve Ahmed b. Hanbel (r.) ihyâ için izin şart değildir, derler. Devlet reisi iktâ' etsin veya etmesin, izin versin veya vermesin o yere ihyâ ile sahip olunur. Hadisler bir tahdide tabi olmayıp hükümleri geneldir(341), Binâenaleyh önceden izin almaksızın iyi veya kötü niyetle ölü araziye ihyâ etme sonucu müslüman veya zimmî o yere sahip olmakta, elinden alınmamaktadır.

Kaydedilen iki ayrı görüşten izin şartını arayan birinci görüş siyâsî iktidarlar için daha uygun gelmiştir. 1274 tarihli Arazi Kanunnâmesinin 103. md. sinde;

«... Arazi-i mevât yerlerden... yere zarureti olan kimse rakabesi Beytülmale ait olmak üzere meccânen memurun izni ile müceddeden yer açıp tarla edinebilir» ve Mecelle'nin 1272. md. sinde;

«İzn-i Sultânî ile arazi-i mevâtтан bir yeri ihyâ ve imar eylese ana malik olur.» hükümleri ile Ebû Hanife ve onunla aynı fikirde olanların görüşleri benimsenmiştir. Her iki madde aynı hükmü derpişeder gibi görünürse de Arazi Kanununda ihyâ edilen yerlerin yalnız tasarruf hakkı verilmekte, Mecelle'nin mezkûr hükmüne göre ihyâ eden kayıtsız şartsız o yere malik olmaktadır. Ancak md. 1272'nin ikinci fıkrası Arazi-i Kanunnâme-i Humâyunun 103. md. sine paralel bir hüküm getirmiştir. Bu mes'eleye ileride tekrar dönülecektir.

---

340 — Zurkânî; a.g.e., c. 4, s. 425.

341 — Şeybânî; el-Asl; Yzm. No: 578, v. 135/a. Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 90. Şafîî; a.g.e., c. 3, s. 213-214. İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 105/b. Mâverdi; a.g.e., s. 177. Kâsânî; a.g.e., c. 6, s. 194.

III — ÖLÜ ARAZİYİ ÇEVRELEME (İHTİCÂR)

HACR: kelimesi lügâtte, men etmek, haram kılmak, kısıtlamak, sınırlamak mânâlarına gelir. Bu maddeden türetilen İHTİCÂR kelimesi serhad, sınırlı yer, sınırlamak için bir şeyler dikmek, yapmak, MUHTECİR: sınırlama işini yapan kimse, TAHCİR: Bir şeyi sınır altına almak mânâsınadır(342).

Hukuk dilinde; ölü araziye ihyâ etmek maksadıyla çevrelemek, sınırlamak, hudutlandırmaktır. Mecelle'nin 1052. md. sinde de;

«Tahcir, araziye başka kimesne vaz'ı yedd etmemek için etrafına taş vesâir nesne vaz'etmektir» şeklinde tarif edilir. Bu işi yapana MUHTECİR, yapılan işe İHTİCÂR veya TAHCİR denilmektedir. İhyâ işleminden önce gelen ve bir bakıma ihyânın başlangıcı sayılan ölü araziye çevreleme, kısmî de olsa başkasının o yere müdahalesine mâni olma bu işi yapana tam bir hak bahşetmez. Ölü araziden işlenmiş araziye geçiş safhası sayılan işbu hukukî durum hakkında bazı kurallar konulmuştur. Ne gibi şeyler araziye çevreleme, tahcir sayılır.

Bu konuda yapılacak işler örnek kabilinden sayılmıştır. Şöyle ki; 1 — Taş, diken, kuru ağaç koyarak arazinin dört tarafını çevrelemek, 2 — Arazinin otlarını ayıklamak, 3 — İçindeki dikenleri yakmak, 4 — Arazi içinde kuyu kazmak, 5 — Sel suyuna engel olacak derecede müsennâd yapmak suretlerinden biri ile vukua gelip bunların herbiri tahcir olup ihyâ sayılmaz(343). Arazinin çevrenmesi için izin şart değildir.

---

342 — Cenânizâde Mütercim Âsım Ef.; a.g.e., ilgili maddeler.

343 — Mecelle; Md. 1277-1278.

İhticârda bulunan ihyâda üstün hak sahibidir. Kimse onu ihyâdan geri bırakamaz. Ama bir başkası gelir o yeri ihyâ ederse (ihyâ eden) malik olur. Muhtecir tahcir ettiği yeri satamaz. Şuf'a hakkı yoktur. Bir arazi uzun süre çevrili olarak kalır, ihyâda bulunulmazsa devlet reisi ona;

— Ya o yeri ihyâ et ya da elini çek, der.

Mehil talep ederse ihyâ ve imarda bulunabilmesi için yeteri kadar (makûl) bir süre mehil verilir. Devlet reisi ıktâ'etse de bu süreye uyulur. İzinli veya izinsiz bir yer tahcir edilirse makul olan süre içinde ihyâ etmek gerekir(344).

Bazı hadislerdeki, «Etrafı çeviren (muhtecir) için üç seneden sonra bir hak yoktur»(345). şeklindeki hükümlerle mazeretsiz üç yıl ihyâ edilmeyen yerler artık çevrili yer olmamakta, üstün hak bahşedememektedir. Halbuki, «Daha önce müslüman bir kimsenin elde etmediği ölü toprağı kim elde ederse oraları o şahsındır. Bundan sonra insanlar çıktı, ölü toprakları ihata ettiler, çevirdiler», ve benzeri hadislere bakılırsa bir defa çevirmek yeterli olmaktadır. Fakat tahcirin azamî müddetinin üç yıl olduğu hususunda icma-ı ümmet (ittifak) mevcuttur(346). Hz. Ömer (r.)de muhtelif yer ve zamanlarda bu üç yıllık süreyi uygulamış, te'yid etmiştir. Amr b. Şuayb (r.), Halife Hz. Ömer'in şu tatbikâtını nakleder:

«Hz. Ömer, tahcir için fertlere üç yıllık bir süre tanıdı. Üç yıl içinde işlemezse, başkası ihyâ ettiğinde, o

---

344 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 90-95. Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 402. Şirbini; a.g.e., c. 2, s. 366-367.

345 — Kivâmu'd-Din Inkâri; a.g., Yzm. v. 1/b.

346 — Ebu Davut; a.g.e., c. 2, s. 156. Beyhaki; a.g.e., c. 6, s. 142, 147.

üstün hak sahibidir.» (347). Yine Hz. Ömer'in tatbikâtına göre üç yıl içerisinde çevrili yerler ihyâ edilmezse tasarruf Beytülmale (devlet reisine) intikâl etmektedir.

Bu konuda en cazip diyebileceğimiz bir olaya yine Halife Hz. Ömer devrinde rastlıyoruz. Şöyle ki;

Bilâl b. el - Hâris il-Müzenî babasından, O da Hz. Peygamberden (s.) şunu rivâyet etmiştir: «Peygamber, babasına el - Akîk denilen yerin tamamını vermiş. Hz. Ömer (r.) Halife olunca Bilâl'e;

— Şüphesiz Peygamber (s.) insanları sokmamak için o yerleri sana vermemiştir. Sen ondan işleyebileceğin, imar edeceğin kadarını al, arta kalanı geri ver», demiştir. Bilâl (r.) vermek istemez. Hz. Ömer de rızası olmadığı halde onun işleyemediği, işleyemeyeceği miktarı alır, müslümanlar arasında taksim eder(348). İleride ölü toprağın ıktâı başlığı altında daha geniş inceleneceği üzere ölü araziye çevreleme, ıktâ' suretiyle almak «oraya kimseyi bırakmama, sadece o şekilde el altında bulundurmak» anlamını taşımaz. Asıl maksad; ihyâ etmek, işlemek, hem kendisi hem de devlet için gelir sağlayan bir arazi durumuna koymaktır. Peygamber (s.) Bilâl'e bu maksat için vermesine rağmen, Bilâl ya anlamadığından ya da gücü yetmediğinden işlememiş, Halife Hz. Ömer de işlenmiyen ve Bilâl'e fazla gelen kısmını geri almıştır.

Halife Hz. Ömer, burada sünnete muhalefet etmiş

---

347 — Beyhaki; a.g.e., c. 6, s. 147-148. Muttaki; a.g.e., c. 2, s. 188, No: 4011.

348 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 94-95. Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 397.

sayılamaz. Çünkü maksad hep aynı olup araziyi ihyâdır. Hz. Peygamberin yüksek arzusunu Bilâl değil, Ömer yerine getirmiş, tahakkuk ettirmiştir. Hattâ zaman zaman konuşmalarında,

«Ey İnsanlar! Kim ölü araziyi işler, imar ederse o yer onundur», demiştir. Böyle bir konuşmaya Halife Ömer'i sevk ve icbâr eden âmil; İnsanların toprakları çevreleyip ihyâ ve imar etmemeleridir (349). İmam Mâlik (r.) e göre; Bir kimse araziyi ihyâ etmiş fakat zamanla kendi haline terk etmiş, bırakmış ve bunun sonucu eski haline dönmüşse o yerler yine mevât arazi sayılır (350). İhyâdan sonra üst üste üç yıl arazisini ekme-yenden arazisinin geri alınması cihetine de gidildiğini kaydedenler vardır. İşbu üç yıllık süre hadisile tesbit edilmiş, icmaı ümmet vâkî olmuştur. Hz. Ömer (r.) ve ondan sonraki devirlerde uygulanan mezkûr süre Arazi Kanunnâmesinin 103 ve devamı md. lerinde, Mecelle'nin 1279. md. sinde aynen kabul edilmiştir.

Şâfiî (r) tahcirden sonra ihyâ için kesin bir süre tanımayıp «maksada, tahcir edenin imkânlarına göre **en makul müddet ne ise o kadar beklenilmelidir**», der. **Bu durumda süre üç yıldan az veya çok olabilir** (351). Fakat bu konuda, tatbikâtta başarılı olması bakımından üç yıllık bir süre kabulü daha uygundur.

---

349 — Mâlik b. Enes; el-Müdevvene; c. 6, s. 195. Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 408-409, Dip Not: 4. Kıvâmu'd-Din Inkârî; a.g., Yzm. v. 3/b-4/a. Tantâci; Ali-Nâci; Ahbâru Ömer, (1. bas. Şam, 1379/1959), s. 137-138.

350 — Mâlik b. Enes; el-Müdevvene; c. 6, s. 195-196.

351 — Şâfiî; a.g.e., c. 3, s. 269. Mâverdi; a.g.e., s. 178.

IV — İHYÂ EDİLEN YERLERİN HUKUKÎ DURUMU :

Bazı hukukçularca mülkiyeti devlete ait, bazılarına göre de mübah kabul edilen mevât arazi devlet reisinin izni ile veya izinsiz ihyâ edilip işlenmesi halinde durumu nedir? İhyâ eden toprağın rakabesine malik olabiliyor mu? Yoksa yalnızca tasarruf, intifa hakkına mı sahiptir? Bu hususta önce hukukçuların görüşlerini kaydetmek gerekir.

a — Bir kısım hukukçular; devlet reisinin izni olsun veya olmasın ölü toprağı ihyâ edenin o yerlere malik olacağı fikrini savunurlar. Çünkü ihyâ hadisindeki «o yer onun olur» hükmünden mülkiyet kastedilmiştir, derler(352). Ancak bu yerlerin Öşrî Arazi mi? yoksa Mülk - Harac Arazisi mi? olduğu hususunda ihtilaf mevcuttur. Hanefî hukukçularından İmam Muhammed (r.) arazinin ihyâsında kullanılan suya bakarak, eğer kendiliğinden nehir, yağmur v.s. suyu ile sulanıyorsa Öşür arazisidir. Emek mahsûlü, düşman tarafından çıkarılan nehirlerden, sulardan sulanıyorsa Haracî Arazidir, der. Ebû Yusuf (r.)a göre; ihyâ edilen yer öşür arazisine yakınsa öşrî, Haracî Araziye yakınsa haracî arazidir. Ekserî âlimler, ihyâ eden müslümansa öşür, zimmî ise harac arazisidir, derler. Yalnız Şâfiî, zimîlerin ölü toprağı ihyâ edemeyeceğini, Hz. Peygamberin buna müsaade etmediğini söylerse de bu zayıf bir görüştür(353).

İhyâ edilen yerin mülk arazisi olduğunu kabul

---

352 — Şâfiî; a.g.e., c. 3, s. 265 Belâzurî; a.g.e., c. 2, s. 344. Beyhakî; a.g.e., c. 6, s. 143.

353 — Şâfiî; a.g.e., c. 3, s. 241. Mâverdi; a.g.e., s. 178-179. Kâsânî; a.g.e., c. 6, s. 195. Kastalânî; a.g.e., c. 4, s. 176-177.

edenler, yerlerin öşür veya harac vergisine mi tâbidir? sorusuna cevabta değişik görüştedirler. İhtilafları çok uzun olup arazi hukuku ile de ilgili değildir.

b — Ebû Hanife, Evzâî (r.) ve diğer bazı hukukçulara göre; Devlet reisinin izni olmadan ihyâ eden zilyeddir. Ancak devletten istihşâl edilecek izinle mülkiyet kesinleşir(354). Mecelle, md. 1272/1. fıkradaki,

«Bir kimesne izn-i Sultânî ile arazi-i mevâtтан bir yeri ihyâ ve imar eylese ana malik olur» hükmünde Ebû Hanife'nin izin şartı ile ekserî hukukçuların «ihyâ eden rakabeye malik olur» fikri birleştirilerek kanun haline getirilmiştir. 1272/2. fıkra da ise;

«Ve eğer Sultân yahut vekili bir kimesneye bir yerde mücerred ihtifa'edip de temellük etmemek üzere ihyâsına izin verse ol kimse mezun olduğu vechile ol yerde tasarruf eder. Ammâ ol yere malik olmaz», hükmü konulmuştur ki, ihyâ edenin intifaı ve zilyedliği kabul edilmekte fakat mülkiyet devlette kalmaktadır. Hakikâtte bu görüş Ebu Hanife ve Evzâî (r.) gibi hukukçuların mevât arazi mülkiyetinin Beytülmale ait olduğuna dair fikirlerinin tabiî bir neticesidir. Devlet kendi mülkünde tebâsına istediği şekilde istifade ettirebilir. İslâm hukukunun ilk devirlerinde «dominium» (= mülkiyet) ile «possesio» (= zilyedlik) tam olarak birbirinden tefrik edilmemiştir. Ancak Hz. Ömer'in tatbikâtında ihyâ edilen feyy arazisinde zilyedlikle mülkiyetin ayrı ayrı düşünülebildiğini anlayabiliyoruz. Hadislerin bir kısmında «... o yer onundur», bir kısmında «... o yerin rakabesi onundur», buyurulmakta, bazan «rakabe» kelimesi

---

354 — Kâsânî; a.g.e., c. 6, s. 194. Kastalâni; a.g.e., c. 4, s. 177-178. Ali Abdulkâdir; a.g.m., a.g.mak., c. 5, s. 6-7.

söyleniliyor, çoğu rivâyetlerde terk ediliyor (355). Buna göre tefsir, takdir ve tercih devlet reisine bırakılmaktadır.

İslâm dininin ortaya çıktığı devrede Arabistan'ın pek büyük parçası çölden, kayalıklardan ve çırılçıplak ovalardan müteşekkildi. Bu memleketin verimli arazisi ecnebî milletlerin eline geçmişti. Ekilebilecek, ziraate müsait diğer topraklar işlenmemiş bir halde idi. Medine ve Tâîf'te ziraatle uğraşıldığı şüphesizdir... Arapların devamlı bir gelir kaynağı ve işlerinin bulunmaması, yağma ve gâretle meşgûl olmalarının başlıca sebebi idi. Arapların sâlim ve yumuşak huylu insanlar haline getirilmesi için arazinin ekilmesi, üzerinde yerleşecek insanlara verilmesi icab ediyordu.

Ayrıca yabancı hâkimiyetinin çöküşü üzerine Yemen ve Hicaz'da birçok tarlalar çiftçisiz kalmıştı. Bu arazi de işlenmek isterdi. Hz. Peygamber (s.) toprakların işlenmesini teşvik ederek «kim ölü toprağı ihyâ ve imar ederse o yer onundur» ve «Kim bir toprağı çevrelerse o yer onundur» ve benzeri hadislerini söylemiştir (356). Siyâsî ve iktisâdî durumlara göre, o zaman için en iyi hâl çaresinin bu olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonraki yıl ve asırlarda yaşamış bazı âlimler içinde bulundukları zamanın siyasî ve iktisadî şartlarını, zirâî durumu göz önünde bulundurarak ihyâ hadislerini açıklamışlar yalnız ihyâ ile toprağı malik olunamayacağına işaret etmişlerdir.

---

355 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 408. İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 99/b. Beyhakî; a.g.e., c. 6, s. 143. Kastalânî; a.g.e., c. 4, s. 176-177.

356 — Şibli; a.g.e., c. 2, s. 658.

c — Son zamanlarda ortaya çıkan bir diğer görüş de şudur: «Mevât araziye izinli veya izinsiz ihyâ ve imar eden o yerlere sahip olamaz. Mülkiyet yine devlete aittir. Çünkü herhâl-ü kârda ölü topraklar devlet mülkü hükümlerine tabidir. İzinsiz ihyâ ile zilyed dahi olunmaz. Zilyed durumunda olan kişi başkalarının müdahalesini men'e yetkilidir. «Kim ölü toprağı ihyâ ederse o, onundur», hadisinde «malik olur» denilmemiş fakat «ehakk olur» (= diğer insanlardan ziyâde o toprak parçası üzerinde hakkı olur) buyurulmuştur. Bundan maksad da; kazanılan hakkın sâbit ve mutlak bir mülkiyet hakkı olmayışıdır» (357). Bu görüş zorlayıcı tefsire istinad etmektedir.

Belli başlı şu üç görüşten birincisi (a) mevât toprakların ölçüsüz şekilde kişiler eline geçmesine, sui-istimallere sebep olabilir. (b) Devlet otoritesini tanımazlığa yol açmaya müsaidir. Fakat ziraatın gelişmesine arazinin işlenmesine teşvik edicidir. Üçüncü (c) görüş; her şeyi devlete mal etmek, kişiye emeğinin karşılığını yeteri kadar tanımamak suretiyle iktisâdî bakımdan inkışafı önler. Zirâ her kişi çalışmasının karşılığında bir kısım mülklerinin olmasını arzular. Bu arzusuna ulaşamayan, hattâ zilyedliği dahi kabul edilmeyen zirâî gelişmeye ilavede bulunmayacak, araziye işlemeyecektir. Şu durumda en iyi çözüm tarzı, Ebû Hanife, Evzâî ve başkalarının ortaya koyduğu ikinci (b) görüştür. Hem devlet otoritesi işlemekte, hem kişilere toprakların ölçülü şekilde dağılmasını sağlamakta hem de zirâî ekonomi, toprakların işlenmesi gelişmekte, artmaktadır.

---

357 — M. Bâkır es-Sadr; a.g.e., s. 418-421 kısaltılarak alınmıştır. Hâtemî, Hüseyin; a.g.e., s. 95-96.

V — MEVÂT ARAZİNİN İKTÂİ

Devletin sınırları içerisinde bulunan mevât topraklardan önceden izinsiz ihyâ edene o yerler ıktâ' edilebileceği gibi, ihyâ ve imar maksadıyla de ıktâ'da bulunur. Bu nevi hukukî tasarrufa yetkili; devlet reisi veya adına hareket eden, yetki verilen memurlarıdır. İhyâ işlemi için muhakkak izin şartını arayanlara göre işbu izin bir bakıma ıktâ' mânâsını taşır. İzin şartını aramayanlar dahi ıktâ' suretiyle ölü toprakların şahıslara verilebileceğini belirtirler (358).

Hız. Peygamber ve Halifeleri zamanında ölü topraklardan isteyene. ıktâ'da bulunmuş, izin vermişlerdir. Böylelikle beldeler, büyük nehirler, kanallar imar ve ıslah edilmiştir. Devlet reisi bir kimseye ölü araziye verir de muktaun leh (kesime verilen) orayı terkeder, üç yıl o şekilde bırakırsa elinden alınıp bir başkasına ıktâ' edilebileceği gibi ıktâ' edilmeksizin bir başkası ihyâ ve imar ederse malik olmakta, kesime verilenin, mütalebe hakkı kalmamaktadır (359). Kişiyi ancak gücü yetebilecek kadar arazi ıktâ' edilir. Ekserî hukukçular zımmiyle İslâm ülkesinden arazi ıktâ' edilemeyeceğini savunurlar. Çünkü mevcut ölü topraklar feyy malı, bütün müslümanların lehine rakabesi Beytülmalın olarak düşünülmemekte, feyyden istifâde edecekler ise; yalnızca müslümanlar olmaktadır (360).

Halife Hız. Osman, Hız. Muaviye'yi Şam'a vâli tayin ettiğinde Arap askerlerini şehir ve köylerden uzak yerlere indirmesini, kimsenin hakkı olmayan toprakları iş-

---

358 — Şâfii; a.g.e., c. 3, s. 265. F. el-Hindiyye; c. 5, s. 420.

359 — Kâsânî; a.g.e., c. 6, s. 194.

360 — Şirbini; a.g.e., c. 2, s. 268.

lemek üzere onlara vermesini emretti. Bu emir üzerine Hz. Muaviye Temîm oğullarını Râbiye'ye, Kays, Esed ve başka Arap kabilelerinden biribiri ile karışmış olan toplulukları Mâzihin ile Mudaybire'ye indirdi... (361).

Haccâc b. Ebi Meni' «Re'su'l - Ayn ahalisinden bir kısmının mülk ve topraklarını bırakarak çekilip gittiklerini, onların topraklarının müslümanlar tarafından işlendiğini, ıktâ' yolu ile bu toprakları ettiklerini anar (362).

El-Cezire'de Sa'd b. Abdülmelik b. Mervân'a nisbet edilen ırmağın yeri önceleri meşelik, yırtıcı hayvanlar yatağı olduğunu söylerler. O «âbidlik» ızhar ettiği için «Saïdü'l-Hayr» lakabını taşırdı. El-Velid orasını ıktâ' yolu ile ona vermiş, Sa'd kanallar kazarak buraya su akıtmış, toprağı ihyâ etmiştir. Bazıları burasını ona Ömer b. Abdilaziz tarafından ıktâ' edildiğini söylerler (363).

Medaîni diyor ki; Ziyâd, Şattu'l-Arab mevkiindeki el-Cemûm'u ıktâ' yolu ile birine verdi. Orası «Ziyâdân» adını taşır. Ziyâd, Abdullah b. Osman (r)'a,

— «Ben ıktâ' yolu ile verdiğim toprakları ancak imar ettiğiniz takdirde ellerinizde bırakıyorum», demiştir. O, bir toprağı ıktâ' yolu ile birine verir, iki yıl o kim-
senin elinde bırakır, ihyâ etmezse geri alırdı. İşte el-Cemûm da daha önce Ebû Bekre'ye ait idi» (364).

Kaydedilen şu örnekler muhtelif halifelerin idareleri zamanında kendileri veya yetkili memurlarınca ölü toprağı, ihyâ kasdı ile bazı şahıslara ıktâ' ettiklerini

---

361 — Belâzuri; a.g.e., c. 1, s. 287.

362 — Belâzuri; a.g.e., c. 1, s. 285.

363 — Belâzuri; a.g.e., c. 1, s. 288-289.

364 — Belâzuri; a.g.e., c. 2, s. 201.

göstermektedir. Son örnekte iki yıllık bir ihyâ süresi karşımıza çıkıyor. Şafii'nin görüşüne delil teşkil ediyorsa da genellikle üç yıllık süre benimsenmiştir. Yine de bu süre duruma göre kısaltılıp uzatılabilmektedir.

VI — ÖLÜ TOPRAĞI İHYÂ KONUSUNDA TATBİKÂT

Zikredilen hukukî kâideleri isbat sadedinde önceki başlıklarda bazı örnekler verilmiştir. Hz. Peygamber ve Halifeleri devrindeki tatbikât hakkında fıkıh ve tarihe ait eserlerde daha pek çok örneklere değinilmektedir. Burada bazı örneklerden söz etmekle yetinilecektir. Şöyle ki:

«Ebû Süfyân (r) evinin etrafında durarak;

— Şu arazi tâ yukarılara kadar benimdir, der. İbnu Ferkad (r) der ki;

— Bu durum Halife Hz. Ömer'e intikâl edince;

— Etrafını duvarla çevirmedikçe, ekip - dikmedikçe bir arazi kimsenin olmaz. Önemli olan ihyâdır, demiştir.»

Ölü topraklardan şahıslara ıktâ'da bulunurken başkasına, cemiyete zarar verememek esası gözetilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s) ve Hz. Ömer (r) ıktâ'larında bunu tatbik etmişlerdir (365). Yukarıdaki örnekte Ebû Süfyân'ın imkânının ötesinde ölü toprağı işleyemediği, ihyâ edemediği için Halife Hz. Ömer tarafından iyi karşılanmamıştır. Bu şekilde hareket edenlerin arazisinden gücünün yeteceği kadarı elinde bırakılmış, arta kalanı işlenilmek üzere başkalarına verilmiştir. Gâye; memleketin zirâî iktisadiyatının gelişmesi, fert ve dev-

---

365 — Şafii; a.g.e., c. 3, s. 269.

letin istifadesi, ülkelerin bayındırlaşıp toprağın bir ölçü dahilinde kişiler eline geçmesidir.

Şam'daki âdî ve ölü topraklar hakkında Muhammed b. Reşid, Mekhûl'den şunu rivâyet eder: «Şam'da öşür usûlüne tâbi tutulan bütün topraklar, yurtları İslâmlar tarafından fethedildikten sonra, ahali tarafından terkedilen topraklar durumundaydı. Bu yerler işlenmemiş, mevât idi, kimsenin hakkı yokdu. Müslümanlar, o yerleri valilerin müsaadesiyle işlediler.

Burada müslüman olmayan sahipleri tarafından fetih ânında veya fetihten sonra terkedilen arazi (geçmişte işlenip sonra terkedilerek âdî arazi haline gelen yerler) ile tamamen mevât toprakların, Beytülmale ait oluşu devlet reisinin mümessili sayılan valilerce verilen izinle işlendiği belirtilmektedir. Âdî yerlerde mevât arazi ile aynı hükme tâbi tutulmuştur. Bu ıktân mahiyeti (temliken veya istiğlâlen ıktâ'dan biri oluşu) konusunda devlet reisinin takdir hakkı vardır. Hz. Muaviye'nin âzadlısı olan Abdullah b. Derrâc, Muğîre b. Şu'be (r) ile birlikte Kûfe'nin harac işlerine bakmakla görevlendirildiği çağda, işlenmemiş ölü toprakları, su bozuntularını, su yataklarını ve meşelikleri onarmak suretiyle tarla ve çiftlikler vücûda getirdi. Sonra Haccâc burada sedler yaptırdı, kamışlarını köklerinden kopartıp çıkarttı. Haccâc bu tarla ve çiftlikleri Abdulmelik b. Mervân'a tahsis etmiştir (366).

Şu olayda ne gibi yerlerin mevât arazi sayıldığı, ihyâ için yapılan asıl muameleler, devlet reisi adına mevât araziden ihyâda bulunabileceği (rivâyet yolu ile de olsa) açıklanmıştır.

VII — İHYÂ EDİLEN YERLERİN HARİMİ (ÇEVRESİ)

Ne gibi işlemlerin ihyâ sayıldığı yukarıda anlatılmıştı. Örnek olarak birkaçını tekrarlamak icab ederse; ağaç dikmek, kuyu kazıp su çıkarmak, su yolu açmak gibi. İşte yapılan bu işlemler sonucu acaba o şey çevresinde ne kadar yer ihyâ edilen yere tâbi olur, harîmi sayılır? Çevre konusunda bazı hadîslere istinad edildiği gibi, ihtiyaca, örf ve âdete göre de tesbit cihetine gidilmektedir. Burada da hukukçular arasında bir ittifak mevcuttur denilemez.

a — KUYULARIN VE PINARLARIN ÇEVRESİ : İmam Mâlik (r), boş bir yerde hayvan veya ekinlerin sulanması için açılan kuyuların çevresi söz konusu mudur? sorusuna, «Şu maksadlarla açılan kuyular için sınırlı bir çevre düşünülemez. Kuyuya zarar vermemek, esasından hareket edilir. Zarar verilecek saha içinde bir kuyu açılmaz, ev yapılamaz» (367) şeklinde cevap vermiştir.

Hız. Ebu Hureyre'den yapılan rivâyette; «Kuyunun çevresi; koyun ve develerin sulanabilmesi için 40 zira'dır (1 zira' = 75-90 cm. arasında değişen bir uzunluk ölçüsüdür)».

Said b. el - Müseyyeb (r.) de «Yeni açılmış kuyuların harîmi; her yönünden 25 zira'dır. Ekin kuyularının çevresi; 300 zira', âdî kuyuların çevresi 50 zira'dır», der.

---

367 — Mâlik b. Enes; el-Müdevvene; c. 6, s. 189. Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 412.

İbnu Şihâb da: «İnsanların şöyle konuştuğunu işittim; pınarların çevresi 500 zira'dır» demiştir (368).

Sözü geçen ve benzeri rivâyetlerde kuyuların açılış, kullanılış maksadına göre 25 zira'dan 500 zira'a kadar değişen rakamlar verilmektedir.

Bu konuda hukukçuların ihtilaflarına girişilmeksizin, daha çok tatbik imkânı bulan Hanefi hukukçuların görüşlerinden söz edilecektir.

Bir kimsenin kendi mülkünde açtığı kuyunun harîmi yoktur. Komşusu da kendi mülkünde onun kuyusuna yakın yerde kuyu açabilir. Birinci şahıs ikinciye bu işten menedemez.

Ölü topraklarda açılan, su çıkarılan kuyuların çevresi her taraftan 40 ar arşın (1 arşın = 68 cm. dir) kabul edilir. Yerden kazı suretiyle akıtılan pınarların çevresi de her taraftan 500 er arşındır.

Her vakit ayıklanmıyan büyük nehirlerin iki taraftan çevresi; nehrin yatağının yarısı kadardır ki iki taraftaki çevreler miktarının toplamı nehrin yatağına eşittir. Devamlı temizlenmeye muhtaç olan küçük nehirlerin, harkların, cedvellerin, yer altındaki kanatların çevreleri; ayıklanacakları vakit, taşlarını ve çamurlarını çıkarıp atabilmek için lüzûmlu yerlerdir.

b — AĞAÇ DİKİLMESİ halinde çevre: Hz. Peygamberden (s.) çeşitli rivâyetler vardır. Bir rivâyette; her taraftan 5, diğer birinde; 7 zira'dır. İhtilaflı durumda Hz. Peygambere hal için müraceatta bulunulmuş, O da; dalların uzandığı yere kadar olan parçayı ağaç için harîm saymıştır (369).

---

368 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 410. İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 106/a-107/a.

369 — İbnu Zenceveyh; a.g.e., Yzm. v. 107/a. Beyhaki; a.g.e., c. 6, s. 155.

Fakat genel olarak mevât arazide dikilen ağaçların çevresi; her tarafından 5 er arşın kabul edilmiştir.

Ölü topraklarda açılan kuyu, akıtılan pınar ve dikilen ağaçların harîmi kabul edilen, sözü geçen miktarlar kadar arazi sahiplerinin mülküdür. Bir başkası gelip oralara müdahale edemez, aynı işleri yapamaz. Tıpkı mevât arazinin ihyâsı ile mülkiyet kesinleştiği gibi burada da sahipleri o yerlerin malikidir. Verilen ölçülerin ötesinde üçüncü şahıslar istedikleri işleri yapabilirler, kuyu kazarlar, pınar çıkarırlar v.s.(370).

Malikî ve Şafiî mezhebi hukukçuları çevrenin tesbitinde «ihtiyaç miktarı, kullanma maksadı, örf ve âdet» esaslarını kabul ederler(371). Fakat tatbikâta suiistimale müsaid olması sebebiyle kesin rakamlar, ölçüler tesbiti uygun görülmüş, tercih edilmiştir. Arazi hukuku bakımından çevre için kabul edilen bu ölçülerle devletin mülkü sayılan mevât arazinin yağma edilmesinin, âtıl bir şekilde bırakılmasının önüne geçilmiştir.

VIII — MEVÂT ARAZİNİN SATIŞI

Mevât araziye tahcir eden kimse ihyâ etmeden bu yeri satabilir mi Şâfiî'ye göre; satması câiz değildir. Ama Şâfiî mezhebindeki bazı hukukçular tahcîr ile o yere daha müstehik olduğundan muhtecirin mülkü gibi satabileceğini söylerler.

Bu duruma göre tahcir edilen arazi satılırsa ve müşterinin elinde iken bir başkası orasını ihyâ ile galebe çalarsa Şâfiî mezhebi hukukçusu İbnu Ebi Hureyre (r.)

---

370 — İbnu Zenceveyh; a.g.e., Yzm. v. 106/a-107/a. Mecele; Md. 1281-1291.

371 — Mâverdi; a.g.e., s. 179-180.

nin iddeasına göre; kabzından sonra elinden çıkan bu arazinin bedelini satıcıya ödemek borcu sâkıt olmaz. Bu mezhebden bir gurup hukukçulara göre de; satış câizdir, fakat şu durumda semen ondan sâkıt olur. Zira kabzı tam kararlaşmamıştır(372). Mevât arazinin satışına müsaade eden Şâfiî mezhebi hukukçuları arasında bir fikir birliği görülmemektedir. Diğer mezheblere mensûb hukukçular; mevât arazinin satışının muteber olmadığını söylerler. Yalnız devlet bedel karşılığında mevât araziye, ihyâ edilmek üzere şahıslara verebilir. Çünkü rakabe Beytülmale aittir.

Hukukçuların çoğunluğunun kabul ettiği satış ya-
sağı arsa ve arazi spekülasyonlarının ihtikâr önüne geç-
mek ve benzeri önemli maksadlara istinad eder. Tahcir
eden kimse çevrelediği toprakta hiçbir faaliyet göster-
meden satışa çıkardığında, fiat artışlarından da yarar-
lanarak sebepsiz iktisabta bulunmuş olur.

D — ARAZİ İKTAİ VE MUKATAALİ ARAZİ

Devlet reisi, bir kısım şahıslara Beytülmale ait top-
raklardan işleyebileceği kadar arazi verebilir. Bu tarz
harekette âmmenin menfaati dâimâ göz önünde tutu-
lur. Âmme menfaati da; 1 — Arazinin işlenmesi, 2 —
Beytülmalın gelir kaynaklarından biri haline gelmesi,
3 — Şahsın âmme yararına olan bir işi başarması karşı-
lığı mükafât olarak verilmesi, veya 4 — Böyle bir işe
teşvik için önceden ıktâ'da bulunması şekillerinde kar-
şımıza çıkar. Mevât arazinin ihyâsı için devlet reisi ta-
rafından verilen izin de bir bakıma ıktâ'dır. Tersine
olarak ıktâ'da ihyâ için bir nevi izindir. Fakat ıktâ' edi-

lebilen arazinin şumûlü daha geniştir. Bu ve benzeri bazı yönlerden farklılıklar arz ettiği içindir ki ıktâ' yolu ile verilen arazi aslında verilen şahsın ya mülkü olmakta o zaman mülk araziden sayılmakta, veya mülkiyet devlette kalmakta, işletme, intifa ve istiğlâl hakkı ferde bırakılmakta oraları Arazi-i Memleketten olmaktadır. Malik devlet, işleyen istifade eden ferttir. Burada ıktâ' tasarrufu üzerinde daha fazla durulup mülkiyet ve rakabe konusuna az yer verilecektir.

I — İKTA'IN MÂNÂSİ, TARİFİ VE ÇEŞİTLERİ :

İKTA': kelimesi lügatte bir kimseyi delil ve bürhânla ilzam etmek inandırmaktır. Aslı kesmek, parçalamak, kesime vermek mânâlarına gelen KATA'A fiilindendir. İstılahta; devlet reisinin, Beytülmale ait araziden bir şahsa bir miktar toprağı mukâta'a vechile vermek mânâsınadır. Yapılan bu işleme «İKTA'û (= kesime verme), bu şekilde verilen araziye MUKATA'ALI « (= kesime verilen) ARAZİ, «KATÎA» çoğulu «KATÂYI» dir, verene «MUKTI'» (= kesime veren), arazi verilen şahsa da «MUKTA'UN LEH» (= kesime verilen) denilir(373).

Hukukî tarif: Devlet başkanının idaresi altında bulunan rakabe veya menfaatını kesime vermesine ıktâ' denilir(374). Bir başka tarifte; devlet reisinin münâsib, lâıyk gördüğü kimseye Allah'ın malından ihsanda bulunmasına ıktâ' denilir(375). Şu iki tariften anlaşıldığı üzere; devlet reisi, idaresi altında bulunan ve dolayısıyla

---

373 — Cenânizâde Mütercim Âsım Ef., a.g.e., ilgili maddeler.

374 — İbnu Nüceym; a.g.e., (er-Resâil), c. 2, s. 53. Halis Eşref; a.g.e., s. 14.

375 — Kettâni; a.g.e., c. 1, s. 120.

başkasının mülkünde olmayan, ülke arazisinden, memleketin ziraî, iktisâdî ve benzeri şartlarına, şahsın yararına uygun görüyorsa, belirli bir parçayı kesime vermesidir.

Hz. Peygamber (s.) Medine'ye geldiğinde Benî Zühre Mahallesinden arsalar ıktâ' etmiştir. Zühre oğullarından İbnu Ümmi, Abd, arsa verilenlere kırılır. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.);

«Allah beni niçin gönderdi? Cenâb-ı Hak zayıfın hakkı alınmayan topluluğa hiçbir zaman takdis etmez» (376), buyurmuştur.

Şâfiî der ki; Bu hadiste bir takım deliller vardır. Söyle ki, Vâli müslümanlardan isteyene arazi ıktâ' eder. Hz. Peygamber (s.) de hadislerinde «... Allah, hakkı alınmayan topluluğu hiçbir zaman takdis etmez» buyurmuştur. Muhtaç olanlara, isteyenlere arazi ıktâ' edilir. Kesime verilen yerler, işlenmiş topraklar, evler arasında veya yakınında bulunan yerlerdir. Nitekim Hz. Ömer (r.)in ıktâ' ettiği el-Akîk toprağı Medine'ye çok yakın yerde idi. Hattâ Halife Hz. Ömer;

— «Nerede toprak isteyenler! Gelsinler, arazi ıktâ' edelim» demiştir (377).

İktâ' müessesesine daha önceki milletlerde de rastlanılır. Sâsânîlerde Şahlar halkın eşrafına atıyyelerde, ıktâ'larda bulunurlardı. Bu ıktâ' edilen yerler tam veya kısmî olarak korunmuş veya hiç korunmamıştı. Bilinen husus şudur: Reâyâ kâh devletin, kâh eşrafındı. Bazan da her iki tarafa karşı sorumlulukları vardı. Mukata'a sahibinin emrinde savaşa gitmek zorundadır. Ziraat, Zerdüş'tin kitabındaki esaslara göre yapıliyordu. Açılan

---

376 — Şâfiî; a.g.e., c. 3, s. 273.

377 — Şâfiî; a.g.e., c. 3, s. 273.

su yolları, kanatlardan halk müşterek yararlanırdı (378).

İslâm arazi hukukunda ıktâ' müessesesi daha sağlam esaslara bağlanmış, resmî statüsü ne olursa olsun ihtiyaç sahiplerine bazı şartlarla pek çok yerler ıktâ'da bulunulmuştur. Ekseriyâ toprakların mülkiyeti de şahıslara devredilmiş, bazan yalnız istifâde, intifa' (galle) hakkı verilmiş, mülkiyeti devlete ait olarak kalmıştır. Böylelikle ıktâ'nın birkaç çeşidi ortaya çıkmıştır. Şöyle ki;

a — TEMLİKEN İKTÂ' (IKTA'I TEMLİK)

Bir yerin rakabe ve mülkiyeti ile tasarruf haklarını ahaliden bir kimseye ıktâ' etmektir. Temlîken ıkta' olunan arazi kesime verilen şahsın mülkü olmakta, orada istediği gibi hukukî tasarruflarda bulunabilmektedir (379).

Hz. Peygamberin ıktâ'larının tamamı ile ilk dört halife (Hülefâ-ı Râşidîn)in ıkta'larının çoğu TEMLÎKEN İKTA' mahiyetindedir. Sonraki halifelerin ıktâ'ları arasında Temlîken Ikta'a pek rastlanılmamaktadır. Hz. Peygamberin Hz. Zübeyr b. el - Avvam'a Naki' mevkiindeki ölü toprağı, mülkiyeti de Zübeyr'e ait olmak üzere ıktâ' etmesi örnek olarak kaydedilebilir (380). Yine Hz. Peygamber Bahreyn'den bir parça araziye mukata'a suretiyle Ensâr'a vermek üzere davette bulundu. Onlar da;

— «Yâ Rasûlallah! Bizlere kesime verdiğiniz gibi

---

378 — Christensen, Arthur; a.g.e., s. 344-345.

379 — Şâfii; a.g.e., c. 2, s. 367-368. Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 259-260.

380 — Mâverdi; a.g.e., s. 190. Ebû Ya'lâ Hanbeli; a.g.e., s. 212.

Muhâcir kardeşlerimize de kesime vermedikçe bize arazi ihsân buyurmayınız, demişler. Hz. Peygamber de;

— Ey Ensâr! Benden sonra siz, yakın bir gelecekte çok ağır hodgâmlığa şahit olacaksınız. Fakat siz Haz-ı Kevser'de bana kavuşuncaya kadar sabrediniz», buyurdu(381). Sonra Bahreyn bölgesindeki araziden muhtaç olan Ensâr ve Muhacirlere temlikten ıktâ' suretiyle arazi kesime vermiştir.

Hışam b. Urve'den, o da babasından şu hadisi rivâyet etmiştir:

«Halife Hz. Ömer Akîk'ı ıktâ' yolu ile müslümanlara verirken bir toprak parçasına rastgeldi ve;

— Bu toprağın benzerini kimseye vermedim, dedi. Havvât b. Cübeyr,

— Bu parçayı bana ver, dedi. Halife de orasını Havvât'a ıktâ' etmiştir(382).

Temlikî ıktâa konu olan arazi üç kısma ayrılır.

aa) Mevât yerler,

bb) Âmir araziler,

cc) Madenler.

aa) MEVÂT YERLER: Kendi içerisinde iki kısma ayrılır.

aaa) Uzun zamandan beri ölü olan, hiç imar görmemiş, mülkiyet sâbit olmamış topraklardır. Bu yerleri devlet reisi ihyâ ve imar edecek kişiye verir. Ebû Hanife (r.)ye göre; ıktâ' ancak ihyâ şartıyla câizdir. Şâfiî mezhebine göre; ihyâ ile ıktâa hak kazanılır. İhyâ işleminde devlet reisinin izni şart olmadığından ıktâ' için ihyâ ye-

---

381 — Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 258-259.

382 — Belâzuri; a.g.e., c. 1, s. 19-20.

terlidir. Her iki mezhebe göre de ihyâ eden bu işlemi ile başkalarından daha üstün bir hakka sahiptir(383).

bbb) Mevât arazinin ikincisi; önceden işlenmiş, imar görmüş iken sonraları mevât ve âtıl hale gelen topraklardır ki, iki kısımdır.

1 — Câhiliyyet devirlerinden kalan Âd, Semûd kavimleri toprakları gibi. Buraların imar görmüşlüğü sabit olmadığı, üzerinde imar eserleri kalmadığından ölü topraklar gibidir. Bu yerlerin de temlikten ıktânın muteberliği;

«Âdi topraklar Allah ve Rasûlünündür. Sonra benden size geçer», hadisi ile sâbittir. «Âdiyü'l -- Arz» denilmekle Âd kavmi arazisi kastedilmiştir(384).

2 — Önceden müslümanların malı olduğu halde, sahiplerinin vârisiz vefatıyla veyahut başka suretlerle imar eserlerinden mahrum kalarak mevât hükmüne girmiş yerler. Bu nevi araziye ıktân hükmü konusunda hukukçular ihtilaf etmişlerdir.

Ebu Hanife (r.)e göre; sahipleri biliniyorsa ıktâ' ile malik olunmaz. Sahibi bilinen arazi mevât topraklardan sayılamaz, bilinmiyorsa malik olunur. Çünkü Haneî mezhebine göre; sahibi bilinen bir yeri ıktâ' da câiz değildir. O yerin sahibi satışta ve ihyâda tam yetkiye hâizdir. İmam Mâlik (r.)e göre; mevât arazi haline gelen bu yerlerin sahipleri bilinsin veya bilinmesin ihyâ ile malik olunur, ıktâ'da câizdir. Şâfiî (r.)e göre; sahibi bilinsin veya bilinmesin ihyâ ile o yere mâlik olunamaz.

---

383 — Mâverdi; a.g.e., s. 190. Ebû Ya'lâ Hanbeli; a.g.e., s. 212. Halis Eşref; a.g.e., s. 15.

384 — Ebu Ubeyd; a.g.e., 386, 393-394. Mâverdi; a.g.e., s. 190-191. Ebû Ya'lâ; a.g.e., s. 212-213. Halis Eşref; a.g.e., s. 515-516.

Bu yerler lükata kabilinden olup o konudaki hükümler uygulanır. Binânenaleyh sahibi ortaya çıkınca kendisine geri verilir. Çıkmazsa Beytülmalin himâyesi altında bulunur. Nice zaman sonra bir başkasına ıktâ' olunabilir(385). Bu üç görüşten en uygunu; devlet mallarının korunmasını, arazisinin işlenmesini temin bakımından, İmam Mâlik'in görüşüdür.

İhyâ etmek üzere kendisine mevât arazi kesime verilen kimse bu yeri üç sene zarfında ihyâ etmediği takdirde artık hiçbir surette hakkı kalmaz. İhyâ edinceye kadar ancak rüchân hakkı söz konusudur. İhyâ ve imara başlamışsa bu işlemi bitirmedikçe, tamamen ihyâ etmedikçe yine malik olamaz, elde bulundurma hakkı devam eder. İhyâ edemediğinde elde tutuş sebebine bakılır. Açık bir özre mebnî elde bulunduruyor, tutuyorsa itirazda bulunulamaz. Özrün kalkışına kadar bırakılır. Herhangi bir özre mebnî olmaksızın ihyâ etmemişse; Ebû Hanife'ye göre üç sene içinde bir itirazda bulunulmaz, üç senenin sonunda ıktâ' hükümsüz olur. Buna göre sözü geçen yer ihyâ için talepte bulunan bir başka şahsa verilir. Üç yıllık süre önce de belirtildiği gibi hadis hükmü ve Hz. Ömer'in ictihadı ile sâbittir(386). Şâfiî mezhebi hukukçuları; Hz. Ömer'in bu neticeye istihsanen varmış olduğunu, zamanında söz

---

385 — Mâverdi; a.g.e., s. 190-191. Ebû Ya'lâ Hanbeli; a.g.e., s. 212-213. Halis Eşref; a.g.e., s. 16-17. Her üç eserde geçen «lukata» terimi arazi için kullanılmaktadır. Kanaatimizce bugün bu terim pek isabetli sayılamaz. Zira gayr-menkûller için bu ifade yerine sahibince terkedilen ve kimin olduğu bilinmeyen topraklar ifadesi daha tutarlıdır.

386 — Mâverdi; a.g.e., s. 191. Ebû Ya'lâ Hanbeli; a.g.e., s. 213.

konusu bir hadise ile ilgilidir. Umumî bir hüküm olamaz; âtil bırakma hali mazeretin derecesine göre değişir (387). derler.

Ebû Yusuf'un nakline göre; Hz. Peygamber (s.) beylik arazi tahsisi yapmış, pek çok kimseleri böylece İslâm'a ısındırmıştır. Müzeyne (veya Cüheyne) kabilesinden bazılarına beylik araziden vermiş, fakat onlar bu araziye imar etmemişler. Sonra başka kimseler gelip orasını imar ettiler. Bunun üzerine Müzeyne'liler (veya Cüheyne'liler) o kimselerle hasımlaşarak davalarını Hz. Halife Ömer'e iletirler. Hz. Ömer şöyle der :

— «Eğer bu tahsis benim tarafımdan veya Hz. Ebû Bekir (r.) tarafından yapılmış olsa idi onu geri alırdım. Lâkin Hz. Peygamber (s.) tarafından ıktâ' edilmiştir, onu bozamam. Sonra da; Her kim elindeki araziye üç sene boş bırakıp işlemez, başka kimseler gelir o araziye imar ederse buralarda daha fazla hak sahibi olurlar», demiştir.

bb) ÂMİR YERLER :

Hâl-i hâzırda külfetsizce ziraat yapılabilen yerlere denilir. İki kısma ayrılır.

aaa) Maliki belli olan; İslâm ülkesinde müslüman veya zimminin elinde ise bu arazi üzerinde Beytülmal hakkından (alınacak vergilerden) başka bir hak ceryân etmez. İktâ'ı mümkün değildir. Zira maliki, belli, işlenilebilir arazidir. Düşman ülkesinde olup henüz müslümanların ellerine geçmemişse devlet reisi bir şahsa, zaferyâb olduğunda kesime verilen yere malik olabi-

leceğini açıklayarak ıktâ' etmesi câizdir. Temîmu'd-Dârî mülûman olduğunda Hz. Peygambere gelerek;

— «Ey Allah'ın Rasûlü! Filistin'de benim komşularım, kabilem mevcuttur. Onların birisi Ceyrûn, diğeri Aynûn adında iki köyleri vardır. Eğer Allah Şam'ın fethini nasib eylerse bu iki köyü bana bağışlar mısın? dedi. Peygamber de,

— Onlar senin olsun» buyurdu. Temîm;

— Bu hususta bir de sened isterim, dedi. Hz. Peygamber (s.) de ona yazılı bir sened verdi. Hz. Ebû Bekir (r.) devrinde bu hususta bir sened daha aldı. Hz. Ömer'in halifeliği zamanında Şam ve Filistin fethedilince o köyler Temîmu'd-Dârî ve kabilesine verilmiştir (388).

---

388 — Ebû Yusuf; el-Harac; s. 216. Ebû Ubeyd; a.g.e., s. 388-389. Mâverdi; a.g.e., s. 191. Hamidullah, Muhammed; a.g.e., s. 100-104.

F. Krenkov «Muhammed (s) tarafından Temîmu'd-Dârî'ye arazi ıktâ'ı» isimli - Islamica (I (Leipzig, 1924), s. 529-532 -, makalesinde Hz. Peygamberin ıktâ' senedinin ve işleminin farazî olduğunu, aslının bulunmadığını iddia eder. Fakat İbnu Fadlî'l-Lahî'l-O'merî ve başkalarının kayıtlarına göre; hem Hz. Peygamberin Hz. Ali'ye yazdırdığı senedin aslı hem de Halife el-Mustadi tarafından çıkarılmış sureti 821/1418 yılına kadar Temîm evlâdına ve ahfâdına elden ele intikâl etmiş, görenler olmuştur. Abbâsi halifeleri, Mısır sultanları Temîmli'lerin hakkını korumuşlar, onlar da Peygamber İbrahim (s)'in makamına hizmete, o köyleri işlemeye devam etmişlerdir. (Fazla bilgi için bk. Ebu Yusuf; el-Harac, s. 216. el-Omerî, İbnu Fadlillah; el-Mesâlik u'l-Ebsâr. c. 1 (Kahire, 1342/1924), s. 172-176, Kalkaşandî, Ebu'l-Abbas Ahmed; Subhu'l-A'sa fi Sına'ati'l-İnşâ, c. 7 (Kahire, 1331/1913), s. 39. Krenkov, F.; a.g.m., a.g.mak., s. 529-532. Hamidullah, Muhammed; el-Vesâiku's-Siyâsiyye, s. 100-104).

Bu konuda fıkıh kitaplarında başka örneklere de rastlamak mümkündür. Böylelikle düşman ülkesindeki bir arazinin önceden temlikten ıktâ' edilmesi muteber olunca o yerlerin fethediliş durumuna bakılır. Sulh yolu ile olursa ıktâ' edilen yerler muktaun lehlere (kesime verilenlere) teslim edilir. Önceden yapılan ıktâ' işlemi ile sulh hükmünden haric tutulur. Arazi savaş neticesi alınmışsa ıktâ' talebinde bulunan kişiler taleplerinde askerlerden daha kuvvetli bir hakka sahiptirler. Askerler savaştan önce o yer ve malların ıktâ' ve hibe edildiğini biliyorlarsa bu takdirde fetihten sonra ıktâ' edilen yerlerin bedelini isteyemezler, «ganimet mallarına dahil olsun» diyemezler. Daha önce bu konuda bilgileri yoksa memnun olacakları malları karşılık vermek suretiyle ıktâ' muamelesi muteber olur.

Ebû Hanife der ki; böyle bir ıktâ' ve hibe de âmme menfaati söz konusu ise o zaman ganimet mallarından muhariplerin hoşlanacağı diğer şeyleri karşılık olarak vermeye, gönülleri almaya lüzûm yoktur (389).

bbb) Malik ve müstehlikleri belli olmayan âmir topraklar: Bu yerlerin de külfetsiz ziraati, işlenmesi mümkündür. Kendi içerisinde iki kısma ayrılır.

1 — Fethedilen ülkelerden devlet reisinin Beytülmale seçtiği topraklar: Bunlar da ya beşte bir ($1/5$ humus) hakkı olarak alınır. Humus ehli o maldan haklarını alırlar. Yahut savaşçıların rızasını alarak, gönülleri hoşnud edilerek Beytülmale tahsis edilen, seçilen yerler. Böyle toprakların sahipleri, sâkinleri o yerlerden temizlenip çıkıp gittikten sonra idaresi devlete, Beytülmale intikâl eder. Geliri âmme işlerine harcanır. Buralarının

---

389 — Máverdi; a.g.e., s. 192. Ebû Ya'lâ Hanbeli; a.g.e., s. 214.

temlikten ıktâ'ı câiz değildir. Aslında yapılmamıştır da. Ancak Halife Hz. Osman; o topraklardan ihmâl edilmiş olanlarını ıktâ' etmiştir ki, mâhiyeti temlikten ıktâ' olmayıp istiğlâlen ıktâ'dır. Cemâcim olayına kadar o yerler devletin idi. İsyânda Divân Defterleri yakılmış, arazi yağma edilmiş, şahısların eline geçmiştir(390).

Şu tatbikât âmir arazinin temlikten ıktâ'ının câiz olmadığını gösterir. Zaman zaman Halife Hz. Ömer'den o toprakların ıktâ'ı talebinde bulunulmuş fakat hepsini reddetmiştir(391).

2 — Haracî arazi; daha önce de görüldüğü gibi, kendi içinde ikiye ayrılır. Biri; mülk olmayan haracî arazi. Rakabesi Beytülmale vakfedilen bu yerlerin temlikten ıktâ'ı, satışı, hibesi hukuken muteber değildir. Diğer; rakabesi mülk, haracı da cizye sayılan topraklar: Malikleri belli mülk yerlerin ıktâ'ı hukuken hiç de muteber olmaz(392).

ccc) Beytülmale intikâl eden yerler: Sahipleri mirasçısız ölüp Hazineye geçen, gelirleri âmme yararına harcanan arazi. Buraları mücerret intikâl ile vakıf olur mu? Soruya iki ayrı şekilde cevap verilir. Bir fikre göre; mücerret intikâl ile Beytülmale vakıf olur. Buna göre temlikten ıktâ'ı, satışı, bağışlanması câiz değildir. Diğer fikre göre; devlet reisi Beytülmal için vakıf ve tahsis etmedikçe vakıf olmaz. Hazineye en münâsibi ne ise o şekilde tasarruf eder. Satışı uygun ise satar. O zaman se-

---

390 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 399-400. Mâverdi; a.g.e., s. 192-193. Ebû Ya'lâ Hanbeli; a.g.e., s. 215.

391 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 400. Mâverdi; a.g.e., s. 193.

392 — Mâverdi; a.g.e., s. 193. Ebû Ya'lâ Hanbeli; a.g.e., s. 215.

meni âmme işlerine, muhtaçlara harcanır (393). Dilerse ıktâ'da bulunabilir. Semenle şahsa verilirse temliken ıktâ' edilmiş olur. Azınlıkta kalan üçüncü bir fikre göre de her ne kadar satış câiz ise de ıktâ'ı yapılamaz. Ama gerçek şudur: Bedelli satışlar, temliken ıktâ'dan başka bir şey değildir (394). Sonuç; Hazineye intikâl eden yerler o andan itibaren devletindir. Her türlü tasarruf hakkı devlet reisine geçen oralarda o, takdir ve ictihadına göre işlemlerde bulunur. Âmme menfaatine uygun hareket eder.

b — İSTİĞLÂLEN İKTA'

Iktâ'ın (kesime vermenin) ikinci nev'ini teşkil eder. «İstiğlâl» kelimesi, lügâtte; bir şeyin semeresinden, gelirinden faydalanmak, kişinin kendi yararına bazı şeyler kazanması demektir. «Galle» kelimesinden türetilmiştir. Galle kelimesi de meyve demektir.

Arazi hukukunda ise; toprağın rakabe mülkiyeti söz konusu olmaksızın işleyip hâsılatından istifâde edebilme hakkının ıktâ'ı demektir. Iktâ' olunan arazi, kesime verilenin mülküne giremiyeceğinden bunlarda satış, hibe, vasiyyet gibi hukukî tasarruflar cârî olamaz. Yalnızca mahsullerden faydalanılır (395).

---

393 — Ebû Hanife'ye göre; Mirasçısız ölen kimselerin malları ölüden sadaka olarak yalnız fukaraya dağıtılır. Şâfii'ye göre; âmme yararına sarf edilir. Zira bu daha geniş bir harcama alanıdır. Her ne kadar şahsî mal ise de Hazineye intikâl edince âmme malı olmuştur (Mâverdi; a.g.e., s. 193).

394 — Mâverdi; a.g.e., s. 194. Ebû Ya'lâ Hanbeli; a.g.e., s. 216. Halis Eşref; a.g.e., s. 18.

395 — Halif Eşref; a.g.e., s. 14-15.

İstiğlâlen ıktâ'ın ilk örneğini; Halife Hz. Ömer'in Beytülmal için ayırdığı, tahsis ettiği, Sevâd arazisinde görüyoruz. Şöyle ki; Hz. Osman halife olduğunda Beytülmal için tahsis edilen o yerleri istiğlâlen ıktâ'da bulundu. Onun görüşü; oralarının ta'tili, işlenmemesi yerine gallenin alınması daha uygundur şeklinde idi. İktâ' edilen şahıslara feyy hakkının alınacağı şartı koşulmuştu. Halife Hz. Osman'ın işbu ıktâ'ı «İktâ'ı İcâre»dir. Böyle bir uygulama sonucu o yerlerin geliri artmıştır. Sonuç âmir yerlerde devlet reisi münâsib olanı seçmekte serbesttir. Dilerse Hz. Ömer'in yaptığı gibi gelirin muayyen miktarını (gallesini) talep eder. Dilerse Osman (r.)'ın yaptığı gibi imkân sahiplerine işletmek üzere verir. Rakabesi devlette kalır ve harac vergisine tabi tutar. Harac ücret mesâbesinde olup âmme menfaatine kullanılır... (396).

İslâm'ın ilk devirlerinde istiğlâlen ıktâ' (ıktâ'ı icâre) müessesesi pek fazla uygulanmamış, ama müessese olarak konulmuş, işlenmiştir.

Ebu Yusuf'a göre; Herhangi bir mal ile toprağın farkı yoktur. Toprak da diğer mallar gibi İslâm'a yardımcı olanlara, ihtiyaç sahiplerine işlemek üzere verilebilir. Haracı kişiye devredilip mülkiyeti devlete kalan arazinin satışı v.s. intikâl şekilleri sahih olmaz. Fakat böyle mukataa suretiyle kendisine arazi verilen kimse, araziye kiraya verebilir. Maksat; mukata'a sahibinin toprağı boş durdurmaktan işlemesidir. Bu nevi toprak verilen askerler, işleme hakkını kiraya vermek suretiyle yapmışlardır. Kiracı (mukâta'a sahibi) ölür veya devlet başkanı mukata'alı toprağı geri alırsa (ki mülkiyeti devlet-

---

396 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 299. Mâverdi; a.g.e., s. 193.

te kalan toprağı devlet her an geri alabilir) icâr anlaşması sona erer. Çünkü, tasarruf hakkı başkasına geçmiştir (397).

Iktâ'ı İstiğlâle», «Iktâ'ı Tazmin»de denilmiştir. Devlet dominium'u tamamiyle şekli bir mahiyettir. «Bu iktâ' Romalıların LOCATIO (= iltizam)ından alınmış görünmektedir» diyenler de vardır (398). Fakat menşe'i ne olursa olsun İslâm arazi hukukunun umumî prensipleri ışığında İslâmîleştirilmiş, o şekilde uygulanmıştır.

c — İKTÂ'I İRTİFAK

Madenlerin işletilmesi, pazar yerlerin irfakı gibi bir kısım devlet inhisarlarını bahşeden, şahsa geçmesini sağlayan bir tipdir (399). Madenler bahsinde de görüldüğü üzere bazı madenler temlikten, bazıları da yalnız işletme imtiyâzı verilmek üzere iktâ' edilmekte, kesime verilmektedir. Hz. Peygamber Bilâl b. el-Hâris el-Müzenî (r.)e muayyen sınırlar içerisine giren Kabeliyye madenini iktâ' etmiştir ki, mahiyeti temlikten iktâ' şeklinde idi (400). Fakat satıhta bulunan Meâ'rib Tuzluğunu kendine iktâ' edilmesi için müraceatta bulunan Ebyâz b. Hammâl (r.)in isteğini de reddetmiştir (401). Özel durumlarda madenlerin işletme imtiyazı, iktâ'-ı irtifak şeklinde şahıslara devredilmiştir. Konu daha çok madenleri ilgilendirdiğinden oraya atıfla yetinilecektir.

---

397 — İbnu Âbidin; a.g.e., c. 3, s. 288-290.

398 — İnalçık, Halil; a.g.m., a.g.mak., sy. 1, s. 33-34, 36.

399 — İnalçık, Halil; a.g.m., a.g.mak., sy. 1, s. 34.

400 — Ebû Ubeyd; a.g.e., s. 387.

401 — Ebû Ubeyd; a.g.e., s. 390, 398. İbnu Zenceveyh;

II — İKTÂ'LAR HAKKINDA BAZI DÜŞÜNCELER

İslâm hukukunun kaynaklarından Kur'ân'da doğrudan doğruya ıktâ' müessesesinden bahseden âyetler yoktur. Bazı âyetlerde yalnız geçmiş milletlerin bağ ve bahçelerinden (Aden bahçeleri tasviri gibi) söz edilmiştir. İktâ' Hz. Peygamber zamanında, insanların bazılarını İslâm'a ısındırmak, kalblerini kazanmak için bir siyâset, tedbir olarak kullanılmıştır. Hadislerde bunun örnekleri çoktur. İktâ'ı temlik denilen bu müessese Hâlifeler tarafından da uygulanmış, hukukîliği Sünnet ve İcma' ile kabûl edilmiştir. İktâ' müessesesi, özellikle Temlikten İktâ' Abbâsîlerin son zamanlarına kadar kullanılmış, uygulanmıştır (402).

Abbasîler devrinde Mukata'a önceleri mukavele, uzlaşma veya şurût mânâlarına gelirken, sonra hem arazinin hem de vergilerin kesime verilmesinde müstereken kullanılmıştır (403). Abbasîler'in son zamanları ile Selçuklular devrinde Askerî İktâ'lar gelişmiş, Osmanlılarda Zea'met ve Timarlar şeklinde devam etmiştir ki bunlar da vergilerin iltizamı anlamına gelen İstiğlâlen İktâ'lar idi.

Arazi hukukunda ıktâ' müessesesi kaydedilen şekillerde uygulandığı, geliştiği tecrübelerle sabit olmasına rağmen olumsuz hareketlere dair rivâyetler de vardır. Bazı hukukçular ıktâ'ı bid'at saymışlardır. Umumiyetle Hz. Ali taraftarlarının görüşü budur. Onlara göre ıktâ' belirli bir zaman için olur, devamlılık arz - etmez. Hiçbir

---

a.g. Yzm. v. 100/b. Muttakî; a.g.e., c. 2, s. 190.

402 — Ebû Ubeyd; a.g.e., s. 397. Lokkegaard, Frede; a.g.e., s. 14-16.

403 — İnalçık, Halil; a.g.m., a.g.mak., sy. 1, s. 46.

zaman da temellük sebebi değildir. Ne Hz. Peygamber (s.), ne Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ne de Hz. Ali (r.) arazi ıktâ' etmişler, ilk halifelerden yalnız Hz. Osman (r.) ıktâ'da bulunmuştur. İktâ'ın geniş çapta uygulandığı devrelerde devlet çökmeye başlamıştır(404). Halbuki bir kimseye gücü yetecek, işleyebilecek kadar toprak verilir. İşlemediği an geri alınır. Hiçbir surette rakabesine malik olamaz(405). Temlikten ıktâ' hukuken muteber olmasına rağmen, istiğlâlen ıktâ' bazı yerlerin haraclarının devletin yüksek memurlarına maaşı karşılığı ıktâ' edilmesinde bir sakınca yoktur. Sebebi de; harac vergisinin aslında âmme işlerine sarf edilmesidir. Haraca temellük eden araziye temellük edemez. Toprak «Haracî Arazi» statüsünü kaybetmez(406).

Her ne kadar temlikî ıktâ' hakkında böyle olumsuz bir ceryân varsa da görüldüğü gibi tâ Hz. Peygamberden itibaren temlikî ıktâ'lar uygulanmıştır. Lokkegaard, dönüşü imkânsız temlikî ıktâ'ların yalnız Hz. Peygamber zamanında uygulandığını, Halifeler devrindeki ıktâ'ların rücu'u mümkün kesime vermeler (ıktâ'lar) olduğunu savunursa da pek tutarlı bir görüş değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.) tarafından ıktâ' edilen toprakların işlenmiyen, fazla kısmı Halife Hz. Ömer tarafından geri alındığı gibi, Halifeler zamanında da temlikî ıktâ'larda bulunulmuştur. İş yalnız Abbasîler devrine inhisâr ettirmek de hatalıdır(407). İktâ' müessesesi müslümanlara mahsus da olsa, önceki Araplardan, komşu millet-

---

404 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 79. Lokkegaard, Frede; a.g.e., s. 15, 18. M. Bâkır es-Sadr; a.g.e., s. 450-451

405 — M. Bâkır es-Sadr; a.g.e., s. 452-454.

406 — M. Bâkır es-Sadr; a.g.e., s. 454-456.

407 — İnalçık, Halil; a.g.m., a.g.mak., sy. 1, s. 30.

lerden alınmış da olsa Hz. Peygamber ona İslâmî mahiyet kazandırmıştır. Hattâ İslâm'dan önceki Araplarda intifa' şeklindeki ıktâ'ların varlığı belirtilir(408). Fakat kuvvetli görüş sayılmaz.

III — İKTA' MÜESSESESİNİN HUKUKÎ MAHİYETİ :

Umumiyetle ıktâ' müessesesi her millette, farklı derecede de olsa vardır. İslâm arazi hukukunda da kabul edilen bu müessesenin hukukî mahiyeti nedir? gibi akla gelen soruları cevaplandırmakta faydalar vardır.

Müessesenin menşei; sünnetler, İcma'ı Ümmet ve Halifelerin tatbikâtıdır. Arazi hukuku meseleleri tarih, hadis kitapları, özellikle İslâm vergi hukukuna dair eserlerle fıkıh kitaplarından öğrenilebilmektedir. Bununla beraber hukukî sahada araştırma yapacak kimse hadis ve tarih kitaplarına müracaat etmeksizin çalışmalarını yürütebilir de denilemez (409). İşte «el-Harac» ismi altında kaleme aldığı eserde Ebû Yusuf der ki;

«Irak, Hicaz, Yemen, Tâif toprakları ve diğer arazi-den işlenmeye elverişli olup da hiçbir kimseye ait bulunmayan, üzerinde kimsenin zilyed olmadığı topraklardan bir kısmı veya hepsi halife tarafından bir kimseye ıktâ'en tahsis edilebilir. Eğer bu toprak haraca tabi bölgede ise haracı, öşür topraklar bölgesinde ise öşrü verilir(410).

Doğru yolda olup da adâletle hükmeden vâlilerden her biri Sevâd arazisi, Arap toprakları ve Dağlardan... bir araziyi bir şahsa verirse onlardan sonra gelen halife-

---

408 — Lokkegaard, Frede; a.g.e., s. 16.

409 — Poliak, A. N.; a.g.m., a.g.mak., s. 52-53.

410 — Ebû Yusuf; el-Harac; s. 59-60.

lerden hiçbirisi o araziyi geri almaya hakkı yoktur. Bu şekilde tasarruf onlar için helâl olmadığı gibi vâris veya müşteri olarak tasarrufunda bulunan kimsenin elinden alma hakkı da yoktur. Eğer bir vâli, araziyi halen tasarrufta bulunan birinden alıp başkasına beylik olarak tahsis ederse gâsib durumundadır... Halifenin, hiç kimsenin mülkü olmayan, imar edilmemiş araziyi birine tahsis edinceye kadar uzun müddet muattal bırakması doğru olmaz. Çünkü araziyi işleme; memleketi daha fazla imar etmeye ve daha fazla vergi toplamaya sebep olur» (411).

Ebû Yusuf (r.)un kaydedilen görüşlerinden anlaşılacağı üzere ziraatın gelişmesi uğruna belirtilen topraklardan mülk olarak verilir, şahıs da bunu işlerse istirdâdı hukuken câiz olmamakta, işlenmezse geri alınacağına hükmedilmektedir. İktâ' istihsâlin artmasına büyük ölçüde etkili olmaktadır.

Muktaun leh (kesime verilen)in rızası ile ıkta' edilen yer geri alınabilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.) En-sâr'dan Selîl isimli birine arazi verdi. O, bu yerlerle uğraşma sebebiyle sohbetlerden uzak kalıyordu. Peygambere gelerek verilen yerlerin geri alınmasını ister, geri alınır. Aynı yeri Zübeyr (r.) ister. Bu defa ona verilir (412). Pek çok rivâyetlerden, anlaşılan husus; genellikle sahipsiz, mevât topraklardan ıkta'larda bulunduğu gibi, bazan Beytülmale intikâl eden işlenmiş, ağaçlıklı yerlerin de kesime verildiği görülmektedir. Yukarıda kaydedilen bir kısım örnekler buna delil teşkil eder (413).

---

411 — Ebû Yusuf; el-Harac, 60-61.

412 — İbnu Zenceveyh; a.g. Yzm. v. 99/b-100/a. v.d. Ebû Davûd; a.g.e., c. 2, s. 157.

413 — Ebû Ubeyd; a.g.e., s. 387-388.

H. Peygamber (s.), Bilâl b. el - Hâris'e ıktâ' ettiğİ Kabeleliye madeni, Temim-u'd - Dârî'ye verdiğİ Filistin toprağı ve benzeri kesime verilen yerler hakkında yazılı belgeler tanzim ettirmiştir. Halifeler de ıktâ' senetleri vermişlerdir(414). İktâ' müessesesi hakkında ilgi çekici bir olay da şudur: H. Ebû Bekir, H. Talha (r.)a bir yer ıktâ' eder, bu hususta eline bir de yazı verir. Halk ve H. Ömer (r). bu işe şahit olur. Talha, senedi imza için H. Ömer'e uzatır. Fakat H. Ömer (r.) imzâ etmez,

— Eğer bütün müslümanlara da aynı şekilde ıktâ'-da bulunulursa imza ederim, der. H. Talha öfkeli bir şekilde geri döner, Halife H. Ebû Bekir'in huzuruna gider ve,

— Sen mi Halifesin yoksa H. Ömer mi?

— Hayır; belki H. Ömer. Fakat o da bu işten kaçınmıştır(415).

Yapılan bu ıktâ'ı H. Ömer'in iyi karşılamaması konusunda bir açıklama yapılmamıştır. Şu kadar var ki; o zamanki görüşü, ıktâ' müessesesini iyi bulmadığı noktasındadır. H. Talha'ya söylediğİ sözden bu anlaşılacaktır. Sonradan ıktâ'ın yapılabileceğine kanaat getirmiş, Halifeliğinde ıktâ'larda bulunmuştur(416).

Demek oluyor ki, devlet reisi, içinde bulunduğİ zamanı, halkın iktisadî durumunu, siyâsî vaziyeti ve benzeri şartları göz önünde tutarak önemli bir arazi huku-ku müessesesi olan ıktâ' tasarrufunu ayarlıyabilmekte-

---

414 — Ebû Ubeyd; a.g.e., s. 387-388 v.d. na bk. İbnu Zenceveyh; a.g. Yzm. v. 100/b-101/a-102/a. Beyhakî; a.g.e., s. 6, s. 145. Kastalânî; a.g.e., c. 4, s. 202-203. Hamidullah, Muhammed; a.g.e., s. 100-104, 262-264, 395 v.s.

415 — İbnu Zenceveyh; a.g. Yzm. v. 101/a.

416 — İbnu Zenceveyh; a.g. Yzm. v. 102/a.

dir. İktâ'da bulunmayı âdet haline getirmek her zaman uygun olmayabilir. Devletin siyasî iktisadî durumunun bu konuda önemli tesiri vardır. İçinde bulundukları vaziyeti takdir edemiyen, geleceği düşünemiyen Halifeler, devlet reisleri lüzûmsuz ve bolca ıktâ'da bulunmuşlar, devlet otoritesinin sarsılmasına, gelirlerinin azalmasına sebep olmuşlardır (417).

İktâ' edilen ölü toprağı mütegalibe birisi eline geçirir, ihyâ ederse âlimler bu muamelenin hükmü hakkında değişik fikirler ortaya koymuşlardır. Ebu Hanife'ye göre; üç seneden önce ihyâ etmişse ıktâ' edilenin, üç seneden sonra ihyâ etmişse ihyâ edenin mülkü olur. İmam Malik'e göre; ıktâ' edildiğini bildiği halde işgâl eden ihyâ ederse kesime verilenin mülkü olur. İktâ' edildiğini bilmeyen ihyâ etmişse (muktaun leh) muhayyerdur. Dilerse ihyâ edene; ihyâ ve imar masrafını verir, tarlayı alır. Dilerse mevât toprağın kıymetini alır, tarlayı ihyâ edene bırakır. Şâfiî ve mezhebindeki hukukçulara göre; ihyâ eden, ıktâ' edilenden daha kuvvetli hak sahibidir (418).

Görülüyor ki, kesime verilen arazi ihyâ ve imar edilmedikçe kesime verilenin mülkiyet hakkı gerçekleşmemektedir. Ancak üstün hak sahipliği söz konusu olabiliyor. Fakat bu da mevât araziye ihyâ ve imar ile temel lükte bulunma işlemine nisbetle zayıf durumda kalmakta, kişinin haklarını tam olarak koruyamamaktadır.

İktâ' işlemi, başkalarına zarar vermiyen, sözü geçen arazilerde icra edilen bir hukukî muameledir. Basra'da Nâfı' Ebû Abdillâh isimli zât Halife Ömer (r.)e gelir,

— Basra'da harac araziden olmayan bir arazi var-

---

417 — Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 262.

418 — Mâverdi; a.g.e., s. 191.

dır, bana verildiğinde müslümanlardan birisine zarar da gelmez, der.

Hız. Ömer (r.) o yeri Ebû Musâ (r.)dan sorar, Ebû Musâ da arazinin durumunu Halife Hız. Ömer'e bildirir. Halife de;

— Eğer başkalarına zarar vermiyorsa, harac arazi de değilsê o yeri o şahsa ıktâ' et» der. Halife Hız. Ömer'in, valilerine gönderdiği, bu mealde başka emirleri de vardır(419).

IV — İKTA'IN ÖRNEKLERLE AÇIKLANMASI

Burada önceki başlıkların açıklanmasında verilen örneklerin haricinde bir kısım misâller daha verilip açıklamaları yapılacaktır. Benî Zühre'li biri şu olayı revâyet eder :

«Halife Ömer, Saad b. Ebî Vakkas (r.)a mektup göndererek Saîd b. Zeyd'e toprak ıktâ' etmesini bildirir. O da Benî Rufeyle toprağından bir parçayı kesime verir. İbnu Rufeyl, Halife Ömer'e gelerek;

— Ey Mü'minlerin Emîri! Aramızdaki anlaşmalar muteber olduğu halde benim toprağıımı Sâîd b. Zeyd'e ıktâ' ettirdin. Ömer tekrar Saad b. Ebî Vakkas'a mektup göndererek İbnu Rufeyle'nin toprağıını geri vermesini bildirir. Arazi geriye verilir. Halife, İbnu Rufeyle'yi İslâm'a davet eder. O da müslüman olur. Arazisi elinde bırakıldığı gibi ihsanda da bulunulur. Hız. Ömer, Müslüman olan Ehvâz v.s. İran köylülerine de arazilerini ıktâ'en geri vermiştir (420).

---

419 — Beyhakî; a.g.e., c. 6, s. 144-145.

420 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 60-61.

Bu durum karşısında İslâm ülkesinde bulunan müslüman veya zimmi kimselerin arazileri hiçbir haklı sebep yokken ellerinden alınamadığı gibi, İslâm devleti ile anlaşmalı milletlerin topraklarından da ıktâ'da bulunamaz. Anlaşma şartlarına uymak gerekir. Olayda anlaşmalılardan (Dâru'l - Ahd ehlinde) olan İbnu Rufeyle haklı olarak itirazda bulunmuştur. Ayrıca devlet reisi ehil bulduğu şahıslara, münâsib yerlerden toprak ıktâ' edilmesi için valilerine, memurlarına yetki verebilir.

Atiyye b. Kays şu olayı anlatır;

— «Bir kısım halk halife Ömer'den Şam'da bulunan Enzire topraklarını, atlarını otlatmak, beslemek için istediler. Bu yerler onlara verildi. Halkın bazıları oraları ektiler, Halife de ellerinden toprakları geri almış, ekmiş oldukları şeylerden ötürü tazminata mahkûm etmiştir (421). Çünkü burada kesime verme işi şarta bağlanmış, o yerler otlakiye şeklinde kullanılmak üzere ıktâ' edilmiştir. Otlakiye hususî bir toplumun da olsa bu maksadın dışında kullanılınca şarta uyulmamış sayılır. Otlak yerlerin tarlalar haline çevrilmesi devlet reisinin takdirine bağlıdır. Bu sebeptendir Halife Ömer oraları (kesime verilenlerden) geri almıştır. Hz. Peygamber ve Halifeleri halkın müşterek kullandıkları, yararlandıkları yerlerden ıktâ'da bulunmamışlar, otlakiyye, baltalık, pınar ve kuyulardan temlikten veya istiğlâlen ıktâ' cihetine gitmemişlerdir (422).

Arap Yarımadasından Yahudiler ve Hristiyanlar sürgün edilince mülklerinin bedeli Beytûlmalden ödenecek satın alınmış, buraların bir kısmı Halife Hz. Ömer

---

421 — Ebû Ubeyd; a.g.e., s. 400.

422 — İbnu Zenceveyh; a.g. Yzm. v. 101/a, 102/a.

(r.) tarafından şahıslara dağıtılmış, taksim edilmiştir. Bu cümleden olarak Osman b. Affân, Abdurrahmân b. Avf, Ömer b. Ebî Seleme, Amr b. Ebî Rebia (r.) ve başkalarına Vâdiyü'l - Kurâ'dan topraklar verilmiştir (423).

H. Peygamberin şahsî mal ve mülkleri Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer (r.) devrinde kiraya, zirâî ortakçılığa verilirdi. Hiç kimseye temlik edilmemiş, kesime verilmiştir. Hz. Osman (r.)'ın bu yerlerden Mervân'a ıktâ'ı onun bir ictihadıdır. Fakat belki de haklı sebeplere istinad etmediğinden ictihadın ictihadla nakzı söz konusu olmaksızın Ömer b. Abdülaziz o yerleri geri alıp Beytül-male tahsis etmiş, gelirlerini belirli gâyelere harcamıştır. Demekki haklı sebeplere istinad etmeyen ıktâ' işlemi üzerinden uzun sürenin geçmesi onu meşru hale koymadığı gibi kişi menfaati âmme menfaatına tercih de edilememektedir.

Ebû Dâvud;

«Milletler müslüman olurlarsa canlarını ve mallarını ihrâz ederler» mealindeki hadisin hükmünü insanların İslâm şartını yerine getirmeleri sonucu arazilerini ihrazları bir nevi ıktâ' olmaktadır (424), şeklinde açıklamaktadır. İktâ' işlemini bu kadar geniş tutmak arazi hukuku bakımından geçerli sayılmaz. Bu prensip daha ziyâde müslüman olanların mal ve canlarının hukukî bakımdan korunmasıyla ilgilidir. Tatbikâtta hiçbir devlet reisi sözü geçen hükmü ıktâ' şeklinde yorumlamamıştır.

H. 7. yılda Yemâme arazisi fethedilince Yemâme'li Mücaa (r.) Hz. Peygamber (s.) gelerek o yerden arazi

---

423 — İbnu Hışâm; a.g.e., c. 3, s. 372-373. Belâzuri; a.ş.ş., c. 1, s. 59.

424 — Ebû Davûd; a.g.e., c. 2, s. 156.

ister. Hz. Peygamber ıkta' yolu ile bir parça toprak verdi ve şu belgeyi yazdırdı:

«Esirgeyen, bağışlayan Allah'ın adı ile başlarım. Bu mektup Allahın Elçisi tarafından Mücaa b. Mürâre b. Sülmâ adına yazılmıştır. Ben sana ıkta' yolu ile el-Gûre, Gurâbe ve el - Hubel'i verdim. Biri çıkıp da delil ile sana üstün gelirse bu senedi gösterirsin». Belâzurî diyor ki; Hz. Peygamber (s.)in vefatından sonra Mücaa, Hz. Ebû Bekir (r.)e gelmiş, arazi istemiş, o da Hızrime'yi vermiştir. Hz. Ömer (r.) halife olunca huzuruna gelmiş, Hz. Ömer de ona Reyyâyı ıktâ' etmiştir. Halife Hz. Ömer vefat edince Hz. Osman'a gelmiş, O da bir parça toprak ıkta'ında bulunmuştur. Olayı nakleden Hâris, «verilen yerin adı hatırımda kalmamış», der(425).

Şu olay bir şahsa muhtelif zamanlarda arazi kesime verilebileceği konusunda açık bir delil teşkil eder. Toprak ıktâ' edilen şahıs oraları maksadına uygun işlediği sürece, imkânı da varsa kendisine yeniden arazi kesime verilebilir. Hukuken bir mâni yoktur. Ayrıca ıktâ' senedinin bir faydası da hakların rüchaniyetini isbat vasıtası olmaktadır.

İktâ' işlemine Emevîler zamanında da müracaat edilmiş, fethedilen ülkelerden istiğlâlen yahut temliklen verilmiştir. Ubâde b. Sâmit ile ordusu Antarsus (Tarsus)u fethettiler. Burası bir kale idi. Sonra ahalisi çekilip gitti. Hz. Muâviye (r.) Antarsus'u imar edip şehir haline getirmiş, orada yaşayanlara arpalık olarak mülkler ve topraklar vermiş, Marakiyye ve Bülünyas'ta da

---

425 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 396. Belâzurî; a.g.e., c. 1, s. 152.

aynı şekilde hareket etmiştir (426). Şu olaydan anlaşıldığı üzere kendiliğinden halkının çekilip gittiği yerlerin tamamen Beytülmale kaldığını isbatlar. O yerlerde devlet reisi istediği tasarrufta bulunur. Hz. Muâviye de hem ev yerleri hem de tarlalar vermiştir. Ama buradaki ıktâ'ların rakabeleri tahminen Beytülmale aittir. Çünkü Emevî Halifeleri daha çok istiğlâlen ıktâ'da bulunmuşlar, lüzûmu halinde sebepleri pek araştırılmaksızın verilen yerleri geri almışlardır. Bu da umumiyetle istiğlâlen ıktâ'larda mümkündür.

Müslümanlar ve komutanı Mücâşî b. Mes'ûd (r.) Acemleri yenince Kirman ahalisinden çoğu gemilere binerek kaçtı, bir kısmı Mükân'a, diğer bir kısmı da Siciştân'a gitti, onların evleri, toprakları ıktâ' yolu ile Araplara verildi. Araplar bu mülkleri imar ettiler, mahsullerinden öşür verdiler. Toprakların bazı yerlerinde kanallar kazdılar. Olay Haccâc zamanından az önce cereyân etmiştir (427). Şu olayda âmir arazi ile mevât arazi birlikte ıktâ' edilmiştir. Burada kesime verme işinin daha çok temlikten ıktâ'a benzediği, anlaşılmaktadır. Hz. Peygamberin ve Dört Halifesinin (r.) buraya kadar kaydedilebilen, örneklerle, edilemiyen daha birçok ıktâ'ları konusunda mukta'un lehlere verilen belgeler Hamidullah tarafından «el-Vesâiku's - Siyâsiyye» isimli eserinde tespit ve belgelerin çeşitli kaynaklardan rivâyet tarzları kaydedilmiştir (428).

---

426 — Belâzuri; a.g.e., c. 1, s. 214.

427 — Belâzuri; a.g.e., c. 2, s. 251-252.

428 — Bk. Hamidullah, Muhammed; a.g.e., s. 100-104, 124-125, 193, 212-224, 249-264, 270, 395.

V — MUKÂTA'ALİ YERLERDE TASARRUF :

İktâ' müessesesi ve çeşitleri hakkında kaydedilen bilgilerden sonra kesime verilen (mukta'unleh)lerin bu yerlerde yapabileceği hukukî tasarruflar nelerdir? Ne gibi işlemlerde bulunabilir? Bu soruları kısa da olsa cevaplandırmakta faydalar düşünülmektedir.

Temliken ıktâ'lar sahiplerinin gerçek mülkleri olması sebebiyle mülk arazide ne gibi hukukî tasarruflarda bulunabiliyorsa aynısı burada da söz konusudur. Fakat istiğlâlen ıktâ'larda bir kısım yetki sınırlamaları mevcuttur.

Bilhassa bu farklılık satış, rehin, mirâs, vakıf gibi işlemlerde kendini gösterir. Arazi satışı bakımından Ebû Yusuf şu olayı nakleder: Ebû Râfi' der ki;

— Hz. Peygamber (s.) bazı şahıslara arazi tahsis ve ıktâ' etmiş, onlar bu araziyi işlemekten âciz kalıp Hz. Ömer devrinde 8000 dinara veya dirheme satmışlar, parasını da Hz. Ali'ye emânet etmişler. Bir müddet sonra gelip parayı almışlar...» (429). Yapılan bu satış muamelesine Halife Hz. Ömer ve diğer ileri gelenler itirazda bulunmamışlardır. Sözü geçen toprakların temliken ıktâ' edilip işlendiği fakat bir süre sonra sahiplerinin işlemekten âciz kalması nedeni ile satışa çıkarıldığı anlaşılmaktadır.

Hz. Ebû Bekir b. Osman (r.)da babasından şunu rivâyet eder:

— «Hz. Ömer b. el - Hattâb, Ensâr'dan Havvât b. Cübeyr'e ıktâ' yolu ile işlenmemiş bir toprak vermişti.

---

429 — Ebû Yusuf; el-Harac; s. 61. Makrizi; el-Hutat, c. 1, s. 155.

Biz bu toprağı ondan satın aldık» (430). İşbu satış işleminin ihyâdan önce mi, sonra mı olduğu konusunda bir açıklık yoksa da bazı hukukçular ıktâ' veya tahcir edilen yerlerin ihyâ ve imardan önce satılabileceğini de belirtmişler, satışın hukuken muteber olduğuna temas etmişlerdir. Ama ihyâdan sonra satışta hiçbir mahzur yoktur. Sözü edilen olayda satış muamelelerinin ihyâ ve imardan sonra olması muhtemeldir. Çünkü ihyâdan önce satışın yapılabileceğine dâir görüş zayıftır.

Iktâ' edilen mülk yerlerin satışı konusunda daha geniş ve esaslı hükmü yine hadiste bulmaktayız. Şöyle ki; Peygamber (s.) Rifaa' oğullarına arazi ıktâ' ettikten sonra,

— «İsteyen o yerleri satar, isteyen elinde tutar» buyurmuştur (431). Artık şu açık hükümlü hadisten sonra mülk ıktâ'larda satışının câiz olup olmadığının münakaşası dahi yersizdir.

Hâl böyle olunca mülkiyeti geçirici diğer hukukî muameleler; hibe, vasiyet, mirâs yolu ile intikâl, vakıf gibi işlemlerde bulunulur. Rehin gibi mülkiyet hakkını sınırlayıcı işlemler cereyân eder. Buharî Şârihi Kastalânî eserinde kendisinin ve bazı âlimlerin fikrini şöyle anar;

«Mukata'a; devlet reisinin bazı teb'asına araziden bir kısmını vermesidir. Bir yeri ıktâ'an verirse bu temlikî olmayıp istiğlâlen ıktâ' mahiyetindedir. Iktâ' sahibi muhtecir gibidir. İşlemekten âciz kalan kimseye ıktâ' edilmez. Mukta'un leh kesime verilen yerde üstün hak sahibidir. İcar ile gallesinden, gelirinden istifade eder.»

Subkî de der ki; «Zamanımızda yapılan ıktâ'larda rakabeye ıktâ' hakkı sahibi (kesime verilen kimse) te-

---

430— Belâzuri; a.g.e., c. 1, s. 20.

431 — Beyhakî; a.g.e., c. 6, s. 149.

mellük edemez». Zerkeşî de; «İktâ' müessesesi incelenirken Hz. Peygamber (s.) ıktâ'larını istisnâ etmek gerekir. Başkalarının ıktâ' edilen yere malik olunamaz. Çünkü başkalarının yaptığı ıktâ'ları Hz. Peygamberin ıktâ'-ına kimse kıyaslayamaz. Binaenaleyh Peygamberin ıktâ'-da bulunduğu kimseler o yerlerde malik sıfatıyla tasarrufta bulunur...» (432).

Kastalânî kendi sözlerinde her yapılan ıktâ' işleminin istiğlâlen ıktâ' olduğuna hükmetmekte, temlikî ıktâ'larda bulunulabileceğine yanaşmamaktadır. Onun böyle bir fikre sahip oluşu; içinde bulunduğu zamanda, asırda arazi hukuku uygulamasının Osmanlılarda, Mısır ve diğer İslâm ülkelerinde o yönde gelişmesindendir (Zira Kastalânî'nin vefatı: 923/1520 dir). Nitekim hukucu Subkî'nin (ö 771/1369) sözlerinden bu husus daha açık anlaşılmaktadır. Zerkeşî (ö. 793/1391) de yine içinde bulunduğu zaman ve tatbikâtı nazara alarak öyle bir mütalaa ortaya koymuş olmalıdır. Uygulamada Hz. Peygamberin Halifeleri de aynen onun ıktâ'ları gibi ıktâ'da bulunmuşlar, çoğu defa temliklen, bazan da istiğlâlen kesime vermeyi tercih etmişlerdir. Bu neticeye kesime verilen arazide kesim verilen şahısların giriştikleri hukukî tasarruflardan, kaynakların açıklamasından çıkarılmaktadır. Hz. Peygamberin özel vasıflarından doğan hukukî tatbikâtı kıyasa esas olmaz. Arazi hukuku tatbikâtı ümmeti için bir sünnet, umumî icraatındandır. Bu nevi işleri her an kıyasa esas olabilir. İşte sonraki uygulamalarda onun tatbikâtı örnek kabul edilmiştir.

Rakabesi Beytülmale kalan, istiğlâlen ıktâ' edilen arazinin satışı, rehnedilmesi, her türlü ferağ muameleleri, vakfı... hukuken muteber değildir. Ancak işletme,

intifa' hakkı kiraya verilebilir. Mirasla intikâl eder, istiğlâlen ıktâ' edilen yer, temlikten ıktâ' edilirse önceki kesime verme işi sona erer. Mülk olarak kesime verilen arazi harac toprakları içinde veya yakınında ise haracı, öşür toprakları içinde veya yanında ise öşrü ödenir. İstiğlâlen ıktâ'larla kesime verilen yerler genellikle harac vergisine tabi topraklar olduğundan yine haracı ödenmeye devam edilir (433).

Hukukçular arasında ihtilâflı olan husus; istiğlâlen kesime verilen toprakların icâr ve iaresinin mümkün olup olmadığı mes'elesidir. Eğer intifa hakkına sahipse icâr ve ödünç verme işleminde bulunabilir, değilse kira ve ödünce vermede bulunamaz. Bazı Şâfiî hukukçuları devlet reisi izin verirse, verebilir, değilse bu muameleleri yapamazlar. Ekserî hukukçular kesime verilen intifa hakkına sahip olduğundan icar ve iarede bulunabilir, fikrini savunurlar (434).

Iktâ' edilen yere başkası tecâvüzde, müdahalede bulunursa kesime verilenin o şahsı arazisinden def ettirme hakkı vardır. Temlikten kesime vermede mülkiyet hakkından, istiğlâlen kesime vermede intifa' hakkından doğan bir dava hakkıyla ıktâ' işlemine rağmen henüz ihyâ ve imar işi yapılmamışsa üstün hak sahibi olduğundan doğan men' hakkı vardır. Fakat üç yıl içinde ihyâ, imar edilmemişse bu rüchan hakkı da kalmadığından müdahalenin menini de talep edemez.

---

433 — İbnu Nüceym; a.g.e., c. 2, s. 53-55 (risâletü'l-Iktâ-ât). İbnu Âbidîn; a.g.e., c. 3, s. 428. Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 259-260.

434 — Heytemî; Şihabedin Ahmed b. Hacer; Fetâvâ's-Şeyh H-eytemî, Bâbu İhyâü'l-Mevât, Arapça Yzm. Diyarbakır İl Kütüphanesi, No: 1947/A.

Bir devletin siyaset, zirâî iktisadiyat ve sair konularında önemli olan ıktâ' müessesesine daha önce de sözü geçen bir hadis ve açıklamasıyla son verilecektir.

Enes b. Malik'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir. Hz. Peygamber Bahreyn'den bir kıt'a araziye mukâta'a suretiyle Ensâr'a vermek istedi de onları davet etti. Ensâr;

— Yâ Rasûlallah! Bize ıktâ' buyurduğunuz gibi Muhâcir kardeşlerimize de ıktâ' etmedikçe bize ihsan buyurmayınız! dediler. Hz. Peygamber (s.);

— Ey Ensâr! Benden sonra siz, yakın bir gelecekte çok ağır bencilliğe (hodgamlığa) şahit olacaksınız. Fakat siz Havz-ı Kevser'de bana mülâkî oluncaya kadar sabrediniz buyurdu» (435).

Hadisten çıkarılan önemli bir netice: Hz. Peygamber (s.) kendisinden sonra gelecek devlet reislerinin arazi ıktâ'ı gibi dünya işleriyle ilgili konulardaki bencilliklerini, milletin kanı ile müdafaa ettiği toprakları, askerlerden, millete hizmet edenlerden esirgeyip de kendine ait hazinesine birer gelir kaynağı haline getirileceği, kendi yardımcıları ve avanelerine bol bol ihsanda bulundacaklarını tek kelime «ESERE» ile bir mucize olarak bildirmesidir. Hakikaten Dört Halife devri geçtikten sonra Emevîler ve Abbasîlerin idarelerinde bu durum bütün acıklı yönleri ile görülmüştür (436).

---

435 — Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 258.

436 — Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 262.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİĞER ARAZİ NEVİLERİ

A — GENEL BİLGİLER

Bu bölümde rakabesi Beytülmale veya hususî şahıslara ait olmayan yahut Beytülmale ait olup olmadığı ihtilaflı topraklar üzerinde durulacaktır.

İslâm arazi hukukunda dikkâti çeken konulardan biri de bu nevi topraklar olmaktadır. Umumiyetle bütün toprak hukuklarında mülkiyet bakımından arazi ya kişilerin ya da devletindir. Nâdiren belirli âmme hükmî şahıslarının (köyler, belediyeler gibi) da mülkleri olabilmektedir. Diğer hukuklardaki işbu nâdir vak'a İslâm arazi hukukunda mer'alar, yaylak ve kışlaklar, baltalıklar, çevre (harîm), yol, pazar yerleri şeklinde ortaya çıktığı gibi, vakıf arazi şeklinde de görülmektedir. Ekserî hukukçulara göre vakıf arazide rakabe Allah'ın mülkündedir. Diğer topraklarda ise rakabe belirli toplumun, köy ve kasabaların, bazan da Beytülmalin olmaktadır.

İşbu özel durumlar sebebiyledir ki ayrı bir bölüm açmak ve burada Arazi-i Metrûke, Mirfaka yahut Mahmiyye denilen arazi ve, arsalarla vakıf araziye incelemek daha uygun görülmüştür.

Arazi-i Metrûke» tabiri Osmanlı hukukçuları tarafından kabul edilmiştir. Mer'a, yaylak ve kışlak gibi kasaba ve köy halkının hepsine ve bütün insanlara terk ve tahsis olunan topraklardan ibarettir. İslâmın ilk devirlerinde bu ve benzeri topraklara «HİMÂ» veya «İRFÂK» (Arazi-i Mirfaka) denilirdi.

Arazi-i Mirfaka: Umumî yollar, pazar ve harınan yerleri, meydanlar, namazgâhlar, mezarlar gibi yerlere denilir.

Arazi-i Mahmiyye veya kısaca Hımâ: Rakabesi Bey-tûlmâle veya bir topluma ait olan ve kimseye temlik edilemeyen, verilemeyen umumun yararlanması için terk ve tahsis edilen koru, mer'a, umumî yol ve pazar yeri gibi mahallere verilen isimdir (437).

Arazi-i Vakfiyye ise; Geliri bir hayır cihetine tahsis edilen, rakabesi Allah'ın mülkü olarak kalan arazidir. Bir vakıf muamelesinde malikinin elinden mülkiyeti çıkmakta, geliri, gallesi de hayır maksadıyla fertlere harcanmaktadır. Bu bakımdan özel bir durum arzeden vakıf arazi de ayrı olarak kısaca incelenecektir.

B — HİMÂ VEYA ARAZİ-İ MİRFAKA

«HİMÂ»; men'etmek, şahısların uzaklaştırılması, korunması mânâsınadır. Hukukî tarifi: Mevât araziden devletin veya bir kasaba yahut köyün insan ve hayvanlarının istifadesi için terk ve tahsis kılınan koru, mer'a, umumî yollar, pazar yerleri gibi mahallere denilir (438).

---

437 — İbnu Zenceveyh; a.g. Yzm. v. 107/a. Halis Eşref; a.g.e., s. 23-24, 109-110.

438 — Halis Eşref; a.g.e., s. 23. Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 236.

Birbaşka tarifte; otların bitmesi, hayvanların otlatılması için mübah olarak bırakılan, ihyâ ile mülk haline geçiş yasaklanan arazidir (439).

İslâmdan önce Arabistan'da otlakiyeler mukaddes bir mânâ taşırdı. Tanrı Jalsad, Fals, Uzzâ ve Zu Şara'nın himaları vardı. Kureyşliler Uzzâ putu adına Huraz vâdisini himâ tahsis etmişlerdi (440). Roma hukukunda müşterek arazi (RES NULLIUS)nin içerisinde mütalea edilen «AGRI DESERTI» (himâ)nin İslâm arazi hukukuna geçtiğini iddea eden hukukçular mevcutsa da (441) ileri sürdükleri deliller kuvvetli sayılamaz. Roma hukukunda müşterek mülk denilen (RES COMMINIUM veya AGRI DESERTI) arazi de yine devletindir.

Râvilerin anlattığına göre; Rûm ülkesinde ve Fustat taraflarında yolculuk esnasında hayvanlarını otlakiyelerinde otlatmazlarmış. Cahiliyyet devri Araplarında da durum aynıdır (442). Peygamberin bu durumlardan haberi vardı. Cahiliyyet devrinde Kuleyb b. Vâil adında bir şahıs otlakiye elde etmiş, her taraftan uçsuz bucaksız bu yeri köpeklerine bekletmiş, kimseyi içine bırakmamıştır. Onun bu hareketine karşı bütün halk öldürülmesi konusunda ittifak etmişler (443). İşte mütegalibe insanların zayıfları ezen bu hareketlerinin önüne geçmek için Hz. Peygamber (s.);

---

439 — Mâverdi; a.g.e., s. 185. Ebû Ya'lâ Hanbeli a.g.e., s. 206.

440 — Lokkegaard, Frede; a.g.e., s. 25-26.

441 — Binand de Bellefonds; a.g.m., a.g.mak., sy. 10, s. 112-113. M. Bâkır es-Sadr; a.g.e., s. 456-457.

442 — İbni Zenceveyh; a.g. Yzm. v. 107/a.

443 — Mâverdi; a.g.e., s. 186.

«Korumak, koru edinmek yalnız Allah'a ve Resûlüne mahsus bir hakdır» buyurmuştur. Ayrıca zekât develeri, Beytülmale ait hayvanlar için «BÂKİ» yahut «NAKİ» denilen yeri özel otlakiye olarak seçmişti. Şu iki rivâyetten birincisi genel hükümde, Nâkî' otlakiyesi tatbikâtı özel hükümdendir. Ama hukukî bir tezat teşkil etmediği gibi İbnu Ömer (r.)den yapılan bir rivâyete göre; Hz. Peygamber (s.) Nakî'i atlar için otlakiye tahsis etti. Hammâd dedi ki;

— Atları için mi? İbnu Ömer;

— Hayır. Müslümanların atları için, cevabını vermiştir(444).

Görülüyor ki, hususî hüküm ifade eden Nakî' tatbikâtı bazı rivâyetlerde genel hükümle aynı paralelde olmaktadır. Hususî de olsa Hz. Peygamber kendi atları için böyle bir yeri otlakiye seçmesi, devletin başında bulunması sebebiyledir. Onun yerine kim geçmişse otlakiye tahsisinde bulunmuştur(445). Yine cemiyetteki önemi binaen Hz. Peygamber (s.),

«İnsanlar üç şeyde ortakdırlar; ot, su ve ateş».

Mecelle Md. 1234 de ise; «Su ve ot ve ateş mübahtır. Nâs bu üç şeyde şürekâdır» denilmekle yukarıdaki hadisin tatbikâtı kanun hükmüne konulmuştur. Umuma mahsus yerlerden, otlakiyelerden halkın yararlanmasına mâni olma büyük günah sayılır (446). Hadiste de;

«Ey Allah'ın kulları! Suyun fazlasını, otu ve ateşi

---

444 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 419-420. Ahmed b. Hanbel; a.g.e., c. 4, cz. 8, s. 51-52, No: 5655 ve c. 5, cz. 9, s. 215, No: 6438, s. 224, No: 6464. İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm., v. 107/a.

445 — Ahmed b. Hanbel; a.g.e., c. 5, cz. 9, s. 215, No: 6438, s. 224, No: 6464.

446 — İbnu Zenceveyh; a.g. Yzm. v. 107/b.

men (vermemezlik) etmeyiniz. Zira Cenâb-ı Hak onları zayıflar için kuvvet ve servet kaynağı yapmıştır» buyurulmuştur (447).

İşte şu rivâyetlerden ve tatbikâtın anlaşılacağı üzere; arazi-i mahmiyye ve mirfakının hukukîliği Hz. Peygamberin tatbikâtı ve İcma-ı Ümmetle sabittir. Bir bakıma ilk defa ortaya konulmuş arazi hukuku müessesesi sayılmaz. Çünkü geçmiş milletlerde, komşu devletlerde de aynı müessese mevcuttur. Ama İslâmiyet bu müesseseye yepyeni bir mahiyet kazandırmış, tamamen ıslah ve bünyesine adapte etmiştir. Köylere, kabilelere ait himâlar, müşterek mülkler, otlakiyeler korunmuş, şahıs ve çok sınırlı topluluk otlakiyeleri lağvedilmiştir. Önceleri devlete, köy ve kasabalara ait otlakiyeler askerler, Şerîf veya Seyyid denilen vazifelileri tarafından korunmuş. İslâmî esaslara, mahallî örf ve âdetlere göre idare edilmiştir. Fakat daha sonra kabile himâları kaldırılmış, hepsi devletin (Beytülmalin) himâsı olmuştur. Devlet himâları Emevîler zamanında gelişmiştir.

Irak yöresinde her köyün civarında halka ait müşterek himâlar vardı. O köy ve şehrin müşterek mülkleri idi... (448). Himâ olarak tanınan, bilinen yerde hak sahibi olanlar, haksız yere girenleri men ve def'etme yetkisine sahiptirler.

Arazi-i Mahmiyye veya Mirfaka toplumun müşterek mülküdür. Hattâ en azından kuvvetli bir zilyedlik hakları (Possessio) vardı. Mevât arazide rakabe Beytülmalin olduğu halde müşterek arazi cemiyete, belde top-

---

447 — Muttaki; a.g.e., c. 2, s. 187, No: 3972.

448 — Lokkegaard, Frede; a.g.e., s. 30-31. İnalçık, Halil; a.g.m., a.g.mak., sy. 1, s. 30-31. Ali Abdulkâdir; a.g.m., a.g.mak., c. 5, s. 5-6.

lumuna ait gözükmektedir. Fakat her iki nevi arazi de Arazî-i Gayr-ı Memlûke içerisinde incelenmektedir. Benî Sa'lebe kabilesinden bir adam Hz. Ömer'e şöyle demiştir;

— «Ey Halife! Ülkemizi şahsî mülkiyetten çıkardın, otlakiye yaptın. Halbuki biz o yerler uğruna Cahiliyyet devrinde savaştık. Toprağımızla birlikte müslüman olduk. Adam bu sözünü birkaç defa tekrarladı. Halife Hz. Ömer başını kaldırarak,

— Topraklar Allah'ındır. Allah'ın mallarının hayvanların) yemlenmesi için otlak olmuş, o yerler Allah yoluna böyle bir muameleye tâbi tutulmuştur» der.

Malik b. Enes (r.)de Hz. Ömer'le Arabî arasında geçen konuşmayı şu şekilde rivâyet eder: Halife Hz. Ömer,

— «Mal, Allah'ın malı, kullar da Allah'ın kullarıdır. Yemin ederim ki, böyle bir ihtiyaç olmasa topraktan hiçbir karışı himâ yapmazdım», demiştir.

Hız. Ömer, zekât hayvanları, savaş atları, yolcular için orasını ve benzeri yerleri otlakiye olarak tahsiste bulunmakla, özel mülkiyeti ihlâl etmemiş, aksine İslâm-dan önce işgâl altında bulunan otlakiyeleri yeniden âmmeye kazandırmış, tahsis etmiştir(449).

İbnu Zenceveyh himâ ve irfak ile ilgili tatbikâtın neticelerini şu şekilde sıralar.

1 — Hız. Peygamber (s.) insanların hepsi için su, ateş ve otu mübah saymıştır.

2 — Bir yerde kendiliğinden biten (hüda-ı nâbit) otlardan herkes eşit şekilde istifade eder.

3 — Ancak müşterek olan bu mülklerde önce ge-

---

449 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 418-420. İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 108/b.

lenin tekaddüm hakkı vardır. Fakat sonradan gelenlere de mâni' olamazlar (450).

Arazi-i mahmiyye veya mirfakanın aslı mevât arazidir. Ama devlet reisinin tefrik ve tahsisi ile müşterek mülk haline gelmiş, mübahlıktan çıkmıştır. Böyle bir işlemde bulunmak halifelerin vazifesidir. Âmme menfaatı kalmamış, ihtiyaç duyulmuyor ve statünün değiştirilmesinde de fayda umuluyorsa o yerler himâlıktan, irfaklıktan çıkarılabilir. Bu muameleleri yapma yetkisi yine devlet reisinindir. Hukuken ictihadın ictihadla bozulması (nakzı) mânâsına gelmez (451). Sebeb ve maksadın ortadan kalkması söz konusudur (452).

Âmmenin müştereken kullandığı, intifada bulunduğu caddeler, sokaklar, meydanlar, pazar yerleri, evlerin çevreleri... gibi yerler de müşterek arazinin mirfaka kısmını teşkil eder. Şahsa veya bazı şahıslara ıktâ'ı, temliki hukuken doğru değildir (453).

Hepsine birden Metrûk Arazi denilen bu yerlerin miras yolu ile intikâli, satışı, kiraya verilmesi câiz değildir. Herkes ihtiyacı olan miktarı kullanır.

«XVIII. asır sonlarına kadar Batı ülkelerinde tam bir âmme emlâki mefhumunun vücûd bulmamasına mukabil, İslâm - Türk Hukukunda esaslı ve mütekâmil bir âmme emlâki nazariyesi ve tatbikâtının mevcut olduğu, fikri su götürmez bir hakikattir.

---

450 — İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm., v. 108/b. Mâverdi; a.g.e., s. 185.

451 — Şirbini; a.g.e., c. 2, s. 368. Linant de Bellefonds; a.g.m., a.g.mak., sy. 10, s. 112.

452 — Mecelle; Md. 2, 21, 24.

453 — Şirbini; a.g.e., c. 2, s. 369-370.

İslâm Hukuku bütün eski çağlar hukuku gibi ferdiyetçi bir hukuktur. Bununla beraber ferdî bakımdan hükümdâra hususî bir vaziyet tanımamış, ülkeyi hiçbir zaman hükümdârın mülkü saymamıştır. Mülk - Devlet nazariyesini kabul etmemekle Orta Çağın Garb Hukuku ile kıyas kabûl etmiyecek bir tekâmül derecesine ulaştığı açıkca görülür. Bu hukukta yine o devir hukuku ile mukâyese edilmesine imkân olmayan içtimâî esaslara da rastlanır.

İslâm Hukukunda da Res · Extra Patrimonium (= Mâmelek dışı şeyler) kabilinden bazı şeyler mevcuttur. Bunlar üzerinde ferdî mülkiyet olmadığı, umurun müşterek malları addolunduğu tereddütsüz kabul edilmektedir. Burada kişilerle eşya arasındaki ilişki Şirket-i İbâha olarak vasıflandırılmıştır. Nitekim Mecellenin sözü geçen 1234. md. sinde bu husus hükme bağlanmıştır» (454).

Toplumun müşterek mülkü olan yerler;

1 — Otlakiye ve koruluklar (Arazi-i mahmiyye) ve bunların hükmü,

2 — Harman ve konak yerleri, yaylak ve kışlaklar,

3 — Caddeler, sokaklar, su yolları ve pazar yerleri şeklinde tasnife tabi tutulup incelemelerde bulunulacak, örneklerle açıklamaları yapılacaktır. Bu taksim klasik usûldeki sözü geçen ikili tasnifin genişletilmiş kabul edilebilir.

---

454 — Köprülü, Bülend; a.g.e., c. 1, s. 91.

I — a -) OTLAKİYE VE KORULUKLAR (ARAZİ-İ MAHMIYYE), HÜKÜMLERİ

Hız. Peygamberin (s.) hukuk sahasında yapmış olduğu en önemli yeniliklerden birisi de Cahiliyyet devrinin kötü âdetlerinden olan mütegalibelerin şahsı otlakilerini kaldırması, ilgâ etmesidir. Bu hususa dâir;

«Otlak yerler, otlakiyeler, ancak Allah ve Rasûlünündür» sözleri her hadis kitabında vardır(455). Burada «Otlakiyeler Allah ve Rasûlünündür» hükmü Şâfiî'ye göre iki ihtimal taşır; 1 — Müslümanlar için Hız. Peygamberin (s.) tahsis ettiği otlaklardan başka otlaklar yoktur. 2 — Müslümanlara ancak Allah Rasûlü otlakiye tahsis eder. Birinci ihtimâle göre; Hız. Peygamberden (s.) sonra hiçbir idareci otlakiye tahsis edemez. İkinci ihtimâle göre, Hız. Peygamber (s.) ve halifeleri otlakiye, koruluk tahsis edebilir (456).

Şu iki ihtimâlden ikincisi yani otlakiye tahsis yetkisinin devlet reislerine ait olması hukuka ve tatbikâta en uygundur. Çünkü Halifeler ihtiyaca göre çeşitli zaman ve yerlerde âmme menfaatine otlakiyeler tahsis etmişler, ayrıca Hız. Peygamberin (s.) su, otlakiye ve ateşte bütün insanları ortak kabul etmesiyle kullanma, intifa keyfiyeti de bir esasa bağlanmıştır. Allah ve Peygamberin olan şeylerde kulların, ümmetin ortaklaşa yararlanabileceği açıkca ifade edilmiştir. Mâlik b. Enes (r.) der ki; «Nakı'» (Bâkı') otlakiyesi hakkındaki hadise göre; **Müslümanların atları için ihtiyaç hasıl olduğu-**

---

455 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 411. İbnu Zenceveyh; a.g. Yzm. v. 107/a. Kastalâni; a.g.e., c. 4, s. 198.

456 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 411, ve Dip Not: 1. Ebû Ya'lâ Hanbeli; a.g.e., s. 207.

da otlakiyeler tahsis edebileceğini göstermektedir. Yalnız «zekât develeri için otlakiye tahsis edilebilir» neticesi isabetli değildir. Çünkü bu durumda otlaklar çok sınırlanmış, sınırlı bir mülkiyet haline geçmiş olurdu ki, mer'a tahsisinden gâye de bu değildir. Hayvanlar kime ait olursa olsun kendiliğinden yetişen otlakiyelerde eşit şekilde otlatılır (457).

Özel durumdaki otlaklarda dahi kendiliğinden yetişmiş otlardan o yer sahibinin ihtiyacından fazlası varsa başkalarını yine men edemez. Ancak ihtiyacı kadarki başkaları karışamaz. Hattâ pek çok âlimler âmmeye malı sayılan su ve otların satılıp bedelinin alınmasını hukuken iyi karşılamazlar, mekruh sayarlar, böyle bir hareketi cimrilik olarak vasıflandırır (458). Halkı zora koşma, engel çıkarma, faydalandırmama işlemini tel'în eden, kınayan hadislerle sık sık rastlanılır (459).

Âmmeye ait müşterek malların korunması, herkesin ihtiyacı kadar faydalanmasını temin için Şerîf veya Nakîb unvanı ile tayin edilen memurlar, taşkın hareket edenleri, istifâde hakkını kötüye kullananları önlemişler, cezalar bile vermişlerdir. Muhammed b. İbrahim Teymî, Sa'd b. Ebî Vakkas (r.)dan şunu rivâyet etmiştir; Said, bir çocuğun koruluktaki ağaçları kesmekte olduğunu görür, çocuğu döver, baltasını elinden alır, elbisesini soyar. Çocuğun ailesinden bir kadın, Halife Hz.

---

457 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 419-420. İbnu Zenceveyh; a.g. Yzm. v. 109/a-b.

458 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 420-421. İbnu Zenceveyh; a.g. Yzm. v. 109/b-110/a. Ebû Ya'lâ Hanbeli; a.g.e., s. 208.

459 — İbnu Zenceveyh; a.g. Yzm. v. 107/b-108/a. Mâverdi; a.g.e., s. 187.

Ömer'e (r.) gelerek Sa'd'dan şikâyetle bulundu. Hz. Ömer, Sa'd'a;

— Ey Ebû İshak! Seni Allah affetsin, çocuğun elbiselerini ve baltasını kendisine ver, dediyse de Sa'd buna yanaşmadı ve,

— Allah Rasûlünün şu hadisini işittim: «Koruluk-taki ağaçları kesen ve otlarını yolanları görürseniz o kimseyi dövünüz, üzerindeki elbiseyi soyunuz» buyurmuş. Sa'd çocuğun elinden aldığı bu baltadan çapa yaptı, ölünceye kadar kullandı, tarlasında bu çapa ile iş gördü (460).

Görülüyor ki, tam yetki ile techiz edilmiş otlakiye ve koru muhafızları zarar verenin mallarını müsâdereye de yetkili kılınmakta, devlet reisi dahi cezaya çoğu kere karışmamaktadır. Bununla beraber memurların yetkilerini kötüye kullanmamaları için bir takım umumî prensip konulmuş, tavsiyelerde bulunulmuştur. Zeyd b. Eslem, Hz. Ömer (r.) den şunu rivâyet eder: Ömer b. el-Hattâb Serf (veya Rebeze) otlakiyesini idareye tayin ettiği, âzâdlısı Huney (r.)e şöyle demiştir;

— «Müslümana dokunmaktan ve mazlûmun bedduasını almaktan sakın. Çünkü haksızlığa uğrayanın duası kabul edilir. Az sayıda deve ve koyunu olanların hayvanlarını bu otlaklarda otlatmaktan men etme. Hz. Osman b. Affân ile Abdurrahmân b. Avf (r.)ın deve ve koyun sürülerine dokunma, hayvanlarını bu otlaklarda otlamalarına engel olma. Çünkü onların hayvanları helâk olursa ziraatçiliğe başlarlar. Yoksulluk ve sıkıntı içinde kalan kimsenin hayvanları helâk olursa kapıma gelerek,

— Ey Mü'minler Emîri! diye seslenerek benden yardım isteyecekler. Otlaklarındaki otları yedirmek, müs-lümanlar için altın ve paralar ödemekten daha kolaydır. Allah'a yemin ederim ki, bu otlakların onların toprakları olduğunu söylüyorum. Onlar Cahiliyyet devrinde bu toprakları korumak için çarpıştılar, İslâmiyet devrinde bu topraklarda güven ve esenlik içinde yaşadılar. Böyle hareket etmezsek onlar beni, kendilerine zulmediyor sanarlar. Deve gibi (Allah rızası için) yük taşıyan ve binilerek savaşımlara gidilen binek hayvanları bulunmasaydı ben onları ve yurtlarını hiçbir tecâvüzden, hiçbir vakit koruyamazdım (461).

Halife Hz. Ömer umumi mahiyetteki şu tavsiyesi ile İslâm'da mer'anın tesis maksadını, istifâde hakkını, haklara uymayı, hürmeti, memleketin politik ve ekonomik alanlarında otlakların taşıdığı önemi açıklamış olmaktadır.

Koruluk ve meskûn mahallerin, mesîre (gezinti, dinlenme) yerleri hakkında Ebû Ma'ser'in şu rivâyeti gâyet dikkat çekicidir;

«Hz. Peygamber Zî Kard gazvesinden dönerken Zû Raybu't - Tavîl'e geldiğinde Ensâr'dan Hârise Oğulları Hz. Peygambere;

— Ey Allah'ın Rasûlü! Burası bizim deve ve koyunlarımızın otlağı, kadınlarımızın dinlenmek için çıkacakları yerdir, dediler. Onlar bu sözleri ile El - Kâbe'nin ormanlık yerlerini kastediyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.),

— Bir kimse buradan bir ağaç keserse onun karşılığı olmak üzere bir ağaç diksin, diye emretti.

---

461 — İbnu Zenceveyh; a.g. Yzm. v. 108/b. Belâzuri; a.g.e., c. 1, s. 13-14. Mâverdi; a.g.e., s. 187.

Bu emir üzerine ağaçlar dikildi, orası ormanlık hale geldi, «El-Kâbe» adı ile anıldı(462). Olayda korulukların, mesîre yerlerinin, o yerler civarında oturanların müşterek malı olduğu açıklandığı gibi yine o yerlerden faydalanma kaidesi de tesbit edilmiş, benzerinin her yerde her zaman uygulanması arzu edilmiştir.

Otlakiye ve koruluk olarak tahsis edilen yerlerin aslı mevât topraklardır. Gerek Hz. Peygamberin tahsis ettiği Nakı' (veya Bâkı') ve 6x1 mil kare genişliğindeki El-Ka' otlakileri ve gerekse Hz. Ömer'in tahsiste bulunduğu 6x6 mil kare genişliğindeki Serf mer'ası aslında mevât araziden idi(463). Diğer devlet reislerinin yaptıkları tahsisler de genellikle böyle yerlerdi. Fakat otlakiye veya koruluk (ormanlık) tahsisi için şuarsuz bir hareket serbestisi de vardır, denilemez. Yani rastgele ölçüler dahilinde ölü topraklar otlakiyeye çevrilemez, tahsis edilemez. Eğer ölü toprakların tamamı veya büyük bir kısmı otlakiyeye ayrılmak istenirse hukuken buna müsaade yoktur. Ayrıca tahsis işlemi insanlardan küçük bir grup veya yalnız zenginler menfaatine olamaz. Şâyet bir yer bütün müslümanlara yahut fakir kimselere otlakiye olarak ayırt edilirse umumiyetle hukukçular tarafından olumlu karşılanmıştır(464). Bütün halk için tahsis edilen otlakilerden zengin - fakir, müslüman - zimî herkes istifade de eşit hakka sahiptir. Yalnız müslümanlara tahsis yapılmışsa zengin - fakir bütün müslümanlar eşit şekilde faydalanırlar. Zimmîler menedilir. Fakirlere ait mer'alardan zenginler ve zimmîler fayda-

---

462 — Belâzuri; a.g.e., c. 1, s. 11-15.

463 — Taberi; Tarih, s. 2952. Mâverdi; a.g.e., s. 185. Lî-nant de B.; a.g.m., a.g.mak., c. 10, s. 123-124.

464 — Mâverdi; a.g.e., s. 187.

lanamazlar. Yalnızca zenginlere veya zimmîlere otlakiye tahsisinde bulunulamaz. Sadaka erbâbına, mücâhidlere tahsis edilen otlakiyelerden, başkaları istifade edemez(465).

Mes'elenin bu kadar teferruatlandırılmasının sebebi yine feyy nazariyesi ile ilgili olsa gerektir. Çünkü aslı ölü topraklar olan mer'alar da bir bakıma feyy (âmme mülkü)dir. Ama belirli bir cihete, maksada tahsis edilmiş, müşterek mülk haline gelmiştir. Âmme mallarından genel mânâda herkes istifâde edebilir. Fakat muhtaçlar varken durumu iyi olanlara, devamlı askerler varken sivillere, muhtaç müslümanlar mevcutken zimmîlere feyy malından istifâde hakları devlet reislerince kısıtlanmış veya hiç hak tanınmamıştır. İşte bunun bir örneği mer'alarda yukarıdaki şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Şâyet küçük bir topluma tahsis edilen otlakiye bütün insanlar için genişletilir, umumî otlakiye haline getirilirse, daha önce özel tahsiste bulunulmuş olanlara zarar verilmiyorsa böyle bir işlem muteberdir. Umumî otlakiyeler daraltılır, bütün halkın istifadesine engel olunmak istenirse daraltmanın maksadı zenginlerin menfaatine ise hükümsüzdür. Fakirler lehine ise bazı hukukçular muteber kabul eder, bir kısmı ise aksi görüştedir(466).

Otlakiye hükmü kesinleşmiş, sonra da bir şahıs gelip ihyâ etmişse hukukî yönden otlakiyenin durumuna bakılır. Eğer Hz. Peygamberin tahsis ettiği otlakiye ise hükmü sâbit, ihyâ işi bâtıl, hükümsüzdür. İhyâ ve imar-

---

465 — Mâverdi; a.g.e., s. 186. Ebû Ya'lâ Hanbeli; a.g.e., s. 206-208. Linant de Bellefonds; a.g.m., a.g.mak., c. 10, s. 121.

466 — Mâverdi; a.g.e., s. 186.

da bulunan cezalandırılabilir. Hz. Peygamberin tasarrufunu bozan her hareket hükümsüzdür. Ama devlet reislerince tahsis edilen otlakiyeler, ihyâ ve imar edilmişse, bazı hukukçular yine otlakiye hükmü bâkî, ihyâ işlemi hükümsüzdür. Bir kısım hukukçular ise ihyâ işlemi müteberdir, derler. Delilleri de; «Kim ölü toprağı ihyâ ederse o yer onundur» hadisidir (467).

Buradaki görüş ayrılığının asıl sebebi; mer'alarla mevât arazi hakkında mevcut hadisler olmamalıdır. Mevât araziden ayrılan otlakiyeler artık umumî manada mevât arazi olmaktan çıkmış (özel manada mevât arazi daha doğrusu) müşterek arazi haline gelmiştir. Rakabe belirli toplumlara mal edilmiştir. Şu duruma göre mevât araziye ihyâ ile ilgili hadislerin hükümlerine dayanarak ihyâ ve imar ile mer'aları özel mülk haline getirmek isabetli bir hareket sayılamaz. Usûl hukuku yönünden delillerin eşitliği halinde ikisinden birini seçme serbestisi burada söz konusu olamaz. Bununla beraber mer'a veya koruluklar (baltalıklar)dan istenilen gâye elde edilemiyor, yeteri kadar yararlanılamıyor, önemini kaybetmişse devlet reisi her türlü şartları göz önünde tutarak müşterek mülk olan bu yerlerin statüsünü değiştirir, şahıslara ıktâ'da bulunabilir (468).

Mer'alar ve baltalıklar, kısaca arazi-i mahmiyyelere müteallik davalarda, ihtilaflarda hasım kimdir? Sorusu fetvâlarda ve Mecelle'nin 1644. md. sinde şu şekilde hal-

---

467 — Mâverdi; a.g.e., s. 186-187. Ebû Ya'lâ Hanbeli; a.g.e., s. 206-208.

468 — İlk devirlerde ortaya konulan bu prensipler 1274/1858 tarihli Arazi Kanununun 5, 91, 92, 97, 101, 102. maddelerinde hükme bağlanmıştır. Maddelerin şerhi için bk. Halis Eşref; a.g.e., s. 109-110, 518-534, 545-560.

ledilmiştir: Eğer kendilerine tahsis yapılmış olanlar sınırlı topluluk (kavm-i mahsûr); küçük büyük dahil 100 kişiden az iseler davada husûmet hepsine aittir. Davacı olduklarında hepsi birlikte dava açar. Davalı olduklarında hepsine birden dava açılır. Kendilerine tahsis yapılanlar 100 kişiden fazla (kavm-i gayr-ı mahsûr) ise içlerinden bazıları hattâ birisi davacı veya dâvalı sıfatıyla hasım olur. Bu suretle verilecek hüküm halkın hepsi için geçerlidir (469).

«... Arazi-i Mahmiyye ile ilgili davalarda mürûr-u zamana itibar olunmaz» ve zaman aşımı ile o yerler hususî mülk haline getirilemez (470).

I — b -) ARÂZİ-İ MAHMIYYE (MER'A VE BALTALIK)LERLE İLGİLİ TATBİKAT

Mes'eleyi daha belirli hale koymak için diğer bir kısım örnekleri, uygulama şekillerini de burada kaydetmek yerinde olacaktır.

Hz. Peygamberin (s.) sözü geçen mer'aları yanında ilk Halife Hz. Ebû Bekir, Irak taraflarında bulunan REBEZE'yi o bölge halkı için mer'a olarak tahsiste bulunmuş, uzun yıllar bu statüsünü korumuştur. İkinci Halife Hz. Ömer de başta SERF olmak üzere birçok yerlerde mer'a ve koruluklar tahsisi ile başlarına memurlar tayin etmiştir.

Bekir b. Haysem (r.) der ki;

«Ben Askalân'da iken Farâb'lı Muhammed b. Yusuf'un;

---

469 — Halis Eşref; a.g.e., s. 520.

470 — Arazi Kanunu md. 102'ye bk. Linant de Bellefonds; a.g.m., a.g.mak., c. 10, s. 124.

— Hz. Ömer ile Hz. Osman (r.) tarafından arpalık olarak verilen topraklar işte buradadır. Biri bu topraklara girerse ben onun bu topraklara girmesinde bir beis görmüyorum, diye söylediğini işittim (471).

Her iki Halife tarafından Askalân'da arpalık olarak verilen bu toprakların mer'alığı olaydan anlaşılmaktadır. Çünkü bu yerlere herhangi bir şahsın girmesinde hukuken sakınca görmeyen Farâb'lı Muhammed b. Yusuf'un o yerlerin görevli memuru olması muhtemeldir. Önce de belirtildiği üzere müşterek mülk mer'aların umumî olanlarından herkes eşit derecede faydalanma hakkına sahiptir. Arpalık olarak belirtilen o yerin mukâta'alı arazi olması düşünülemez. Bu takdirde kesime verilen (muktaunleh)den başkasının orada hakkının varlığı düşünülemez.

Mer'a ve korularda statü değişikliği yapılırken vazifelilerin, umumi durumu, ileriye gözeterek hareket etmesi icab etmektedir. Aksi halde toplu hareketlere, isyânlara yol açacak kadar tehlikeli sonuçlara sürükler. Hadisci Beyhakî eserinde himâ ile ilgili pek çok örnekler kaydeder (472). Otlakiye konusunda Halife Hz. Osman (r.) a bazı isnadlarda bulunanlar olursa da onun tasarrufunun hakikati şudur :

Halife Hz. Osman Medine ve başka yerlerdeki mer'alardan kendine ve akrabalarına tahsiste bulunduğu asılsızdır. Çünkü bu mer'alar ordunun atlarına ve Beytülmalin develerine tahsis edilmişti. Hz. Osman zamanında hayvan sürüleri o kadar çoğalmıştır ki; Beytülmal hayvanlarına tahsis edilen yerler hayvanlara yetmeyince daha önce âmmeye ait (halkın) hayvanlarının da girip

---

471 — Belâzuri; a.g.e., c. 1, s. 231.

472 — Beyhakî; a.g.e., c. 6, s. 146-147'ye bk.

otladığı bu yerlerden âmmenin hayvanlarının men edilmesi icâb etmiştir. Bu sebeple Halife Hz. Osman'ın hükümeti, mer'aları yeniden tanzim etme ihtiyacını duymuş, devlet mallarına ait otlakları, halka ait olanlardan ayırmışlar. Halife'nin bu mer'alarda kendi şahsına veya akrabalarına ait hiçbir hayvanı yoktu.

Bizzat Hz. Osman (r.) kendi atlarını ve develerini âmme hayvanlarına ait mer'alarda beslediğine dair vuku' bulan isnad ve iftiralara karşı şu açıklamada bulunmuştur:

— «Mer'aları kendi şahsıma tahsis ettiğimi söylüyorlar. Yemin ederim ki, böyle bir şey yapmadım. Bura-ya şahıslara ait hayvanların girmesine karşı konulmuş, yalnız zekât hayvanlarına tahsis olunmuş, bir ihtilafın çıkarılmamasına çalışılmıştır. Benim ise onlar arasında otlayan yalnız iki devem vardır. Başka hayvanım yoktur» (473).

İstifâde edenlerin şumulunu daraltmak, dar çapta tahsisler yapmakta faydalar varsa, umumi otlakiyeleri olaydaki gibi değişik bir statüye tâbi tutmakta hukuken bir mahzur yoktur. Belki daha çok fayda vardır. Çünkü arazi kapasitesi 40.000 hayvanın otlamasına müsait olan otlakiyeye 60.000 hayvan girerse kısa zamanda orası çorak arazi haline gelecektir. Böyle bir tehlikenin önüne geçmek için mer'alara girecek hayvanların adedi durulabilir. İşte Halife Hz. Osman'ın yaptığı muamele de bundan başkası değildir. Ayrıca İslâm hukukçularına göre; devlet reisi şahsı ve yakınları için otlakiye tahsis edemezler. Böyle bir işlem yalnız Hz. Peygambere mah-

---

473 — Doğrul, Ömer Rıza; Sadr-ı İslâm, c. 10 (İstanbul, 1353/1935), s. 335-336.

sustur. Halifeler kıyas yolu ile bu delilden yararlanamazlar (474).

Mer'a ve koruluklar memleket çapında ise herkes, bir bölgeye mahsus ise yalnız o bölgede oturanlar istifade eder. Menşe'i her ne kadar mevât arazi ise de bu hiçbir zaman sınırsız anlamına gelemez, bir yerin ancak faydalanılabilen, mahallî örf ve âdetlere göre sınırları tespit edilen yerleri mer'a veya koruluktur (475).

Hadisci Ebû Davud; «Hilâl b. Amr b. Sa'saa' hurmalarının öşrü ile Hz. Peygambere geldi. Ondan SELEBE vâdisinin otlakiye olarak şahsına verilmesini istedi, Peygamber (s.) de (himâ olarak) verdi» (476), hadisini naklederse de işbu rivâyetin senedi, nakledicileri tam olarak açıklanmamıştır (477). Çünkü Peygamber bir şahsı ve kabilesini düşünerek veya İslâm'a ısındırmak için çok az miktarda otlakiye ıktâ' etmiştir ki, aslında yine o yerler mevât arazi iken kesime verilen kimseler otlakiye haline getirmişlerdir.

Nitekim Bekir b. Vâil ile Benî Temîm kabileleri arasındaki DEHNÂ arazisi Cahiliyyet devrinde şahıslara ait otlakiye idi. Hâris b. Hasan, o yerin Bekir b. Vâil kabilesine verilmesini Hz. Peygamberden istemiştir. Fakat Benî Temîm'e mensûb bir kadın buralarının deve ve keçi mer'ası olduğunu, Temîm oğullarına mensûb kadınlarla çocukların ona çok yakın bir yerde oturduklarını söylemiş, Peygamber de;

---

474 — Şirbini; a.g.e., c. 2, s. 369.

475 — Linant de Bellefonds; a.g.m., a.g.mak., c. 10, s. 124-125.

476 — Ebu Davud; a.g.e., c. 2, s.

477 — Hamidullah, Muhammed; a.g.e., s. 276.

— «Haklısın bu arazi verilemez. Müslümanlar kardeşirler, mer'a ve su kuyusu hepsinin işine yarar», demiştir(478).

Şu rivâyet karşısında aslında mer'a olan yerin sınırlı bir kabile (k'âvm-i mahsûra)ye verilmediğini göstermektedir. Ayrıca mer'aların, çevrede oturanlarca ortaklaşa kullanılan bir mülk olduğunu, komşulardan bir kısmına istifâde hakkı tanımama, men etme işleminin hukukî olmadığı da esasa bağlanmıştır.

İslâm'ın ilk devirlerinde tatbikât böyle olmasına rağmen sonraki asırlarda «ölü topraklar işleyenin, ihyâ edenin» olduğu hükmü kötüye kullanılmış, kabilelere ait otlakiyeler, korular ya bölgede oturanlar yahut başka yerlerden gelenler tarafından ihyâ edilmiş, özel mülkler haline getirilmiştir. Başlatılan yağmacılığın önüne geçecek, dur! diyecek idareciler de çıkmamıştır. Bu sebeptendir ki, sonraki hukukçular eserlerinde hep devlet himasından, mer'alarından söz etmişler, bilgiler vermişlerdir(479). Küçük çaptaki âmme hükmî şahısları (kamu tüzel kişileri) mefhumu zayıfladığı gibi hakları da çiğnenmiştir. Halbuki, ilk zamanlarda kabilelerin, âmmenin otlakiyelerine hem istifâde edenler sahip çıkmış hem de devlet reisleri otoritelerini kullanarak bizzat kendileri veya memurları himâye etmişlerdir. En son sözü edilen DEHNÂ otlakiyesi hakkında Temîm'li kadının ilgisi ve itirazı güzel bir örnektir.

Mes'elenin önemini kavrayan daha sonraki devlet reisleri (Osmanlı padişahları) devlet mer'aları yanında daha küçük çaptaki toplumların, (köyler, kasabalar halkının) müşterek malı olan otlakiyeleri, korulukları

---

478 — Şibli; a.g.e., c. 2, s. 660.

479 — Ali Abdulkâdir; a.g.m., a.g.mak., c. 5, s. 5.

yeniden canlandırıp hakkında hükümler koymuşlardır. Neticede mer'a hukuku müstakil bir hukuk dalı haline gelmiştir.

II — HARMAN YERLERİ, MESCİDLER, YAYLAK VE KIŞLAKLAR

Ammenin ortak mallarından bir kısmı da sözü geçen yerlerdir. Buralardan faydalanma vaziyeti otlakiyeler ve koruluklardaki durum gibidir. Aslında önceki bahislerin bir devamıdır. Her yönü ile oradaki umumî hükümlere tabidir. Konu ilk devirlerde müstakil olarak ele alınmamış, incelenmemiştir.

HARMAN YERLERİ; bir bölgenin bütün halkına eskidenberi terk ve tahsis olunan, alınıp satılamıyan, ihyâ suretiyle asıl maksadının dışında kullanılamıyan yerlerdir. Özel tasarrufta bulunan olursa ahali men eder. Harman yerleri arazi-i metrûkenin mirfaka kısmına girer. O yer halkı irfak, irtifak hakkına sahiptir. Bir kimsenin aynı yeri birkaç yıl kullanması hak bahşetmez(480).

Müşterek mülklerin, özellikle arazi-i mirfakanın her nevi hakkında hüküm ifade eden;

«Kim bir yerden kalkar, gider de sonra döner gelirse o yere diğerlerinden daha üstün hak sahibidir» hadisindeki «... kalkıp gitmekten» maksad; tekrar geri dönmek kasdı ile olan kalkıp gitmedir(481). Buna göre;

---

480 — Halis Eşref; a.g.e., s. 540-541.

481 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 124 ve Dip Not: 1. Şirbini; a.g.e., c. 2, s. 370.

senenin belirli ay ve mevsimlerinde kullanılabilen, istifade edilen topraklar, harman yerleri, yaylak ve kışlaklar, namazgâhlar, namaz vakitlerinde istifade edilen mescidlerde belirli yerler devamlı aynı şahısların elinde olamaz. İşi bitip oradan ayrıldığında artık geri dönülmesi düşünülemiyen bir ayrılıktır. Rüçhan hakkı söz konusu olamaz. Ama aynı harman mevsiminde gider ve tekrar dönmesi muhtemelse o yerden istifadede rüçhan hakkı söz konusudur.

MESCİDLER VE NAMAZGÂHLAR; dînî maksadlar için tahsis edilen yerlerdir. MESCİDLER; daha ziyâde sâbit toplumların toplu ibâdet yapmalarına tahsis edilir. Bir nazariyeye göre; vakıf olması sebebiyle mülkiyeti Allah'a aittir. Bazı hukukçulara göre ise; mülkiyeti o toplumun âmmê hükmî şahsınındır(482). NAMAZGÂHLAR ise yaylaklarda, yol kenarlarında, ibâdet yapabilmek için tahsis edilen yerlerdir. Buranın mülkiyet durumu da mescidler gibidir. Fakat ikinci görüş kanaatimizce daha geçerlidir. Mescidler ve namazgâhlardan herkes eşit derecede istifade eder. Buralarda irtifak hakkına sahip olanlar cemaate, ibâdet için gelenlere engel oluyorlarsa önlenir, hakları iptal edilir. Devlet reisi dahi izin verse hakkını kötüye kullanana müsaade edilmez. Namaz kılanların mescid ve namazgâhlarda rüçhan hakkı vardır. Cemaate, ibâdetin ifasına engel olunmuyor, zarar verilmiyorsa o yerlerde irtifak hakkı tesis edilebilir veya mevcut hak devam eder(483).

---

482 — Müşribzâde Mehmed Ârif b. Mehmed Emin (Şeyhu'l-İslâm); Câmiu'l-İcâreteyn fi Mesâili'l-Fetva (İstanbul, 1252), s. 389.

483 — Mâverdi; a.g.e., s. 188. Ebû Ya'lâ Hanbeli; a.g.e., s. 208.

YAYLAK VE KIŞLAKLARDAKİ hukukî duruma gelince; sayfiye yerleri, kışlaklar, sahra ve konak mahalleri yolcuların, geçici olarak gelenlerin istifadesine tahsis edilen yerlerdir. Devlet reisi gelip geçenlerin zarureti-
ni tesbite, uzaklık miktarını tayine yetkisi yoktur. Dev-
lete düşen görev: Gelen ve gidenlerin oturup kalkmalarını kontrol, asayiş temindir. İlk gelenin faydalanmada
rûçhan hakkı vardır. Hadiste,

«Bir yere sebkat eden, önde gelenin oradan istifade etme hakkı vardır» buyurulmuştur. Herkes aynı zamanda gelmişlerse, istifade konusunda ihtilaf çıkarılırsa adalet ölçüleri dahilinde ihtilâfı giderici çözüm yolu aranır (484).

Bir yerde geçici veya devamlı yerleşmek isteyenlerin, durumu devlet reisi tarafından araştırılır, zarar melhuz ise yerleşmelerine izin vermez, zararlı kimseler değillerse yine âmmeme menfaati göz önünde tutularak bir fayda varsa yerleştirilirler. Fayda umulmuyorsa inmelerine, yerleşmelerine müsaade edilmez. Basra ve Kûfe şehirleri inşa' edildiğinde Halife Hz. Ömr (r.) başka yerlerden gelen misafirleri muhtelif bölgelere dağıtmış, bir fitnenin çıkmaması için toplu halde bulunmaları yasaklanmıştır. İzinsiz olarak gelip yerleşenlerin durumu; izinsiz arazi ihyâ edenlerin durumuna benzer. Ancak izinsiz bir yerde oturanlar, daha fazla bir takım işlerde, arazi tasarruflarında bulunamazlar.

Kesîr b. Abdillâh babasından, O da dedesinden (r) şunu rivâyet etmiştir: Dedesi demiştir ki;

— «Halife Hz. Ömer ile H. 17 senede Umre yaptık. Halife Mekke ile Medine arasında kuyular kazılıp konak,

---

484 — Mâverdi; a.g.e., s. 187. Ebû Ya'lâ Hanbelî; a.g.e., s. 208. Şirbînî; a.g.e., c. 2, s. 370.

dinlenme yerleri yapılmasını emretti. Fakat yolcular suya ve gölgeye üstün hak sahibi olacaklardır, şartını koştı(485). Çünkü dinlenme yerlerinde ve suyunda herkes eşit hak sahibi, ortakdırlar.

Bir veya birkaç köy ve kasaba halkına tahsis edilen yaylak ve kışlaklar o yerler halkının müşterek mallarıdır. Beytûlmalden mülkiyeti bu gâyeye tahsis edilmiştir. Yalnız o bölgede oturanlar istifade eder. Eğer yurt çapında, genel bir yaylak ve kışlak ise o zaman bütün halk faydalanır(486).

III — CADDELER, SOKAKLAR, PAZAR YERLERİ VE DİĞER YERLER

Müşterek arazi bahislerinden en çok incelenen kısımlardan biri de bu konudur. İnsanların, sokaklarda oturmaları, durmaları, cadde ve evlerin kenarlarından, pazar yerlerinden istifade etmelerine irfak veya Erfak denilir(487). Bu maksadla umuma tahsis edilen yerler ERFK üç kısma ayrılmaktadır.

a — SAHRA ve SAYFIYE YERLERİ ki daha önce anlatılmıştır.

---

485 — Mâverdi; a.g.e., s. 187-188. Ebû Ya'lâ Hanbeli; a.g.e., s. 208 — 209.

486 — Harınan yerleri, yaylak ve kışlıklar Arazi Kunnâmesinde 96 ve 101. md. lerde hükme bağlanmış, esasları tesbit edilmiştir. Bunların açıklamaları için bk. Halis Eşref; a.g.e., s. 540-541 ve 558-560.

487 — Mâverdi; a.g.e., s. 187. Ebû Ya'lâ Hanbeli; a.g.e., s. 208.

b — Mülk yerlerin, meskenlerin çevreleri,

c — Yol ve cadde kenarları, pazar yerleri (488).

Âmme için müşterek mal, âmme emlâki durumunda olan meskenlerin çevresi, yol ve cadde kenarları, pazar yerlerinin hepsine birden ARAZÎ-İ MİRFAKA denilir. Herkes eşit şekilde istifâde eder. Biri diğerinin hakkına engel olamaz.

a — CADDELER VE YOLLAR :

Usbu' b. Nebâte (r.)den şöyle dediği rivâyet edilir: Halife Hz. Ali ile çarşıya çıktık, bir de ne görelim çarşı halkı yollara taşmışlar. Halife Hz. Ali,

— Bu durum nedir? diye sorar. Cevâben,

— Çarşı halkı dükkânlar yaptılar, derler. Halife,

— Caddeler onların değildir. Bütün müslümanların yollarıdır. Aynen mescidler gibi olup kim önce gelirse o gün o yerde rüchan hakkı vardır. Terk edinceye kadar hakkı devam eder, der» (489).

Abdurrahmân b. Ubeyd de şunu rivâyet eder: Muğireb. Şu'be zamanında caddelerde, sokaklarda yiyecek satardık. Bir yeri işgâl eden akşama kadar orada hak sahibi idi. Bize, Ziyâd geldi ve dedi ki;

— «Kim bir yere oturursa orada bulunduğu, müddetce hak sahibidir» (490). Şu iki olay daha önce kaydedilen hadis hükmünün uygulanmasından ibarettir. Birinci olay, müşterek malların kimlere ait olduğunu.

---

488 — Mâverdi; a.g.e., s. 187. Ebû Ya'lâ Hanbeli a.g.e., s. 208.

489 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 122-123. Beyhaki; a.g.e., c. 6, s. 150-151.

490 — Ebu Ubeyd; a.g.e., s. 124. Beyhaki; a.g.e., c. 6, s. 151.

açıkça göstermektedir ki. O da müslüman topluluğunundur. Bu husus İslâm Hukukunun orijinal bir cephesi sayılır. Sebebi ise; Beytülmal yanında cemaate, bir diğer ifade ile teb'aya mülkiyet ve intifaı tahsis edilen mallar gurubu bulunmaktadır. Çünkü cemaat devletin unsurlarından birisi olup onun da devlet içinde bir yeri, şahsiyeti vardır. Bu durumda ortaklaşa mülkler üzerinde devletin idarî faaliyeti vergi ve idarî kontrol şeklinde devam eder. Hattâ bazı âlimler vergi bile alınamıyacağını söylerler(491).

Yollardan istifade ve irtifak hakkının kullanılmasında devlet reisinin, o yer idarecisinin görüşü geçerli olmakla beraber yine de umumun hukukuna riayet etmek zorundadırlar. Bu sebeptendir ki, cadde ve yol kenarlarından, pazar yerleri ve meydanlardan istifade de önce gelenin tekaddüm hakkını aslâ iptal edemez. Belirli yerlerde şahısları oturtmakta, iş yapmaları için müsaade etmekte âmme yararı söz konusu ise devamlı izini, imtiyaz hakkı verebilir. Aynen Beytülmal mailarında, ölü araziye ıktâ'da ictihatta bulunduğu gibi. Böyle hallerde önce gelenin üstün durumu söz konusu olamaz(492).

İmam Mâlik (r.)e göre; şahıslardan birinin sözü geçen yerler kenarında devamlı duruşu biliniyorsa, karışıklığa, ihtilafa yol açmamak için şahsa rüçhan hakkı tanınır. Mâlik'in bu görüşüne bakılırsa, toplum menfaati böyle bir durumu gerektiriyorsa, âmme emlâkinden is-

---

491 — Linant de Bellefonds; a.g.m., a.g.mak., c. 10, s. 124.

492 — Mâverdi; a.g.e., s. 188. Ebû Ya'lâ Hanbeli; a.g.e., s. 209.

tifâdeye ait irtifak hakkı mübahlıktan çıkar, mülk yerler hükmüne girer(493).

Caddeler ve sokaklardan istifade hakkı bir takım esaslarla tanzim edildiği gibi bu yerlerin inşa tarzı, yapımı hakkında da hükümler konulmuştur. İbnu Abbâs'ın rivâyet ettiği bir hadiste;

«Yollarda ihtilafa düşerseniz yedi zira' (kol) genişliğinde tutunuz. Kim ev yaparsa evinin direğini komşusunun duvarına koysun» (494), buyurulmuştur. Şu hükme göre; mahalle içerisindeki yollar ve sokakların genişliği için en az miktar tesbit edilmiştir. Maksad; o yerde oturanların her türlü kolaylığını sağlamaktır. Hz. Peygamber (s.) yolları dar tutan, tecâvüz edenleri savaşa almayacağını ilân etmiş, dar yol yapan, dar ev inşa edenlerin bu hallerine engel olmuştur. Hz. Ömer (r.)de Basra ve Kûfe'yi inşa ettirirken caddeleri 20 zira', ara caddeleri 9 zira', meydanları da 60x60 zira' kare genişliğinde inşa ettirmiştir(495).

Hiç kimse bu yerleri şahsî tasarrufuna geçiremez. Haracî arazi, feyy toprakları üzerinde de olsa, mülkiyeti topluma tahsis edildiğinden müslüman-zimmî herkes faydalanır. Tecâvüzde bulunanlar, toplumun hakkını çiğneyenler zamanın halifeleri, idarecileri tarafından men edilmiş, haksız inşaatlar yıktırılmıştır(496). Bir kimse mülkünden umuma mahsus yollara saçak, balkon çıkarır, gölgelik yapar, dükkân ve pencere açarsa: Hane-fî mezhebi hukukçuları; bu fiiller topluma zarar vermi-

---

493 — Mâverdi; a.g.e., s. 188. Ebû Ya'lâ Hanbeli; a.g.e., s. 210.

494 — Ahmed b. Hanbel; a.g.e., c. 2, cz. 3, s. 352, No: 2098.

495 — Kettâni; a.g.e., c. 1, s. 283-284.

496 — İbnu Zenceveyh; a.g. Yzm. v. 32/a.

yorsa mahzur yoktur. Yapılması yasaklanmaz, derler ki isabetli olan da budur. Ahmed b. Hanbel (r.) halka zarar versin veya vermesin ferdin böyle bir hakkı yoktur. Bütün hukukçular yolların daraltılamıyacağını ve sözü geçen ölçüden daha dar yapılamıyacağı görüşündedirler (497).

b — MESKENLERİN, MAHALLELERİN ÇEVRELERİNDEN istifadede de umumî olarak ibahelik, herkes için eşitlik söz konusudur. Bu hakkın kullanılmasında ev sahiplerine zarar veriliyor ve buna da rızaları yoksa zarar veren irtifak hakkını kullanmaktan men edilir. Geçit hakkında böyle bir men, kısıtlama söz konusu olamaz. Çünkü geçit hakkı sahipleri mülklerine ulaşıncaya kadar çevreden, yollardan istifade edebilir.

Bazı hukukçular çevredeki yerlerde irtifak hakkının varlığını kabul etmezler. Çevre mülk evlere tabi olup maliklerinin tasarrufundadır. Buna bağlı olarak irtifak hakkı da onların mülküne tabidir ve herkes kendi mülkünde tasarrufta serbesti sahibidir (498).

Hususî yollarda geçit hakkı sahipleri o yola kapı açabilirler. Fakat önceden kapısı olmayan kimsenin geçit hakkı olmadığından bir daha kapı açamaz. Meğer ki hususî yol sahiplerinin rızalarını istihsâl etsin. Hususî yollar oralarda geçit hakkı olanların müsterek mülkü-

---

497 — Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. Hubeyret il-Hanbeli; İhtilâfu'l-Eimme, Arapça Yzm., İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Serezli kısmı, No: 813, v. 82/b.

498 — Mâverdi; a.g.e., s. 188. Ebû Ya'lâ Hanbeli; a.g.e., s. 211.

dür. Binaenaleyh her biri süknâ icablarından olan şeyleri orada yapabilir(499).

Yalnız meskûn yerler arasındaki yollar değil su yolları bile toplumun müşterek malıdır. Arazi sahipleri sel suyundan tarlalarını suluyorlar ve o yatağın mirfakasına maliklerse her birisinin o yer üzerinde irtifak hakkı olması sebebiyle ihyâ hakkı vardır. Başkalarına bu hak tanınmaz. Eğer su yolu daralıyorsa hiç kimse ihyâ edemez. Sel yatağının dışında fazla bir yer varsa burayı herkes ihyâ edebilir. Yeter ki, yatak boyu halkın gidiş-gelişine, yatağa geçişe engel olmasın(500). Şu açıklamaya göre; arazi-i mirfakadan biri sayılan nehir ve sel yatakları, kenarları o nehirden, selden faydalananların müşterek mülkü olmaktadır. Âmme mülkü sayılan bu yerlere ihtiyaç kalmamış, mevât arazi haline dönüşmüşse bu takdirde irtifak hakkı sahiplerinin ihyâ hakkı doğmaktadır. Demek oluyor ki; âmme mülkünün faydasız, mevât hale gelmesi sonucu irtifak hakkı sahiplerinin, cemaatin malı olmaktan çıkmıyor. Bu defa ihyâ ve imara yalnız onlar hak sahibi oluyorlar.

c — PAZAR YERLERİ VE MEYDANLARDA da durum aynıdır. Âtâ b. Yesâr (r.) şu hadisi rivâyet eder:

«Hz. Peygamber (s.) Medine'de pazar yeri vücûda getirmek istediğinde;

— İşte burası sizin pazar yeriniz, orada alış-veriş ederken sizden bâc alınmayacaktır» buyurmuştur(501).

Caddeler ve sokaklar için örnek olarak kaydedilen Abdurrahmân b. Ubeyd'in rivâyeti pazar yerleri için de

---

499 — Bilmen, Ö. Nasuhi; a.g.e., c. 7, s. 181-182.

500 — Heytemî; Fetâvây-ı Heytemî; Yzm. v. ? (ih-yâu'l-Mevât babı).

501 — Belâzurî; a.g.e., c. 1, s. 24.

örnek teşkil eder. Ziyâd, Muğîre b. Şu'be'nin tatbikâtını değiştirmiş ve;

— «Bir kimse pazar yerinde bir yeri işgâl ederse, elinde bulundurduğu müddetce o yer ona aittir, demiştir» (502).

Muğîre b. Şu'be zamanında pazar yerleri ve meydanlardan istifade de her gün ilk gelene rüçhan hakkı tanındığı halde Vâli Ziyâd, zaman kaydını kaldırarak «elde bulundurma» gibi daha umumî bir kaide koymuştur. Binaenaleyh zamana değil elde bulundurmaya itibar edilirse bir bakıma pazarcılara imtiyaz tanınmış olmakta, uzun süre bir yeri ellerinde tutabilmektedirler.

Bu yerlerin durumu da mer'alar gibi olup dâvaya taraf olacaklar sayıya göre değiştiği gibi, dâva mürûr-u zamanı ve kazandırıcı zaman aşımı da söz konusu değildir.

Sonraki müslüman ülkeler de arazi-i mirfaka ve mahmiyyeler daha da gelişmiş, bir kısım yeni hükümler konulmuş, örf ve âdetler teessüs etmiştir. Osmanlı Devletinde cemiyet için önem taşıyan İşbu arazi hukuku müesseseleri hakkında da Kanûnnâmeler, Fermânlar çıkarılmış, yayınlanmıştır (503).

---

502 — Belâzuri; a.g.e., c. 2, s. 99.

503 — Arazi Kanunnâmesinin 5, 93, 94, 95 ve 102. md. leri ile Mecelle'nin 1234, 1254, 1643, 1644 v.s. md. leri yollar, pazar yerleri, meydanlar hakkındaki hükümleri tanzim eder (Maddelerin açıklaması için Bk. Halis Eşref; a.g.e., s. 109-110, 520-524, 535-538, 560. Ali Haydar; Mecelle Şerhi, cz. 10, s. 1054 v.d.).

B — VAKIF ARAZİ VE HUKUKİ MÂHİYETİ

I — TARİFİ, GENEL BİLGİLER

VAKF» kelimesi lügâtte bir şeyi alıkoymak, durdurmak, habs ve menetmek mânâlarıdır(504). Hukuk dilinde çeşitli tariflerle karşılaşılır. Ebû Hanife (r.) vakfı; «'Âyândan bir aynı başkasının tasarrufundan habs etmek ve yalnız vâkıf tasarrufta bulunmak ve hasılatından muhtaçlara tesadduk eylemektir.» şeklinde tarif eder(505). Bir diğer tarife göre; «Menfaatı Allah'ın kullarına ait olur şekilde bir aynı Cenâb-ı Hakkın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten uzak tutmak, yasaklamaktır (mahbûs ve men'i kılmaktır)».

Vakfeden kimseye VÂKİF, vakfedilen şeye MEV-KÛF denilir, çoğulu EVKÂF'dır(506). İslâm Fıkhında başlı başına bir hukuk dalı (bölümü) olup en çok işlenen, üzerinde durulan, canlılığını koruyan bir müessesedir. Umumiyetle vakfa konu olabilen şeylerin çoğu arazidir. Bu sebeple vakıf arazi üzerinde durmak gerekmektedir. Fakat inceleme konusu zaman bakımından sınırlı olduğu gibi bu konu içerisinde bir bölüm teşkil eden vakıf arazi de yine ilk devirlere ait olanlarıdır. İşin teknik ve hukuk yönü üzerinde pek fazla durulmayıp arazi hukuku açısından müessesenin doğuşu, hukukî mahiyeti ve tatbikâtta yeri incelenecektir.

Bazı âlimler vakıf müessesesinin İslâm Hukukuna mahsus olduğunu, Cahiliyyet devrinde böyle bir mües-

---

504 — Cenânizâde Mütercim Âsım Ef.; a.g.e., ilgili maddeler. Kettâni; a.g.e., c. 1, s. 401.

505 — Ömer Hilmi; İthafü'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf (İstanbul, 1307), s. 2.

506 — Ömer Hilmi; a.g.e., s. 2.

seseye rastlamadıklarını söylerler. İmam Şâfiî (r.) vakfın aslı konusunda şöyle der: «İslâm'a mahsustur. Cahiliyyet devrinde ev veya arazi vakfedildiğini bilmiyoruz. Kâ'be ve zemzem kuyusu sevâb kazanmak için değil, tefâhur (öğünmek) için korunmuştur.» El-Münâvî, Şâfiî'nin bu sözüne karşı; Ka'be ve zemzem kuyusu Peygamber Hz. İbrahim (s.)'in vakfıdır, zamanımıza kadar gelmiştir. Mısır ve çevresi de Rûm Kilisesinin vakfı idi», der. Fakat Şâfiî burada «Cahiliyyet devrinde vakıf yapılmamıştır» demekle geçmiş Peygamberlerin, ilâhî din mensublarının da vakıf yapmadığını iddia etmemiştir. Onun sözünde nisbî bir tahsis vardır (507).

Arabistan'da durum belirtildiği gibi olmakla beraber o zamanın Bizans İmparatorluğunda Roma Hukukunda vakıf müessesesine rastlanılmaktadır. Ama kural-ları yönünden İslâm Hukuku ile Roma Hukuku vakıf müesseseleri birbirinden farklı durumlar arzeder. Roma Hukukunda aile vakıflarına, muayyen mal vasiyyeti müessesesine rastlanır (508). İslâm Hukukunda müessesenin tatbik sahası çok daha geniş (509).

II — VAKFIN İSLÂM HUKUKU KAYNAKLARINDAKİ YERİ, DOĞUŞU, ŞARTLARI :

Bugün modern hukuklar ve toplumda önemi gittikçe artan, kendisine her geçen gün daha çok ihtiyaç du-

---

507 — Kettâni; a.g.e., c. 1, s. 409.

508 — Iustinianus; Institutiones (İstanbul, 1968), s. 157-175 (2, 20-21).

509 — Kettâni; a.g.e., c. 1, s. 409-410. Onar, Sıddık Sâmî; İdare Hukukunun Umumi Esasları, c. 1 (İstanbul, 2. bas. 1960), s. 540-541, Dip Not: 26 v.d.

yulan vakıf kuruluşunun İslâm Hukukundaki esası, hukukî varlığı; müslümanları sadaka vermeye, yardımda bulunmaya teşvik eden âyetler, vakıf konusu ile doğrudan doğruya veya dolayısı ile ilgili hadisler, hukukçuların İcmaı ve Sahabenin tatbikâtı ile sâbittir. Şu delillerden çıkarılan sonuç; vakıfta bulunma işleminin MENDÜB oluşudur. Âyette de; «Hayır işleyin. Tâ ki umduğunuza nâil olasınız» (510). buyurulmuştur (511).

Kitap, Sünnet ve İcma'da hukukî varlığını, mesnedini bulan vakıf kuruluşunun ilk örneği konusunda ihtilaf vardır. İslâm'da ilk vakıfta bulunanın kim olduğu Hz. Ömer b. Saîd b. Muaz (r.)a sorulur. O da şu olayı rivâyet eder: Muhâcirler Hz. Ömer (r.)in, Ensâr ise Hz. Peygamberin olduğunu söylemişlerdir (512). Hassâf'ın yaptığı rivâyete göre; Uhud harbinde (hicretten 32 ay sonra) öldürülen muhâcir Muhayrik'in, Peygambere vasiyyette bulunduğu menkûl ve gayr-ı menkûl malları, Hz. Peygamber bu malları önce şahsî malları haline getirdi ve sonra da Muhayrik'in hayrına muhtaçlara harcadı, tasaddukta bulundu... (513).

Bir gurup kimseler de; «Hz. Peygamberin ilk vakfı; Benu'n-Nadîr mallarıdır.» derler (514). Hz. Ömer (r.) de şunu rivâyet etmiştir: «Peygamberin beğenip aldığı üç Safâyâsı vardı. Benu'n - Nadir mallarını kendi işleri için vakfetti. Fedek'i yolda kalmışlar ve askerler için habsetti. Hayber'i de üç parçaya ayırdı. İki parçasını

---

510 — Kur'ân-ı Kerim; el-Hâcc (22) /77.

511 — Kettâni; a.g.e., c. 1, s. 401.

512 — Kettâni; a.g.e., c. 1, s. 409.

513 — el-Hassâf; Ebû Bekir Ahmed b. Amr; Ahkâmu'l - Efkâf (1. bas. Mısır, 1322/1904), s. 1-2.

514 — el-Hassâf; a.g.e., s. 2.

müslümanların işlerine birisini de ailelerinin ihtiyacları için tahsiste bulundu. Bundan artanı da yine Muhâcirlerin fakirlerine dağıttı(515).

Vakıflar konusunda ilk orijinal eseri yazan Hanefi hukukçusu el-Hassâf'ın görüşü pek isâbetli sayılamaz. Çünkü sözü geçen mallar Hz. Peygambere bağışlanan ve onun da tasaddukta bulunduğu şeylerdir ki, hukuken vakıf mahiyetinde değildir. Hz. Ömer (r.)'in rivâyet ettiği malların bir kısmı feyy, bir kısmı ganimet malından idi. Peygamber bu yerleri kişilere verirken gallesini (gelirini) değil mülkiyetini de vermiş, mülk olarak tasaddukta bulunmuştur. Belki Muhayırık'ın vasiyyet ettiği mallar vakıftan ziyâde muayyen mal vasiyyetine benzer.

Bu ve benzeri sebeblerden ötürü ilk vakıf; (bizzat el-Hassâf'ın da belirttiği gibi) İbni Ömer'in rivâyet ettiği; Hz. Ömer b. el-Hattâb'ın vakfıdır. Şöyle ki; Hz Ömer H. 7. yılda Hayber'de hissesine düşen araziye başkalarının arazisini de satın alarak katmış, sonra Hz. Peygambere, yardımda bulunma şeklini sormuş, o da,

— «Aslını tut, gelirlerini harca, tasaddukta bulun, buyurmuştur(516). Hz. Ömer'in tasaddukta bulunduğu ve hukukçularca ilk vakıf örneği kabul edilen bu yerin adı «SEMĞ» dir(517). Hz. Ömer, vakfının idaresini çocuklarına bırakmış, onlardan sonra da torunlarına intikâl etmiştir(518).

---

515 — el-Hassâf; a.g.e., s. 3, el-Makriz'; el-İmta', Yzm., s. 983-988. Kettâni; a.g.e., c. 1, s. 401.

516 — Ahmed b. Hanbel; a.g.e., c. 5, cz. 9, s. 223, No: 6460. el-Hassaf; a.g.e., s. 4-5. Kastalâni; a.g.e., c. 4, s. 176.

517 — el-Hassâf; a.g.e., s. 5.

518 — el-Hassâf; a.g.e., s. 5-9.

Hız. Peygamberin emir ve tavsiyesi üzerine Sahâbenin ileri gelenleri; Hız. Ebu Bekir (Mekke'deki evini çocuklarına, nesline vakfetmiş, onlar da oturmuştur. Bu yer mirasçılıkla intikâl etmemiştir), Hız. Osman (Hayber'deki arazisini), Hız. Ali (Yenbu' ve diğer yerlerdeki arazisini) ve başkaları (r.) vakıflarda bulunmuşlardır(519).

Vakıf müessesesi bu şekilde doğmaya başlayınca ilk akla gelen husus, ne gibi şeylerin vakfedilebileceğidir? Bu soruya verilen cevapta; gayr-ı menkûl ve değişmeyen bir şey olmalıdır, arsa ve arazi gibi, fikri belirtilmiştir. Çünkü vakıfta ebedilik şartı bunu gerektirmektedir. Menkûl ve değişebilir şeyler süreklilik ifade etmez(520). Bununla beraber bir müddet sonra mahiyeti değişmeyen, kullanılmaları halinde tükenmeyen hayvanlar, âlet ve edevât, kitaplar, savaş âletleri v.s. menkûl malların da vakfedilebileceği hukukçuların çoğunluğu tarafından belirtilmiştir(521).

Vakıfta dînîlik ve süreklilik belli başlı şartlardanır. Hız. Ömer (r.) Hayber'deki arazisini vakfederken koyduğu şartlar şunlardı :

1 — Tarla katiyyen satılmıyacak. 2 — Tarla kimseye hibe olunmıyacak, 3 — Mirâs yolu ile kimseye intikal etmiyecek. 4 — Arazinin gelirleri akrabaya, fukaraya, kölelere, yolculara... verilecektir(522).

---

519 — el-Hassâf; a.g.e., s. 5-10.

520 — Kâsânî; a.g.e., c. 6, s. 220. Ömer Hilmi; a.g.e., s. 118-119, Mes'ele; 58.

521 — Fyzee, A. A. Asaf; Outlines of Muhammeden Law (3. bas. Oxford, 1964), s. 280-282.

522 — Ahmed b. Hanbel; a.g.e., c. 3, cz. 6, s. 277, No: 4608. el-Hassâf; a.g.e., s. 5-9. Şibli; a.g.e., c. 7, s. 511-512.

Ömer'in koymuş olduğu bu şartlar vakıf malı hakkındadır. Hukuken tam bir vakfın meydana gelebilmesi için vâkıfa, mevkûfa ve mevkûfu'n - aleyhe ait bazı şartlar aranır. İşte burada o şartların kısaca bir sıralanması yapılacaktır.

a — VÂKIF'ın temlik ve bağışlamaya (teberrua') ehil olması şarttır. Ehliyeti noksan olanlar, hiç olmayanlar vakıfta bulunamaz. Bu işlem rızâ dahilinde isteyerek yapılmalıdır (523).

b — MALA AİT ŞARTLAR:

aa) Vakfedilen malın âkâr olması şarttır. Bununla beraber önce de belirtildiği gibi bir beldede menkûl malların vakfedilebileceğine dâir teâmül varsa taşınır mallar da vakıf malı olabilir. Taşınmaz mallara tabi olarak menkûller de vakfın konusuna girer (524).

bb) Vakfedilecek malların ayın, şey olması şarttır. Ortada olmayan, tam bir mülkiyeti gerçekleşmemiş mallar vakfedilemez. Mevkûfun vakıf anında mal olarak bulunması gerekir (525).

c — VAKIF MUAMELESİNİN şarta bağlı olmaksızın kat'i, kesin olarak yapılması. Zamanla sınırlandırma, işlemi hükümsüz kılar. Ebedilik esastır (526).

d — MEVKÛFU ALEYH'in (kimlere vakıf yapıldığının) vakıfnâmede zikri şart değildir. Eğer söz edilmişse kesin olarak belirtilmesi gerekir. Şüphe ve tered-

---

523 — Ömer Hilmi; a.g.e., s. 17-18, mes'ele 53-54.

524 — Ömer Hilmi; a.g.e., s. 18-19, mes'ele 58-59.

525 — Ömer Hilmi; a.g.e., s. 19-22, mes'ele, 60-61, 63.

526 — Ömer Hilmi; a.g.e., s. 24-26, mes'ele 67, 68, 69, 70.

düde mahal bırakmamalıdır (527). Sahabe ve Tâbiilerin çoğu vakıfta bulunurlarken buna dâir «VAKIFNÂME» (vakfiyyeler) denilen bir de yazılı belge bırakıyorlardı. Nitekim Hz. Osman (r) Hayber arazisini vakfederken şöyle bir vakıfnâme yazdırmıştır:

«Esirgeyen, bağışlayan Allah'ın adı ile;

İşte şu Hz. Osman b. Affân'ın sağlığında Hayber'deki malından tasaddukta bulunduğuna dair bir belgedir. O mala İbnu Ebi'l-Hukeyk malı denilir. Bunu (oğlu) Ebân b. Osman'a kat'î bir tasaddukla vermiştir ki, aslı satılamaz, bağışlanamaz, mirâsla intikâl etmez. Bu işleme Hz. Ali b.Ebi Tâlib ve Usâme b. Zeyd şahit olmuş, Usâme yazmıştır (528).

Vâkif vakıfta bulunma muamelesini yaparken herhangi bir kayıtle bağlı kalmaksızın «vakfettim», «vakıfta bulundum», «habsettim, tuttum»... sözlerini söylemesi, yazması gerekir. Vakıfnâmede bu cümleler, sözler bulunmalıdır. Yoksa o vakfın hukuken varlığı şüphelidir. Vakıfnâmeyi hükümsüz kılar (529).

III — VAKFIN HUKUKÎ MAHİYETİ

Vakıf akdi; içtimaî bir ihtiyacı karşılamak amacı ile gelirleri belirli yöne devamlı surette tahsis olunmuş malın hususî durumunu tesbit eden hukukî bir tasarruftur. Rakabenin kime ait olup olmadığını tesbit

---

527 — Ömer Hilmi; a.g.e., s. 27-29, mes'ele, 71-76, v.s. Fyzee, A. A.; a.g.e., s. 272-273 bk.

528 — el-Hassâf; a.g.e., s. 9. Kettâni; a.g.e., c. 1, s. 274-275.

529 — Kettâni; a.g.e., c. 1, s. 401. Fyzee, A.A.; a.g.e., s. 277-278.

önemli değildir (530). Şu durum karşısında vakfedilen gayr-ı menkûlün gelirleri devamlı surette belirli yerlere sarfedilmekte, tahsiste bulunmaktadır. Her ne kadar yapılan muamelenin esası mendûb ise de yapıldıktan sonra vakıf için bağlayıcıdır. Âlimler vakfın hukukîliği konusunda icma' ve ittifak etmişlerdir.

Müessesenin varlığını bu şekilde tesbitten sonra hukuk bakımından önemli mes'ele arazinin kuru mülkiyetinin (rakabesinin) kime ait oluşudur? Ebu Hanife'ye göre; Mülkiyet, rakabe kişinin elinde kalmaktadır, vakıfta bulunmakla elinden çıkmaz. Diğer hukukçular ve özellikle İmam Yusuf ve Muhammed (r)'e göre; mülk Allah'ın olur. Vâkıfın ölümü veya ikinci defa yapacağı bir tasarrufla birinci görüşe göre; vakıf, vakıf olmaktan çıkar, mirasçılara geçer, ikinci görüşe göre; vakıf olarak kalır (531). Tatbikâta genellikle ikinci görüşe uyulmuştur. Böyle iki farklı sonuca varışın sebebi; hukukçuların ayrı delillere istinad etmeleridir.

Ebû Hanife'nin delili; «Nassan beyan olunan (hukukun açıkladığı) şeyler habsedilemez. Yani müteveffanın mülkü veresi arasında taksim olunur, tevkîf edilmez» hadisidir. Buna göre; vakıf iare gibi bağlayıcı akit olmadığından vâkıf vakfından dönebileceği ve hayatında bizzat tasarruf edebileceği gibi, vefatında veresi de muameleden rücu' ile tasarruf eder (532). Ebû Yusuf ve Muhammed (r)'e göre; «Bir kimse maliki olduğu mallardan birini kendi mülkünden çıkarıp Al-

---

530 — Serdengeçti, Edib; a.g.e., s. 104-105.

531 — Kâsânî; a.g.e., c. 6, s. 219.

532 — Halis Eşref; a.g.e., s. 98. Berki, Ali Himmet; Vakıflar, I. kitap (2. bas. İstanbul, 1946), s. 43 ve Dip Not: 1.

lah'ın mülkü hükmünde olmak üzere Allah yolunda habs etmektir» şeklinde tarifi yapılan vakfın aranılan şartları gerçekleşince rakabe, malikinin mülkünden çıkmış olmaktadır. Bir satış akdi gibi bağlayıcıdır. Bu sebeble vâkıf hayatında dönemiyeceği gibi vefatında da mirasçıları vakıftan dönemez. Delilleri; sözü geçen Hz. Ömer, vakfının açıklamasını Hz. Peygamberden sorduğunda «satış, hibe ve vasiyyet imkânı olmayacak şekilde, âmmenin istifade edebileceği bir surette sarfet.», cevabıdır (533). Hz. Peygamber (s) Sahâbe ve Tâbiiler, Halifeler vakfı bu şekilde anlamış ve tatbik etmişlerdir. Ebû Yusuf ve Şeybânî'nin delilleri hem sözü geçen hadis hem de bu tatbikâttır (534).

Şâfiî de eserinde der ki; «Muhâcir ve Ensârdan birçokları sadakaları korudu, vakıfta bulundu. Onların ailelerinin anlattıklarına göre; mal sahiplerinin ekserîsi hayatlarında mallarını idare ettikten sonra vefatlarında âmmeğe intikâl ettirirlerdi. Bize göre Mekke ve Medine'deki vakıfların hepsi seleften intikal eylemiştir (535). İlk devirdeki tatbikâtı aksettiren şu durum da gösteriyor ki, bir malı, araziye vakfetmekle rakabesi elden çıkmakta, Allah'ın mülküne geçmektedir.

Mâlik b. Enes (r) vakıf işlemi ile rakabe vâkıfın mülkünden çıkmamasına rağmen satamaz, hibe edemez, miras yolu ile vereseğe initkâl etmez (536). Kanaatimizce bu üç görüşten en münâsibi İmam Mâlik'in görüşüdür. Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel de sonradan bu fikri benimsemişlerdir. Buna göre; rakabe üzerinde

---

533 — Halis Eşref; a.g.e., s. 98-99.

534 — Kâsânî; a.g.e., c. 6, s. 219. Halis Eşref; a.g.e., s. 99.

535 — Şâfiî; a.g.e., c. 3, s. 276. Kettânî; a.g.e., c. 1, s. 401.

536 — Berki, Ali H.; a.g.e., 1. kitap, s. 43-44 ve Dip Not: 2.

mülkiyetin bahşettiği her türlü tasarruf hakkı son edece kısıtlanmış oluyor. Pek tabii ki, böyle bir fikir ayrılığı tatbikâta insanlara bir vüs'at, genişlik, sağlamaktadır. Nitekim Abbâsîler zamanında vâkıflar tarafından o kadar çok vakıfta bulunulmuştur ki, sonraları devlet bunları ilgâ etmek zorunda kalmıştır. İdarecilerin böyle bir tasarrufa imkân bulmalarının sebebi; nazariyede sözü geçen ayrılıkların varlığındandır (537).

IV — VAKFEDİLEBİLEN ARAZİ, VAKFIN KISIMLARI

Önceki bölümler ve başlıklar altında incelenen çeşitli arazide kişinin tasarruf hakkı her zaman eşit derecede olmadığı görülmüştür. İşte rakabe mülkiyeti yönünden özel durum arzeden vakıf arazinin kaynağı nedir? Her nevi arazi malik veya mutasarrıfının isteği ile vakıf arazi haline getirilebilir mi? Bu sorulara mutlak ve kesin cevap vermek imkânsız görünmektedir. Onun için rakabeye malik olunup olunmadığına göre konuyu ele almak icab ediyor.

Rakabeye malik olan Öşür ve Mülk-Harac arazisi sahipleri bu yerlerinde (tarla, bağ, bahçe ne olursa olsun) istedikleri gibi tasarrufta bulunurlar, vakfedebilirler. Durum el-Hassâf'a sorulduğunda; ganimet olarak dağıtılan öşür arazisinin vakfı câizdir. Zira mülk arazidir. Yine de vakıf yerden öşrünü verecektir. Mülk-Haracî arazide de durum aynıdır. O yer maliklerinden yalnız harac alınır, aslının vakfı câizdir (538).

---

537 — İnalçık, Halil; a.g.m., a.g.mak., c. 1, s. 32-33.

538 — el-Hassâf; a.g.e., s. 34. Kastalâni; a.g.e., c. 4, s. 176.

Fethedilen ülkeler hakkında Halife Hz. Ömer (r) şöyle demiştir :

«Eğer müslümanların gelecek nesilleri olmasaydı fethettiğimiz her ülkeyi, Hz. Peygamberin Hayberi dağıttığı gibi, askerlere dağıtırdım». Hz. Ömer'in buradaki kasdı Şârih Kastalânî'ye göre; «Müslümanların gelecekteki nesillerini düşünerek vakıf arazi haline getirdim» demektir. Önce de görüldüğü gibi fethedilen toprakların dağıtımı konusunda hukukî mezhepler arasında ayrılıklar vardır (539).

Bir taraftan kişinin tasarrufunda olan mülk arazide, diğer taraftan devlet reisinin takdir hakkı bulunan, yeni fethedilmiş ülkeler topraklarında vakıfta bulunmak mümkündür. Mükâta'alı toprakların vakfı konusunda el-Hassâf'ın görüşü şudur; Eğer ölü yerden ıktâ' ve ihyâ edilmişse vakfı câizdir. Beytülmale ait bir yer temlîken ıktâ' edilmiş, mukta'un leh de buna malik olmuşsa vakfı yine mümkündür. Ama devlet reisinin ekilmek üzere (istiğlâlen) ıktâ' ettiği ölü toprağı mukta'un lehler (kesime verilen kimseler)in o yerleri vakfetmeleri bâtıldır. Çünkü kiracı gibi olup arazinin rakabesi kendi mülkleri değildir. Arsasız evin vakfı nasıl doğru değilse rakabesine malik olunmayan arazilerin vakfı da câiz değildir (540). Zira vakfın şartlarından birisi-

---

539 — Kastalânî; a.g.e., c. 4, s. 176.

İmak Mâlik'e göre; bir yer fethedilince bütün müslümanlara vakıf olur. Ebû Hanife'ye göre; devlet reisi o yerleri taksim etmekte veya toplum için vakıf olarak bırakmakta serbesttir. Şâfii'ye göre; dağıtımı icab eder. Ancak askerler gönül rızası ile vaz geçerlerse o yerler vakfedilebilir (Kastalânî; a.g.e., c. 4, s. 176).

540 — el-Hassâf; a.g.e., s. 34-35. İbnu Nüceym; a.g.e., s. 22 (er-Resâil).

nin de vakfedilecek şeyde tam bir mülkiyetin aranmış olmasıdır.

Arazi-i Havz (sonraki ifadesiyle mîrî arazi)ın işleyicileri, ekicileri devletin kiracısı durumundadırlar. Devlet reisi istediği an çiftçiyi devlet arazisinden çıkarabilir. İşleyicileri bu araziye vakfedemezler. Böyle bir işlem sahih değildir (541). Ama devlet reisi Beytülmal arazisinden, âmmeye faideli olacak yerlere vakıfta bulunması câizdir. O yeri işlemekte olan çiftçiden ücretler alınır (542). Hattâ sonraki zamanlarda devlet reisleri veya görevli memurlardan izin alınarak mülk olmayan haracî arazinin gelirlerinin vakfı cihetine gidilmiştir ki, gerçek anlamda sahih vakıf sayılmaz.

Şu açıklamalara göre vakıf arazi iki kısma ayrılmaktadır.

a — VAKF-I LÂZİM : Vâkıfın, iradesiyle şartlarına uyarak yaptığı vakıflardır. Fesih imkânı yoktur. Mülkiyeti kişilere ait arazide malikinin yaptığı vakıflardır. Böyle araziye «ARAZÎ-İ MEVKÛFE-İ SAHİHA (Sahih Vakıf Arazî)» denilir. Her türlü tasarruf hakkı vakıf maksadına, yönüne aittir. Vâkıfın şartlarına uygun bir şekilde mütevellî (vakıf idarecisi) tarafından idare edilir (543).

b — VAKF-I GAYR-I LÂZİM : Feshedilmesi mümkün olan vakıflara denilir. Bunlar da rakabesi, mülkiyet hakkı fertlere ait olmayan topraklarda işleyenlerin, kiracısı durumunda olanların yaptıkları vakıflar-

---

541 — el-Hassâf; a.g.e., s. 35. İbnu Nüceym; a.g.e., s. 55. (er-Resâil).

542 — İbnu Nüceym; a.g.e., s. 55 (er-Resâil).

543 — Halis Eşref; a.g.e., s. 100-102. Bilmen, Ö. N.; a.g.e., c. 5, s. 4-9.

dır. Bu nevi vakıflarda devlet reisinin izni ile o yerin yalnızca menfaati, geliri belirli bir maksada vakfedilmektedir. Rakabe devletindir. Devlet reisi istediği an o yeri vakıflıktan çıkarır. Vakf-ı gayr-ı lâzıma («Vakf-ı İrsâd», «Arazi-i Mevkûfe-i Gayr-ı Sahiha», «Tahsîsât kabilinden Vakıflar» da denilir (544).

Sahih vakıflar kısımlara ayrılmadığı halde Gayr-ı Sahih Vakıflar tahsis durum ve şartlarına göre çeşitli kısımlara ayrılır. Vakfın İşbu ikinci kısmı Selçuklularda, özellikle Osmanlı Devletinde çok gelişmiştir.

V — VAKIF ARAZİDE TASARRUF (NE GİBİ İŞ- LEMLER YAPILABİLİR)

Hukukî ve fiilî bakımlardan vakıf arazi bazı sınırlamalara tabi tutulmuştur. Vâkıf tarafından tayin edilen idareciler ve vakıf yerlerin işleyicileri bu şartlara hukukî kaidelere uymak zorundadırlar. Aksine yapacakları her tasarruf hüküm ifâde etmeyebilir.

Hukuken; vakıf arazinin satışı, bağışlanması, mirâs yolu ile intikali yasaklanmıştır. Daha önce de temas edildiği üzere Hz. Ebû Bekir Mekke'deki evini çocuklarına, nesline vakfetmiş, onlar da oturmuştur. Bu yer mirasçılıkla sonrakilere intikâl etmemiştir... (545). Hz. Ömer (r) de Hayber'deki yerini vakfetmiş, idaresi torunlarına geçmiş, o yerler satılmamış, satın alınmamış, hibe edilmemiştir (546). Zübeyr b. el-Avvâm da

---

544 — Halis Eşref; a.g.e., s. 100-103. Bilmen, Ö. N.; a.g.e., c. 5, s. 5-9.

545 — el-Hassâf; a.g.e., s. 5.

546 — el-Hassâf; a.g.e., s. 5-9.

evlerini satılmamak, mirâsla intikâl etmemek, bağışlanmamak üzere çocuklarına vakfetmiş, kızları kocaya gidinceye kadar oturmak üzere kendilerine teslim edilmiştir... (547).

Ebû Hanife (r) vakfedilmiş arazinin mülkiyetinin malikte kaldığı fikrinde olduğundan) mevkûf arazinin satılabileceğine, mirasla intikâl edeceğine hükmetmiş, fetvâ vermiştir (548). Diğer hukukçular yukarıdaki esasları benimsemişler, savunmuşlardır.

Vakıf arazinin kiraya verilmesi, müzarea ve müsâkât (zirâî ortakçılık) akdi ile işletilmesi câizdir (549).

Sahih vakıf ile vakfedilmiş arazi ve arsa üzerinde ağaç dikmek ve bina yapmak işine gelince; bu hareket, muâmele beş şekilde olabilir.

1 — Bir kimse mütevellînin emir ve izni ile vakfa rücu' etmek şartıyla ağaç diker, bina yaparsa o binâ ve ağaçlar vakfın olup diken ve yapan kimse mütevellîye rücu' eder. Yoksa ağaçları sökmeye, binayı yıkmaya hakkı yoktur.

2 — Bir kimse mütevellînin emri, izni olmaksızın kendi malı ile ağaç dikmesi, bina yapmasıdır. Bu durumda ağaçlar ve binalar vakfa bağış sayılır. İşleri yapan kimse masrafiyle mütevellîye rücu' edemiyeceği gibi ağaçları ve binaları sökemez de. Mütevellî de o binayı yıktıramaz. Meselâ; bir kimse icârla tuttuğu yerde mütevellînin izni olmaksızın vakıf için bağış mahiyetinde bina yaparsa bina vakfın olup mütevellî de söküp yıkmaz (550).

---

547 — el-Hassâf; a.g.e., s. 11.

548 — el-Hassâf; a.g.e., s. 41.

549 — el-Hassâf; a.g.e., s. 205-208.

550 — Ali Haydar; Şerh-i K. Arazi; s. 152-153.

3 — Bir kimse kendisi için olduğunu tâyin ve tas-rih ile (vakıf için olduğunu da açıklamıyarak) ağaç di-kip bina yapması; bu durumda binalar ve ağaçlar o kim-senin mülkü olur, bağış sayılamaz. Vakfa zarar vermi-yorsa ağaçları söker, binayı yıkabilir.

4 — Vakıf malın mütevellisinin, vakıf malı ile o yer üzerine bina yapıp ağaç dikmesi; böyle durumlarda bi-nalar ve ağaçlar vakfın olur. Mütevellî umumî olarak veya vakıf adına yahut kendi adına her ne maksatla olursa olsun bina yapar, ağaç dikerse mütevellî ve vâris-leri o bina ve ağaçlara müdahale edemez (551). Hüsnü-niyyeti söz konusu olamaz.

5 — Mütevellî kendi malı ile mütevellîsi olduğu arsa ve arazi üzerine binalar yapması, ağaçlar dikmesidir. Bu takdirde herhangi bir açıklama yapmadan veya va-kıf için olduğunu açıklayarak binayı yapar, ağaçlar di-kerse o şeyler vakfın olur. Fakat kendi şahsı için bina yapıp ağaç diktiğini belirtir, şahitler de ikâme ederse kendinin mülküdür.

3. ve 5. durumlarda bina yapan, ağaç diken gâsıp-dır. Binâenaleyh binaların yıkımı, ağaçların sökümü vakıf arsa ve araziye zararlı değilse sökülür. Zarar veri-yorsa vakfın gelirinden bina ve ağaçların o andaki kıy-meti gâsıba ödenir, onlar da vakfın olur. Vakfın geliri yoksa binaların kirası ile, kira bedelinden bu kıymet ödenir. Bunların hiçbirisi kabil olmayınca o bina ve ağaç-lar topraktan kurtuluncaya kadar sahibinin beklemesi gerekir, bina ve ağaçlarını alırım diyemez (552).

---

551 — Ali Haydar; Şerh-i K. Arazi, s. 153-154, ve Şerh-i Mecelle, cz. 8, s. 338-340.

552 — Ali Haydar; Şerh-i K. Arazi, s. 154.

VI — VAKIF ARAZİ İLE İLGİLİ TATBİKAT

Vakıf arazi ve arsalar ile ilgili uygulama örnekleri Hz. Peygamberin Medine devrine kadar uzanır. Rakabesi Beytülmale, tasarruf hakkı üzerinde oturanlara ait, mülk olmayan harac arazisinde vakıfta bulunma ilk zamanlarda yasaklanmıştır. Fakat bazı hukukçular rakabenin Beytülmale tahsisine ve haracının âmme için feyy oluşuna bakarak o yerlerin umumiyetle vakıf arazi olduğunu iddea etmişlerse de (553) bu çok genel, şümûl-lü bir iddeadır. Aslında bu konunun dışında devletin tasarrufu, Beytülmal hakkı ile ilgilidir. Abbasiler devrinde sayıları artan vakıfların azaltılması cihetine gidilmiştir. Fakat Osmanlı Devletinde H. 700 yıldan itibaren çok artmış, vakıf tatbikatının azlık veya çokluğuna göre fıkıh kitaplarında vakıf müessesesi de dar veya geniş işlenmiş, incelenmiştir (554).

Dört Halifelerin her birinin değişik yerlerde vakıf arazi ve evleri mevcut olduğu gibi Sahâbenin de vardı (555). Tâbiîlerden de aynı yolda yürüyenlere rastlanılır. Nitekim Zührî, malının bir kısmını vakfetmiş, idaresine kölesini tayin etmiştir (556).

Mescidler, hanlar, su yerleri (çeşmeler), misafirhâne (konak) ler, mezarlıklar, yollar... gibi bütün müslümanlara tahsis edilen vakıf yerler sayılacağına dair el-Hassâf'ın görüşü isabetli kabul edilemez (557). Bu yer-

---

553 — Ebû Davut; a.g.e., c. 2, s. 148.

554 — Halis Eşref; a.g.e., s. 101.

555 — el-Hassâf; a.g.e., s. 5-11. Şibli; a.g.e., c. 7, s. 68.

556 — el-Hassâf; a.g.e., s. 17-18. Kettâni; a.g.e., c. 1, s. 404-407.

557 — el-Hassâf; a.g.e., s. 17-18.

lere vakıf nazari ile bakılamamakta daha ziyâde müş-
terek mülklerden (Arazi-i mirfâkadan) sayılmaktadır.

Mâlî durumu iyi olan Hz. Ebû Talha «Siz, sevdiğiniz
şeylerden, Allah yolunda harcaıncaya kadar aslâ iyiliğe
ermiş, birr ü tat etmiş, olmazsınız...» (558), âyetinin
rüzûlünden sonra en sevimli malı olan Hz. Peygamber
(s) Mescinin kible tarafında bulunan, içinde kuyusu
mevcut bahçesi (BÎRUHA) yı sevaba ermek arzusu ile
vakfetmek ister. Durumu Hz. Peygambere sorar; O da;

— Malını bize bağışla, biz onu kabul ve sonra da
onu idareye seni tayin ettik. Akrabalarına tasaddukta
bulun, buyurdular.

Hz. Ebû Talha da şöyle yaptı: Akrabaları arasında
Ubey ve Hassân vardı. Râvî der ki; Hassân hissesini Mu-
aviye'ye sattı. Kendisine,

Hz. Ebû Talha'nın sadakasını satıyorsun, denildi.

— Dikkat edin! Ben hurmayı hurma ile değil dir-
hem ile satıyorum, demiştir.

Bahçe, Benî Cedîle köşkünün olduğu yerde idi. Köş-
kü Hz. Muâviye yaptırmıştı. Hâfız İbnu Hacer (r) der ki;

— «Hassân'ın, hissesini Hz. Muâviye'ye satışı şu hu-
susa delildir: Hz. Ebû Talha bahçeyi onlara temlik etmiş,
vakfetmemiştir.»

Bir ihtimâl de; Hz. Ebû Talha o yeri vakfetmiş ve
şu şartı da koymuştur: «Muhtaç olan, hissesini satabilir.»
Nitekim Hz. Ali ve başkaları böyle bir şartı, vakfın satı-
şını câiz görürler (559).

Peygamber devrinde, Sahâbe huzurunda ceryan
eden, Sahâbe ve Tâbiiler devrinde varlığını devam etti-

---

558 — Kur'ân-ı Kerim; Âl-i İmrân (3)/92.

559 — Kastalâni; a.g.e., c. 5, s. 17 ve bk. s. 20, 23-29. Ket-
tânî; a.g.e., c. 1, s. 403-404.

ren işbu vakıf örneğinde; görüldüğü gibi kesime verilenler, vakfı satabilmektedir. Hattâ yapılan izaha göre; «Temliken vakıfta bulunma» denilmektedir. Buna göre Ebû Hanife (r)'nin görüşü tâ ilk zamanlarda mesnedini bulmaktadır.

Anlatıldığına göre; Muhammed b. Süleyman b. Ali; Basra'da yaptırdığı havuzların masrafını temin etmek üzere Basra'daki mülkünü H. 142 yılında vakfetmiştir. Mülkün gelirleri, su dolaplarının bakım ve tamirine, dolapları çeviren develerin yemini sağlamaya, havuzların bakım ve masraflarına hacanacaktı (560).

Görülüyor ki, vakıftaki dinî, hayrî maksad çok geniş olup canlı ve cansız şeylerin korunması için de vakıflar tesis edilmiştir. Abbâsî Halifelerinden Musâ'l-Hâdî, Kazvin yakınlarında «Medinetü'l-Mûsâ»yı kurdu. Orada Rûtemâbâd adı ile anılan bir toprak satın aldı ve o şehir adına, yararına, vakfetti. Âzâdlısı Ömer Rûmî bu toprakları idare ediyordu. Ondan sonra bu vakıflar Muhammed b. Amr tarafından idare olunmuştu (561).

Kısacası ictimâî, iktisâdî, dinî ve benzeri yönlerden pek büyük fâideleri olan vakıf müessesesinin Hz. Peygamberden itibaren tatbikini, örneklerini hadîs, fıkıh ve tarih kitaplarında bulmak mümkündür. Başta devlet reisleri olmak üzere mâlî durumu iyi olan herkes dar çapta aile vakıfları meydana getirdikleri gibi, topluma faideli sahalarda da vakıflar meydana getirmişlerdir.

---

560 — Belâzuri; a.g.e., c. 2, s. 215.

561 — Belâzuri; a.g.e., c. 2, s. 135.

BEŞİNCİ BÖLÜM

MÜLKİYETTEN DOĞAN HAKLAR VE TAHDİDLER

Buraya kadar, arazinin kısımları, hukukî durumları, tatbikatı v.s. hususlar üzerinde durulmuştur. Toprağa malik veya mutasarrıf olarak elinde bulunduranlar o yerde bazı hukukî tasarruflara girişir, satar, bağışlar, rehnedir, kiraya verir, ektirir, komşuları ile karşılıklı birtakım hukukları söz konusu olur, vefat ile mirasçılara intikâl eder. İnsan bazan tek başına, bazan da başkaları ile birlikte bir yere ortaklaşa mutasarrıf, malik olurlar. Buna göre de müşterek mülkiyet ortaya çıkar. Arazi ile ilgili olan şu mes'elelere önceki bahislerde ya kısa olarak temas edilmiş, yahut da hiç bahsi geçmemiştir. Hemen her nevi mülkler ve (dolaylı da olsa) yalnız tasarruf hakkı verilen arazi ile alâkalı bulunan işbu hukukî mes'elelerin önemlilerine sırasıyle temas edilip açıklanacaktır.

A — MÜŞTEREK MÜLKLER

İki ve ikiden fazla şahsın mirâs ve sâir mal iktisabı yolları ile gayr-ı menkûl ev veya araziye müştereken malik olmalarıdır. Kişilerin bir arazide ortaklaşa malik oluşları ya isteyerek yahut da zorladır. Şahısların kendi irade ve ihtiyarlarıyla bir araziye sahip olmaları halinde «ŞİRKET-İ İHTİYARİYYE» söz konusudur. Ortakların fiilleri, iradeleri olmaksızın başka sebeplerle cebren meydana gelen ortaklığa da «ŞİRKET-İ CEBRİYYE»

denilir. Mirasçılık, iki malın karışması zorla ortaklığın belli başlı örnekleridir (562).

Bir kimse tek başına toprağa sahip olduğunda nasıl istediği gibi işlemlerde bulunursa müşterek mülklerde de ortaklar ittifak halinde o şekilde tasarruf ederler. Her ortağın kullanma ve tasarruf hakkı diğer ortakların hakları ile sınırlıdır. Her biri diğerinin hissesine karşı yabancı durumundadır. Birinin hissesi diğerinin elinde vedia sayılır. Ortaklar hisselerini dilerse ortak arkadaşlarına dilerse başkalarına satabilir, bağışlayabilir, v.s. Müşterek mülklerde menfaat ve zarara her ortak hissesi miktarınca katılır. Hisseleri tefriki mümkün bir ortaklık ise habersiz, rızasız yapılan masrafa iştirake haberi olmayan muvafakat etmeyen zorlanamaz. Değirmen, hamam gibi taksimi mümkün olmayan müşterek mülklerde ortaklar mecbûren masrafa katılırlar. Katılmayanların hissesine düşen miktar icara veriliyorsa icar bedelinden alınır.

Alt katı birinin, üst katı diğerinin olan binalar yıkılınca herkes kendi katını yapar, alt kat sahibi yapmazsa üst kat sahibi alt ve üst katı yapar, fakat üst kat sahibinin masrafı verilene kadar alt kat sahibini tasarruftan men edebilir. Müşterek duvarlarda ve benzeri şeylerde durum hep böyledir (563).

562— Mecelle; Md. 1060, 1062-1064.

563 — Müşterek mülklerin hukuki mahiyeti, tasarruf keyfiyeti hususunda Mecellenin 1060-1090 md. leri arasında hükümler konulduğu gibi. Ortaklık malların tamiri ve diğer masrafları mevzuunda gerekli hükümleri açıklayan 1308-1320 md. leri kabul edilmiştir. Bütün bu maddelerde ve hattâ başka bölümlerdeki hükümlerde mülkler için ne gibi hükümler kabul edilmişse bunlar arazi hukuku için de muteberdir. Mülk araziye de aynen uygulanır.

B — MİRÂS HUKUKU BAKIMINDAN

Topraklar da müteveffanın mamelekine, terekesine dahildir. Ferâiz ahkâmına göre taksim edilir. Ayrıca özel taksim şekilleri yoktur. Nitekim Peygamber (s) şöyle buyurmuştur:

«Her hangi bir ev veya arazi Cahiliyyet devrinde taksim edilmişse, o şekilde kalır. Her hangi bir ev veya arazi İslâm devrine ulaştığı halde taksim edilmemişse o da İslâmî esasa göre taksim edilir» (564). Şu hadîsin söylenilmesi her ne kadar özel bir hadiseye istinad ederse de (ki, daha önce geçmişti) konulan hüküm umumîdir. Hükme uygun her hukukî mes'eledede tatbik edilir. İslâmî taksim denilen husus da mirâs hükümleri ile taksime dair genel hükümlerdir. İslâmdan önce yapılmış olan her taksim mahfus ve muteber kabul edilmiştir.

Müteveffanın mallarının mirasçılara geçiş tarzı mirâs âyetlerinde açıklandığı gibi, Peygamber (s) de;

«Kim mallar bırakarak vefat ederse o şeyler veresinindir. Kim mirasçı bırakmadan vefat ederse mallarını biz idare ederiz (Beytülmalın olur)» (565), buyurmuştur. Devlet müteveffanın aktiflerine vâris olduğu gibi passiflerine, borçlarına da vâris olması konusunda da;

«Kim borç, mal, aile bırakır, hiç kimse de bunlara

---

564 — Mâlik b. Enes; el-Muvatta, s. 465. Zurkânî; a.g.e., c. 4, s. 435.

565 — İbnu Zenceveyh; a.g. Yzm. v.83/a. Buhârî; a.g.e., c. 3, cz. 6, s. 22.

sahip çıkmazsa ben onun vârisiyim» (566) hadîsi mevcuttur.

Arazinin mirasla ilgili genel esasları bu şekilde tesbit edilmesine rağmen taksim neticesi güçlükler çıkıyorsa o nevi ev, arsa gibi şeylerin değerlendirilmesi, taksim edilmemesi cihetine gidilmiştir. Bunun sebebi; taksime uğrayacak gayr-ı menkûlün, böyle bir işlem sonucu gelirinin düşmesi, hisselerin hiç işe yaramaması, ihtiyaca cevap veremez hale gelmesidir. İleride taksimle ilgili başlık altında mes'eleye tekrar dönülecektir.

Arazinin parçalanması sonucu geliri düşüyor, vergi takdiri ve toplanılması güçleşiyorsa böyle durumlarda müşterek mülkiyet halinde işletilmesi (zamanın idarecileri tarafından) emredilmiş, taksimi yasaklanmıştır. Nitekim mülk olmayan harac arazi hakkında Hz. Ömer (r) in görüşü tatbikâtı daha önce anlatılmıştır.

---

566 — İbnu Zenceveyh; a.g. Yzm. v. 83/a.

Mirâs konusunda vaz'edilen hükümler yalnız Hz. Peygamberin terekesine uygulanmamıştır. «Biz Peygamberler mirascı bırakmayız» hususi hükmü, umumi hükmü ilgâ etmiş oluyor. İşbu özel tatbikât Hz. Peygambere ait olup kıyas kaynağı olamaz, başka fertler hakkında uygulanamaz. Peygamberin mirascıları sayılan Hz. Ali ve İbnu Abbâs (r) ın hisse taleplerini, sözü geçen hadis hükmüne istinaden, Halife Ebû Bekir ve Hz. Ömer reddetmişlerdir. Hattâ ailelerine de Peygamberin mallarında mülk hisseler vermemişler, taksimde bulunmamışlardır. O malların tamamı Beytülmalin olmuş ailelerine de her yıl nafakaları için gelir tahsis edilmiştir (Ahmed b. Hanbel; a.g.e., c. 1, cz. 2, s. 363, No: 1391. c. 2, cz. 3, s. 212-214, No: 1781, 1782).

C — GAYR-I MENKÛLLERİN PAYLARA TAKSİMİ

Gerek miras yolu ile ve gerekse ortaklık sebebiyle birkaç şahsın birlikte tasarrufunda bulunan malların taksimi konusunda İslâm Hukuku kişi ve kamu menfaatini birlikte düşünerek sağlam denilebilecek hükümler koymuştur. Hukuka uygun olarak yapılan taksimle ne fert ne de âmme zarar görür.

Taksim işlemi ile ilgili âyetler mevcuttur. Nitekim mirasa müteallik hükümler açık örnek teşkil eder.

«Mirâs taksim olunurken, mirascı olmayan, hısımlar, yetimler, yoksullar da hazır bulunursa kendilerini ondan bir şey vererek rızıklandırın, gönüllerini alacak güzel sözler de söyleyin» (567), buyurulmuştur. Hz. Peygamberin de ganimet mallarını taksim konusundaki fiilleri, sözleri, mirâsla ilgili hadîsleri yine taksim müessesesi için delil sayılır (568). Meşhur örneği Hayber'in taksimidir. Anlatıldığına göre; Abdullah b. Yahyâ el-Kindî (r), Hz. Ali'ye ev ve arazisini taksim ettirmiş, bu işten ötürü Hz. Ali ücret de almıştır (569). Mirâs hukukunda ihtisas sahibi Hz. Zeyd b. Sâbit'dir.

Taksim işlemi; I — Malların rakabesini, II — Rakabeden faydalanmayı taksim diye ikiye ayrılır.

I — RAKABENİN PAYLARA TAKSİMİ:

Ölçülmeyen, tartılmayan şeylerin rakabesini paylara taksim üç şekilde olabilir.

---

567 — Kur'ân-ı Kerim; en--Nisâ (4)/8.

568 — İbnu Rüşd; a.g.e., c. 2, s. 222.

569 — Şeybânî; el-Asl; No: 576. Yzm. v. 182/b.

a — Değerlendirme ve değişiklik yapma işlemin-den sonra kur'a ile taksim.

b — Değerlendirme, değişiklik yapma işleminden sonra rıza ile taksim.

c — Değerlendirme, değişiklik yapmadan rıza ile taksim.

Eşyanın mahiyetine göre; Rakabe de üç nevidir: 1 — Naklolunamıyan, değişmeyenler. Arazi ve arsaların rakabesi gibi. 2 — Nakil olunup değişebilenler. 3 — Öl-cülüp tartılabilenler (570). Şu üç nevi rakabeden konu ile ilgili olanı birincisidir.

Arazi ve arsaların rıza ile taksimi: Eşit sehimlere, ortakların hisselerine göre ayırmak suretiyledir. Hukuk-cuların bu noktada bir ihtilâfı yoktur (571). Asıl fikir ayrılığı değişik semtlerde, köyler ve şehirlerde bulunan arazi, arsa ve evlerin taksiminde ortaya çıkmaktadır. Fakat farklı görüşlerin hepsine temas etmeksizin müşte-rek olanlarına, en çok bilinen ve tatbik edilenlerine yer verilecektir.

Mirâs olarak intikâl eden veya satın alınan müşte-rek arazi ve arsalar değişik semtlerde ise, ortaklar tak-simini, her yerden hisse verilmesini isteyince duruma bakılır. Eğer semtler yakın, hepsi aynı derecede önemli ise; paylara göre her şahsa belirli yerden hissesi verilir. Fakat köyler, semtler uzaksa, halk nazarında hepsi de aynı önemi hâizse o zaman yine eşitlik var sayılır, his-selere göre taksimi yapılır (572). Ama Şeybânî şu. kısa prensibi koymuştur; Taksim işleminde hâkim, en mü-

---

570 — İbnu Rüşd; a.g.e., c. 2, s. 222.

571 — İbnu Rüşd; a.g.e., c. 2, s. 223.

572 — Mâlik b. Enes; el-Müdevvne, c. 5, s. 464.

nâsib yol ne ise ona göre durumu takdir eder, taksim yapar, tarafların isteğine bakmaz (573), Âdil ölçüler içerisinde yapılan taksim işlemine, payına razı olmayan kimseye hissesini alması için cebir ve tazyikte bulunulabilir. Âyette;

... azından da çoğundan da farz edilmiş birer nasib olarak hisseler vardır (574), buyurulmuştur. Binâenaleyh âdil ölçülerle verilmiş olan karar her şeyin üstündür. Hukuka riâyet herkesin kaçınılmaz görevidir.

Arazinin taksimi için değerlendirmeler yapılacak, hisseler tesbit edilecekse her birinin sulu veya susuz, ağaçlı veya ağaçsız, işlenmiş veya işlenmemiş oluşu, çevresi, yol, su yolu durumu v.s. şartları göz önünde bulundurulmalıdır (575).

Evlerin taksiminde de durum aynıdır. Rıza ile yapılan taksim için bir şey denemez, muteberdir. Ancak ihtilâf halinde Ebû Yusuf ve Muhammed'e göre mirascılara, ortaklara en uygunu ne ise, nasıl münâsib geliyorsa ona göre taksimi yapılır. Her biri ayrı ayrı yolu, suyu, irtifak hak ve mükellefiyetleri ile düşünülür, kıymetlenir. Katlar şeklinde taksim işlemi yapılacaksa her kat ayrı ayrı değerlendirilir... Müsterek yollar duvarlar tak-sime dahil edilmez (576). Taksim işlemi hakkında hukuk ve usûl hukuku yönünden pek çok ölçüler, kurallar

---

573 — Şeybânî; el-Asl, Yzm. No: 576. v. 185/a.

574 — Kur'ân-ı Kerim; en-Nisâ (4)/7.

575 — Mâlik b. Enes; el-Müdevvene, c. 5, s. 464-467. Şeybânî; el-Asl, Yzm. No: 576, v. 185/a-b. Zurkânî; a.g.e., c. 4, s. 435-436.

576 — Şeybânî; el-Asl, Yzm. No: 576, v. 185/b. Haddâdi; a.g.e., c. 2, s. 320-323.

konulmuş, fıkıh kitaplarında açıklamaları yapılmıştır. Başlı başına bir inceleme konusu teşkil eder (577).

Arazi hukuku bakımından önemli bir husus da; eğer taksim neticesinde her sehîm sahibi kendi sehmin-den yararlanamayacak, vergi toplama işi güçleşecekse o zaman gayr-ı menkûlün taksimi cihetine gidilmez (578). Çünkü hadîste;

«İslâmda zarar mukabili zarar yoktur» denilmiştir (579). Zarar gören hem fert, hem devlet ve hattâ mülkûn kendisi olmakta, işe yaramaz hale gelmektedir. Câbir (r) de babasından:

«Mirâs hakkı sahipleri için taksim mümkün olduğunda mirâs taksim edilir. Yoksa edilmez.» sözünü nakleder (580).

Hukukçular umumiyetle bu fikirde olmalarına rağmen İmam Mâlik (r) aksi görüşü, «hisseler çok küçük, istifade edilemez de olsa yine taksim edilir», fikrini savunur (581).

Bir gayr-ı menkûlün taksimi halinde su ve geçit yolları ortaklaşa kullanmayı gerektiriyorsa taksime tâbi tutulmaz. Hisse sahiplerinin hepsi o yerden ortaklaşa faydalanırlar (582). Ev olan bir yerde taksim yapılırken en az zarar şekli düşünülerek taksimi cihetine gidilir. Onun için buralarda lüzumu halinde kıymetlendirme

---

577 — Mecelle; Md. 1141-1191 leri tamamen taksim ile ilgilidir. Halis Eşref; a.g.e., s. 172-191.

578 — Şeybânî; el-Asl, Yzm. No: 576. v. 188/b-189/a. İbnu Rüşd; a.g.e.; c. 2, s. 223.

579 — İbnu Rüşd; a.g.e., c. 2, s. 223.

580 — İbnu Rüşd; a.g.e., c. 2, s. 223.

581 — Mâlik b. Enes; el-Müdevvene, c. 5, s. 516.

582 — Şeybânî; el-Asl, Yzm. No: 576, v. 188/b-189/a.

yapılır, hisse sahiplerinin sehimleri paraya çevrilir (583).

Gayrın hakkı ile meşgûl arazi ve arsalar taksime uğrarsa, taksim işlemi, o yerde başkasının hakkının kullanılmasına engel olmaz. Yeni malikler o hakka riayet ederler (584).

II — MUHÂYEE (=MENFAATLERİN TAKSİMİ):

Taksim konusunun içine giren bir diğer müessese de budur. İki ayrı neviye ayrılır.

a — ZAMÂNEN MUHÂYEE: İki kimse aralarındaki ortaklık araziyi her biri birer sene ekmek üzere nöbetleşe işletmeleri, müşterek bir evde birer sene oturmaları gibi.

b — MEKÂNEN MUHÂYEE: Müşterek arazinin yarısında biri, diğer yarısında öbürü ziraatte bulunmak veya evin bir tarafında biri, diğer tarafında da öbürünün oturması gibi.

Ortaklar bu şekillerden birini tercihte ihtilâfa düşerlerse takdir hâkimindir. Taksimi mümkün olmayan müşterek malın ortaklarında biri muhayee istemez, diğerleri isterse, muhayee'ye yanaşmazsa kabûle zorlanır... (585).

Mecellenin 1174-1191. md. leri arasında tanzim edilen menfaatlerin taksimi ile ilgili muhayee müessesesi aslında taksimi güç olan veya taksimi halinde zarar gören arazi, arsa ve evlerin işletilmesi, kullanılması için iyi bir hâl çaresidir. Esasen taksim edilemiyen yerlerin âkibeti (sonucu) ne olacaktır?-sorusuna cevap teşkil etmektedir.

---

583 — İbnu Rüşd; a.g.e., c. 2, s. 223.

584 — Şeybânî; el-Asl, Yzm. No: 576, v. 182/b-183/b, 189/a-b.

585 — Bilmen, Ö. Nasûhi; a.g.e., c. 7, s. 155-158.

Tarla, arsa ve evin taksimi ile ilgili olan işbu esaslar İslâm Hukukunun ilk devirlerinden itibaren ictimâî ve iktisadî birçok mes'elelere cevap vermiştir. Bugün dahi ziraî verimin azalmaması, verginin toplanabilmesi için arazinin küçük parçalara ayrılmasının önüne geçilmekte, belirli miktardan aşağı düşürülmemesi için hükümler konulmasına çalışılmaktadır.

Evlerin taksiminde de kat mülkiyetinin kabûlü mesken probleminin çözümüne yardımcı olmuştur. Eski zamanlarda kat mülkiyeti ile ilgili münasebetleri tanzim eden örf ve âdetler idi. İlk yazılı örf ve âdet kâidesi 1561 yılında tedvin edilmiş bulunduğu hukukçular değinmektedirler. Bu tarih esas kabûl edilirse Batı'da ilk kâidenin bundan 410 sene önceye ait olduğu anlaşılır. Halbuki İslâm Hukukunda üst ve alt kat şeklinde taksim dolayısı ile fıkıh kitaplarında tedvin edilen kâidelerin 1300 sene evvele ait olduğu görülür (586).

D — GAYR-I MENKÛL ARAZİ VE ARSA SATIŞLARI

Her fert mülkünde istediği gibi tasarrufta hür olmasına rağmen, başkalarının hukuku veya âmme menfaati ile ilgili tasarruflarında tahdidlere tâbi tutulmakta, serbest hareket edememektedir. İşte bunlardan birisi de gayr-ı menkûl arâzi ve arsaların satışdır. Rakabenin kişi mülkiyetinde olup olamayışına göre satış muamelesi değişmekte, tahdidlere uğramaktadır. Nitekim her nevi araziden söz edilirken onunla ilgili satış ve benzeri hukukî tasarruflara temas edilmiştir. Burada konu biraz daha yakından incelenecektir.

---

586 — Mecelle; md. 1150. v.d. Mardini; Kat Mülkiyeti, s. 18.

I — SATIŞIN ŞEKLİ, ŞUMÛLÛ (KAPSAMI)

Bir kimse mülk, arazi, arsa ve evlerini satarsa her türlü hak ve vecibeleri de devredilmiş olur. Geçmişteki gayr-ı menkûl satışları ile menkûl satışları arasında bir farklılık yoktur. Bütün satışlar genellikle yazısız, şahitler huzurunda ceryan ediyordu. Borçlanma ile ilgili;

«Ey imân edenler! tâyin edilmiş bir vakte kadar biribirinize borçlandığınız zaman onu yazın. Aranızda bir yazıcı da doğrulukla onu yazsın...» (587), âyet hükümü hukukî yönden bir emir değil tavsiye mahiyetindedir. Binâenaleyh yazılı olmayan akitler ve anlaşmalar da hukuken muteberdir. Yazılı olma şartı akdin, borçlanmanın esasına tesir etmez. Gayr-ı menkûllerin tapu kaydı v.s.i yoktu. Satışları sözlü akitle idi. İlk devirlerde yapılan arazi tahrirleri de tapu mahiyetinde olmayıp vergi kayıtlarını göstermiye yarıyan muamelelerdir.

Ekili toprakların satışında ekin zikredilmezse satıcının olur. Ama ağaçlık yerlerin satışında ağaçlardan söz edilmemişse alıcındır. Kural olarak: Ekinler toprağa tâbi değil ama ağaçlar toprağa bağlıdır. Ağaçlar ve benzeri şeyler satıcının uhdesinde kalmak üzere arazi satılabilir. Satışta önemli olan; toprağın devir ve temlikidir (588). Ağaçlarda meyve var fakat bu konuda bir söz geçmemişse Ebû Hanife ve Şeybânî (r)'ye göre; meyveler satıcının, ağaçlar alıcındır. Ancak satış akdinde meyvelerin de alıcıya ait olduğu belirtilmişse ağaç ve meyveler alıcındır. İbnu Ebî Leylâ'ya göre; satış ak-

---

587 — Kur'ân-ı Kerim; el-Bakare (2)/282.

588 — Mâlik b. Enes; el-Müdevvene , c. 5, s. 434. Had-dâdi; a.g.e., c. 1, s. 242-243. Poliak, A. N.; a.g.m., a.g.mak., sy. 52 ve Dip Not: 62.

dinde belirtilmese de semereler alıcınındır. Çünkü semereler mebi'e dahildir, yaratılışında muttasıldır. Ağaçlar gibi meyveler de toprağa tâbidir. Ebû Hanife ve talebeleri meyveleri topraktaki defineye, metale benzetirler. Ağaçların toprakta bulunuşu binalar gibi istikrar arzeder, fakat meyveler olgunlaşınca dalından düşer, ayrılır. Bu nedenle ağaca veya binaya kıyaslanamaz (589).

Mücerred ev satışlarında, evin üstü, altı v.s. müştemilâtı da satışa girer. Her ne kadar «Bütün haklarıyla» denilmemişse de. Huşusî yollar bir kimsenin mülküne girmediğinden «Bütün haklarıyla ev satışında» yolları satışa dahil olmaz. İrtifak hakları mutlak ev satışlarının içine girer. Ebû Hanife'ye göre; satış ânında irtifak haklarını ismen söylemek gerekir (590).

Taksime uğramamış mülkleri satmak: Ebû Hanife'ye göre; bâtıldır. Çünkü satın almış olduğu arazi, arsa ve evin ne tarafı mebi' olacaktır bilinmemekte, tayin edilememektedir. İbnu Ebî Leylâ ise iştirak halindeki mülklerin satın alınan kısmın miktarı satış anındaki miktar ile aynı ise satış muteberdir. Noksan ise; noksanı ile satıcıya rücu' veya akdi fesheder (591), der.

II — ARAZİ VE ARSA SATIŞLARININ SINIRLANDIRILMASI

Rakabesi Beytülmale ait arazi Müslüman topluluğunun malıdır. Hiçbir fert o yerler üzerinde mutlak ma-

---

589 — Ebû Yusuf; İhtilâfu Ebi Hanife ve... (1. bas. Mısır, 1357), s. 21. Serahsi; a.g.e., cz. 30, s. 131. Şeyhzâde; a.g.e., c. 2, s. 78-80.

590 — Serahsi; a.g.e., cz. 14, s. 136-137.

591 — Ebû Yusuf; İhtilâf, s. 21-22.

lik değildir. Bu sebeple satışı da yasaklanmıştır (592).

Genel olarak; mecbûr kalınmadıkça mal ve mülkün satılması, elden çıkarılması iyi karşılanmamıştır. Benî Temim'den şu rivayet edilir: Hz. Ali (r);

— İnsanlar için öyle bir dar zaman gelecektir ki, darda olana elindeki malı zarar verir. Cenâb-ı Hak da;

«... aranızdaki üstünlüğü unutmayın...» (593) buyurmuştur. Sonra Hz. Ali şu hadîsi nakletmiştir:

— Peygamber muzdarların mallarını, durumu müsait olanların yetişmemiş meyvelerini satmalarını yasaklamış, iyi karşılamamıştır (594).

Mülk satışı konusunda yapılan diğer önemli bir rivâyet de; Amr. b. Hureys'in sözleridir:

— «Kardeşlerimle bir arada oturmamak üzere yeminleştik, evimi sattım, Medine'ye geldim. Bana Hz. Peygamberin şu hadîsini naklettiler:

«Arazinin veya evin bedeli yerine arazi veya ev satın almadıkça bereketli olmasın» (595).

Yukarıda kaydedilen rivâyetler, olaylar İslâm hukuku açısından arazi, arsa ve evlerin satışının iyi karşılanmadığını, bu nedenle de sınırlama cihetine gidildiğini göstermektedir.

III — İSTİMLÂKLER, TOPLU SATIN ALMALAR

İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren mülk arazide, belirtilen esaslar dahilinde, ferdî satışlar olduğu gibi toplu halde satışlar, satın almalar, istimlâkler ceryân etmiştir. Hz. Peygamber (s), Medine Mescidini yapmak

---

592 — İbnu Rüşd; a.g.e., c. 1, s. 228.

593 — Kur'ân-ı Kerim; el-Bakare (2)/237.

594 — Ahmed b. Hanbel; a.g.e., c. 1, cz. 2, s. 187, No: 937.

595 — Ahmed b. Hanbel; a.g.e., c. 2, cz. 3, s. 118, No: 1650.

için civardaki evleri bedellerini vererek aldığı gibi Fedek'teki müşrik Arapların hissesini de toplu olarak satın almıştır. Ka'be çevresinin genişletilmesi maksadıyla Halifeler tarafından yapılan istimlâklerde ev ve arsaların kıymeti verilmiş, fiat takdiri için bilirkişi heyetleri teşkil edilmiştir (596). İdarî bakımdan daha otoriter görünen Emevî idaresinde H. 49 yılında Akka'da tersaneler kuruluyordu. Ezd'den Ebû Hattâb Ebû Muayt evlâdından birinin Akka'da değirmenleri, mülk tarla ve bahçeleri vardı. Hışam b. Abdilmelik tersane inşası için bu mülkleri satın almak ister. Sahibi ise mülklerini satmak istemez. Bunun üzerine Hışam tersaneleri Sur'a nakletmiştir (597).

İslâm devleti idaresinde müslüman ve zimmi her şahsın mülkü muhteremdir. Cebren, rızası hilâfına malı alınamaz, istimlâk edilemez. İhtiyaç anında veya siyâsî sebeblerle bir kısım arazi ve arsalar devlete mal edilirse en âdil esaslar dahilinde kıymeti takdir edilip maliklerine ödenmektedir.

IV — SATIŞ MEVZUUNDA (MEBİ'DE)Kİ AYIPLAR VE TESLİM

Satılan gayr-ı menkûlde ayıpların bulunması halinde İmam Mâlik (r) bunları iki guruba ayırır. 1 — Ayb-ı Yesîr (az bir ayıp) ve 2 — Ayb-ı Kesîr (çok ayıp). Ayb-ı Yesîrde müşteri mebi'i reddetmez. Reddetmesi de gerekmez. Aybın kıymeti tazmîn edilir. Ayb-ı kesîrde red vâcibtir. Mâlik'in dostlarının kitaplarında meşhur olan

---

596 — Ebû Davûd; a.g.e., c. 2, s. 139. Belâzuri; a.g.e., c. 1, s. 9, 52-53.

597 — Belâzuri; a.g.e., c. 1, s. 189-190.

budur. Bağdad'lı hukukçular gayr-ı menkûldeki ayıplar-
da böyle bir ayırım yapmazlar (598).

Mecellenin 221. md. sinde de;

«Mahdûd olan akârât zira' ve dönüm ile satıldığı
gibi tayin-i hudud ile dahi satılır» denilmiştir.

Buna göre; bir arazinin hududları gösterilerek de
satışın yapılması câizdir. Hudud gösterilerek satış yapı-
lıp da «Şu kadar dönümdür, şu kadar metre karedir...»
denildiği halde sonra ölçüldüğünde noksan olduğu or-
taya çıkarsa müşteri için hıyan hakkı yoktur. Fazla ge-
lince de satan, fazlayı geri alamaz (599). Ayrıca bu gibi
şeylerin satışında küçük parçaların kıymeti de zikrolun-
muş ise ona göre noksanların veya fazlaların değeri se-
mene ilâve edilir (600). Meselâ; 30 dekar üzerinden alı-
nan tarlanın tamamı 50 dekar (cerîb) geliyorsa karar-
laştırılan bedel 30 dekar içindir. Geri kalanı satıcıya ait-
tir. O yere alıcı ile birlikte ortaklaşa malik olurlar. 50
dekar denilerek satın alınan arazi ölçüldüğünde 30 de-
kar gelirse satın alan 30 dekar parası verir. Satılan mal
(mebi') daki noksanlık kıymetin (semen) deki noksan-
lığı icâb ettirir (601). Gayr-ı menkûl arazi ve arsa satış-
larında satış ânında söylenilen ölçüden çok, gerçek ölçü
önemlidir.

Mecelle md. 266 da; satış ve teslim için «müşteri ar-
sa ve arazinin içinde bulunduğu veyahut bir tarafından
görür olduğu halde kabza bâyiin ruhsat vermesi teslim-
dir» hükmü konulmuştur. Fakat arsa ve arazi uzak bu-
lunduğu halde kabza satıcının izin vermesi teslim değil-

---

598 — İbnu Rüşd; a.g.e., c. 2, s. 148.

599 — Ali Haydar; Ş. Mec., cz. 1, s. 533-534.

600 — Mecelle; md. 226.

601 — Serahsi; a.g.e., cz. 30, s. 136.

dir. Çünkü teslim almaya izin verme o şeyi teslim yerine geçer. Kabz (teslim almak) mümkün ve düşünülebiliyor. sa o zaman teslim almaya izin, teslim (kabz) yerine geçer. Ama kabz mümkün ve mutasavver değilse izin de kabz (teslim) sayılmaz.

Ebû Hanife (r); arsa ve arazi uzak olsa bile kabza satıcının izin vermesi teslimdir, diye ictihâd etmiştir, Ebû Yusuf ve Muhammed (r); uzak olunca teslim olmadığı fikrindedirler (602).

Ev, han ve benzeri akârların her odasını görmek lâzımdır. İlk devir hukukçuları; odalarının hepsi aynı olan evlerde bir odayı görmek yeterlidir, derler (603).

E — GAYR-I MENKÛL ŞUF'A HAKKI

I — TARİFİ VE İSLÂM HUKUKUNDA YERİ

ŞUF'a lügatte; zam, çift, ziyâde eylemeye denir. Zıddı terkdir. Hukuk dilinde;

«Satılan bir malı müşteriye kaç a verildi ise o fiatla temellük hakkına malik olmaktır» (604). Böyle bir hakka sahip olana ŞEFİ', hakkın konusu olan taşınmaz mala da «MAL-I MEŞFU'» denilir. Bugünkü hukukumuzda da «ŞUF'A HAKKI» veya «ÖN ALIM HAKKI» olarak incelenir.

---

602 — Ali Haydar; Şerh-i Mecelle, cz. 1, s. 269-270, Md. 266.

603 — Ali Haydar; Şerh-i Mecelle, cz. 1, s. 830-831.

Mâlik b. Enes; gayr-ı Menkûl satışlarında kabzdan önce akdin teşekkül ettiğini söyler. Şâfiî ise; kabz şarttır, der (İbnu Rüşd; a.g.e., c, 2, s. 120).

604 — Mecelle; Md. 950. Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 11-12.

Mülkiyeten doğan ve başkalarına nisbetle hak sahibine üstünlük tanıyan, rüchâniyet bahşeder mahiyettedir. İslâm Hukukunda Şuf'a hakkı hadislerle tesis ve tesbit edilmiş. İslâm'ın ilk yıllarından itibaren tatbika başlanmıştır. Dolayısı ile hukukî varlığını hadislerde, Sahâbe ve sonraki devirler tatbikâtında İcma-ı Ümmet ve Kıyasta bulmak mümkündür. Hz. Peygamber (s) hadislerinde;

«Şuf'a ortak olunan her arazi, arsa ve evlerde cer-yân eder. Ortağa arz etmeden satışı doğru değildir. Ortak ya alır yahut terk eder» (605), buyurmuştur.

Benzeri birçok hadisler ve tatbikâttan istifade edilerek konu fıkıh kitaplarında geniş şekilde ele alınmış, her türlü hususlar incelenmiş, fetvâlar verilmiştir (606). Burada taşınmaz mallarla ilgili haklardan olması sebebiyle ana hatlarına temas edilecek, detaylarına inilemeyecektir. Esasen müessese Mukayeseli Hukuk açısından önem taşıdığı, çok geniş olduğundan başlı başına bir inceleme konusu olabilir. Acaba Şuf'a Hakkı nerelerde söz konusudur? Şuf'a hakkı sahiplerinin dereceleri, kimler şuf'a hakkı sahibidir? Hakkının korunması ve dermeyânı, sorularını teker teker cevaplandırmak gerekmektedir.

II — ŞUF'A HAKKI NERELERDE SÖZ KONUSUDUR?

Hukukcuların çoğu, aynî haklardan sayılan, Eşyâ Hukukunu ilgilendiren Şuf'a hakkının gayr-ı menkûl arazi, bağ, bahçe, arsa ve evlerde söz konusu olacağı gö-

---

605 — Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 6, s. 512.

606 — Mecelle; Md. 950-953, 1008-1044 de ayrıntılı hükümler konulmuştur.

rüşünderler (607). Yalnız Tirmîzî'nin eserinde kaydettiği;

«Ortak Şuf'a hakkı sahibidir. Şuf'a da her şeyde cârîdir», hadîsinden hareket edenler şuf'anın menkûl ve gayr-ı menkûl her türlü eşyada söz konusu olabileceğini savunurlar (608). Fakat bu görüş birinciye nisbetle pek tutunmamıştır. Zirâ ekserî âlimlerin taraftar olduğu birinci görüşün dayandığı;

«Şuf'a taksim olunmamış her malda cârîdir. Hudud konulup da yollar tâyin edildiğinde şuf'a hakkı yoktur» hadîsi daha yaygın, daha çok kabûle şâyân görülmüştür. Hadîste taşınmaz mallarda şuf'a hakkının olacağı anlaşılmaktadır. Aralarında yol ve hudud bulunan yerlerde ortaklık (müşa') söz konusu olmadığından şuf'a hakkı da yoktur (609).

Taşınmaz malın ortaklaşa bir yer olması da hadîslerde açıklanmıştır. Hududu, yolu belirli olan yerlerde ön alım hakkının ceryân etmiyeceği bazı hukukçularca kabûl edilmiştir. Tirmîzî'nin Câbir'den naklettiği;

«Komşu Şuf'a Hakkı ile önde gelir. Komşunun yolu o yerde ise ve kendisi de uzakta (gâibde) bulunuyorsa dönüşü beklenir. Çünkü hak sahibi odur (610). Hadîsi ve Hz. Peygamberle Halifelerinin tatbikâtını delil kabul

---

607 — Mâlik b. Enes; el-Müdevvene, c. 5, s. 402. Tirmîzî; a.g.e., c. 3, s. 654-655. Haddâdî; a.g.e., c. 1, s. 358.

608 — Tirmîzî; a.g.e., c. 3, s. 654-655. Nevevî; a.g.e., c. 7, s. 48.

609 — İbnu Rüşd; a.g.e., c. 2, s. 215-216. Kastalâni; a.g.e., c. 4, s. 94, 117-188. Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 6, s. 511, 513-514.

610 — Tirmîzî; a.g.e., c. 3, s. 651. Ebu'l-Muzaffer; a.g., Yzm. v. 112/b.

eden bazı hukukçular, özellikle Hanefî mezhebi âlimleri bitişik komşuların da şuf'a hakkı sahibi olduğunu savunurlar. Bitişik komşu yan tarafta olabileceği gibi alt ve üst kat şeklinde de olabilir (611). Şu durum karşısında müşterek taşınmaz mallarda şuf'a hakkı söz konusu olduğu gibi, komşu gayr-ı menkûllerde de şuf'a hakkının varlığı bazı bilginlerce benimsenmiştir.

Gayr-ı menkûller, Hanefilere (r) göre; satılırsa, Mâlik (r)'e göre; ıvazlı intikâl ederse, Şâfiî (r)'ye göre; ıvazlı veya ıvazsız her ne şekilde intikâl ederse etsin, şuf'a hakkı doğmuş olur. Şafiî mezhebi hakkın ileri sürülmesi alanını çok geniş, Hanefî âlimleri ise çok dar tutmuştur (612). Bizce tercihe değer olanı; ıvazlı intikâl şartını arayan görüştür.

Şuf'a hakkının ortaklara veya komşulara tanınmasından maksad; meşfu' malın intikâli sonucu hak sahibi ortak veya komşuların karşılaşacakları zararı önlemek içindir. Meşfu' malı elinden çıkaranın bir zararı söz konusu olamaz. Çünkü râyiç bedeli, (üçüncü şahısların verdiği kıymeti) şuf'a hakkı sahibinden almaktadır. Asıl zararlar karşılaşan ortaklar veya komşular olmaktadır (613).

Şuf'a (ön alım) hakkı Cahiliyyet devri Araplarında da bilinirdi. Bir ev veya arsa satılmak istenildiğinde ortak veya komşusu gelip satılan şeyde şuf'a hakkı isterdi. Uzak olanlardan önce ön alım hakkına sahipti. Bu sebeple hak talebinde bulunana ŞEFÎ' denilmiştir (614).

---

611 — Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 6, s. 514.

612 — İbnu Rüşd; a.g.e., c. 2, s. 216-217.

613 — İbnu Rüşd; a.g.e., c. 2, s. 215.

614 — Ebû'l-Muzaffer; a.g. Yzm. v. 112/b.

III — KİMLER ŞUF'A HAKKI SAHİBİ? BUNLARIN DERECELERİ

Gayr-ı menkûllerde söz konusu olan Şuf'a hakkına kimlerin sahip olduğu bir önceki bahisten de çıkarılabilir. Şuf'a hakkının sebeplerini sıralamak hak sahipleri ni de saymak olacaktır.

a — İvazlı (bir bedel karşılığı) intikâl edecek malın bizzat kendisinde ortak olanlar. Bu duruma şâyian iştirak de denilir.

b — İvazlı intikâl edecek mal hakkında halît ve şerîk olmak. Yani hususî yolda, su yolunda ortaklık.

c — İvazlı intikâl edecek mala bitişik olan komşu (câr-ı mülâsık)luk (615).

Sayılan bu üç sınıf aynı zamanda şuf'a hakkı sahipleri arasındaki dereceyi de gösterir. Şöyle ki; evvelâ ivazlı intikâl edecek gayr-ı menkûlün bizzat kendinde ortak olanlar ikinci olarak yol, su yolu gibi şeylerde ortaklar, üçüncü derecede de bitişik komşular yer alır. Bir önceki sırada şefi' varsa sonrakilerin şuf'a hakkı söz konusu olamaz. Öncekiler şuf'a haklarını kullanmazlarsa sonraki derecenin hakkı doğar (616).

Bitişik, hem sınır olan komşuların şuf'a hakkı sahibi olduklarına dair diğer hadisler ve tatbikâttan bir kısmını daha burada kaydetmek gerekirse;

«Evin komşusu eve daha üstün hak sahibidir» ve «Komşu, ön alımda başkalarına nisbetle daha kuvvetle

---

615 — Tirmizî; a.g.e., c. 3, s. 653. Şâfîi; a.g.e., c. 7, s. 100-101. Serahsî; a.g.e., c. 14, s. 132-133, 139-140. Zurkânî; a.g.e., c. 4, s. 361. Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 6, s. 513.

616 — Haddâdi; a.g.e., c. 1, s. 354-355. Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 6, s. 513.

hak sahibidir» (617, hadisleri mevcut olduğu gibi, Buharî de şu olayı anlatır:

«Hz. Sa'd b. Ebî Vakkâs (r)'a Hz. Peygamberin kölesi Hz. Eslem (Ebu Rafî') (r) gelir ve;

— Ey Sa'd! Hanen dahilindeki iki odamı satacağım, şunu benden alsan, diye teklif eder.

— Vallahi ben 4000 dirhemden fazla bir fiat veremem. Bu da ya ileride toptan olur yahut taksit taksit.

— Bu iki odaya başkası tarafından 500 dinar verildi. Eğer ben Peygamberin «Komşu komşuya en haklı bir şefî'dir» buyurduğunu işitmemiş olsaydım, bu iki odalı mekânımı 4000 dirheme sana vermezdim de 500 dinar veren şahsa satardım», der ve müteakiben Sa'd b. Ebî Vakkâs'a evini verir (618).

Ömer b. Şebbe (r) de olaydaki evlerin durumunu şu şekilde açıklamaktadır:

— «Hz. Sa'd b. Ebî Vakkâs (r)'ın bir arsada karşılıklı iki evi vardı. Aralarında 10 zira' miktarı bir mesafe bulunuyordu. Bunlardan biri evvelce Eslem (r)'in idi. Sonra ondan Sa'd b. Ebî Vakkas satın aldı.» Binâenaleyh Sa'dla Eslem'in bir arsa ve eve ortaklaşa malik olmadıkları, komşu bulundukları anlaşılmaktadır... (619).

Aksi kanaatte olan Mâlik, Şâfiî (r) ve benzeri Medineli hukukcular önce de belirtildiği gibi; «Gayr-ı menkûller hududla, yolla sınırlanmış, ayırt edilmişse şuf'a hakkı yoktur» (620) hadisine dayanırlar. Hattâ taksi-

---

617 — Tirmizî; a.g.e., c. 3, s. 653. Beyhakî; a.g.e., c. 6, s. 106.

618 — Ebû Hanife; Mesnedu'l-İmami'l-A'zam, (Kahire, 1327), s. 35. Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 14-15.

619 — Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 16-18.

620 — Şâfiî; a.g.e., c. 7, s. 100-101. Tirmizî; a.g.e., c. 3, s. 653. Zurkânî; a.g.e., c. 4, s. 359-361

mi mümkün yerlerde de ortakları şâ'yan ortak kabul etmeyip komşu hükmünde düşünen, dolayısı ile Şuf'a hakkı tanımayan hukukcular da mevcuttur.

Kanaatimizce bu konuda isabetli olan; ıvazlı intikâllerle muvazaa suretiyle (zahiren hibe, aslında bedelle) intikâllerde Şuf'a hakkının doğduğunu kabûl etmektir. Böylece hak sahibinin hakkı daha iyi korunur. Şuf'a hakkı sahipleri mes'elesinde de her üç sınıfa şuf'a hakkı tanımak ancak komşu mefhumunu çok geniş tutmak gerekir. Yakın komşuları kötü kimselerin zararından, şerrinden korumak için böyle bir hak tanınmıştır, diye hakkın suistimâli doğru olmaz.

Şuf'a hakkı mutlak olup yetişkin-çocuk, kadın-erkek, müslüman-zimmî herkes eşit şekilde bu hakka sahiptir (621).

IV — ŞUF'A HAKKININ KORUNMASI VE DİĞER HUSUSLAR

Mutlak mahiyetteki şuf'a hakkını kullanmaya hiçbir şey engel olamaz. Ortak veya komşu hissesini, malını satarken evvelâ hak sahibine teklifte bulunmak zordur, şartını ileri sürenlerin delili;

«... Bir kimse ortağına malını satacağını arz etmedikçe satışı doğru olmaz. Ortağına arzedince o, ya alır ya da terk eder» hadîsidir (622). Bunlara göre; mücerret satış teklifi ile şuf'a hakkı ortadan kalkmaktadır. Ebû Hanife, Mâlik, Şafîî (r) ve bunların talebelerine gö-

---

621 — Mâlik b. Enes; el-Müdevvene, c. 5, s. 399. Şirbini; a.g.e., c. 2, s. 297-298. Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 16.

622 — Beyhakî; a.g.e., c. 6, s. 104. Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 6, s. 512, Dip Not: 1.

re; mal sahibinin satış teklifi ile şuf'a hakkı ortadan kalkmaz. Mal sahibinin başka şahsa satışından sonra şuf'a hakkını kullanmak gerekir. Binâenaleyh başka birine sattıktan sonra hakkın dermeyânı ile (üçüncü kişiye yapılan önceki) satış feshettirilir. Şuf'a hakkının kullanılabilmesi, tahakkuku için malikin mülkiyet hakkı meşfu' maldan kalkmalı, zâil olmalıdır (623). Hâzır ve gâib olanlar hakkın doğuşundan itibaren her zaman mütalebe hakkına sahiptirler (624).

Aynı derecede şuf'a hakkı sahibi birkaç kişi varsa dava sonucu alınan mal hisselerine göre bölünür (625). Fakat her biri ıvazla intikâl eden malın tamamı hakkında talepte bulunur. Dava hakkı hisse ile orantılı değildir.

Kûfe'li hukukçulara göre şuf'a hakkında veraset yoktur. Fakat Medine'li hukukcular (Mâlik ve Şafiî); şuf'anın mirascılara intikâl eden haklardan olduğunu söylerler (626).

Şuf'a hakkının doğduğunu bilen kimse bildiği halde, kullanmazsa artık ön alım hakkı kalmaz. Bu konuda İbnu Ebî Leylâ; (r) hakkın doğduğunu bildikten sonra 3 günlük bir muhayyerlik süresi tanır (627). Şâfiî; mazereti sebebiyle hakkını kullanamıyorsa, mazeretin kalkışı beklenir, der. Şuf'a hakkı sahibinden habersiz bir gayr-ı menkûl, arazi, arsa satılır da satın alan ev, bina v.s. yaptıktan sonra Şefi, gelip şuf'a hakkını kulla-

---

623 — Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 6, s. 512.

624 — Mâlik b. Enes; el-Müdevvene, c. 5, s. 411-412.

625 — Mâlik b. Enes; el-Müdevvene, c. 5, s. 401.

626 — Zurkânî; a.g.e., c. 4, s. 366. Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 17.

627 — Ebû Yusuf; İhtilâf, s. 36. Şâfiî; a.g.e., c. 7, s. 99.

nır, ileri sürerse şefi arsayı, ev v.s. yapan da malzemesini alır, gider (628).

Şuf'a hakkının doğduğunu bilmeyen hâzir veya gâib kimselerin bu hakkı mürûr-u zamana tabi değildir. Ne zaman bilgi sahibi olmuşsa hemen hakkını kullanır (629).

F — GAYR-I MENKÛL (ARAZİ-ARSA-EV)LERİN BAĞIŞLANMASI

Mülk taşınmaz mallarda yapılan hukukî tasarruflardan birisi de; herhangi bir şahsa ivazlı veya ivazsız bağışlamadır. Rakabesi Beytülmale ait mülk olmayan harac araziyi bağış yolu ile ferağı mümkün değildir. Kiracılık hakkı dahi bağışlanamaz. Belki tarla ödünç (iâre) şeklinde verilebilir.

Gayr-ı menkûllerin hibe yolu ile ferağında kabz ile muamele tamam olur. Bu da gayr-ı menkûlü bağışlanan kimseye göstermektedir (630). İvazsız hibe de şuf'a hakkı ile karşılaşılmazsa da hibe muamelesinin tekemmülünden sonra bağışlanan şeyden ıvaz (bedel) olarak bir şeyler alınırsa durum ihtilâfıdır. Ebû Hanife (r)'ye göre; muamele satış mahiyetinde olmadığından şuf'a hakkı ileri sürülemez. İbnu Ebî Leylâ (r)'a göre; bu bir satıştır. Şefi' şuf'a hakkı ile ve ıvazın miktarı kadar para vererek o malı geri alır (631) ki isâbetli olanı da budur.

---

628 — Ebû Yusuf; İhtilâf, s. 36. Serahsi; a.g.e., cz. 14, s. 133.

629 — Tirmizi; a.g.e., c. 3, s. 13.

630 — Ebû Yusuf; İhtilâf, s. 48.

631 — Ebû Yusuf; İhtilâf, s. 48.

Her iki hukukçuya göre de bağışlayan ıvaz aldıktan sonra hibeden dönemez, vaz geçemez.

Gayr-ı menkûl, arazi, arsa, ev bağışlamaları herhangi bir tahdide tâbi tutulmamıştır. Ancak bir kimsenin bütün mallarını bağışlayıp elinden çıkarıp zarûrete düşmesi de iyi karşılanmaz. Nitekim Abdullah b. Ka'b, babasından şu olayı nakleder: «Ka'b b. Mâlik (r) Hz. Peygambere der ki;

— Yâ Rasûlallah! Tevbelerimin kabulü için malımın tamamını Allah ve Peygamberinin rızası uğruna bağışlamak, harcamak istiyorum, ne buyurursunuz?

— Bir kısım malını yanında bırakman, tamamını tasadduk ve vakfetmekliğinden hayırlıdır.

— Öyle ise Hayber'deki sehmimi mülküm olarak bırakıyorum.» Böylece malın tamamına harcamak, elden çıkarmak suretiyle muhtaç duruma düşüleceği belli olduğundan yasaklanmıştır (632). Buna göre şu genel tahdidden başka hibe yolu ile gayr-ı menkul ferağı için herhangi bir şekil, şart ve sınır yoktur.

G — GAYR - I MENKÛL (TAŞINMAZ MAL) REHNİ

«REHN» kelimesi lûgâtte; sabit ve devamlı olmak, habs ve men etmek mânâlarına gelir. Hukuk dilinde; bir hakkın temini, elde edilmesini sağlayacak şekilde malı habs etmek, elde tutmak demektir.

Böyle bir mala «MERHÛN», «REHİN» veya «REHİNE» denilir. «RÂHİN»; rehin veren, «MÜRTEHİN»; rehin alan kimse, «İRTİHÂN»; rehin almak demektir (633).

---

632 — Kastalâni; a.g.e., c. 5, s. 16.

633 — Mecelle; Md. 701-704.

Rehin müessesesi taşınır ve taşınmaz her türlü malda söz konusu ise de burada yalnız arazi hukuku açısından mes'ele ele alınıp kısaca anlatılmakla yetinilecektir. Rehnin hukukî varlığı âyetle;

«... bir yazıcı da bulamadınızsa o vakit borçludan alınmış rehinler de yeter...» (634) buyurulmuştur.

Hadisle ve diğer hukukî delillerle sabittir.

Bir malın rehin mevzuu olabilmesi için, akdin sıhhati bakımından üç şart aranır.

1 — Merhûn, mal olmalı.

2 — Mürtehinin (rehin alanın), Râhin (rehin veren) aleyhindeki zilyedliğine mâni olunmalı.

3 — Vade geldiğinde ayın satılabilmelidir (635).

Bir kimse ev veya arazisini rehîne olarak verir, sonra da mürtehin, râhinin izni ile o yerleri başkasına kiralarsa bu durum Ebû Hanife (r.) ye göre; rehin akdinin feshini gerektirir, âriyet akdi gibi olur. İbnu Ebî Leylâ (r.) ise; rehin akdi yine muteberdir, gelir mürtehine aittir (636) der. Ekserî hukukcular rehnedilen arazi ve evlerde mürtehinin bir şey yapamayacağını söylerler. Ancak vade sonunda hakkını alamamışsa o yerleri satabilme hakkı vardır.

Terhin esnasında arazi nasıl vasıflandırılmışsa o şekli ile rehin hükmüne tabidir. Rehin akdinin yapılış zamanında arazi veya arsa üzerindeki ağaçlar ve evler söylenilmemişse akde dahil olmaz (637). Hanefî hukukcuları aksi görüşte olup arazi ve arsa rehin olarak verilirken üzerindeki ağaçlar ve evler de akde dahildir. Zira

---

634 — Kur'ân-ı Kerim; el-Bakare (2)/283.

635 — İbnu Rüşd; a.g.e., c. 2, s. 228.

636 — Ebu Yusuf; İhtilâf, s. 39-40.

637 — Şâfiî; a.g.e., c. 3, s. 134. Ayrıca bk. c. 7, s. 106-107.

arazi ve arsa asıl, diğerleri ona tabi durumundadır. Rehin akdi esnasında mülkiyet hakkı devam eder. Zilyelik sınırlandırılmıştır. Akid her iki tarafı da bağlayıcıdır. Mürtehinin izinsiz elde ettikleri haramdır. Râhin de mürtehinin izni olmadan bazı işlemlerde bulunamaz (638).

Mülkiyet hakkından doğan rehin verme işleminin rakabesi Beytülmale ait arazide ceryân etmediğine ilgili bahiste temas edilmiştir. Vakıf arazi ve arsalarda da durum aynıdır.

H — ZİRÂ'İ ORTAKCILIK (MÜZÂREA AKDİ)

Toprak Hukukunun alt konularından birini teşkil eden arazinin zirâî ortaklıkla işletilmesi konusuna İslâm Hukukunda geniş yer verilmiştir. Cemiyetin içtimâî ve iktisadî durumları ile de yakından ilgili olan müzârea, müsâkât (bağ - bahçe, meyvelik ortaklığı) ve kira akitlerinin hukukî mahiyetleri âlimler arasında çokca münâkâşâ edilmiştir. Bunların ilki, zirâî ortaklık hakkındaki esaslar, fikirler, müsâkât akdi için de aynen geçerlidir.

I — MÜZÂREA'NIN TARİFİ, HÜKMÜ VE BU HUSUSTAKİ GÖRÜŞLER

«MÜZÂREA» lügâtte iki kişinin tarım sahasında ortaklaşa iş yapması, ekincilik demektir. Hukuk dilinde (ıstılahta), bir taraftan arazi, diğer taraftan çalışma, emek konulmak suretiyle mahsûlün belirli nisbet dahilinde aralarında taksim olunması şartı ile yapılan bir

---

638 — Serahsî; a.g.e., cz. 21, s. 163-164.

ortaklık anlaşmasıdır (639). Böyle bir anlaşmaya fıkıh kitaplarında «MÜZÂREA'» veya «MUHÂBERE» denilir.

Kastalânî; Müzârea' ile Muhabere arasında şöyle bir fark bildiriyor: Tohum tarla sahibi tarafından verilirse müzârea' dır. İşçi tarafından verilirse Muhâbere'dir (640).

Akit bir bakıma arazinin kiralanmasına benzeyebilirse de hakikatte mahiyeti, tatbik şekli ve diğer yönleri ile tamamen farklı bir zirâî ortaklıktır. Akdın meydana gelmesi için; her türlü hukukî ehliyeti hâiz olan tarafların karşılıklı anlaşmaları icab eder. Tarla sahibi, çiftçiye;

— Bu yeri, hâsılâtta şu kadar hisse almak üzere sana müzârea' suretiyle verdim, der. Çiftçi de muvafakatını bildirirse müzârea akdi meydana gelir.

Çiftçinin tarla sahibine;

— Tarlanı müzârea' suretiyle sürüp ekeyim deyip de tarla sahibinin muvafakatını bildirmesi üzerine de akid teşekkül etmiş oluyor. Buna göre tarafların «İCÂB» ve «KABÛL»û ile anlaşma hüküm ifade etmektedir.

Böyle bir akdın meşru'luğu tatbikâtta gösterdiği seyir konusunda hukukcular arasında belli başlı iki ayrı görüş vardır.

a — Ebû Hanife ve talebesi Züfer (r.)e göre; Müzârea' (muhabere) ve müsâkât akitlerinin her ikisi de hukuken bâtıldır. Zira bu türlü anlaşmalarla bilinmeyen bir şey kiralanmış olmaktadır. Böyle bir ortaklık sonucu hiçbir şey elde edilmezse işçinin, emeği ücretsiz

---

639 — Mecelle; md. 1431.

640 — Kastalânî; a.g.e., c. 4, s. 163 v.d., 168. Mirâs Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 117.

mi kalacak? derler(641). Bu görüş sahiplerinin delillerinden bir kaçı şu şekilde sıralanabilir.

1 — Râfi' b. Hadîc'in rivâyetine göre; Hz. Peygamber (s.) bir bahçeye uğradı.

— Bu bahçe kimindir? diye sordu. Râfi',

— Benimdir. Onu sahibinden icarladım.

— Onu hiçbir şey karşılığında icarlama, buyurdu(642).

2 — Yine Râfi' b. Hadîc'den yapılan rivâyette;

— «Biz Medine halkının arazi bakımından en çoğu, en zengini idik. Tarlalarımızın bir kısmını, mahsûlü arazi sahibine ait olmak üzere kiralardık. Râfi' devamla der ki;

— Kâh bu parçaya âfet gelir de tarlanın işçiye ait olanı âfetten kurtulur, asıl tarla sahibi zarar görürdü. Bazan da aksine tarla sahibinininki zarardan kurtulur, işçi zarara maruz kalırdı. Bu sebeple müzârea'dan nehy olunduk. O zaman altın ve gümüş ile kira âdeti de yoktu» (643).

3 — Câbir (r.) den yapılan rivâyette de; «Sahabe-nin bazıları, mahsûlün 1/4, 1/3, veya 1/2 si karşılığında icara verip ziraat ettirirlerdi. Bunun üzerine Peygamber (s.);

— «Kimin tarlası ve toprağı varsa, onu ya kendisi eksin yahut ekmekten âciz kalıyorsa mü'min kardeşine versin, bunu da yapmazsa icara vermeyip tarlasını muat-tal tutsun» buyurmuştur(644).

---

641 — Ebû Yusuf; İhtilâf, s. 21. el-Harac; 88-91. Kasta-lâni; a.g.e., c. 6, s. 432-434. Taberi; İhtilâfu'l-Fukahâ, (1. bas. Mısır, 1320/1902), c. 1, s. 122-123.

642 — Ebû Yusuf; el-Harac, s. 89. İhtilâf, s. 41-42.

643 — Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 149.

644 — Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 171-172.

Yine Câbir (r.) den yapılan bir başka rivâyette; «Rasûlullah zirâî ortaklığı, tarladaki ekini, daldaki meyveyi satmayı yasaklamıştır» (645).

b — Hanefî mezhebinin diğer meşhur hukukcuları ile Mâlik, Şafîî, Ahmed b. Hanbel ve onların mezhebinde olan âlimler (r.) müzârea ve müsâkât akdini hukuken muteber kabul ederler. Bu güne kadar genellikle her yerde uygulanan ve muvaffak olan bu görüştür. Delilleri;

1 — Hz. Peygamberin, Hayber'i Yahudilere yarıcılığa vermesi,

2 — Sahabenin hemen hepsinin bu işle uğraşması, tarlalarını zirâî ortaklığa vermeleri ve,

3 — Bu konuda İcma'da bulunmalarındır.

Ebû Yusuf da; Doğruyu Allah bilir ama müzârea akdi hakkında işittiklerimizin en güzeli; zirâî ortaklığın ve bağ - bahçe ortaklığının hak (meşru') olmasıdır. Bu mes'ele-de biz, Hayber müsâkâtı (ortaklığı) hakkında gelen hadislere yapıştık, onlarla istidlâlde bulunduk. Çünkü Hayber hakkında hadisler diğerlerine nisbetle daha sağlam, güvenilir, daha çok yaygındır. Hz. Ömer (r.)in rivâyetine göre;

— Hz. Peygamber (s.) Hayber'lilere elde edilen mahsûl ve hurmanın yarısını vermek üzere anlaşma yapmıştır...» (646).

Hayber tatbikâtı Hz. Peygamber (s.) Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer (r.) devrinde Yahudiler sürgün edilinceye kadar aynen devam etmiştir.

Sahabelerden Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. İbnu Mes'ûd, Hz. Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.) gibi ileri gelenler top-

---

645 — Ebû Yusuf; İhtilâf, s. 41-42.

646 — Ebû Yusuf; el-Harac, s. 89. Şafîî; a.g.e., c. 3, s. 239-240. c. 7, s. 101-102. Makriz'; el-İmta', Yzm. s. 1050-1051.

raklarını 1/4 ve 1/3 nisbetle ortaklığa vermişlerdi (647).

Böylece iki görüşü kaydettikten sonra Hz. Peygamber (s.) devrine ait rivâyetlerden o zamanki zirâî ortaklığın ne şekillerde yapıldığını, bunların hangilerinin yasaklandığı, hangilerine müsaade edildiğinin tahlilini yapmakta faydalar vardır.

a — Arazi parçalara ayrılıyor. Bir kısmı çalışan adına, daha büyük parçalar da tarla sahibi adına ekiliyor. Buharî'nin rivâyet ettiği «İçimizden birimiz arazisini kısımlara ayırır ve emek sahibine,

— Bu parça benim, şu parça senin, der. Bazı ân olur ki, bir parçada ekin bitmez, diğer kısmında biter. İşte böyle bir ortaklığı Hz. Peygamber (s.) yasaklamıştır» hadisi ve benzerleri bu şekil ortaklığı gösterir.

O devirde bilinen, yaygın olan ortaklık nev'i bu idi. Yasak edilişe sebep; hisse sahiplerine şans tanınmasıdır ki, İslâm Dini şansa dayanan işleri hiçbir zaman, hiç bir yerde kabul etmez (648).

b — Bazı arazi sahipleri mahsûlün belirli bir kısmını almak üzere arazisini işletmeye verirlerdi. Muhtemelen bu tatbikât şekli Buharînin kaydettiği Züheyr b. Râfi (r.) in şu sözlerinden anlaşılabilir: Züheyr der ki;

— «Peygamber (s.) beni huzura çağırdı.

— Tarlaları nasıl idare edersiniz? diye sordu.

— Bunları, sulak tarafı bizim olmak üzere ve hurmadan, arpadan Vesk denilen ölçekler karşılığında icara veririz, dedim. O da;

---

647 — Ebû Yusuf; İhtilâf, s. 42-43. Mevdûdi; a.g.e., s. 78-81.

648 — Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 148-149. Yusuf, S. Muhammed; «Land Agriculture and Rent in İslâm», Islamic Culture, c. 31, sy. 1 (1957) s. 30.

— Öyle yapmayınız! Bunları ya kendiniz ekiniz, yahut başkasına ücretsiz verip ektiriniz, yahut da boş tutunuz! buyurdu...» (649).

Önceden verilecek miktarın tayin ve tesbiti suretiyle yapılan bu nevi ortaklıklar da Hz. Peygamber (s.) tarafından kesin surette yasaklanmıştır. Çünkü ne olacağı önceden bilinmeyen şeyde belirli bir miktarın ücret olarak verileceğinin kararlaştırılması ticârî yönden fâiz sayılır(650). Çünkü çoğu defa para karşılıksız kalmakta, sebepsiz iktisap söz konusudur. Hadisin sonunda, tarla sahiplerinin yapabilecekleri işler gösterilmiştir.

c — Hasad edilen mahsûlün muayyen nisbetinin arazi sahibine ödenmesi suretiyle tarlanın kiraya verilmesi; Bu nevi de şu hadislerle sabittir:

1 — Câbir (r) den yapılan rivâyette;

«Sahabenin bir kısmı 1/2, 1/3 ve 1/4 le arazilerini ektiriyorlardı. Peygamber şöyle buyurdu ki;

— Kimin arazisi varsa eksin veya kardeşine verip ektirsin, bunu da yapmazsa arazisini elinde tutsun» (651).

2 — Ebû Ca'fer (r.)den yapılan rivâyette;

«Ehl-i Beytten Medine'ye hicret eden kimse olmasın ki, arazisini 1/3, 1/4 le ektirmesin. Hz. Ali, Hz. Sa'd b. Mâlik, Abdullah b. Mes'ûd, Ömer b. Abdilaziz, el - Kâsım, Urve, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Ali çocukları ve İbnu Şîrin(r.) tarlalarını ektirirlerdi».

Birinci hadis, Hz. Peygamber (s.) zamanında bu nevi ortaklığın kat'î olarak yasaklandığını gösterme-

---

649 — Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 168-169.

650 — Yusuf, S. Muhammed; a.g.m., a.g.mak., s. 30.

651 — Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 171-172.

mekte. Fakat başka türlü hareket edilebileceğine işaretle, böyle bir ortaklığı tasvib etmediği anlaşılmaktadır.

İkinci hadis yalnız sahabe devrinde bu nevi ortaklığın yapılageldiğini açıkca göstermektedir. Birçok hukkukçunun kıyas yolu ile bu işle uğraştıkları hakikatı belirtilmektedir (652).

d — Nihâyet kira ücreti olarak belirli miktar para karşılığı araziyi kiraya vermek. Bu husus;

1 — «... Hanzele, Râfi'e dinar ve dirhem ile kira nasıldır? diye sorar. O da;

— Böyle bir kiracılıkta mahzûr, yoktur» der. Fakat bu hadisteki «Ama o zamanda altın ve gümüş ile kira âdeti de yoktu» (653) kaydı önemlidir.

— İbnu Abbâs (r.)'ın;

«Sizin işlediğiniz işlerin en efdali, içinde dikili ağaç olmayan düz tarlayı, altın, gümüş akçe ile seneden seneye kiralamaktır» dediği rivâyet edilir (654).

Büyük bir ihtimalle Hz. Peygamber (s.) devrinde ortaya çıkan şu şekil pek yaygın değildi. Daha sonraları bu nevi arazi işletmeciliği önceki üç şeklin yerine geçmeye, yaygınlaşmaya başlamıştır (655).

Peygamberin kesin şekilde yasakladığı birinci ve ikinci nevi zirâî ortaklık olmaktadır. O devirde ve sonraki asırlarda üçüncü nevi müzârea akdi uygulanmıştır. Altın ve gümüş paranın darbedilmeye başlandığı İbnu Abbâs (r.)'ın son zamanlarından itibaren para ile

---

652 — Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 151, Dip Not: 1-3. Yusuf, S. M.; a.g.m., a.g.mak. c. 31, sy. 1, s. 30-31.

653 — Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 177-178.

654 — Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 177, Dip Not: 1.

654 — Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 177, Dip Not: 1.

655 — Yusuf, S. M.; a.g.m., a.g.mak. c. 31, s. 31.

arazi kiralama da tatbikâtta yerleşmiye başlamıştır. Fakat işbu dördüncü şekil tamamen icar akdidir. Hz. Peygamber (s.) birinci ve ikinci nevi müzârea' akdini yasaklarken karşılığında tarla sahiplerinin hareket tarzları neler olabilir onu da tavsiye etmiştir; ya tarla sahibinin bizzat toprağını işlemesi yahut eski âdetlere dönmekten, kira almaksızın başkalarına vermesidir (656). Ebû Hanife Hayber tatbikâtını haracu'l - Mukaseme ile, Ensarın Muhacirlere araziden belirli miktarı karşılıksız vermiş olmaları ihtimâli ile te'vil eder. Hz. Ömer'in oğlu Abdullah (r.)ın neden sonra tatbikâtta müzârea akdinin yasaklığı fikrine kapılması, kalbinden doğan tereddüdü gidermek için olsa gerek (657).

Hz. Peygamber, devrinde en uygun ziraat şekillerini tesbit etmiş ve bunları tavsiyede bulunmuştur. Geçmişin kötü âdetlerini, işçileri istismâra yol açan ortaklık şekillerini ilgâ etmiştir. Arazinin işletilebilmesini boş bırakılmasına tercih ederek, ziraatın gelişmesi, yayılması konusunda lüzûmlu yolları müslümanlara göstermiştir... (658).

II — MÜZÂREA' AKDİNİN MUHTELİF YÖNLERDEN ŞARTLARI :

Akdin temellerinin icab ve kabûl olduğu belirtilmiştir. Bu iki ana temelin yanında taraflarda, tohumda, tarlada, mahsûlde bazı şartlar aranır ki, bunların bulunup bulunmaması akdin sıhhatine tesir edicidir.

---

656 — Yusuf, S. M.; a.g.m., a.g.mak., c. 31, s. 32-33.

657 — Yusuf, S. M.; a.g.m., a.g.mak., c. 31, s. 32-33.

658 — Yusuf, S. M.; a.g.m., a.g.mak., c. 31, s. 34-36 v.d.

a — Akdi yapan taraflar ÂKİL, BÂLİĞ tam bir EDÂ EHLİYETİNE sahip olmalıdır. Zımmî veya mürtedlik akdi yapmaya, önceden yapılmış olan akdin sıhhati-ne engel değildir(659).

b — TOHUMA AİT ŞARTLAR; ekilecek olan tohumun cinsinin ve kim tarafından verileceğinin belirtilmesi veya çiftçiye yetki verilmesi gerekir.

c — TARLADA ARANILAN ŞARTLAR; ziraatcilik yapmaya müsâid, âdetin üstünde bir takım ameliyelere ihtiyaç göstermemelidir. Serbestce iş yapabilmesi için tarla çiftçiye teslim edilmiş olmalı. Arazinin sınırı belirlenmelidir (660).

d — MAHSÛLE AİT ŞARTLAR ise; akdin yapılışı anında mahsûlün taksim şekli zikredilmeli, nisbetler belirtilmelidir. Her iki taraf mahsûlden hissesini almaktadır. Birinin sehmi başka şeyden olamaz. Nisbet, çıkacak şeyin şâyi' bir cüz'ünden olur. Muayyen bir miktar ile iştirak Hz. Peygamber (s.) tarafından yasaklanmıştır (661).

Belirtilen bu şartlardan biri olmazsa akdin sıhhati de şüpheyeye düşer. Ortaklığa müteallik diğer hususlarda örf ve âdetlerden de istifade edilir. Önceden, muamele yapılırken bunların belirtilmemesi akdin sıhhatine tesir etmez. Müddet ekim ve hasat yapmaya müsâid olması, taraflardan birinin yaşayamayacağı kadar uzun olmamalıdır. Ama müddet hakkında bir açıklama yapılmamışsa örf ve âdete göre hareket edilir, ortaklığın feshi cihetine gidilmez.

---

659 — Kâşânî; a.g.e., c. 6, s. 176-177

660 — Kâşânî; a.g.e., c. 6, s. 178-179.

661 — Taberî; İhtilâfu'l-Fukahâ, s. 124-131. Kâşânî; a.g.e., c. 6, s. 177-178.

Müzârea' akdi ilk bakışta icar akdine benzerse de sonuçta ortaklık tarafı üstün gelir. Şirket akdine engel olan her şart müzârea' akdine de mânidir. Binâenaleyh sayılan şartlardan biri veya birkaçı bulunmazsa zirâî ortaklık fâsit olur. Bu durumda hâsılat tamamen tohum sahibine aittir. Diğer tarla sahibi ise yalnız yerin ücretini, çiftçi ise, emeğinin, işlerinin ecr-i mislini alır (662).

III — MÜZÂREA' AKDİNİN ÇEŞİTLERİ VE HUKUKEN MUTEBER OLANLARI :

Zirâî ortaklık muhtelif şekillerde yapılırsa da bunların hepsi hukuken muteber kabul edilmemiştir.

a — Zirâî ortaklığın muteber neveleri şunlardır:

aa) Âkitlerden birisi tarlası ile, öbürü de tohum, iş, çift hayvanı ve levâzımı ile iştirak ederek yapılan ortaklık.

bb) Tarla, tohum, çift hayvanı ve âletleri birinden, iş ve amel diğerinden olmak şartıyla yapılan anlaşmalar.

cc) Tarla, tohum birinden, çift ile çalışma diğerine ait olmak üzere akdedilen zirâî ortaklıklar.

Sahih, muteber olan bu üç nevi ortaklıkta mahsûlün taksim şeklini, nisbetini ortaklar iştirak kudretlerine göre tayin ve tesbit ederler. Aksi halde akit fâsit olur.

b — Fâsıt olan müzârea' akitleri de;

aa) Biri tarla ve çift hayvanı ve âleti, diğer tohum ve emeği ile ortaklık aktederlerse.

bb) Tohum birinden, diğerleri de öbür şerikten olmak üzere yapılmış akitler,

cc) Tohum ile çift hayvanı bir taraftan, emekle tarla da diğer taraftan konularak akdedilen ortaklıklar,
dd) Çift hayvanlarını bir ortak, diğerlerini de öbür ortak temin ederek akit tesis edilirse,

ee) Tarla birinciden, tohum ikinci, emek üçüncü, öküz dördüncü şahıstan olmak üzere toplu halde yapılan akitler. Peygamber (s.) zamanında böyle bir anlaşma olmuş, fakat bâtil saymıştır.

ff) Tohumun bir miktarını biri, bir miktarını diğeri vermek suretiyle anlaşma yapılırsa her biri müstecir durumunda olmaktadır(663).

Sonuç: Zirâî iktisadiyatın esasını teşkil eden arazinin azamî verimlilik içerisinde işletilmesi uğruna her devirde tedbirler alınmıştır. İslâmın ilk devrinde konulan kaideler ziraatin gelecekteki inkişaf kaabiliyetini kazandırmıştır. Ricardo'nun «Arazinin yok edilmez güçleri ve temelleri» adı altında tespit ettiği prensipler(664) çok önceden uygulanmaya başlanmıştır. Onun yaptığı şey; Şark'taki bu âdil kıstasları kendi ülkesinde, Asrî iktisat kuralları içerisinde uygulamaktan ibarettir.

Eğer zirâî ortaklık ve hattâ kiracılık kabul edilmiş olsa, elinde bir miktar tarlası bulunup işletme imkânından mahrum kişilerin güç durumlarla baş başa kalmalarına yol açar. Zarûrî ihtiyaçlarını gidermek için mülkünü satmaya teşebbüs eder. Sonunda imkân sahibi belirli şahısların elinde arazi terâkümüne sebep olur(665). Pek çok mahzurlar karşısında böyle bir akdin varlığını, hukukîliğini kabûl dar imkânı olanlara ziraatcilik alanında en iyi bir fırsattır.

---

663 — Taberî; İhtilâfu'l-Fukahâ; c. 1, s. 131-139. Kâsânî; a.g.e., c. 6, s. 179-180. Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 183-184.

664 — Yusuf, S. M.; a.g.m., a.g.mak., c. 1, s. 34.

665 — Mevdûdi; a.g.e., s. 67-69, 77-78.

İ — MEYVELİK - BAĞ - BAHÇE ORTAKLIĞI (MÜSÂKÂT AKDİ)

Müzârea' akdi ile hemen hemen aynı olup yalnız yapıldığı sahalardan ayrılır. Zirâî ortaklık (müzârea') boş tarlalarda ceryân eder. Müsâkât akdi ise bağ - bahçe, ağaçlık yerlerde söz konusudur. Akdin incelenmesinde müzârea' akdindeki usûl takib edilecektir.

I — MÜSÂKÂTIN TARİFİ, HÜKMÜ VE BU KONUDA GÖRÜŞLER :

«MÜSÂKÂT» lügâtte; su içecek yere, çeşme ve havza denilir, SAKY kelimesinden alınmıştır. Hukukta; elde edilecek meyvelerin bir cüz'ü sahibinin olmak üzere ağaçları ıslah etmek, bakmak şartıyla bir çiftçiye vermektir. Bir başka tarifte; meyvenin bir cüz'ünü almak üzere ağaçların ıslah ediciye verilmesidir (666).

Akdin rüknü; icâb ve kabûldür. Ağaç sahibi ağaçlarının bakım ve ıslahını san'atkâra, çiftçiye teklif eder, icâbda bulunur. San'atkâr da bu teklife olumlu cevap verir, kabûlde bulunursa ortaklık, müsâkât akdi teşekkül etmiş olur.

Böyle bir ortaklığın hukukîliği konusunda müzârea' akdindeki görüşler aynen geçerlidir. Bu duruma göre;

a — Ebû Hanife, Züfer (r.) ve diğer bazı hukukçulara göre; müsâkât akdi sahih bir ortaklık sayılmaz. İstinâd ettikleri deliller; müzârea' akdinde kaydedilenlerdir (667).

---

666 — Mecelle; Md. 1441. Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 119.

667 — İbnu Rüşd; a.g.e., c. 2, s. 180. Haddâdî; a.g.e., c. 1, s. 481.

b — Hanefî mezhebine mensub diğer hukukcularla, Mâlik, Şafîî, Ahmed b. Hanbel (r.) ve bunların mezhebinde olanlara göre müsâkât akdi de hukuken muteberdir. Bu gurubun dayandıkları delil; Hz. Peygamberin Hayber tatbikâtıdır. Müslümanların mülkü olan bu yerler belirsiz bir süre ile tarlaları, bağ ve bahçeleri (hürmalıkları) Yahûdilere ortaklığa verilmiştir. Peygamber (s.), Abdullah b. Revâha (r.)ı her yıl gönderir müslümanların hissesini alıp gelmesini emrederdi(668). Yahudiler o yerlerin işçisi değil, yapılan anlaşmanın tarafı, arazinin işleyicileridir(669).

İbnu Ömer (r.) den yapılan rivâyette;

«Peygamber (s.) Hayber halkını meyve ve ekinlerden istihsal edilenlerin yarısını vermek şartı ile Hayber'de bırakmış, bu şekilde muamele yapmıştır» denilmektedir.

Câbir (r.) de;

«Abdullah b. Revâha 40.000 vesk (1 vesk = 200 kg. dır) mahsûl ve meyve ölçmüş. Yahudileri, iki kısma ayrılan 20.000 şer veskten birini almakta muhayyer bırakmıştır.» der. Onlarla olan bu anlaşmaya Medine'liler «MÜSÂKÂT» derlerdi ki, meyvelerde ortaklaşa ziraatcilik demektir. Meyve olursa ne âlâ, olmazsa taraflara hiçbir şey verilmez. Bu bakımdan «KABÂLE» (= götürü usûlü ortaklık) akdinden farklıdır. Kabâle hukuken muteber olmayan bir akittir. Zira meyveler olmasa da kararlaştırılan miktarı vermek şarttır(670).

---

668 — Mâlik b. Enes; el-Muvatta, s. 438. Şafîî; a.g.e., c. 3, s. 238-239. Haddâdî; a.g.e., c. 1, s. 481.

669 — Şafîî; a.g.e., c. 3, s. 239.

670 — Ebû Ubeyd; a.g.e., s. 109. İbnu Rüşd; a.g.e., c. 2, s. 186.

II — AKDİN MUHTELİF YÖNLERDEN ŞARTLARI

Her yönü ile müzârea akdine benzemesi sebebiyle oradaki şartlar burada da aynen geçerlidir. Ağaçlık, üzüm çobuğu bulunan yerlerde yapılırken ekili ve diki-
li yerler hesaba katılır. Eğer boşluklar varsa orası da ağaçlığın hükmüne tabidir. Fakat bu konuda hukukçular arasında ihtilaf mevcuttur. Hanefîler; boşluk akde dahildir, Şâfiî ve Zâhirîler, dahil değildir, derler(671). İmam Mâlik (r.) ve mezhebindeki hukukçulara göre; boş yerler bütün alanın 1/3 veya daha azı ise önemli değil, fazla ise o zaman müsâkât akdi muteber olmaz. Kira anlaşması yapılır. Zira boşluk asla tâbi olmaktan çıkmıştır(672). Müsâkât akdi; İmam Mâlik (r.)e göre; aslı (kökleri) sabit olan meyveliklerde yapılır. Davud'uz - Zâhirî (r.), yalnız hurmalıklarda, Şâfiî (r.), hurmalık ve bağlarda olur, der. Kanaatimizce isabetli olanı; Mâlik'in görüşüdür(673).

Müsâkât akdinin müzârea' anlaşmasından ayrıldığı birkaç nokta şu şekilde sıralanabilir:

1 — Müsâkât akdi tarafları bağlayıcıdır. Müzârea' akdi tohumu vermiyecek olan tarafı bağlayıcıdır. Verecek olanı bağlamaz.

2 — Müsâkât akdinde müddetten ziyâde meyvelerin yetişmesi esastır. Müddet bitmesine rağmen meyveler olgunlaşmamışsa akid devam eder. Mal sahibi ücret talep edemez. Müzârea' akdinde ise müddet dolmuş fakat mahsul hasad edilmemişse geçen süre için tarlanın ecr-i misli ödenir.

---

671 — İbnu Rüşd; a.g.e., c. 2, s. 205-206.

672 — Mâlik b. Enes; el-Muvatta, s. 443.

673 — İbnu Rüşd; a.g.e., c. 2, s. 205.

3 — Müsâkât akdi yapılan yer başkasına ait olursa işçi bahçe sahibine ecr-i misil verir. Meyve olmazsa ecr-i misli vermez. Fakat müzârea akdinde çiftci kendine düşen ekinin kıymetini alır. Ekinin tamamı toprak sahibinindir (674).

Müsâkât akdinin kendine mahsus şartları ve müzârea' akdiyle arasındaki belli başlı şu ayrılıklar hariçinde her hüküm ve şartta müzârea' akdi gibidir. Kaynaklarda tanzim edilmemiş yönleri varsa buralarda da örf ve âdet hukuku ceryân eder.

J — ARAZİ KİRACILIĞI :

Genel olarak icâr akdi Kitap, Sünnet ve İcma-ı Ümmet ile sâbittir. İnsanın başkasına ait hayvan, ev, arsa kiralaması hakkında sözü geçen asırlarda hükümler bulmak mümkündür.

Bununla beraber arazi kiracılığı konusunda, müzârea' akdindeki ihtilafın tesiri ile bazı tereddütler belirmiştir. Ama Râfi' b. Hadîc, Saîd b. el - Müseyyeb, Abdullah b. Ömer (r.)den yapılan rivâyetlerde para ile arazi kiralınmasına cevâz verilmiştir (675). İlk zamanlarda, kıymet ölçüsü olan para darb edilmediğinden para ile arazi kiracılığına dâir örneklerle rastlanılamamaktadır.

İbnu Şihâb da Sâlim b. Abdillâh (r.)a;

— «Görmez misin Râfi' b. Hadîç (arazi işletmesi konusunda) neler rivâyet ediyor?» der. Sâlim b. Abdillâh da;

---

674 — Haddâdi; a.g.e., c. 1, s. 482. Molla Hüsrev; a.g.e., c. 2, s. 325-329.

Mecellenin 1441-1448 md. leri Müsâkât akdine dair hüküm ve şartları ihtiva etmektedir.

675 — Mâlik b. Enes; el-Muvatta, s. 443. İbnu Rüşd; a.g.e., c. 2, s. 184-185.

— «Râfi' rivâyeti çoğaltmış (vehmetmiş)dir. Eğer tarlam olsaydı onu kiraya verirdim» demiştir.

Nitekim Hz. Abdurrahmân b. Avf ve başkaları altın ve para ile arazilerini kiraya vermişler... (676). İbnu Abbâs'ın Sahabe devrine ait rivâyetine daha önce yer verilmişti. Para ve pulun çoğalmıya başladığında arazi kiracılığı müzârea'nın yasak olan ve olmayan kısımlarının yerini tutmaya başlamıştır. Hukukcuların hepsi de bu durumu benimsemişlerdir. Her ne kadar rakabesi devlete ait harâci arazinin işleyicileri kiracı durumunda iseler de burada söz konusu edilen kiracılığa benzemez. Orada intifada bulunma, kiracılık miras yolu ile intikâl eder, sürekli dir. Buradaki kiracılık mirâsla intikâl etmez, sürekli değildir. Belirli bir zaman için akid yapılır. Zaman belirtilmemişse örf ve âdete göre tayin edilir (677).

Kiraya verilme hususunda evlerle arazi aynı hükme tabidir. Kiralanan arazinin, ziraat yapılmadan bir kısmı su altında kalsa kira akdi devam eder. Ekserisi su altında kalırsa o kısmın kirası ödenmez (678).

Kira ücreti olarak para verilmesi şart değildir. Başka şeyler de kira ücreti olarak kararlaştırılabilir (679). Araziden çıkacak şey ile kiralama bazı hukukcularca câiz değildir. Fakat bir kısım hukukcular bunu da câiz görürler (680).

---

676 — Mâlik b. Enes; el-Muvatta, s. 443.

677 — Şâfii; a.g.e., c. 3, s. 243.

678 — Mâlik b. Enes; el-Müdevvene, c. 4, s. 528.

679 — Mâlik b. Enes; el-Müdevvene, c. 4, s. 547-548. Şâfii; a.g.e., c. 3, s. 240.

680 — Şâfii; a.g.e., c. 3, s. 241. İbnu Rüşd; a.g.e., c. 2, s. 185-186

Zimmîden arazi kiralamak veya zimmîye araziyi kiraya vermek konusu ihtilaflıdır. Mâlik'e göre; zimmîlerin cizye (harac) arazisini kiralamak mekruhtur. Ama müslümanın zimmîye arazisini kiraya vermesinde bir sakınca yoktur(681). Alınan kira ücretinden de öşür vergisi istenmez. Ama müslüman biri öşür yerini kiralarsa o zaman, öşür müstecirden alınır(682).

Aslında mülk olmayan harac arazisini işleten nâkıs bir mülkiyete (belki de) yalnız tasarruf hakkına sahip olduğundan kiraya verilmesi de ancak vazifelilerin bilgisi altında olabilmektedir(683). Ortaklaşa mülkler tahsis edilebilir veya edilmesin şayi hissesini ortağına icara verebilirse de başkasına kiralayamaz. Nöbetleşe istifade ediliyorsa herkes kendi nöbeti süresince müşterek mülkü kiraya verebilir(684). Belirli bir alan ölçüsüyle kiralanan yer fazla veya noksan çıksa da icar sahih olur ve ecr-i müsemmâ lâzım gelir. Fakat noksan durumda müstecir serbest olup dilerse icâr akdini feshedebilir(685).

K — GAYR-I MENKÛL İRTİFAK HAKLARI

Arazi, arsa ve evlerle yakından ilgili ve bir bakıma tamamen irtibatlı olan irtifak haklarının belli başlıları

---

681 — Mâlik b. Enes; el-Müdevvene, c. 4, s. 557.

682 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 170-171. Şâfiî; a.g.e., c. 3, s. 240. İbnu Rüşd; a.g.e., c. 1, s. 227-228.

683 — İbnu Rüşd; a.g.e., c. 1, s. 228.

684 — Mecelle; Md. 429.

685 — Mecelle; Md. 503.

Arazi ve akâr kirası ile ilgili olarak Mecellenin 522-533 md. leri vazolunmuştur.

şunlardır; Geçit hakkı, su yolu, komşu duvarlardan istifade, manzara v.s. irtifak haklarıdır.

Bir ev veya değişik kısım veya parsellerini ayrı ayrı olarak birkaç kişi satın aldıklarında eve veya arsaya giden yol ilk şahsın aldığı kısımda olsa öbürü geçit hakkına sahiptir. Yolun mülkiyeti, üzerinde bulunduğu arsa sahibinindir (686). Rakabeye malikiyet başkasının hakkı ile sınırlanmıştır. Arsa ve arazi sahibinin, geçit hakkı sahibini men'e selâhiyeti yoktur.

Su yolu, mecrâlarda da durum aynıdır. Eskiden beri başkasının tarlasından geçen hark, su yolu veya yağmur sularının akıp gittiği yerler mevcutsa artık bunlar olageldiği şekil üzere bırakılır. Hak sahibinin bu nevi haklarına dokunulamaz. Çok öncedenberi mevcut olan şu irtifakları sonradan tanımamazlık, irtifak hakkı sahibinin rıza ve muvafakatı olmadan ilgâ ve ibtâl etmek mümkün değildir.

Yahyâ el-Mâzenî (r) şunu nakleder: Dahhâk b. Halife (r); el-Ureyz mevkiinden bir pınar çıkartır, bu suyu Muhammed b. Mesleme'nin arazisinden geçirmek ister. Muhammed kaçırır. Dahhâk der ki;

— Niçin kaçınıyorsun? Bunda senin de menfaatin vardır. İlk ve son olarak arazini sularsın. Sana pek zararı da yoktur. Muhammed b. Mesleme (r) yine kaçırır. Dahhâk durumu Hz. Ömer (r)'e anlatır. Halife Hz. Ömer, Muhamed b. Mesleme'yi getirtir. Araziden su yolu vermesini ister. Muhammed b. mesleme;

— Hayır veremem. Hz. Ömer.

— Kardeşine menfatı olan şeyden seni men eden nedir? Halbuki o iş sana da yarayışlıdır. Önce ve sonra

arazini sularsın. O, sana zarar da vermez. Muhammed b. Mesleme;

— Yemin ederim ki, veremem. Halife Hz. Ömer;

— Yemin ederim ki, karnıyın üzerinden de olsa o suyu oradan geçiririm, der ve suyun, Muhammed b. Mesleme arazisinden geçirilmesini emreder. Dahhâk da emre göre işini yürütür (687). Bir diğer olay da su yolunun değiştirilmesiyle ilgilidir. Şöyle ki;

Amr b. Yahyâ el-Mâzenî babasından şunu nakleder:

«Yahyâ'nın dedesinin bahçesinden Abdurrahmân b. Avf'ın su yolu, harkı vardı. Abdurrahman, aynı bahçede kendi arazisine en yakın cihette yerini değiştirmek ister. Bahçe sahibi buna engel olur. Abdurrahman, durumu Halife Hz. Ömer'e anlatır. Halife de hâdiseyi tedkik ederek neticede Abdurrahman b. Avf'ın lehine hükmeder (688). Zira bahçe sahibinin, yer değişikliğinden mütevellit hiçbir zararı olmuyordu.

Komşu duvarlarından istifade konusunda da değişik rivâyetler mevcuttur. Bu cümleden olarak, Ebu Hureyre (r) Hz. Peygamberin (s), «Bir komşu evinin duvarına öbür komşusunu ağaç başı koymaktan menedemez» buyurduğunu rivâyet etmiştir. Bu hadîsi Ebû Hureyre yanındakilere rivâyet edince işitenler iyi karşılamayıp başlarını yere doğru eğmişlerdi. Sonra Ebû Hureyre;

— «Ne oluyor ki, ben sizi bu sünnetten yüz çevirir görüyorum? Vallahi, ben evin duvarına konulacak hatil

---

687 — Mâlik b. Enes; el-Muvatta, s. 464-465. Zurkânî; a.g.e., c. 4, s. 432-433. Biraz farklı rivâyet için bk. Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 405.

688 — Mâlik b. Enes; el-Muvatta, s. 465. Zurkânî; a.g.e., c. 4, s. 434.

başını sonra sizin omuzlarınızın arasına korum, emin olunuz!» demiştir (689).

Hadîsin söyleniliş sebebi; bir kimse bina inşaatı esnasında komşusunun duvarına ağaç, hatil koymak zorunda kaldığında, komşunun bunu menetmesinin uygun olmadığını açıklamaktır. Duvar sahibinin zararı söz konusu değilse komşunun isteğini yerine getirmek zorundadır (690).

Şu hadîsler ve olaylar ışığında taraflar birbirine zarar vermemek şartı ile irtifak haklarının tanınması, öteden beri mevcut irtifak haklarına uyma İslâm Hukukunun âmir hükümleri arasındadır. Hadîste de;

«İslâm'da zarar mukabili zarar yoktur» (691) buyurulmuştur. Binâenaleyh irtifak hakkı sahibi hakkını kötüye kullanıp gayr-ı menkûl sahibine veya mutasarrıfına zarar vermiyeceği gibi, arazi sahibi de mülkiyet hakkının mutlaklığını ileri sürerek önceden arazisinde irtifak hakkı sahibi olanların hakkına engel olamaz veya yeni bir olay sonucu irtifak hakkı tanınmak isteniyorsa, bundan kaçınamaz.

Câbir b. Abdillâh (r) der ki; Bir adam Hz. Peygambere geldi ve dedi ki;

— «Falan kimsenin benim arsamda hurma ağacı vardır. Ağacın bulunmuş olduğu yerde ve gelip giderken bana eziyyet veriyor. Hz. Peygamber onu huzura çağırttı ve,

— Falan kimsenin arsasında bulunan hurmanı buna sat, buyurdu.

---

689 — Mâlik b. Enes; el-Muvatta, s. 464. Zurkânî; a.g.e., c. 4, s. 430. Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 403-404.

690 — Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 405-406.

691 — Mâlik b. Enes; el-Muvatta; s.464. Zurkânî; a.g.e., c. 4, s. 429.

— Satamam.

— Bağışla.

— Bağışlayamam.

— Cennette bir hurmalık karşılığında ağacı bana sat.

— Satamam.

— Bunun üzerine Nebî;

— Senden daha cimri birini görmedim. Yalnız selâm vermiyenler daha cimridir (692).

Aynı olay hakkında bir başka rivâyette de ağaç sahibi Semûre binti Cendub'tur. Karşılıklı konuşmalardan sonra Hz. Peygamber (s);

— Sen zarar veren, zararı seven birisisin, buyurmuş ve Ashâbına dönerek; Gidiniz, hurma ağacını sökünüz buyurmuştur (693).

Şu olayda irtifak hakkı sahibinin, hakkını kötüye kullanması iyi karşılanmadığı gibi, hakkının iptali ci-hetine de gidilmektedir. Binâenaleyh hiçbir hak mutlak olmayıp dâimâ başkasının hakkı (ile) veya âmme menfaatı ile sınırlıdır (694).

L — GAYR-I MENKÛLLERE KONULAN DİĞER BAZI TAHDİDLER

Kaide olarak herkes mal ve mülkünde serbestçe tasarrufta bulunabilir. Menfaatına uygun olan ne ise veya menfaati nerede ise onu yapar, yapabilir. Fakat şah-

---

692 — Beyhaki; a.g.e., c. 6, s. 158.

693 — Beyhaki; a.g.e., c. 6, s. 157.

694 — İrtifak hakları konusunda kaydedilen prensipler, hadislerde tanzim edilen esaslar, hukukcuların görüşlerinin bir kısmı Mecelle; 1213-1233. md. lerde tedvin ve taknin edilmiştir.

sî menfaatı temin için serbestce yapılan hareket ve işlerde mutlak bir hürriyet söz konusu değildir. Toplumla şahsî menfaat yanında bir de âmme menfaatı vardır ve her zaman şahıs menfaatından üstün tutulur. Çoğu kerre âmme menfaatını temin için kişilerin menfaatı ya hiç gözetilmez yahut da ikinci plânda kalır. Hiç kimse mülkünü elinden çıkarmasına zorlanamaz. Ama âmme menfaatı söz konusu olunca, mescid, kabir, yol, su yolu, hastane, v.b. âmme menfaatına olan işlerde mülkün kıymeti objektif kıstaslarla takdir edilip Beytûlmalden ödence zorla da olsa elinden alınır (695).

Toprak mülkiyetini en çok sınırlayan âmme menfaatı olduğu gibi, hususî menfaatler, haklar da mutlak mülkiyet hakkını sınırlar. Daha önce sözü edilen, Ortaklık, şuf'a, rehin, irtifak (696), süknâ ve intifa hakları da taşınmaz mal mülkiyetini olumsuz yönde sınırlayan âmillerdir.

Meselâ; evler arasında boş bir arsaya hamam, fırın veya değirmen yapılmak istenildiğinde komşular mâni olabilir mi?

Eğer bunları yapmakla komşulara bir zarar verilmiş oluyorsa mâni olabilirler. Duman, pis koku, gürültü v.s. nin neşri böyledir. Ama tandır, soba dumanı onlara nisbetle hafif olduğundan menedemezler (697).

Dicle ve Fırat gibi âmmeye ait nehirler üzerine kurulan dolaplar gemilere zarar verdiğinde yıkılabileceğine temas eden Ebû Yusuf (r) şöyle der; «... Binâenaleyh hiç kimse umuma ait yerlere bir şey yapma hakkı yoktur. Her kim şahsî mülkü için umumî yerlere bir şeyler

---

695 — Abdullah Ali Hüseyin; a.g.e., c. 1, cz. 1, s. 386.

696 — Serdengeçti, H. Edip; a.g.e., s. 102.

697 — Mâlik b. Enes; el-Müdevvene, c. 5, s. 529.

yapar da başkasına zarar verirse ödettirilir... Ekinlere zarar vermek maksadı ile bir müslüman veya zimminin arazisine su salmak veya başkasına zarar vermek maksadıyla kendi arazisinde suyu lüzûmundan fazla tutmak hiçbir müslüman için helâl olmayan bir davranıştır. Hz. Peygamber, başkasına zarar vermekten herkesi men etmiş ve şöyle buyurmuştur:

— «Bir müslüman veya zimmiyle kasden zarar veren kimse mel'ûndur» (698).

Böylece kişilerin birbirlerine zarar vermemeleri için karşılıklı bazı fedakârlıklara katlanmaları gerektiği gibi âmme menfaati söz konusu olunca bu fedakârlık daha da artmaktadır. Toplumu ilgilendiren ve rızası hilâfına malını elinden almayı yahut en azından mülkiyet hakkını sınırlamayı gerektiren hususlar acaba nelerdir? Bunlar mahdud sayılır.

a — ZARÛRET HALLERİ VEYA İNSANLARIN İHTYAÇ DUYMALARI: Bir kimsenin elinde mal var fakat halk ona karşı ihtiyaç, zaruret içerisinde ise kıymeti misil ile rızası hilâfına da olsa alınır ve halka satılır (699). Bunun en açık örneği; Semure binti Cendub'un başkasının arazisinde olan ağacını satmaya zorlanması ve hattâ ağacının sökülmesidir ki, daha önce etraflıca nakledilmiştir (700). Özel menfaat, bir diğer ifade ile kişinin zararının giderilmesi için bu şekilde hareket edilince âmmenin ihtiyacı karşısında evleviyetle sınırlama ve zorlama olacaktır.

---

698 — Ebû Yusuf; el-Harac, 99.

699 — İbnu Teymiyye, Takiyyüddin Ahmed b. Abdilhalim; ed-Devle ve Nizâmu'l-Hisbe (1. bas. Şam, 1387/1967), s. 127.

700 — Beyhaki; a.g.e., c. 6, s. 157. İbnu Teymiyye; a.g.e., s. 127-128.

Şefiin şuf'a hakkını kullanarak bedel-i misil ile ortağının hissesini alması, ödenmesi mecbûrî (vâcib) olan borcun ödenebilmesi için taşınmaz malların satışı v.s. (701) zaruret halinin örnekleri olarak sıralanabilir.

b — Mülk eşyadan İSTİFÂDEYE İHTİYAÇ DUYULMASI HALLERİ: Bazan mülk eşyanın kullanılmasına, istifade edilmesine ihtiyaç duyulur da aynına ihtiyaç duyulmaz. Bu ihtiyaç umumî ise malike âdil bir ücret verilerek malından yararlanılır (702). Meselâ; bir şahsın arsasından, arazisinden, konağından istifadeye insanların ihtiyacı varsa o yerler, ücreti verilerek kiralanır. Malikin rızası yoksa, halk da muhtac ise ücret-i misil ile malı kiralanır (703).

Bu hususta istifade edebilmek için insanların zarureti şarttır. Duvar üzerine ağaç, hatil koyma ile ilgili hadîsle, su yolunun verilmesi konusunda Hz. Ömer'in sözleri olaylardaki zaruret halinin giderilmesi için birer örnektir (704). Daha genel mânâda âmme yararını korumak amacı ile yeni fethedilen ülkeler topraklarının rakabesi genellikle Beytülmalın olmuş, işletmeciliği üzerinde oturanlara bırakılmıştır.

İslâm Hukukunun koymuş olduğu bu nevi sınırlamalar hiçbir zaman özel mülkiyetin tanınmaması, kaldırılması sonucuna götüremez. Evet, mutlak mülk Allah'ındır, onu kullarından dilediğine verir (705). Ama bu prensip hiçbir zaman tatbikâtta, özel mânâda hususî mülkiyete engel değildir. Hususî mülkiyet ve ona mü-

---

701 — İbnu Teymiyye; a.g.e., s. 129.

702 — İbnu Teymiyye; a.g.e., s. 129.

703 — İbnu Teymiyye; a.g.e., s. 130.

704 — İbnu Teymiyye; a.g.e., s. 132.

705 — Kur'an-ı Kerim; Âl-i İmrân (3)/26.

teallik bütün hukukî mes'eleler etraflıca vaz olunmuş, kabul edilmiştir. Pek tabii ki, getirilen bu prensipler mutlak mülkiyetin kötüye kullanılmasına da müsaade etmemiştir. İktâ' edilen yerleri üç yıl işlemiyenin elinden, verilen toprak geri alınmış, haracını ödemiyenlerin, arazisini terk edip gidenlerin yerleri başkalarına verilmiştir (706).

Âmme mülkleri yanında hususî mülkler de kabul edilmiştir. İslâm'daki mülkiyet fikri toprağın hakikî mülkiyeti ile kaynaştırılmıştır. Fakat bu fikir Allah'ın «MÂLİK» oluşuna aslâ mâni değildir. İnsan araziye hem kullanır, hem işletir. «Mülk yalnız ve ancak Allah'ındır» fikri tasavvufî bir açıklamaya dayanır. Günlük hayatta kişiler, konulan esaslar dahilinde araziye işletir, elden ele nakledebilir... Hususî mülkiyet ne tamamen hür, serbesttir ne de çok sıkı tahdidler altındadır (707).

M — İSTİHKÂK DÂVASI VE MÜRÛR-U ZAMAN

Mülkiyetten doğan haklar arasında elden çıkan malı geri alabilme, istihkak dâvası hakkı da mevcuttur. İlk zamanlarda arazinin muayen defterlere, yerlere kaydedilmediğinden her türlü ihtilâflarda menkûl mallardaki gibi şahit dinleniliyordu. Malı elinden çıkan, başkası tarafından isgâl edilen arazinin mâliki hak talebinde bulunur, geri almak isterse tek delili şâhit idi.

Ca'fer b. Muhammed (r)'den şöyle bir olay nakledilir: «Hz. Peygamberin kızı Hz. Fâtıma, Halife Hz. Ebû Bekir'e;

---

706 — Ali Abdülkadir; a.g.m., a.g.mak., c. 5, s. 4-5.

707 — Ali Abdülkadir; a.g.m., a.g.mak., c. 5, s. 11.

— Fedek'i bana ver. Zira babam onu bana vermişti, dediğinde, Ebû Bekir ondan şahit istedi. Bunun üzerine Ümmüâ Eymen ile Hz. Peygamberin âzâdlısı Ribah, Hz. Ebû Bekir'in katına gelerek şahitlik ettiler. Hz. Ebû Bekir;

— Bu dâva ancak bir erkek, iki kadının tanıklık etmesiyle isbat olunur» diye cevap verdi (708).

İşte burada istihkâk dâvasının nasıl isbat edildiği açıkça anlaşılmaktadır.

Bir kere mülk haline gelen arazi artık devamlı surette malikinin olmaktadır. İşlemese de elinden **alınmaz**dı. Ancak vergisini ödemeye zorlanır. Gâib olanın mülk arazi ev akârı Beytülmal tarafından korunurdu (709). Fakat rakabesi Beytülmale ait arazide ziraatcilik bırakılıp toprak terk edilince veya vergisi ödenmeyince işletmek üzere başkasına verilirdi. Bu durumda istihkâk dâvası da söz konusu olamazdı.

İstihkâk dâvası için ilk devirlerde mürûr-u zamana rastlanılamamaktadır. Fıkıh kitaplarında belirtilen süreler hukukçular tarafından sonradan konulmuş ictihat mahsûlüdür. Binâenaleyh malı elinden çıkan her an hakkını talep ve dâva ikâme edebilir.

Mücâhid (r)'in rivâyetine göre; «Bir topluluk başkalarına ait araziye hurma eker. Arazi sahipleri Hz. Ömer (r)'e dâva ederler. Halife Hz. Ömer;

— Onlara ağaçların kıymetini veriniz. Eğer kaçırırsanız arazinin kıymetini onlardan alıp size vereceğim (710). İhtilâf bu şekilde halledilmiştir. Eğer çok uzun zaman âtıl bırakılır, başkası da gelip imar etmez-

---

708 — Belâzuri; a.g.e., c. 1, s. 54, 56.

709 — İbnu Zenceveyh; a.g. Yzm. v. 104/a.

710 — İbnu Zenceveyh; a.g. Yzm. v. 103/b-104/a.

se o yerler tamamen devlete geçer (711). Uzun sürenin ne kadar olabileceği tamamen devlet reisinin takdirine bırakılmıştır.

Arazi hukukunda ictihatlar ve devlet reislerinin takdirleri ile tesbit edilen zaman aşımaları iki gurup halinde düşünülmüş, incelenmiştir.

a — Hukukcular tarafından tâyin edilen, ictihat yolu ile tesbit edilen zaman aşımı: Bunun için 36 sene takdir olunmuştur. Gayr-ı menkûlle ilgili dâvalar özürsüz 36 sene terk edilirse artık dinlenmez. Zira dâva açılmasına imkân varken bu müddet içinde dâvanın terk olunması hakkın yokluğuna delâlet eder.

b — Devlet reisi tarafından tâyin edilen zaman aşımı: Kararlaştırılan zaman sonunda ya dâva ikâme hakkı sukût etmede yahut hakkı isbat imkânı kalmamaktadır.

Halife Hz. Ömer; ölü araziyi ihyâ için çeviren, üç yıl içinde ihyâ etmezse hakkının olmadığına hükmettiği gibi, biribiri peşi sıra üç yıl bir toprağı ekmiyenin elinden, devlete ait olan bu arazi geriye alınmakta idi. Bu müddetle Arazi Kanununda da aynen kabûl edilmiştir. Ayrıca mîr' arazinin tasarruf hakkını düşüren 10 yıllık hak düşürücü süre tanınmıştır (712).

---

711 — İbnu Zenceveyh; a.g. Yzm. v. 104/a.

712 — Arazi Kanunnâmesi; Md. 20. Ali Haydar; Şerh-i K. Arazi, s. 109-114.

Mecellenin 1660 ve devamı maddelerinde tanzim edilen 36, 15 ve 10 senelik mürûr-u zamanlar dava ile ilgili olup fukahânın ve Padişahların kabul ettikleri müddetlerdir. Hakkın düşmesi ile ilişkisi yoktur. Hak her zaman bâkî, devam edicidir.

ALTINCI BÖLÜM

MÜLKİYETE TECAVÜZ VE MÜLKİYET HAKKININ KORUNMASI

A — GAYR-I MENKÛLE TECAVÜZ VE MÜLKİYET HAKKININ KORUNMASI

İslâm Hukuku, her türlü meşru' yoldan iktisap edilen menkûl ve gayr-ı menkûl mülkiyet hakkını muhterem kabul etmiştir. Peygamberlerin tebliğ ve neşrettikleri ilâhî dinlerin gâyelerinden biri de «MALİ MUHAFAZA» dır (713). Binâenaleyh bu gâyenin gerçekleşmesi, haksız tecâvüz ve gasbtan korunabilmesi için mülkiyet hakkı sahipleri lehine birçok hükümler konulmuştur. Genel hükümler arasında en açık ifadeli Vedâ Hutbesini örnek vermek mümkündür;

«... Ey Nâs! Bugünleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise, bu şehriniz (Mekke) nasıl mübârek bir şehir ise, canlarınız, mallarınız, ırzlarınız da öyle mukaddestir, her türlü taarruzdan masûndur...» (714).

---

713 — Akseki, Ahmed Hamdi; İslâm Fıtrî, Tabii ve Umumi Bir Dindir 2. bas. İstanbul, 1966), s. 206.

714 — Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 10. s. 397.

Mülkiyetin korunması hususunda âyetler ve hadîslerde konulan belli başlı hükümleri şu şekilde özetlemek mümkündür.

1 — Hırsızlık kesin olarak yasaklanmıştır.

2 — Gasb haramdır.

3 — Halkın mal ve canına zarar verici, yok edici her türlü muameleler, işler yasaklanmıştır.

4 — Haksız yere başkasının malını yemek, sebepsiz iktisap menedilmiştir.

5 — Mal ve mülkünü idareden âciz olanların ehliyetleri kısıtlanmış, hacir ve vesâyet altına alınmıştır.

6 — Mal ve mülkü sebepsiz yere yakmak, elden çıkarmak (ihtikârda bulunmak) yasaklanmıştır (715).

Hız. Peygamber müslüman olmayan kabile ve devlet reislerini İslâm'a dâvet için gönderdiği mektupların hemen hepsinde müşterek olan metin şu idi:

«... İmana geliniz. Bu takdirde nefisleriniz, mallarınız, köleleriniz, mâlik olduğunuz her şey için Allah ve Resûlünün zimmeti vardır... Arazilerinizi askerler almaz, çığnemez... Zulüm görmezsiniz...» (716). Hız. Peygamber (s) ve Halifeleri zamanında fethedilen yerler halkı müslüman olmuşsa vergilerini ödemek üzere mülkleri tamamen kendilerine bırakılmıştır. Vergi ödeme şartını kabullenen toplumlarla da sulh anlaşması yapılmış, DÂRÜ'L - AHD ismi verilmiştir (717). O yerlerde oturanların mülkiyetine dokunulmamıştır.

---

715 — Mennâü'l-Kettân; a.g.e., s. 32-33 ve 52.

716 — Mamidullah, Muhammed; a.g.e., s. 82-, 83-84, 93-95.

717 — Máverdi; a.g.e., s. 147. Poliak, A. N.; a.g.m., a.g.mak. s. 51, 57.

İslâm ülkesinde isyân çıkaranların mülkleri de müsâdere edilememekte, devlet reisi tarafından zor alıma tâbi tutulamamaktadır. Ebû Yusuf (r) «Kitâbu'l - Harac»ında şunları anlatır:

— «Ey mü'minler Emîri! Müslüman oldukları halde isyân ederek halifeye baş kaldıran kimselerin malları hakkında hüküm nedir? diye soruyorsun.

... Onların malları, meskenleri, arazi ve çiftlikleri gibi harp halinde beraberlerinde olmayan gayr-ı menkûllere gelince; Hz. Ali bunları sahiplerine bıraktı ve onlara dokunmadı. Meselâ; Kûfe'deki Neşâtec köyünü Talhâ'ya bıraktı. Talhâ ve Zübeyr (r)'in Medine'deki mallarına el koymadı. Basra halkının çiftliklerine, evlerine ve mallarına da dokunmadı (718).

Şu duruma göre; İslâm ülkesinde isyân çıkaran müslümanların mülkleri bâki kalmakta, isyân, arazi mülkiyeti hakkının elden çıkmasına sebep olmamaktadır. İslâm fetihleri esnasında yurtlarından kaçanlara, Hz. Ömer (r) geri dönmeleri için dâvette bulunmuş, bunlar bütün mal ve mülklerine sahip olmuşlardır (719). Mülkiyet hakkının devlet tarafından tanınmaması için isyân, firâr, terk gibi pek haklı sebebler bulunmasına rağmen tatbikâtta hakka, özellikle toprak mülkiyetine riâyet edilmiştir. Aslî kaynaklarda delil olmadığında, Sahâbe ve Halifeler tarafından uygulanan bu hükümler bir kaynak teşkil eder.

İslâmdan çıkan, irtidat eden kimse sonra tekrar müslüman olursa malları tamamen kendinin olur. Mürted, İslâm ülkesini terk eder, sonra da hemen döner geri gelirse malları yine kendisinin olur. Hattâ üçüncü şa-

---

718 — Ebû Yusuf; el-Harac, s. 214-215.

719 — Şibli; a.g.e., c. 7, s. 284.

hıslarca alınan, telef edilen şeyleri mütâlebe, istirdâd hakkı vardır. Fakat düşman ülkesine gittikten sonra aradan zaman geçer, tekrar müslüman olarak dönerse ancak mevcut olan mallarını alır (720).

Toprak kaymaları gibi elde olmayan hadiselerde ortaya çıkacak meseleler şu şekilde çözümlenmiş, mülkiyet haklarının korunması sağlanmıştır:

«Bir dağ, üzerindeki bahçe ile beraber alt tarafındaki diğer bir bahçe üzerine yıkılıp düşmek gibi bir vech ile min gayr-ı kasd bir kimsenin mülkü yedinden çıksa kıymetce ekalli eksere tâbi olur, yani kıymeti ekser olanın sahibi kıymeti ekal olanı zâmin olarak ol yeri temel-lük eder» (721). Böylece kasıtsız vuku'bulan hareketler sonucu kıymeti az olan, kıymeti fazla olana tâbi tutulmakta, ortaya çıkan ihtilâf neticeye bağlanmaktadır.

B — İKRAH VE TEHDİD KARŞISINDA MEŞRU' MÜDAFAA

Saîd b. Zeyd (r), Hz. Peygamberden şu hadîsi rivâyet eder:

«Kim malı önünde öldürülürse şehittir. Kim arazi-den bir karış yeri zorla çalarsa yedi kat yer boynuna sarılır (722).

İbnu Mes'ûd (r) da der ki;

— «Peygambere şöyle dedim; Ey Allah'ın Resûlü! Ne gibi zulüm en büyük zulümdür? Buyurdular ki;

---

720 — Bilmen, Ö. Nasûhi; a.g.e., c. 7, s. 337.

721 — Mecelle; Md. 902.

722 — Ahmed B. Hanbel; a.g.e., c. 2, cz. 3, s. 107-108, No: 1628, 114-115, No: 1643, 117, No: 1649, c. 4, cz. 11, s. 70, No: 6816 v.s. Nevevî; a.g.e., c. 7, s. 51. Kastalâni; a.g.e., c. 5, s. 176-177. Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 414.

— Haksız yere kardeşiyin arazisinden bir zira' almak suretiyle hakkını noksanlaştırman. Çünkü araziden bir taş haksız yere alınmasın ki, o, kıyamet gününde yerin dibine kadar olanı ile boynuna sarılır. Hadîste geçen çukur, derinlik anlamına gelen «EL - KA'R» kelimesinin mahiyetini, niceliğini ancak yaratan bilir» (723).

İlk rivayette iki ayrı hüküm konulmuştur. Birincisi; mala yapılan haksız tacâvüzleri önlemek, bertaraf etmek için meşru' müdâfaa hakkının tanınması. Mal kelimesi mutlak olarak zikredilmiştir. Bu bakımdan her cinsinin, taşınır ve taşınmaz, içine girmesi uygun bir izah tarzıdır. İkinci hüküm; özellikle gayr-ı menkûle yapılan tecâvüzün âhiretteki cezası açıklanmıştır. Birinci hükmün peşine eklenmesi gayr-ı menkûl malların da sahibi tarafından korunulması gerektiğinin delili sayılır. Fakat genel hükümden çıkarılan meşru' müdâfaa (savunma) hakkının rastgele kullanılması karışıklıklara, cinayetlere yol açmasına da müsaade edilmemiş, herkesin kendiliğinden ihkâk-ı hakta bulunması yasaklanmıştır. Uhrevî cezanın ağırlığı aynı haksız fiilin dünya da cezasız kalmasına imkân vermez. Belki ağır ceza ve tazminata mahkûm olur.

İkinci hadîste; başkasının mülkü olan araziden haksız yere az bir miktar alan mütecaviz, zâlim kimse olarak nitelenmiştir. Böyle kimseye karşı koymak, gerekli cezayı vermek de mal sahibi ile devlet otoritesine bağlıdır. Otoritenin iyi işlediği devirlerde bahsedilen arazi hukuku prensipleri cârî olmuş, zayıfladığı, sarsıldığı zamanlarda mütegalibe geçinenler devlet mallarını şahsî mülkleri haline getirdikleri gibi zayıfların mülklerine haksız tecavüzlerde bulunmuşlardır.

---

723 — Ahmed b. Hanbel; a.g.e., c. 3, cz. 5, s. 289, No: 3767.

İkrah ve tehditle mülkiyet iktisabı kat'î olarak yasak, haramdır. Ensâr'dan Abdullah b. Yezîd (r)'den Hz. Peygamber (s), kişinin cebren ve kahren malını almaktan, kulak, burun ve dudak kesmek gibi kötü cezalardan nehy buyurdu dediği rivâyet edilmiştir (724). Binâenaleyh ehliyet ve hukukî tasarrufların varlığına, sıhhatine tesir eden ikrah, tehdid ve cebir ile arazisi elinden alınan kimse için savunma hakkı doğduğu gibi, malını geri alma (istirdâd) dâvası her an mevcuttur.

Cebir ve ikrahın muteber olması için şu şartlar aranır: 1 — Zorlayan kimse (mücbir, muhrik), tehdidini yapabilmeli, 2 — Tehdidin meydana geleceğinde, zorlanılan kimsede büyük bir zan olmalı. 3 — Zorlayan, zorlanılan kimsenin huzurunda tehdidini yapmalıdır. Bu şartları ihtivâ eden bir cebir ve ikrah sonucu yapılan satış, hibe, ferağ v.s. gibi muameleler hükümsüzdür. İkrah ve tehdidin ortadan kalkmasından itibaren mütalebe (geri isteme hakkı doğar, söz konusu olur (725).

C — GAYR-I MENKÛL GASBİ, HAKSIZ TECAVÛZ VE BUNLARIN GİDERİLMESİ YOLLARI

«GASB»: tecavüz etmek suretiyle başkasının hakkına istilâ, el koymadır... İsterse gasbedilen şey gayr-ı menkûl olsun. Helâl olmayan bir şeyi de almak «FİSK»-dır. «Ölçekte ve tartıda hile yapanların vay hâline!» (726), âyetinde geçen «TATFÎF» kelimesinin anlamı da; az bir şeyi almaktır. Haksız yere çok şeyi almak da evleviyetle bu hükme girer. Başka bir âyette de; «A-

---

724 — Mirâs, Kâmil; a.g.e., c. 7, s. 414.

725 — Mecelle; Md. 1003-1007.

726 — Kur'ân-ı Kerim; et-Tattif (83)/1.

ranızda biribirinizin mallarınızı haksız sebeble yemeyin...» (727) buyurulmuştur. Buna göre; bir kimsenin gıyabında veya huzurunda hangi cins malı olursa olsun yemek kesinlikle yasaklanmıştır (728). Gâsıba, mütecâvize düşen vazife; haksız iktisap ettiği gayr-ı menkûl sahibine iadedir.

İslâm Hukukunda gayr-ı menkûl mülklere tecâvüz bütün hukukçularca kabul edildiği halde, gayr-ı menkûl mülkün gasbedilip edilemeyeceği şüphelidir. Ekseri âlimler gayr-ı menkûlün gasbının söz konusu olabileceğini söylerler. Fıkık kitaplarında; Ebû Hanife ve Ebû Yusuf (r)'un aksi görüşte oldukları kaydedilir. Bu iki hukukçuya göre; gayr-ı menkûlün gasbı söz konusu olmadığından tazmin-i zaman (zararın ödenmesi) da gerekmez (729). Tatbikâtta (ekseri hukukçuların görüşü olan) gayr-ı menkûl gasbı kabul edilmiştir (730).

Taşınmaz mal gasbı, tecâvüz konusunda yukarıdaki iki hadîsten başka, ağır, açık bir hüküm de;

«Bir arazinin haksız olarak bir karışını alan kimseyi Allah, o arazi boynuna takılmış olarak yedi kat yerin dibine batırır» (731), hadîsidir. Ölü araziye ihyâ ve imardan başka birisine karşı herhangi bir zarar yoksa girişilen işlem hukuken muteberdir, gasb sayılmaz. Zarar meydana geliyorsa bu zarar, yukarıdaki hadîsin «Haksız bir ekici veya dikicinin toprakta hakkı yoktur»

---

727 — Kur'ân-ı Kerim; el-Bakare (2)/188.

728 — Şirbini; a.g.e., c. 2, s. 275-276.

729 — Fetâvâl' Hindiyeye; c. 5, s. 132. Nevevî; a.g.e., c. 7, s. 53. Bilmen, Ö. Nasûhi; a.g.e., c. 7, s. 337.

730 — Mecelle; 905-909. md. lerde bu görüşe yer verilmiştir.

731 — Ebû Yusuf; el-Harac, s. 62-63.

kısmına gönderilir. Bu durumda devlet reisinin izni de tecâvüzü meşru' hale getiremez. Çünkü Hz. Aişe (r)'nin rivâyet etiği «Kim ölü toprağı imar ederse o, imar edenidir. Haksız bir ekici veya dikicinin toprakta hakkı yoktur» (732), hadîsinin mânâsı açıktı. Hz. Peygamber (s) tarafından tanınmayan hak devlet reisi tarafından hiç tanınamaz.

Bu hadîsin söylenilmesine sebep olan hâdise şudur: Urve der ki;

— «Bir kimse Ensâr'dan Beyâze kabilesinden birinin tarlasına hurma ekti. Taraflar durumu Peygambere intikâl ettirdiler. O da arazi sahibinin lehine, mütecâvizin aleyhine hükmetti, hurma ağaçlarının sökülmesine karar verdi».

Râvi der ki; «Ben tecâvüz eden kişinin diktiği ağaçların köklerine balta vurduğunu gördüm. Ağaçlar ise yetişmiş, büyümüştü». Halbuki ekinler hususunda Hz. Peygamberden şu hükmün aksine karar verdiği nakledilir (733).

Ağaçların sökülmesi, binaların yıkılması, fakat ekinlerin hasat sonuna kadar bırakılmasının sebebi şudur: Hububât ekilen tarla hasad sonu sahibine geriye verilebilir. Ekilen şeyden bir bakiyye de kalmaz. Hattâ ekin yeni çıkmış, yeşil vaziyette ise, tarla sahibi haksız ekinin masrafını verip sökülmesini dahi isteyebilir, isterse ekini kendisine mal eder. Ekin başak tutma çağına gelmişse tarla sahibi artık sökülmesini de isteyemez. Mütecâviz isterse masrafının karşılığını alır, ekini tarla sahibine verir. İstemezse tarlanın kirasını (ecr-i mislini) verir,

---

732 — Ebû Yusuf; el-Harac, s. 64. Ebû Ubeyd; a.g.e., s. 404.

733 — Ebû Ubeyd; a.g.e., s. 404.

ekin kendine kalır. Böyle bir hareket tarzı ekinlerin sökülmesinden daha iyidir. Çünkü «Allah Teâlâ fesâdı sevmez» (734). Halbuki, ağaçlar, binalar böyle değildir. Onların kökü, duvarları bâkidir. Sökmeksizin arazi sahibine eski hali ile verilemez. Eğer beklemeye vakit yoksa ağaçların sökülmesi, evlerin yıkılması geciktirilmez. Bu sebeble hükme göre derhal sökmek gerekir. İşte ekinle ağaç ve evler arasındaki fark budur (735).

Pek tabii ağaç dikme, ev yapma gibi işlerde iyi niyetin duruma tesiri vardır. Şa'bî (r)'nin açıklamasına göre; tarla ve arsa sahibi ağaç dikildiğini, bina yapıldığını görmesine rağmen menetmiyor, müdahalede bulunmuyorsa, ağaç diken, bina yapan da iyi niyyetle hareket etmiş, tarla ve arsanın başkasına ait olduğunu bilmiyorsa tarla sahibi yapılan binanın, dikilen ağaçların kıymetini, masrafları, bu işleri yapana öder. İzinsiz ağaç diken, bina yapanı tarla ve arsa sahibi menetmek istiyor, daha başlangıçta karşı koymasına rağmen sözü geçen işleri yapmışsa bedel talep edemez. Sökme, yıkma sonucu toprakta bir zarar meydana getirmişse onun da tazmini gerekir (736).

Hukukçu Rebia' b. Abdirrahmân da vâdiler hukuku konusunda şöyle der:

«Bir topluluk ellerindeki mal ve üzerinde oturdukları arazi ile müslüman olurlarsa malları kendilerinin-
dir. Kim ölü araziye ihyâ ederse o yer de onundur. Mirâs,

---

734 — Kur'ân-ı Kerim; el-Bakare (2)/205.

735 — Ebû Ubeyd; a.g.e., s. 405-406, ve Dip Nit: 1-3. İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 102/b-103/a. Fetâvây-ı Hindiyeye; c. 5, s. 160-161. Kevseri; a.g.e., s. 144-146.

736 — Mâlik b. Enes; el-Müdevvene; c. 5, s. 368. Ebû Ubeyd; a.g.e., s. 406. İbnu Zenceveyh; a.g., Yzm. v. 103/a.

satın alma veya devlet tarafından ıktâ' suretiyle de arazi iktisap edilir. Bu gibi durumlar yoksa, o şahıs haksız mütecâviz sayılır» (737).

Şu sözler mülk edinmenin meşru' yollarını, tecâvüzün ne zaman söz konusu olduğunu anlatmaktadır.

Gâsıb veya mütecâviz, gasb ve tecâvüz fiilleri sonucu elde ettiği araziye, arsayı değiştirmeden, azaltmadan sahibine geri vermek zorundadır. Eğer bazı noksanlıklar meydana getirmişse bunların kıymetini ödemesi gerekir. Yaptığı işlerden ötürü bir şey talep edemez. Ama söküp götürülmesi mümkünse onları alıp götürebilir. Sökme, yıkmaya arazi ve arsaya zarar veriyorsa kıymetleri verilip alıkonulabilir. Hüsnüniyetle bu işleri yapan kimse aslında gâsıb veya mütecâviz olmadığından yaptığı işlerle arazi ve arsanın kıymetleri ayrı ayrı takdir edilir ya arazi sahibi yapılan şeylerin kıymetini verir onlara da sahip olur. Yahut o işleri yapan hüsnüniyetli kimse arazi ve arsanın bedelini verir, o yerlere de temellük eder. Hadîste geçen «Haksız mütecavizin hakkı yoktur» (738), hükmü iyi niyetli kişilere uygulanmaktadır.

Suiniyetle veya hüsnüniyetle gayrın mülkünde yapılan bu tasarruflar hakkında fukâhânın görüşleri Mecelle, 906. md. de kanûn şeklinde hükme bağlanmıştır (739).

Arazinin statüsüne göre muhtelif tarzlarda yapılan ameliyelerde;

---

737 — Ebû Ubeyd; a.g.e., s. 404.

738 — İbnu Zenceveyh; a.g. Yzm. v. 102/b-103/a. Kasta-lânî; a.g.e., c. 4, s. 177.

739 — Ali Haydar; Şerh-i Mecelle, cz. 8, s. 336-337.

a — Mülk olan arazide dört ayrı durumda binalar yapılır, ağaçlar dikilebilir. Buna göre her birinin hükmü şöyledir:

aa) Arazi malikinin izni ile bir kimse o yerde kendisi için ağaç dikmek, bina yapmak istemesi. Bu surette arazi, kiralanmış olur. O zaman arazi sahibi muhayyerdir. Kira akdi sonunda dilerse ağaçları veya binayı söktürür, dilerse kıymetini verip olduğu gibi bırakır (740). Eğer iâre suretiyle arazi alınmışsa arazisini veren (muîr) dilediği vakit iâreden vazgeçip o şeyleri söktürebilir (741).

bb) Arazi malikinin izni ile bir kimse o yerde tarla sahibi için binalar yapar, ağaçlar dikerse bu işlerin masrafını arazi sahibinden talep eder. O şeyler, âmir durumunda olan arazi sahibinindir.

cc) Arazi malikinin emir ve izni olmayarak bir kimse o yerde arazi sahibi için binalar yapar, ağaçlar dikerse o bina ve ağaçlar arazi malikininindir. Yapan kimse masrafını ona bağışlamış olur.

dd) Arazi malikinin izni olmayarak bir kimse kendi şahsı için binalar yapar, ağaçlar dikerse o zaman gasb ve tecavüz hakkındaki hükümler uygulanır (742).

b — Rakabesi devlete ait arazide de durum mülk arazideki gibidir. Dört ayrı hüküm burada da geçerlidir.

---

740 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 96-99 ve Dip Not: 1. Ali Haydar; Şerh-i Mecelle, cz 8, s. 337. Mecelle md. 531.

741 — Ali Haydar; Şerh-i Mecelle, cz. 8, s. 337, Mecelle Md. 831.

742 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 95. Ali Haydar; Şerh-i Mecelle, cz. 8, s. 336-337.

c — Vakıf arazide yapılan binalar ve dikilen ağaçlar beş neviye ayrılır ki, her biri açıklamalarıyla birlikte vakıf arazi bahsinde geçmiştir.

Müşterek mülklerde de ortaklardan biri diğerinin izni olmaksızın müstakillen bir takım işler yaparsa o kimse hissesini aldıktan sonra yaptığı işten ötürü diğer ortakların hisselerine zarar veriyorsa işbu arazi noksanlarını da öder (743).

Araziyi gasbeden kimse o yeri nadas ettikten sonra sahibi tarlayı alınca nadas ücretini tarla sahibinden isteme hakkı yoktur (744).

Haksız yere başkasının arazi ve arsasına süprüntü v.s. dökerek işgâl eden, döktüğü, koyduğu şeyleri kaldırması için zorlanır (745).

Mülkiyete tecâvüz ve sınırların ihlâlin yasaklığı, günâhlığı konusunda da âyet ve hadîsler mevcuttur. Burada ancak bunların bir kısmından söz edilmiştir. Abdurrahmân b. Sâbit (r)'in rivâyetine göre;

«Peygamber (s) hududu tecâvüz edenlere, başkasının toprağını çalanlara lânet etmiştir» (746).

Hışam b. Urve (r) babasından şu olayı nakleder:

«Uveys kızı Ervâ (r) Saîd b. Zeyd (r) aleyhine, arazisine tecâvüzde bulunduğu hususunda Mervân b. Hakem (r) huzurunda dâva açar. Saîd der ki;

— Hz. Peygamberin «Kim zorla, haksız yere başkasının bir karış toprağını alırsa Allah yedi kat yerin altına

---

743 — Mecelle; Md. 907.

744 — Mecelle; Md. 908.

745 — Mecelle; Md. 909.

746 — Yahyâ b. Âdem; a.g.e., s. 96. Ahmed b. Hanbel; a.g.e., c. 3, cz. 5. s. 289, No: 3767.

kadar o yeri boynuna takar» hadîsini işittikten sonra, ben mi onun toprağına tecâvüz edeceğim?

Bunun üzerine Mervân;

— Hadîsten sonra senden delil istemem. Ey Allah'ım! O kadın yalancı ise gözlerini kör et ve o toprakta öldür, der...

Râvi'nin anlattığına göre; zamanla kadının gözleri kör olmuş, birgün bu hali ile tarlasında gezerken bir çukura düşüp ölmüştür» (747).

Muhtelif hadîs kitaplarında ve şerhlerinde nakledilen şu olayın sonucu; maddî, şeklî açıdan hukuken bir hüküm ifade etmez. Ama mânâ bakımından mülkiyet hakkının muhteremliği, arazi gasbının en şiddetli şekilde yasaklandığı ve haksız yere bir kimse aleyhine dâva ikâmenin, yalan isnadında bulunmanın ağır sorumluluğu gerektirdiğini ortaya koymaktadır.

---

747 — Nevevî; a.g.e., c. 7, s. 51-52.

S O N U Ç

Hız. Peygamber (s) devrinden itibaren esasları konulan, tatbik edilen (İslâm Arazi Hukukunun) Abbasîlerin ilk zamanlarına kadar gelişen ve oluşan ve kaydedilen örneklerinden, prensiplerinden çıkarılan sonuçlar şu şekilde sıralanabilir:

a — İslâm Hukuku menkûl ve gayr-ı menkûl mal kazanılmasını, mülkiyet hakkını kabûl etmiştir. Yer ve göklerin malikinin Allah oluşu, O'nun sonsuz kudret sahibi, yegâne yaratıcı, mutlak hakim sıfatlarından doğmaktadır. O, insanların menfaatine olan birçok şeyler yaratmıştır. Umumî mânâda herkes bunlardan eşit şekilde istifade edebilir. Fakat bu durumlar hiçbir zaman ferdi mülkiyete engel değildir.

b — Arazi Hukuku sahasında Kitap ve Sünnette mevcut kaideler, diğer hususî hukuk dallarındakiler kadar fazla sayılmaz. Daha çok tatbikâtla gelişmiş ve oluşmuştur. Umumî hükümler çıkarılabilen olaylar da sınırlıdır. Çeşitli konularda asıl dayanak hemen hemen belirli olaylardan öteye gitmemektedir. Fethedilen ülkelerin örf ve âdetleri ıslâh, İslâmî bünyeye adapte edilerek benimsenmiştir.

c — Fetihler sonucu İslâm Ülkesine katılan topraklar Hız. Peygamber (s) zamanında askerlere mülk olarak verildiği gibi kendileri de belirli bir hisse alıyordu. Savaşsız elde edilen toprakların tasarrufu tamamen Hız. Peygambere aitti. O da muhtaçlara dağıtıyor, ıktâ' ve ihsanda bulunuyordu. İki yoldan elde edilen mallar ve araziden bir kısmını da beğenip kendisi için «SAFİY»

olarak ayırıyorlardı. Vefatıyla o yerlerin hepsi Beytül-male geçmiş, âmmenin mülkü olmuş, Halifeler tarafından korunmuştur. İlk Halifeler de böyle yerler ayırt etmişler, fakat mülkiyeti yine devlete kalmıştı. Kişilere verilen, temlik edilen arazi sürekli olarak onların mülkü idi. Devletin vergi almaktan başka herhangi bir müdahalesi de yoktu.

d — Halife Hz. Ömer (r) zamanından itibaren Arazi Hukuku sahasında «FEYY ARAZİSİ» denilen yeni bir nevi ortaya çıkmıştır. «Feyy» kelimesi dîni olmaktan ziyâde hukukî bir terimdir. Mânâsı kapalı, açıklamaya muhtaçtır (748). Hicrî 4. yılda 15 günlük bir kuşatmadan sonra sürgün edilen Benu'n-Nadîr kabîlesinin arazisi feyy arazisi idi. Hz. Peygamber (s) burasının bir kısmını ailesinin geçimine ayırmış, çoğunu da ıktâ' etmiştir (749). Halbuki, Hz. Ömer I (r) zamanında böyle hiçbir dağıtım olmamıştır. Elde edilen yerlerin rakabesi Beytülmale, devlete ayırt edilmiş, işletilmesi üzerinde oturanlara bırakılmıştır. Onlar da belirsiz süre ile kirasılık şeklinde topraklarında çalışmışlardır. Fakat tassarruf hakları, bir kısım hukukî muamelelerde bulunma yetkileri kısıtlanmıştır. Hz. Peygamberin Bahreyn arazileri hakkındaki uygulaması vergi hukuku bakımından feyy hükümlerine tâbidir (750). Topraklarının mülkiyeti yine sahiplerine aitti. Bu sebeplerle rakabesi (kuru mülkiyeti) devlete ait topraklar hakkında ilk uygulama kabul edilemez.

Sonraki devirlerde «ARAZİ-İ MEMLEKET», «ARAZİ-İ SULTÂNİYYE», «MİRİ ARAZİ» denilen devlete ait

---

748 — Poliak, A. N.; a.g.m., a.g.mak., s. 54 ve Dip Not: 23

749 — Tuğ, Salih; a.g.e., s. 89.

750 — Tuğ, Salih; a.g.e., s. 91.

toprakların esas doğuşu, uygulaması, ilk örnekleri Halife Hz. Ömer I (r) zamanındadır. Onun «Toprağın rakabesi bizimdir» sözü geniş anlamda devletin ülke üzerindeki hâkimiyetini ifade ettiği gibi, dar ve özel mânâda feyy arazisi sayılan, mülk olmayan harac arazisini kasdetmiştir. Devlet «DOMINIUM»a, kişiler «DETENTIO»ya sahiptir. Fakat buna karşılık öşre nisbetle ağırlaştırılmış vergiyi, haracı ödemek zorundadırlar. İşletme hakkı mirasla intikâl eder, kiraya verilebilir. Araziyi elden çıkarıcı, devlet hakkı aleyhinde bir tasarrufta bulunulamaz.

e — Bir taraftan şahıslara, diğer taraftan devlete ait arazi gelişme kaydederken ilk devirlerden itibaren üçüncü bir gurup arazi de varlığını kabul ettirmiştir. Bunlar «Âmme malı» denilen otlaklar, koruluklar, meydanlar v.s. yerlerdir. Bu yerlerde devletin dahi yetkileri kısıtlanmış, o civar halkının müşterek, mübah malları olmuştur. «Feyy» kelimesi «Bir köyün müşterek malı, geliri» mânâsında da kullanılmakta idi. Devlet arazisinden bir yer «Âmmenin müşterek malı» olarak tahsis edildikten sonra rakabesi de topluma geçmektedir.

f — Özel mülkler - devlet arazisi - toplumun ortak malları şeklindeki bu gelişmeler yanında, elde edilen toprakların çeşitli (işlenmiş veya işlenmemiş) durumları başta devlet adamları olmak üzere hukukçuları, arazinin tasnifi ve hukukî statülerinin tesbit edilmesine zorlamıştır. Her biri içinde bulundukları zamana, ihtisaslarına ve araziden alınan vergilerin adlarına göre farklı tasniflerde bulunmuştur. Bunun sonucu tasniflerde karışıklıklar, statüleri farklı topraklar arasında girişimler olmuştur. İlk devirlerdeki bu ayrılıklar son zamanlarda İslâm Arazi Hukuku ile meşgûl Batılı yazarların (müsteşriklerin) araştırmalarına da tesir etmiştir. Bu cümleden olarak Hammer - Purgstall, Dr. Vorm, Max Van

Berchem ve başkaları araştırmalarında değişik İslâm müelliflerinin tasniflerini esas aldıklarından onlar da farklı arazi taksimi şekilleri sunmuşlardır (751).

Biz bu tasniflerin, arazi taksimi şekillerinin hepsinden istifade ile ortak bir sınıflama yapıp incelemelerimizi ona göre sunmaya çalıştık.

g — İslâm Arazi Hukukunda dikkati çeken bir husus da; ilk zamanlarda «MÜLKİYET» ve «ZİLYEDLİK» şeklinde iki ayrı müessesenin belirmemiş olmasıdır. Arazi sahiplerine «SAHİBÜ'L - ARZ», «RABBU'L - ARZ» veya MÂLİK» deniliyordu ki, hepsinden de aynı mânâ kastediliyordu. Zilyedlik durumlarında «MÂLİK» kelimesi kullanılmıştır (752). Mülk arazi sahiplerine böyle denildiği gibi devlete ait araziye işleyenlere de bu isim verilmiştir. Halbuki mülk olmayan harâcî arazi sahibi mülkiyetten doğan hakları kullanamazdı. Zira o, uzun süreli kiracıdan başka bir şey değildi. Mâverdî umumiyetle «RABBU'L - ARZ» terimini kullanmakta, fakat arazinin durumuna göre yetkisinin değişik oluşunu açıklamalarda göstermektedir.

Kısacası «ZİLYEDLİK» kelimesi ve müessesesi yeteri kadar gelişmemiş, «MÜLKİYET» içerisinde karışık bir şekilde düşünülmüştür, bu sebeple de ilk devirlerde, fıkıh kitaplarında «ZİLYEDLİK»le ilgili bilgiler elde edilememektedir (753).

h — Madenler ve bulundukları arazi, taşıdıkları önem bakımından müstakil olarak incelenmiştir. Kişi

---

751 — Bu müelliflerin tasnifi için bk. Poliak, A. N.; a.g.m., a.g.mak., s. 50-54.

752 — Ebû Yusuf; el-Harac, s. 49, 59-60. Mâverdi; a.g.e., s. 150-151 ve başka s. ler.

753 — Poliak, A. N.; a.g.m., a.g.mak., s. 55-58.

menfaatı ile âmme menfaatı (devlet hakkı) arasında bir denge kurulmuştur. Devletleştirilmek suretiyle devletin tekelciliği sağlanmadığı gibi, tamamen şahıslara verilmekle istismarcılığa, hakkın kötüye kullanılmasına da fırsat tanınmamıştır.

i — Devlet idaresinde bulunan fakat işlenmemiş mevât yerler kime ait, toplumun mu, devletin mi? konusu hakkında fikir ayrılıkları mevcuttur. Bu yerlerin sistemli kontrolü, gelişigüzel işlenmemesi, yağma edilmemesi için, toplumun müşterek mübah mülküdür, görüşü yerine devlete ait olduğunu kabul etmek daha doğrudur. Aslında ikiden birini tercih etmekte dînî bir mahzur yoktur. İlk devirlerden itibaren tatbikâtta Ebû Hani-fe (r)in görüşü tutunmuştur. Devlet reisinin izin şartında çiftçiye güçlük göstermemesi, ihyâ müessesesini işler hale getirebilmek için teşvikte, yardımlarda bulunması iyi bir temennîdir. Meselâ; bazı yerleri ihyâ edenlerin birkaç yıl vergiden muaf tutulmaları gibi. Otoritenin kuvvetli olduğu, işlediği zamanlarda izin şartı faydalı sonuçlar vermiş, hattâ ihyâ edilen yerlerin rakabesi yine devlette kalmıştır. Devletin zayıf zamanlarında izin şartı işlemediği gibi, mevât yerlerin yağma edilmesine karşı koyan da olmamıştır. Bu durumda bir toplumun müşterek mülkü olarak kabul edilen görüş ister istemez kendisini benimsetmiştir. Çünkü siyâsî iktidarların zayıf olduğu devrelerde toplumlar ortaklaşa mallarını daha iyi korur, koruyabilir.

j — Gerek mevât arazinin ve gerekse Beytülmale ait işlenmiş arazinin bazı ekonomik, politik sebeplerle şahıslara verilmesine İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren rastlanılır. Toprak Hukukunda buna «İKTÂ» (KESİME VERME) denilmektedir. Hz. Peygamber (s) ve Halifeleri tarafından yapılan ıktâ'lar genellikle temlikî mahiyette idi. Emevîlerin sonu ve Abbâsîler devrinde İstiğlâler ık-

tâ' müessesesi gelişmeye başlamıştır. Hz. Peygamber (s) ve ilk Halifeleri zamanında arazi vergilerinin kişilere ıktâ' edilmesine rastlanılmaz. Doğrudan doğruya vergi memurları tarafından toplanırdı. Bu nedenle rakabesi Beytülmalde kalmak üzere arazinin kesime verilmesi istiğlâlen ıktâ' mahiyetindedir. Sonraki yüz yıllarda vergilerin ıktâ'ı mânâsına gelen «İSTİĞLÂLEN İKTÂ'» müessesesinden farklıdır.

Arazi Hukuku sahasında, ıktâ' ile ilgili olarak dikkati çeken bir husus da kişiye işleyebileceği kadar yer verilmesidir. İktâ' edilip de işlenmiyen yerler kısa bir süre sonra şahsın elinden geri alınmaktadır. Böyle bir uygulama sonucu toprak ağaları ortaya çıkmamıştır. Başlangıçta devletin önemli işlerinin görülmesi, ekonominin gelişmesinde ve diğer konularda ıktâ' müessesesi müsbet neticeler vermiştir. Siyâsî iktidarın zayıf zamanlarında faydadan çok zarar doğurmuş, geniş çaptaki arazinin ânî bir karar ve fermanla Beytülmalden çıkıp şahsın eline geçmesine sebep olmuştur.

k — Toplumun müşterek mülkü sayılan otlakiye, baltalık, koruluk yerlerle, ortaklaşa kullanılan caddeler, yollar ve meydanlar hakkında sağlam hükümler konulmuştur. Cadde ve meydanlar hakkında akla yatkın asgarî ölçüler tesbit edilmiştir. Söz gelimi; ara sokaklar için en az genişlik 7 zira' ($7 \times 0,75 = 5,25$ m.), en küçük meydan 60×60 zira' (2025 m.) karedir ki, hakikatte modern şehircilikte dahi önemli bir ölçü sayılır.

1 — Genel kanaate göre; rakabesi Allah'ın mülküne geçen, geliri hayrî bir maksada tahsis edilen vakıf topraklar Arazi Hukuku içinde başlı başına bir yer tutar. Sonraki zamanlarda daha fazla gelişerek müstakil bir hukuk dalı olmuştur. Toprak Hukukunun ilk teessüs ve tekevvünü devresinde vakıfla ilgili tatbikât ne az

ne de fazla sayılırdı. Yapılan vakıflar genellikle herkesin kendi öz mülkünden, sahih vakıf şeklinde idi. Devlet reisinden izin almaya lüzum yoktu. Halbuki, devlet arazisi sayılan, mülk olmayan haracî araziden vakıf yapıldığında devletten izin almak gerektiği gibi, kişinin tam mülkü olmadığından vakıf da «**VAKF-I GAYR-I SAHİH**» ismi ile anılırdı. Vakıflar konusundaki tatbikât şu hakikati ortaya koymuştur: Vakıf arazinin rakabesi Allah'ın mülküne geçip bir daha bu tasarruflardan dönüş olmadığı benimsendiği için alım - satımı da yasak edildiğinden son zamanlarda pek çok vakıf yerlerin satış sonucu gayr-ı müslimlerin eline geçmesine sebep olmuştur. Ayrıca bazı vakıflar gâyesini gerçekleştiremediği gibi bakımları dahi büyük masrafları gerektirmiştir. İşte böyle durumlarda Ebû Hanife (r) ve az bir hukukçu grubunun fikrini, ictihadlarını benimsemekle olumlu sonuçlar elde edilecektir.

m — İlk bakışta mülkiyet hakkı mutlak gibi görünürse de mülkiyetin durumuna, eşyanın, gayr-ı menkûlün mahiyetine, fert ve cemiyetin hak ve menfaatlerine göre; bir dizi sınırlamalar konulmuştur. Bunların bazıları iktisâdî yönden araziye korumakta, bir kısmı komşuların ve cemiyetin haklarına uymayı sağlamakta, bir kısmı da zirâî iktisadiyatın gelişmesine, toprak sahiplerinin ihtiyaçlarının karşılanmasına sebep olmaktadır.

İslâm Dininin yayılmaya başladığı toplumda arazi kiracılığı emek sahiplerini istismâr edici, sömürücü şekilde gelişmişti. Şu tehlikeli durumun önüne geçme babında sert hükümler konulmuştur. Fakat bu hükümler hiçbir zaman zirâî ortaklığı ve kiracılığı yasaklayıcı sayılamaz. Belki, kötü tatbikatı düzeltmek için böyle hükümlere ihtiyaç duyulmuştur.

n — Mülkiyet hakkı bir taraftan sınırlamalara tâbi tutulurken diğer taraftan her türlü tecâvüzlerden, ihlâl-

lerden korunmuş, mal uğrunda ölme, şehitlik olarak vasıflandırılmıştır. Binâenaleyh kişinin dînî ve ahlâkî cepheleri yanında iktisadî yönü de küçümsenemez. Madde ile mânânın kaynaşması ancak böyle tedbirlerle mümkündür. Maddesi çiğnenen insanın mânâsı da beraberinde çiğnenir gider. İslâm Hukuku kişiyi öz olarak önemli bir yaratık kabul ettiği gibi malını da canı ile aynı derecede tutmuş, korumuştur. Hz. Peygamber (s), etrafa gönderdiği mektuplarında, müslüman olanların mal ve canlarının her türlü tecâvüzlerden korunacağını belirtmiş, yapılan anlaşmalarda can ve mal güvenliği vaad edilmiş, verilen sözler yerine getirilmiştir. Devlet dahi, zarûret olmadıkça teb'asının mülkiyet hakkını ihlâl edemez, bedelsiz alamaz.

İ S İ M İ N D E K S İ

A

- Hz. Abbas (r): 34
 Abbas b. Mirdâsi-s Süle-
 mi (r): 128
 Abd: 196
 Abdullah (r): 305
 Abdullah b. Amr: 160
 Abdullah b. Derrâc: 190
 Abdullah b. Ka'b: 296
 Abdullah b. Makal (r): 162
 Abdullah b. Mes'ud: 92 -
 116 - 303
 Abdullah b. Osman (r): 188
 Abdullah b. Ömer (r): 312
 Abdullah b. Revâha(r): 310
 Abdullah b. Yahya el - Kin-
 di (r): 276
 Abdullah b. Yezid (r): 330
 Abdülaziz (r): 85
 Abdülmelik: 85 - 153
 Abdülmelik b. Mervan: 85 -
 190
 Abdurrahman b. Avf: 216 -
 234 - 313 - 316
 Abdurrahman b. Sabit: 336
 Abdurrahman b. Ubeyd:
 248 - 252
 Abdu Yegusa b. Vale el -
 Harisi: 114
 Actio Negatoric: 40
 Hz. Âdem: 33
 Adiy b. Adiyi-l Kindi: 47
 Ahmed b. Hanbel: 67 - 68 -
 93 - 171 - 178 - 251 - 262 -
 301 - 310
 Hz. Aişe: 76 - 77 - 91 - 332
 Âkil: 91 - 92
 Akil b. Ebi Talib: 91 - 92
 Akku Zi Hayvân: 98
 Akra b. Hâbis et - Temimi:
 128
 Hz. Ali (r): 56 - 65 - 84 - 123-
 147 - 149 - 157 - 159 - 161-
 162 - 164 - 176 - 208 - 209-
 219 - 248 - 258 - 270 - 276-
 284 - 303 - 327.
 Hz. Ali b. Ebi Tâlib: 260
 Ammar: 92
 Amr b. Ebi Rebia (r): 216
 Amr b. El-Âs: 92 - 153
 Amr b. Hureys (r): 170 - 284
 Amr b. Şuayb: 50 - 180
 Amr b. Yahya el-Mâzeni:
 316
 Antere (r): 149
 Arabi: 229
 Asım: 107
 Atâ b. Yesar (r): 252
 Atiyye b. Kays: 215

B

- Behisa: 129
 Bekir b. Haysem (r): 239
 Bekir b. Vâil: 242
 Belâzuri: 153 - 217
 Benû: 141
 Berchem: 341
 Beyhaki: 240
 Bilâl: 182
 Bilâl b. el-Hâris(r): 135 - 212
 Bilâl b. el-Hâris il Müzeni:
 181 - 207.
 Hz. Bilal-ül Habeşi (r): 146
 Buhari: 91 - 220 - 292

C

- Câbir (r): 279 - 289 - 300 -
 301 - 303 - 310.
 Câbir b. Abdillâh (r): 97 -
 317.
 Câbir b. Zeyd: 48
 Cafer b. Muhammed (r):
 322.
 Cassius Viscellinus: 40
 Cerir: 165
 Cerir b. Abdullah: 154 -
 163 - 165.
 Cerir b. Abdillâh-i Bece-
 li: 115.

D

- Dahhâk: 316
 Dahhak b. Halife (r): 315
 Davuduz Zâhiri (r): 311
 Dr. Vorm: 340

E

- Eban b. Osman: 260
 Ebu Amr: 107
 Hz. Ebu Bekir (r): 52 - 53 -
 55 - 83 - 88 - 114 - 176 -
 188 - 201 - 202 - 209 - 212 -
 216 - 217 - 239 - 258 - 266 -
 301 - 303 - 322 - 323.

Hız. Ebu Bekir b. Osman
(r): 219

Ebu Cafer (r): 303

Ebu Davud: 216 - 242.

Ebu Eş'âs Nafi: 76

Ebu Hakim Nehrevani: 190

Ebu Hanife: 66 - 68 - 76 - 77 -

93 - 100 - 102 - 103 - 118 -

119 - 123 - 124 - 131 - 132 -

150 - 169 - 171 - 176 - 177 -

178 - 184 - 186 - 193 - 199 -

200 - 203 - 213 - 254 - 261 -

267 - 271 - 282 - 283 - 287 -

293 - 295 - 297 - 299 - 305 -

309 - 331 - 342 - 344.

Ebu Hattâb Ebu Muayt: 285

Ebu Hazımi-l-Ensari: 161

Ebu Hureyre (r): 64 - 76 -
191 - 316.

Ebu İshak: 234

Ebu Maşer: 235

Ebu Musa (r): 214

Ebu Rafi: 219

Ebu's-Suud: 68 - 70 - 144 -
145 - 167.

Ebu Süfyân: 76 - 91 - 92 - 189

Ebu Talha: 270

Ebu Tâlibe: 91

Ebu Ubeyd: 61 - 93 - 103 -
107 - 113 - 119 - 151 - 157 -
162 - 163.

Ebu Ubeyde b. Cerrâh: 153

Ebu Ubeyd Kâsım b. Sel-
lâm: 61

Ebu Yalâ: 128

Ebu Yusuf: 44-58-59-67-96 -
99 - 102 - 103 - 104 - 115 -
131 - 152 - 169 - 170 - 171 -
173 - 178 - 183 - 201 - 206 -
210 - 211 - 219 - 261 - 262 -
278 - 287 - 301 - 319 - 327 -
331.

Ebu Zer: 47

Ebyâz b. Hammâl (r): 128 -
207.

El-Ezheri: 107

El-Hassaf: 257 - 263 - 264 -
269.

El-Kasım: 303

El-Mansur: 88

El-Matari Kaab b. Malik: 77

El-Mâverdi: 65

El-Mehdi: 158

El-Münavi: 255

Enes b. Malik: 223

Ensar: 80 - 256 - 262 - 330.

Epitades: 37

Erva: 336

Eslem: 292

Eş'âs: 117

Eş'as b. Kays (r): 159 - 160

Evzai: 101 - 171 - 176 - 184 -
186.

F

Fatıma: 83 - 85 - 322.

H

Habbâb b. Erat: 154 - 165

Hacac: 167 - 190 - 218

Haccac b. Ebi Meni: 188

Haccac b. Yusuf: 153

Haccac-ı Zâlim: 91

Hafs b. Gıyâs: 55

Hakem: 117

Hakim b. Ruzeyk: 174

Halid: 103

Halid b. Said b. el-Âs: 98

Hamidullah: 218

Hammad: 227

Hammer: 340

Hamza: 107

Hanzale: 304

Hâris: 217

Haris b. Hasan: 242

Harun Reşid: 56

Hasan b. Ali (r): 161

Hasan b. Salih: 106 - 119 -
163

Hassan: 270

Havvat b. Cübeyr: 198 - 219

Herseme b. Ayen: 56

Hilâl b. Amr b. Sasaa: 242

Hire: 117

Hişam b. Abdilmelik: 285

Hişam b. Urve: 198 - 336

Hubeyre: 116

Humeyt b. Zenceveyh: 61 -
114

Humey (r): 234

Hürîe (r): 153

Hız. Hüseyin b. Ali (r): 161

Huzeyfe: 92

Huzeyfetü'l - Yeman'ı (r):
157

İ

İbnu Abbâs (r): 48 - 82 -
107 - 160 - 250 - 304.

İbnu Amir: 107

İbnu Berrâc: 88

İbnu Ferkad (r): 189

İbnu Ebi Hureyre (r): 193

İbnu Ebi Leylâ 101 - 282 -
 283 - 294 - 295 - 297.
 İbnu Ebi-l Hukeyk: 260
 İbnu Hacer (r): 270
 İbnu Hamza: 88
 İbnu Kayyim: 67
 İbnu Kesir: 107
 İbnu Makal: 163
 İbnul Kasım: 159
 İbnu Mesud: 160 - 301 - 328
 İbnu Nafi: 116
 İbnu Ömer (r): 227 - 257 -
 310
 İbnu Rufeyl: 214 - 215
 İbnu Sirin: 117 - 118 - 151 -
 166 - 303.
 İbnu Şihab: 312
 İbnu Uyayne: 93

İbnu Ümmi: 196
 İbnu Zenceveyh: 61 - 104 -
 119 - 229.
 Hz. İbrahim: 35 - 77 - 255
 İbrahim Nehai (r): 122
 İmam - Âdil: 73
 İmam Mâlik: 44 - 51 - 101 -
 104 - 111 - 116 - 131 - 137 -
 151 - 159 - 171 - 178 - 182 -
 191 - 199 - 200 - 213 - 249 -
 262 - 279 - 285 - 311.
 İmam Muhammed: 100 -
 150 - 178 - 183.
 İmam Şâfiî: 60 - 76 - 151 -
 169 - 255.
 İmam Yusuf: 261
 İsmail (A.S.): 35
 İsmail b. Eslem: 103

K

Kab b. Malik: 296
 Kabise b. Züeyb: 160
 Kadı Ebu Ya'la: 65
 Kadı Ebu Yala Hanbeli: 126
 Kadı Şüreyh: 117
 Kastalani: 220 - 221 - 264 -
 299

Kays: 188
 Kayser: 107
 Kesir b. Abdillâh: 246
 Kettâni: 114
 Kısâi: 107
 Kubaz b. Feyruz: 109 - 121
 Kuleyb b. Vâil: 36 - 266.

L

Leys: 172
 Leys b. Sa'd: 116

Likurg: 37 - 38

- Makrizi: 114
 Malik (r): 76 - 166 - 290 - 292 - 293 - 294 - 301 - 310
 Mâlik b. Enes: 135 - 229 - 262.
 Malik b. Mirâre b. Reha-vi: 98.
 Mamer: 97
 Mansur: 98 - 109 - 158.
 Mâverdi: 126 - 128
 Max Van: 340
 Medaini: 188
 Mehdi: 110
 Mekhul: 190
 Memun: 85
 Mervân: 85 - 216 - 337.
 Mervân b. Hakem: 85 - 336
 Meymun b. Mihrân: 160
 Hz. Muaviye (r): 85 - 187 - 188 - 190 - 217 - 218 - 270.
 Muaz b. Cebel (r): 98 - 147.
 Musa b. Talha (r): 154 - 165
 Mugire b. Şube (r): 190 - 248 - 253.
 Mugire ed - Daby: 171
 Musâ'l Hâdi: 271
 Mutasım: 168
 Mücaa (r): 216 - 217
 Mücaa b. Mürare b. Sel-mâ: 217
 Mücahid (r): 161 - 323
 Mücaşi b. Mes'ud (r): 218
 Muhâcir: 262
 Muhammed (A.S.): 67 - 131 - 171 - 261 - 278 - 287.
 Hz. Muhammed (A.S.) 45 - 46 - 47 - 48 - 49 - 50 - 51 - 52 - 53 - 55 - 61 - 62 - 63 - 64 - 76 - 77 - 80 - 81 - 82 - 83 - 84 - 85 - 87 - 90 - 91 - 92 - 93 - 95 - 96 - 97 - 98 - 99 - 101 - 105 - 107 - 112 - 113 - 114 - 119 - 122 - 128 - 129 - 135 - 137 - 140 - 141 - 143 - 148 - 151 - 159 - 166 - 170 - 172 - 175 - 176 - 181 - 182 - 183 - 185 - 187 - 189 - 192 - 196 - 197 - 198 - 201 - 202 - 207 - 208 - 209 - 210 - 211 - 212 - 215 - 216 - 217 - 218 - 219 - 220 - 221 - 223 - 226 - 227 - 228 - 229 - 232 - 235 - 236 - 237 - 238 - 239 - 241 - 242 - 250 - 252 - 255 - 256 - 257 - 258 - 262 - 264 - 269 - 270 - 271 - 274 - 276 - 284 - 288 - 289 - 292 - 296 - 300 - 301 - 302 - 303 - 304 - 305 - 306 - 308 - 310 - 316 - 317 - 318 - 320 - 322 - 323 - 326 - 328 - 330 - 332 - 336 - 338 - 339 - 342 - 343 - 345.

Muhammed b. Amr: 271
Muhammed b. Hasan: 104 -
119
Muhammed b. İbrahim Tey
mi: 233
Muhammed b. Mesleme:
315 - 316
Muhammed b. Reşid: 190

Muhamed b. Süleyman b.
Ali: 271
Muhammed b. Şirin: 116
Muhammed b. Yusuf: 91 -
239 - 240
Muhayrık: 81 - 256 - 257.
Müslim b. Mişkem (r): 160

N

Nafi: 107
Nafi Ebu Abdillah: 213
Nebii: 109

Nizamülmülk: 140
Nuşirevan: 43

O

Hız. Osman: 64 - 162 - 165 -
187 - 204 - 206 - 209 - 216 -
217 - 240 - 241 - 258 - 260

Hız. Osman b. Allan: 56 -
154 - 165 - 216 - 234 - 260
Hız. Osman b. Huneyf: 157

Ö

Hız. Ömer (r): 46 - 47 - 52 -
54 - 55 - 56 - 62 - 63 - 64 -
65 - 77 - 83 - 84 - 86 - 90 -
92 - 93 - 96 - 97 - 99 - 101 -
103 - 109 - 112 - 113 - 115 -
118 - 120 - 121 - 122 - 140 -
141 - 142 - 143 - 145 - 146 -
147 - 148 - 150 - 151 - 152 -

153 - 155 - 156 - 157 - 158 -
160 - 161 - 164 - 165 - 166 -
167 - 168 - 170 - 176 - 180 -
181 - 182 - 184 - 189 - 196 -
198 - 200 - 201 - 202 - 204 -
206 - 209 - 212 - 213 - 214 -
215 - 216 - 217 - 219 - 229 -
234 - 235 - 236 - 239 - 240 -

246 - 250 - 256 - 257 - 258 -
 259 - 262 - 264 - 266 - 275 -
 301 - 303 - 305 - 315 - 316 -
 321 - 323 - 324 - 327 - 339 -
 340.
 Ömer b. Abdülaziz: 47 - 85 -
 104 - 116 - 135 - 150 - 156 -
 161 - 168 - 174 - 188 - 216 -
 303.

Hız. Ömer b. El-Hattâb: 146-
 153 - 168 - 219 - 257.
 Hız. Ömer b. El-Hattab Serf:
 234
 Hız. Ömer b. Said b. Mu-
 az (r): 256
 Ömer b. Şebbe (r): 292
 Ömer Rûmi: 271
 Ömer b. Ebi Seleme: 216

P

Purgstall: 340

R

Râfi: 304 - 313
 Râfi b. Hâdic: 77 - 300 - 312.
 Râvi: 117 - 270 - 332 - 337
 Rebia b. Abdurrahman:
 135 - 333

Rebi b. Süleyman: 48
 Rei Vindicatio: 40
 Resul: 199
 Ribah: 323
 Ricardo: 308

S

Hız. Saad b. Ebi Vakkâs:
 54 - 92 - 152 - 214 - 233 -
 292 - 301.
 Sâbit: 101
 Sad: 234
 Saad b. Abdûlmelik b. Mer-
 vân: 188
 Hız. Saad b. Mâlik: 303

Said b. el-Müseyyeb (r):
 191 - 312
 Said b. Zeyd: 214 - 328 - 336
 Hız. Salebe b. Hımmani (r):
 149
 Sâlim b. Abdillâh (r): 312
 Selit: 211
 Semure binti Cendub: 318

Seyyid b. el-Haris b. Ka'ba:
114
Sezar: 41
Solon: 38
Subki: 220 - 221

Süfyan (r): 171
Süfyân b. Said: 104 - 147
Süfyanus Sevri: 93 - 116
Süleyman: 85
Serahsi: 126 - 127

Ş

Şabi (r): 333
Şâfii (r): 44 - 48 - 64 - 66 -
77 -- 93 - 101 - 130 - 171 -
174 - 178 - 182 - 183 - 189 -
193 - 196 - 198 - 199 - 200 -

213 - 222 - 262 - 290 - 292 -
293 - 294 - 301 - 310 - 311
Şeybâni: 113 - 131 - 132 - 262
277 - 282.

T

Tabi'un: 116
Hz. Talha: 212 - 327
Tâlib: 91

Tavus: 172
Temimud Dâri: 202 - 212
Tirmizi: 289

U

Ubade b. Sâmit: 217
Ubey: 270
Usame b. Zeyd: 260
Ubade b. Sâmit: 217
Usbu b. Nebâte (r): 248

Usmui: 106
Utbe b. Ferkad (r): 160
Urve: 303 - 332
Uveys: 336

Ü

Ümmü Atiyye (r): 101
Ümmü Atiyye binti-s Sâ-
bit: 101

Üsâme b. Zeyd (r): 91

V

Velid: 85

Y

Yahya b. Âdem: 99 - 109 -
119 - 171

Yahya el - Mâzeni: 315
Hz. Yusuf: 108

Z

Zerdüş: 196

Zerkeşi: 221

Zeyd b. Eslem: 64 - 234

Hz. Zeya b. Sâbit: 276

Hz. Zübeyr (r): 170 - 211 -
327

Zübeyr b. el - Avvâm: 92 -
146 - 197 - 266

Zühri: 97 - 269

Ziyâd: 188 - 248 - 253

Züfer (r): 299 - 309

Züheyir b. Rafi (r): 302.

**TÜRDÄV Basım, Yayım Ltd. Şti.'nin
neşrettiği eserler**

ROMANLARIMIZ

YANIK BUĞDAYLAR

25 TL.

A. Günbay Yıldız

Birinci baskısı 6 ayda biten, elden ele dolaşan, halkın derdini dile getiren bu romanın 2. baskısı da tükendi 3. baskısı yapılıyor.

ÇİÇEKLER SUSAYINCA

20 TL.

A. Günbay Yıldız

İçtimaî romanların en iyilerinden... Heyecan, ibret ve hayat dolu bir eser... 2. baskısı yapıldı.

BOŞLUK

20 TL.

A. Günbay Yıldız

Belki kendinizi, belki yakınlarınızı bu romanda bulup, hem gülüp, hem de ağlayacaksınız.

ZORBA

15 TL.

Selçuk Kuleli

4. Murad devrini dile getiren bu roman, tarihî olduğu kadar, içtimaî yönü de kuvvetlidir. Birinci baskısı tükendi, 2. baskısı yapıldı ve Millî Eğitim Bakanlığı'nca okullara tavsiye edildi.

KARTAL YUVASI

15 TL.

Selçuk Kuleli

Kafkas Müslümanlarının hayatı, açık ve acı bir üslûpla anlatılmaktadır. Tarihten ibret almak isteyenler bu romanı okudu ve beğendi. Ve, Millî Eğitim Bakanlığı'nca okullara tavsiye edildi. 2. baskısı yapılıyor.

MİNYELİ ABDULLAH

15 TL.

Hekimoğlu İsmail

Yüzbinlerin okuduğu bu eser için kararı sizler verdiniz bile... Şimdi 19. baskısı yapıldı.

MAZNUN

20 TL.

Hekimoğlu İsmail

Bu güzel romanın 8. baskısı yapıldı. Demek beğendiniz.

KIRIK HANÇER

20 TL.

Yılmaz Boyunağa

Bin yıldır İslâmın Sancağını elinde taşıyan Türklerin, Hindistan'daki hayatlarını en güzel şekilde dile getiren bu roman, Millî Eğitim Bakanlığı'nca okullara tavsiye edildi.

FETİH SANCAKLARI

15 TL.

Yılmaz Boyunağa

Zaferlerimizden bir kısmını romantik bir üslûp içinde anlatan bu eser, yorgun zamanlarınızda bile sizi dinlendirecek ve ümitlerinizi kuvvetlendirecek güçtedir.

FEZADA BİR İNSAN

15 TL.

İ. Ethem Vural

Okul kitaplarına dayanarak hem Darvinizmi ret etmekte, hem de îman âlemine pencere açmaktadır. Millî Eğitim Bakanlığı'nca okullara tavsiye edilen bu roman, gerçekten orijinal bir eserdir.

ŞEYTANIN DÜZENİ

10 TL.

Hüsnü Aktaş

Sahnelerde alkışlanan, her yerde okunan, beğenilen bu piyesi, siz de okuyunuz, beğeneceksiniz. 3. baskısı yapıldı.

İSYAN ÇİÇEKLERİ

10 TL.

Hüsnü Aktaş

1971 hâdiselerine ışık tutan, gençlere ve velilere el kitabı olacak kadar değerli olan bu romanın 2. baskısı da yapıldı.

ŞEN OLASIN LÂİKLİK

15 TL.

Hüsnü Aktaş

Bu eserde günümüzü, halimizi ve düşüncelerimizi hikâyeler içinde ele alan yazar, daha evvel neşrettiği kitaplarla dikkati çekmiş bir kimsedir.

KÖLELİKTEN KURTULUŞ

10 TL.

Booker T. Washington

Bu eser çeşitli dillerde yüzbinlerce basıldı ve satıldı. Türkiye'de de 7. baskısını yaptı. Acaba bu otobiyografinin bu kadar satılmasının sırrı nedir? Merak etmez misiniz?

GENÇLİK VE NAMAZ

15 TL.

Yusuf Özcan

Gençlerin anlayacağı şekilde yazılmış ve hazırlanmış olup, ibadetlerle alâkalı çok şeyler bulacağınız bu eserin 3. baskısı yapıldı.

İSLÂM YOLU

10 TL.

İmam Nevevî

Urfa Müftüsü Halil Günenç tarafından tercüme ve şerh edilen bu eser, 40 hadisle İslâmiyeti özetlemektedir. 2. baskı.

GENÇLERLE SOHBET

10 TL.

A. Fikri Yavuz

Yaşlıların tecrübesini gençlere aktaran bu eser, milletimizi üstün bir seviyeye getirmeyi hedef almıştır. Gereklidir.

YARINKİ DÜNYA

15 TL.

Ord. Prof. Muhammed El Mübarek

Yepyeni bir dünya doğuyor, bu dünya Müslümanların olacak. Eğer tereddütünüz varsa, buyurun tetkik ediniz, siz de «evet» diyeceksiniz.

İSLÂM TARİHİ

120 TL.

Hayati Ülkü

Başlangıçtan bugüne kadar milletlerin, devletlerin ve devirlerin tarihini toplayan bu eserin 3. baskısı yapıldı.

TARİKATLAR

30 TL.

Dr. Hasan Küçük

Osmanlı Devletini tarih sahnesine çıkaran, onu 6 asır ayakta tutan kuvvetlerden biri de tarikatlardır. İyi bir araştırma, güzel görüş ve ilmin hükmü bu eserde...

DÂVET

15 TL.

Hekimoğlu İsmail

Allah'a inanan, İslâmın esaslarına uymaya çalışır. İslâma uyanlar ise üstündür. İşte bu eser, bu gerçeğe parmak basmaktadır. 5. baskısı yapıldı.

İRÂDE TERBİYESİ VE İSLÂM

15 TL.

Selâhattin Kaptanağası

İradeyi, İslâma uygun tarzda terbiye etmenin esaslarını açıklayan bu eser, hem bilgi bakımından, hem de ifade üstünlüğü yönünden bir değerdir.

İSLÂMDA ARAZİ HUKUKU

30 TL.

Doç. Dr. Ali Şafak

İlk devirlerdeki tatbikatı esas alan bu eser, ilimden yana olanların ihtiyacıdır!.

Siparişleriniz için :

P. K. 882 — İSTANBUL

Bu araştırmada ilk iki asırdaki İslam arazi hukukuna ait kaideler, tatbikatlar üzerinde duruldu. Hukukî hadiselerle, kaideler daima tarihî olaylara baēlanıp, müşahhas hale getirildi.

Her müslümana faydalı olacak bu eser, İslâmın temel kitaplarından biridir.

